

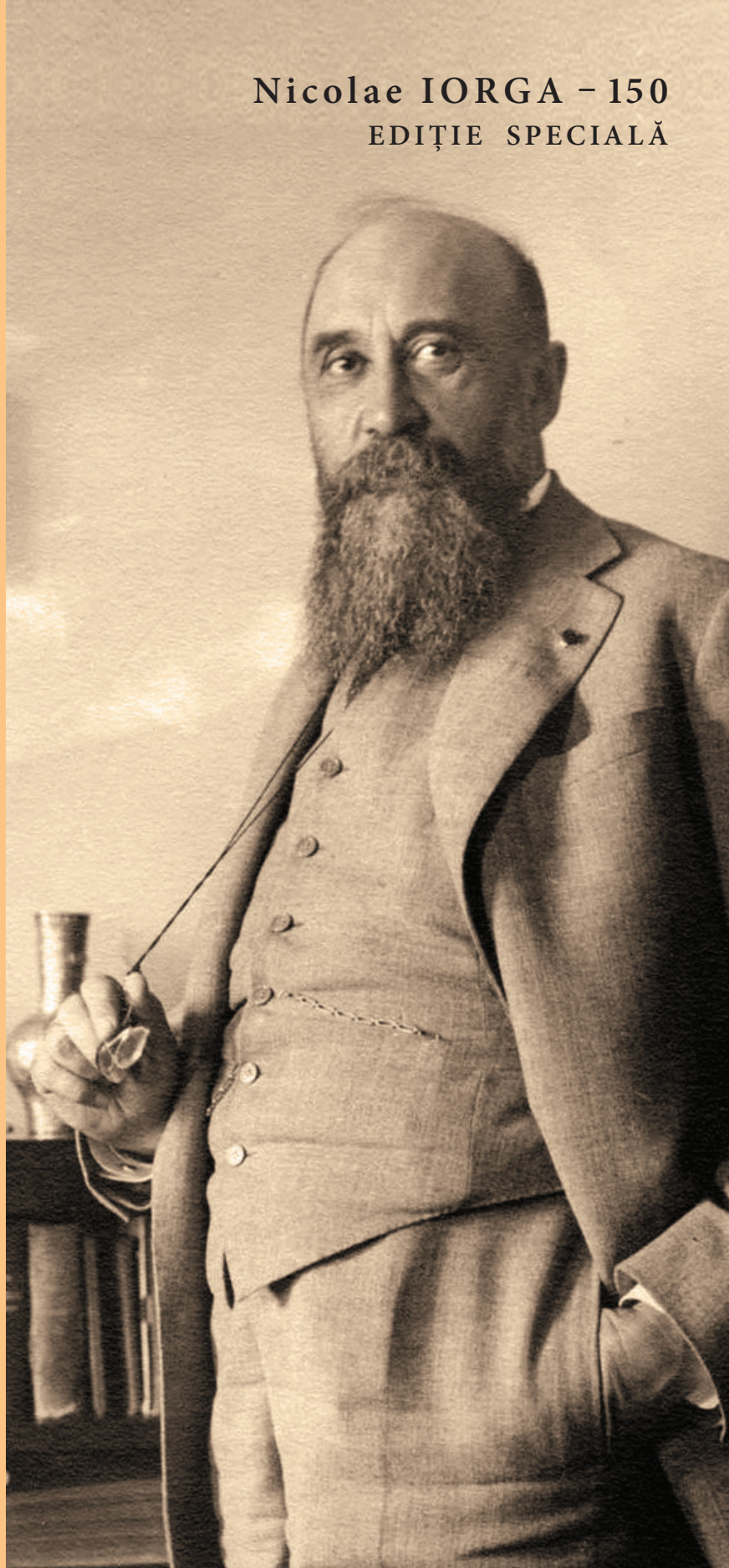
Limba ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

ANUL XXXI
Chișinău

Nr. 3 (263) 2021

Nicolae IORGA - 150
EDIȚIE SPECIALĂ

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 3 (263), mai - iunie 2021

CHIȘINĂU

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

- Fondatori** Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ
- Editor** Echipa redacției
- Redactor-șef** Alexandru BANTOȘ
- Redactor-șef adjunct** Ana BANTOȘ
- Secretar general de redacție** Alex MARCHITAN
- Redactori** Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN
Victoria POPOVICI
- Concepție grafică** Mihai BACINSCHI
- Colegiul de redacție** Ștefan AFLOROAIE (Iași), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iurie BOJONCĂ (Veneția), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Mircea COLOȘENCO (București), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iași), Andrei EȘANU, Ion I. IONESCU (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Ioan-Aurel POP (București), Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Ală SAINENCO (Botoșani), Victor SPINEI (București), Constantin ȘCHIOPU, Victor A. VOICU (București)

*Revista „Limba Română” este editată cu sprijin financiar
din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română*

*Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul
de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției*

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie

Pentru corespondență:

**Ap. 226, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 64, Chișinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

EDIȚIE SPECIALĂ

IN MEMORAM

Nicolae IORGA**(5/17.VI.1871, Botoșani –
27.XI.1940, Strejnicul, Prahova)**

*Dar în nicio alcătuire nu se poate întrupa mai deplin
și mai frumos sufletul unui neam decât în limbă.
Limba cuprinde într-o formă înțeleasă veșnic de toți,
întrebuințată neconținut de toți, întreaga viață, timp
de secole întregi, timp de mii de ani uneori, a poporului
aceluia. Limba pe care o vorbim acum nu este numai
limba românească de astăzi, nu este ceva fixat acum
de gramatici, pe care oamenii să-l întrebuințeze după
normele ce se află în aceste gramatici; ea este ființa vie
care ni vine din timpurile cele mai îndepărtate ale trecutului
nostru, ea este cea mai scumpă moștenire a strămoșilor
cari au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui
suprem product sufletesc care este limba.*

Nicolae IORGA

SUMAR

ARGUMENT

Nicolae Iorga, strălucit model de conștiință românească 7

NICOLAE IORGA – 150

Andrei PIPPIDI
Basarabia lui Nicolae Iorga 11

Ioan-Aurel POP
Nicolae Iorga – creatorul național și universal 16

Victor SPINEI
Perenitatea operei lui Nicolae Iorga 24

Ioan SCURTU
Istoricul Nicolae Iorga 31

Ioan OPRIȘ
Nicolae Iorga despre izvoarele Istoriei 37

Ioan C. POPA
Nicolae Iorga despre reforma morală a statului român 52

Ion ȚURCANU
Opera istorică a lui Iorga între monumental și frumos 60

Adrian Dinu RACHIERU
Iorga sau nevoia de orizont 68

Iulian BOLDEA
Eseistica lui Nicolae Iorga 75

Dorin CIMPOEȘU
Nicolae Iorga – apostolul cauzei basarabene 84

Petre ȚURLEA Unirea Basarabiei cu România în corespondența primită de Nicolae Iorga	95
Eugen-Tudor SCLIFOS Nicolae Iorga și chestiunea Basarabiei în context internațional (1856-1916)	100
Petre ȚURLEA Nicolae Iorga la Iași în vreme de război	109
Ion CONSTANTIN Contribuția lui Nicolae Iorga la întemeierea și dezvoltarea studiilor sud-est europene în România	118
Stoica LASCU Nicolae Iorga – scrieri despre „macedo-români sau aromâni, românii din Peninsula Balcanică”	127
Vlad MISCHEVCA O conferință din Atena a marelui istoric (1930)	139
Ion I. IONESCU Nicolae Iorga în pacea și buna înțelegere românească de la Vălenii de Munte	148
Vălenii de Munte: imagini de ieri și de azi (surprinse recent de Ion I. Ionescu la Muzeul Memorial „N. Iorga”)	I-VIII
Nicolae ENCIU Nicolae Iorga, ctitor al Cursurilor de vară ale Universității Populare de la Vălenii de Munte	158
Elena Luiza POPA Două mari personalități: Nicolae Iorga și Nicolae Titulescu. Similitudini și controversă	169
Iurie COLESNIC Nicolae Iorga și Constantin Stere – o rivalitate fără de sfârșit...	179
Ion HAINEȘ Nicolae Iorga – jurnalist	192
Mircea COLOȘENCO Nicolae Iorga – „Fratele păgân” al romanității	198
Sanda-Maria ARDELEANU, Alexandrina IONIȚĂ Problematica de editare a operei lui Nicolae Iorga	204

RESTITUTIO

Nicolae IORGA

Articole și cuvântări 215**Cuvântare ținută la București, la 16 mai 1912, la centenarul
ocupării Basarabiei de către ruși** 216**De-a lungul hotarelor noastre firești: pe Nistru** 221**Cum a fost luată Basarabia de țarul Alexandru I** 225**Despre Basarabia** 231**Limba ca element al sufletului românesc** 237**Ce rămâne...** 241**„Boierii” în Basarabia** 242**N-ajunge sila?** 244**Ce se duce cu noi din Basarabia** 245**Păcat de munca noastră!** 246**Cea mai ridicolă calomnie** 247**„Crucile și bisericile noastre”** 248**Ce este un hotar...** 249**Noi hotare** 250**Date biobibliografice** 255

Ștefan CIOBANU

Omagiu Profesorului Nicolae Iorga 261

Nicolae IORGA, strălucit model de conștiință românească

Materialele incluse între copertile acestui număr de revistă vin să ofere un supliment de informație, o viziune actualizată privind locul lui Nicolae Iorga în panteonul național românesc. Istoric de reputație mondială, cu o operă fascinantă ca volum și teme abordate, scriitor, publicist redutabil, Iorga s-a impus prin curajul și vocația rostirii marilor adevăruri, inclusiv despre românii basarabeni, încorporați cu sila și supuși unui violent și pervers proces de deznaționalizare în „țara unde icoana stă alături cu armele împărătești”. Cunoscând ca nimeni altul trecutul cultural-istoric al Basarabiei, de altfel ca și pe cel al Bucovinei și Ardealului, Iorga va pleda de-a lungul vieții pentru dezrobirea românilor aflați sub stăpâniri străine („vecinii României sunt ei înșiși. Ei sunt vecinii cei mai apropiați și cei mai buni”). Ca istoric și ca cetățean, Iorga își va asuma misiunea de promotor al integrării teritoriale a românilor, pledând pentru formarea unui stat național unitar, incluzând în frontierele sale naturale toate provinciile.

Pentru a auzi „glasul” și bătaia inimii Înainte-mergătorului (care afirma cu sfială și modestie că este „istoric străduitor în cunoașterea trecutului nostru” și „lucrător pentru unirea tuturor românilor”), în revistă au fost incluse o parte (neînsemnată, dar sugestivă!) din textele ce ilustrează interesul distinsului cărturar manifestat (în calitate de publicist, conferențiar, senator, ministru, îndrumător al marelui public) față de Basarabia, cea mai nedreptățită și necăjită parte a neamului românesc, unde și în cele mai cumplite vremi de ocupație, spiritul românesc a continuat să dăinuie, iar speranța de reunire a marcat neîntrerupt existența basarabenilor. Considerat deschizător de drumuri în istoriografia basarabeană și unul dintre cei mai importanți istorici ai acestui ținut, Nicolae Iorga a lăsat urmașilor o moștenire impresionantă despre străvechiul pământ voievodal, anexat, la 1812, samavolnic de către ruși, care „au tăiat geografic pe meridian idealul românesc”.

De altfel, Nicolae Iorga formulează laconic și sugestiv (în Cuvântarea ținută la București, pe 16 mai 1912, la centenarul ocupării Basarabiei de către ruși) resortul acestui eveniment de neagră amintire: „Prin tratatul de la 28/16 mai 1812, turcii cedau, fără să cunoască măcar limitele exacte, un teritoriu care nu le aparținea și care făcea parte dintr-o țară a cărei integritate teritorială se angajaseră s-o respecte”. În *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*, lucrare publicată în 1918, autorul reia argumentele, subliniind magistral: „Astfel ținuturile moldovenești din răsărit se desfăcură fără ca pe pământul lor să fi rămas cineva în stare să arăte, într-un timp când nici Iașul nu se pricepea s-o facă, durerea firească pentru sfârșirea unui popor”. După „hrăpirile” consecutive (implicit după cea din 1944 – *n.r.*), „în Basarabia ținuți la o parte au fost și sunt toți cei cari și-au adus aminte că sunt «moldoveni» pe vremea când aceasta era o crimă”, iar „cine nu era favorabil proiectelor rușilor era executat «ca trădător al țării», și se caută un călău, care să vrea să ducă la executare pedeapsa capitală. Cei mai mari boieri fură insultați, bătuți, târați de barbă până în camera Consiliului, urmăriți în justiție, pentru că trăsura lor izbise un ofițer beat” (*Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*).

Referindu-se la calvarul moldovenilor dintre Prut și Nistru, neglijat oarecum și de către unii regăteni implicați în bătălii politice de moment, în *Însemnări zilnice* (mai 1917 - mai 1920) din *Memorii* (veridic jurnal al celor mai importante evenimente, stări sufletești, personalități pe care profesorul le-a cunoscut de-a lungul anilor), Iorga sintetizează un dialog întreținut cu Ștefan Ciobanu, remarcabil artizan al Unirii: „Unui ministru i-a spus fățiș că, dacă cei de aici (din regat – *n.n.*) ar fi trăit în împrejurările celor din Basarabia, poate de mult nici unul nu ar mai fi român”.

„Țarismul asimilator de nații” însă nu a reușit să înfrângă dorința de libertate a românilor basarabeni și la 1918 se înfăptuiește visul lor secular. Unirea Basarabiei cu Patria-mamă deschidea orizonturi nebănuite și spectaculoase în societatea românească ce urmau a fi realizate, consideră omul de stat Nicolae Iorga, doar de către cei ce veneau la putere „ca la o grea robie”. Simbolică este în acest sens cuvântarea intitulată *Credința mea*, rostită în 1931, la Chișinău, cu prilejul luării în primire a Guvernului: „Avem datoria, afirmă Nicolae Iorga, să ridicăm

Basarabia, cu ceasornicul oprit la 1812, Basarabia fără drumuri, Basarabia cu satele risipite, Basarabia fără o adevărată mare industrie – și aceea care este, piere, – fără un comerț asigurat, fără acea legătură între agricultură, industrie, comerț și cultură, care aduce în adevăr prosperitatea unei țări, să aducem Basarabia, cu ceasornicul oprit la 1812, la data de acum, de 1931. Aceasta este cea dintâi datorie, și, când se va ajunge acolo, pe urmă împărțiți-vă și în douăzeci de partide. Puțin îi pasă oricui dacă există douăzeci de partide pentru o țară, dar nu pot să existe nici două partide pentru o provincie care nu este încă o țară, în sensul civilizației europene”.

Marile prefaceri proiectate și parțial realizate în România reîntregită sunt însă întrerupte în iunie 1940, an fatidic pentru destinul Basarabiei, dar și al marelui istoric. Publicăm în revistă câteva texte, rostite la radio sau tipărite în „Neamul Românesc”, cea mai vocală tribună contra invaziei sovietice. O soartă aparte a avut-o articolul *Hotare noi*, conferință radiofonică nedifuzată din cauza cenzurii și care „reprezintă un adevărat text testamentar al gândirii savantului”, un răscolitor articol ce urma să fie adresat pe calea undelor basarabenilor, bucovinenilor, tuturor românilor deșărați după 28 iunie 1940. Nicolae Iorga menționează că aceștia, în pofida imprevizibilului cataclism, rămân „o parte scumpă a neamului nostru”, alcătuind o comuniune ancestrală. Ultimul pasaj, vibrant apel la rezistență, accentuează drama trăită de Nicolae Iorga și reliefează patriotismul nedezmintit al venerabilului intelectual: „În ce mă privește, paznic de morminte, dar și vestitor de vremuri, mă veți mai auzi poate. Nu o dată, supt cuvinte veți prinde înțelesurile care numai așa se pot transmite. Și fără a vă vedea, pe căile tainice care ne leagă, de la voi înșivă mă voi inspira”. Neprețuit tezaur documentar, scris cu talent și profundă înțelegere a fenomenului basarabean, în lucrările despre spațiul românesc din stânga Prutului este argumentată, în temeiul unor dovezi concludente, neîntrerupta legătură sufletească între frații de același sânge, izolați un timp de râul ca „o prăpastie uriașă prin care se despart două lumi ce nu pot avea nici o legătură între ele”.

Virtuțile marelui istoric au fost înfățișate magistral de către Ștefan Cioabanu în omagiul prilejuit de împlinirea a 50 de ani ai lui Nicolae Iorga: „Ca istoric, ca om de cultură și de politică, el a ținut să înțeleagă rostul

vremurilor, însemnătatea momentelor prin care trece neamul nostru. Și a căutat să-și puie toate puterile sale uriașe în serviciul cauzei mari a neamului și în special el a fost acela care nu ne-a uitat pe noi atunci când toți ne considerau pierduți, atunci când toți pusese ră piatra mormântală asupra Basarabiei, și numai glasul lui, în Vechiul Regat, striga tare: că noi suntem vii, că noi nu suntem pierduți”.

Recitate astăzi, paginile „basarabene” ale lui Nicolae Iorga, ale contemporanilor lui generează un acut și răscolitor sentiment de actualitate, un déjà-vu foarte palpabil, aducând în prim plan situații, fapte, evenimente de un dramatism copleșitor, unele dintre ele fiind asemănătoare sau care par desprinse chiar din realitățile acestui început de nou secol.

Textele publicate în revistă, cele purtând însemnele inconfundabilei măiestrii științifice și publicistice a lui Iorga, articolele omagiale scrise cu pătrundere și competență de către prestigioși specialiști în domeniu oferă crâmpie din activitatea plurivalentă a „istoricului total”, alcătuind un binevenit îndemn de a înțelege condițiile de afirmare a genialului creator național și universal, perenitatea operei savantului și irepetabila personalitate a „apostolului cauzei basarabene”.

Adresăm sincere mulțumiri și exprimăm sentimente de profundă recunoștință autorilor articolelor, tuturor celor care au contribuit la realizarea Ediției speciale **Nicolae IORGA – 150**, iar cititorului îi dorim „Lectură cu folos!” și succes în valorificarea adevăratei noastre istorii, la a cărei edificare și-a adus inconfundabilul obol Nicolae Iorga – strălucit model de conștiință națională.

Limba Română

Andrei PIPPIDI

Basarabia lui Nicolae Iorga

A.P. – profesor emerit al Universității din București, membru corespondent al Academiei Române, reputat istoric român. Fiu al istoricului Dionisie M. Pippidi și nepotul prin mamă al lui Nicolae Iorga; editor al operei bunicului său. Pentru valoroasa contribuție științifică, precum și pentru implicarea în conservarea patrimoniului cultural material al României, Ministerul Educației, Științei și Cercetării din Austria i-a acordat, în 2020, Premiul „Danubius”. Pentru volumul *Nicolae Iorga, Jurnalul ultimilor ani, 1938-1940. Inedit*, apărut în 2019, este distins (pentru a doua oară) cu Premiului Național de Istorie „Nicolae Iorga”. Este decorat cu Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de Cavaler (2000) și cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Cavaler (2008).

O viață așa de plină cum a fost aceea care începea acum 150 de ani o vedem astăzi luînd forma a trei trecuturi. Se desfășoară paralele vîrstele vieții omului „așa cum a fost” și vîrstele țării la care el a fost martor și factor activ. Al treilea șirag de vîrste este al acelui trecut românesc și universal pe care l-a reconstituit, creator, din vechime pînă în pragul propriei sale biografii. Imaginea anilor din care împlinise 64 și cărora le va pune capăt o moarte cumplită, după încă cinci, a vrut să o întipărească el însuși în memoria urmașilor. Privirea întoarsă spre sine, între biruințe și dezamăgiri, nu a fost de ajuns de cuprinzătoare. Din scrierile sale, unele se mai păstrează inedite (după șapte decenii): articole, conferințe, fragmente de însemnări zilnice. Amintiri ale contemporanilor săi, așa cum îl vedeau ei, încărcate de admirație sau de ostilitate, sînt risipite: a le culege laolaltă, atît în țară cît și în străinătate, ar îngădui o comparație sugestivă între ele. Dar a fost salvată o corespondență imensă, desfășurată pe o jumătate de veac. Mai rareori dus-întors, cînd și telefonul servea numai în condiții excepționale, dar scrisorile primite zi de zi reprezintă un material documentar colosal. Ele sînt prețioase pentru a sonda activitatea omului de știință, însă de obicei reflectă contactul neînterupt cu locuitorii țării, un pas după altul, pe măsură ce îm-

bătrînesc și el și oamenii care i se adresează de pretutindeni. Prin clăsarea corespondenței, care e în curs, vom fi mai aproape de adevăratul Nicolae Iorga. Un loc aparte îl ocupă mărturisirile intime (*Scrisori către Catinca*, 1991). Cîndva, N. Iorga regreta că n-a descoperit „scrisorile de dragoste ale lui Ștefan cel Mare”, dar pe ale sale le avem, dezvăluind împărțirea zilnică a oricărei emoții cu cine i-a fost sprijinul neclintit, o viață întreagă. Un subiect diferit, deși inseparabil de cele precedente, va fi ceea ce am numit „viața postumă” a lui N. Iorga: reacțiile opiniei publice, binecuvîntate de autorități prin omagiul oficial sau, dimpotrivă, dacă puterea s-a schimbat, stîrpite pînă la a impune tăcerea. Fiindcă un om ca acesta nu moare o dată, ci de mai multe ori.

La aniversarea pentru a cărei celebrare stau să vină desigur participări din toată țara nu poate lipsi Moldova. A înșira și explica legăturile pe care, ca istoric și om politic, Iorga le-a avut cu Basarabia este o datorie, chiar dacă, din lipsă de spațiu, vor fi evocate aici doar cîteva momente.

Cu *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe* (1899) începe apropierea cercetărilor sale de trecutul de neșters al ținutului de care fuseseră legate atît Moldova cît și Țara Românească. Această lucrare fundamentală era, la data apariției, una din primele prin care oamenii de carte luau cunoștință de prezența tînărului profesor de la București. Investigațiile în arhive occidentale, cu care a fost deprins de timpuriu, aveau nevoie să fie întregite prin înțelegerea vieții contemporane pe care o va căuta în regiunile înstrăinate. *Neamul românesc în Basarabia*, în 1905, are ca pereche *Neamul românesc din Bucovina*, amîndouă fiind reportaje, cu impresiile de călătorie care l-au influențat definitiv. Același prilej i-a îngăduit să cunoască personalități românești ca Pavel Gore sau Flondorii, a căror poziție în politica vremii corespundea cu a lui. Întîlnirea cu Gore a dat naștere unei prietenii. La data drumeției prin Basarabia se desfășura războiul ruso-japonez, despre care de asemenea Iorga a informat, în 1904, publicul din România (*Războiul din Extremul Orient. China, Iaponia, Rusia asiatică. Schițe*). Insuccesul răsunător a creat în Rusia condițiile unei izbucniri a nemulțumirii populare înăbușită cu extremă violență. Pe de o parte Ohrana, pe de alta pogromurile chiar la Chișinău accentuau o lipsă de putere și de organizare a regimului țarist, făcînd să se presimtă apropierea crescîndă a revoluției. Întrebarea dacă, în declinul său, imperiul va mai fi în stare să păstreze toate regiunile pe care le acaparase se

răspîndea și în România vecină. Aniversarea sărbătorită la Petrograd a prilejuit o carte-manifest a lui Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși*. Încă din 1910, din mica tipografie de la Văleni ieșise culegerea lui de încercări literare, al căror merit era că susțineau zelos o viață culturală, *Poezii Romîni de supt stăpînire rusească*. În 1912 au mai apărut două broșuri, conectînd vocațiile între care acest om extraordinar își împărțea oxigenul. Ca istoric, el se grăbește să publice și să comenteze documentele pe care le-a găsit în călătoria din 1905 (*Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintîi decenii după anexare*), la care arhivele prietenilor îi vor îngădui să continue în 1914 cu *Nouă documente basarabene*. Ca martor al realității pe care se simțea dator să o comunice și s-o schimbe, a scris *Pagini despre Basarabia de astăzi*. Dar vine războiul, în care vom fi aliați cu Rusia împotriva politicii pe care se străduise să o împiedice, de alăturare la Austro-Ungaria, responsabilă de situația Transilvaniei și Bucovinei. Alegerea avea nevoie să fie justificată: în refugiul de la Iași, în 1917, în timp ce adresa Franței și Angliei expunerii istorice ale relațiilor întreținute de români cu aceste țări, ca o legitimare a parteneriatului prin tradiție, sarcina pe care a îndeplinit-o prin *Histoire des Relations Russo-Roumaines* era mult mai grea. Îndrăznește să imagineze un schimb de civilizații între vecini, începînd din veacul al XIV-lea, la hotarul răsăritean al lui Alexandru cel Bun. Strămutările de granițe din 1812 și din 1878 sînt explicate prin oscilările politicii europene, sub egi-da căreia diplomația Rusiei își realizase la minimum intențiile anexioniste. Convergența româno-rusă își primea îndreptățirea prin îmbrățișarea pacificatoare, de natură dinastică, între Nicolae II și Carol I (Constanța 1914). Acest raport destinat unei opinii publice internaționale îl va rescrie din alt punct de vedere, mai cuprinzător ca viziune istorică: le-a oferit cititorilor români după război o panoramă de conflicte, emigrații și exiluri: *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni, Rusia și Polonia. Simple linii de orientare*. Se deschidea astfel solidaritatea cu acțiunea de refacere a statului polonez dezmembrat, paralelă cu aceea care întregia România. Chiar de la Iași, în 1918, în aceeași atmosferă regeneratoare, Iorga scrie *Românii de peste Nistru. Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor*. La traducerea lor în franțuzește, aceste articole de ziar își arată un scop nou, de a combate „Republica moldovenească” înființată de Stalin în 1924. Dezvoltarea grăbnică a sovietizării în regiune fusese prevăzută de Iorga încă din 1912, cînd avertizase: „N-ar putea să rămîie mult timp în mîinile noastre. Cum

s-a mai refăcut și altădată, după războiul Crimeii, tot așa s-ar reface Rusia și acuma. Și ea ar întrebuința toate silințele sale pentru a căpăta înapoi cu dobândă ceea ce i s-a luat în ceasul trecătoarei slăbiciuni”.

Fără să fi fost implicat direct în frământarea basarabeană din timpul războiului, N. Iorga urmărea evenimentele de acolo prin participanți care-l informau despre activitatea lor de răspîndire a ideii Unirii: Gh. M. Murgoci, D. Munteanu-Rîmnic și Onisifor Ghibu. Mai tîrziu, în cursul anilor îndelungați de viață parlamentară, ecourile din Basarabia pe care le notează în *Memorii* revin. Vizitele din 1926 (august și septembrie), ca și broșura *Trei zile în Basarabia*, nu reflectă numai interesul său pentru monumentele istorice, ci voința cu care dorea supravegheate integrarea și asimilarea. Preocuparea de a educa, în fața unor probleme etnico-sociale și politice, este cel mai puternic afirmată în discursul său de la Chișinău în 1931. „Luarea în primire a guvernului” i-a dat prilejul să-și afirme hotărîrea de a întreprinde o reformă esențială: „Voi guverna pentru o țară care se face, ca România. Căci România nu este o țară făcută. România se face acum; se face prin fiecare dintre noi”. Dezamăgirile în căutarea mijloacelor instituționale le-a cunoscut ca prim-ministru, au devenit și mai inevitabile spre sfîrșitul regimului care l-a folosit ca înalt demnitar, dar l-a cenzurat ca ziarist. Zădărnicierea alegerii ca președinte al Senatului (trei zile în iunie 1939!) și experiența de consilier regal decorativ l-au dus la concluzia: „dece aș merge și mai departe, în conversație intimă, ca un complice, cu acest grup de oameni, în guvern și lîngă guvern, cari nu cred în țara lor?”

Asemenea mărturisiri, încredințate paginilor jurnalului din 1940, au rămas necunoscute pînă în 2019. La cunoștința lui Iorga nu ajungeau din Basarabia decît veștile despre epidemia de tifos exantematic, stăvilită cu greu la Prut, deoarece „tifosul e sămănat de agenți comuniști veniți de peste Nistru”. Centrul iradierii provocate ar fi fost la Tighina. O conspirație sovietică scuza, de fapt, incapacitatea autorităților românești de a face față unor „tulburări” produse „îci și colo”. Exemplul din 1924, Tatar-Bunar, furniza explicația și soluția: „Vinovații sînt escortați de jandarmi și împușcați pe drum, aruncîndu-se trupurile în Nistru”. Totuși, Iorga era reticent cu privire la pericolul unei invazii, fiindcă, după pierderile din Finlanda: „rușii nu par aplecați să atace Basarabia”. Consultîndu-se cu Gafencu, mai bine informat despre con-

centrări de trupe sovietice în sud-vest, a aflat de la el un ecou berlinez al pretențiilor, între care Cetatea-Albă, pe motivul poziției apropiate de Odessa: „Arăt că păstrarea ei ar fi pentru noi o chestie de prestigiu. Li s-ar putea restitui gura Chilieii cu orașul”, ceea ce lui îi pare prea mult”. Aceasta în mai, ca în curînd să se confirme că „rușii grămădesc trupe la Nistru”, 75 de divizii. Ca un trăsnet la 27 iunie: „Catastrofa Basarabiei, și în ce rușinoase condiții!”. Paginile următoare cuprind relatarea Consiliului de Coroană, înregistrînd cedările una după alta. Refuzul de a capitula, „o datorie de onoare, chiar cu siguranța că vom fi învinși”, l-a declarat Iorga însuși, cum numai el putea gîndi să i se răspundă lui Ribbentrop cu un citat din Luther! Inadecvare, vor fi apreciat ceilalți, pe cînd neînduplecați au mai rămas doi moldoveni și doi ardeleni. De Iorga va fi redactat și protestul parlamentar contra răpirii Basarabiei și Bucovinei de Nord. Reacția sa emotivă o cunoaștem și din mărturia celui care, atunci absolvent de bacalaureat și, peste două luni, rege, își va aminti toată viața cum, la ieșirea din dramaticul consiliu, bătrînul profesor i-a strigat „trădători” despre membrii majorității care se împrăstiau. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor o cunoaștem: în aceleași însemnări se oglindește haosul care a izbucnit în provinciile părăsite, cu zvonurile care se întretaie sau se contrazic: lașități, dezertări, dar și dorința de a rezista prin care își fac drum tensiuni sociale. Izolării de Basarabia îi urmează aceea din interiorul țării, unde va fi împiedicat să le vorbească românilor despre ce mai au de făcut. Amuțirea oracolului era un preț tragic de plătit pentru ce fusese credința sa în nevoile și potențialitățile poporului său.

După Unire, apucase să vadă cum erau ținuți la o parte „cei cari au creat România”. Basarabenii Pavel Gore și Zamfir Arbore se stinseseră uitați (*Oameni cari au fost*, III, 1936). Peste această nerecunoștință, el s-a îndărătnicit să dea tiparului în ultimele sale zile cîteva pagini din 1919, probabil cenzurate, despre „Moldova încă neliberă” pe care o străbătuse pe vremuri: „Mai era nevoie să-mi spuie cineva ce țară era aceasta?” – adăuga el: „O cunoșteam din rădiurile Botoșanilor, din codrii Vasluiului, din măgurile dunărene, o cunoșteam din adîncurile Ardealului și Bucovinei, din șesurile Banatului” (*România cum era până la 1918*, II, Moldova și Dobrogea, 1940).

Ioan-Aurel POP

Nicolae Iorga – creatorul național și universal

I.-A.P. – președintele Academiei Române, profesor și rector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Autor și coautor a peste 80 de cărți, tratate și manuale și a peste 700 de studii și articole, mai recente fiind *Istoria României moderne* (2019); *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate* (2019); *Istoria ilustrată a românilor pentru tineri* (2018); *Istoria, adevărul și miturile* (2018). Doctor honoris causa al 10 universități din țară și de peste hotare. Membru al unor academii și societăți savante străine, între care Academia Europeană de Știință și Artă de la Salzburg (Austria), Academia Națională Virgiliană din Mantova (Italia), Ateneo Veneto din Veneția (Italia), Academia Europeană de Științe, Arte și Litere din Paris (Franța) ș.a.

Încercarea de explicare sistematică sau de încadrare în canoane a lui Nicolae Iorga presupune de la început o ciocnire cu indefinitul și cu infinitul. A spune că a fost intelectual, profesor, om politic, luptător pentru cauza națională, academician, ministru, premier, patron etc. este, în același timp, mult și nimic. Poate că, totuși, meseria de profesor, înțeleasă ca misiune – în spiritul unui contemporan al său, lui Marc Bloch – să i se fi potrivit cel mai bine. Ca preocupări intelectuale, Nicolae Iorga a fost istoric (cel mai mare istoric român din toate timpurile), istoric literar, poet, dramaturg, eseist, publicist, jurnalist etc., dar, cu toate acestea, calificativul de istoric i-a rămas cel mai cuprinzător, mai adecvat. Ca studios al istoriei, marele savant a fost specialist în istorie universală, în istorie națională, filosof (teoretician) al istoriei, bizantinolog și promotor al studiilor sud-est europene, al istoriei istoriografiei, osmanist, romanist, medievist etc. Dar, dintre toate acestea, cea mai multă energie și pasiune a dedicat studiilor Evului de Mijloc. Dacă am lua acum doar acest din urmă univers al creației istorice a lui Nicolae Iorga, anume Evul Mediu, am putea proceda la fel, stabilind direcțiile majore ale cercetărilor sale de medievistică și ajungând la câteva esențe.

Dacă ne-am imagina toată activitatea de o viață a lui Nicolae Iorga ca o sferă imensă, formată din nenumărate sfere mai mici concentrice și am desfolia-o treptat, plecând de la suprafață (superficial) spre profunzime (nucleu), am tot îndepărta sferă după sferă, adică demnitățile politice, calitatea de luptător național, demnitățile științifice, întreprinderile culturale, și am ajunge la nucleul său de intelectual de marcă. Dacă dintre sferele acestea intelectuale am da la o parte ceea ce l-a făcut istoric literar, poet, dramaturg, eseist, jurnalist, am ajunge în final la calitatea (sfera) de profesor și cercetător în istorie. În istorie a fost medievist, romanist, slavist, istoric al artelor, teoretician al istoriei. În fine, dintre toate sferele istoriei frecventate de marele studios, am da în final tot de miezul cald al Evului Mediu.

S-au scris până acum, de mai bine de un secol încoace, încă de când savantul a început să publice, zeci de mii de recenzii, eseuri, articole, studii, cărți despre opera și viața celui care s-a definit, cu o zi înainte de moarte, drept „brad bătrân”. Cu excepția celor răuvoitoare și încrâncenate într-un rău – sunt și din acestea –, copleșitoarea majoritate a acestor scrieri scot în evidență măcar câte o calitate excepțională a creatorului Nicolae Iorga, iar unele îi relevă, fără înconjur, genialitatea. Cei care au făcut acest din urmă lucru pornesc mai întotdeauna nu neapărat de la performanțele scriiturii lui Nicolae Iorga, ci de la capacitățile intelectuale ieșite din comun: precocitatea, învățarea și scriitura rapide, cuprinderea aproape instantanee a paginii de lectură, absolvirea în timp scurt a școlilor prin care a trecut, conceperea și dictarea concomitentă a mai multor materiale, limbile străine cunoscute, cele peste o mie de cărți (volume) și cele circa 20 000 de articole, studii, recenzii etc. S-a spus despre Nicolae Iorga că a scris mai mult decât ar putea citi un om obișnuit într-o viață, că a fost savantul român cel mai cunoscut – în viață fiind – în lumea erudită internațională din toate timpurile (47 de universități au arborat drapele în bernă la moartea sa năprasnică), s-a spus că a fost ultimul enciclopedist și ultimul polihistor din cultura română, un vulcan, un titan, precum eroii din mitologia greco-romană. Titanismul acesta se vede din numărul domeniilor de creație pe care le-a frecventat, dar și din numărul disciplinelor, direcțiilor și temelor din istorie abordate de creatorul numit Nicolae Iorga. În anii studenției, noi, cei din generația mea, am fost învățați o regulă de bază, într-o vreme când căutările bibliografiei nu se făceau pe cale digitală și

presupuneau o adevărată investigație: înainte de a ne apuca de orice temă din istoria națională ori universală, trebuia în chip obligatoriu să vedem dacă subiectul nu a fost abordat cumva de Nicolae Iorga. Și, de cele mai multe ori, găseam la Iorga adevărate grăunțe de aur, fiindcă – parafrazându-l pe Terențiu – lui Iorga nimic din ceea ce este istorie nu i-a fost și nu i-a rămas străin. Oricine se apropie de anumite teme ale creației lui Nicolae Iorga (căci de întreaga operă nu se poate ocupa nimeni), dacă este un om onest, rămâne copleșit ca de o forță intelectuală ieșită din comun.

Dincolo de superlativele acestea, neacordate vreunui alt creator, Nicolae Iorga a fost, totuși, un om. Azi el este un „om care a fost”, dar rămâne „un om între oameni”. Oamenii au cu toții felurite afilieri în viață, fiindcă ei nu trăiesc izolați, ci în grupuri. Iar traiul în grup creează anumite solidarități și generează spirit comunitar. Comunitățile spațiale sau geografice principale care l-au marcat pe istoric au fost, în copilăria nu prea fericită, Botoșanii născuți, apoi la adolescență Iașii cu școlile cele înalte, la maturitate și senectute Bucureștii, Vechiul Regat, România Întregită, Europa și Planeta Pământ. Iorga s-a simțit la fel de confortabil ca moldovean, ca român, ca european sau ca cetățean al universului. Este natural ca, uneori, să fi tratat aceste apartenențe cu subiectivism, fiindcă obiectivitatea absolută este apanaj nu uman, ci divin. Apartenența firească „la locul nașterii sale” – după o expresie consacrată de Ion Creangă – adică la molcoma Țară a Moldovei și la România în general, i-a prilejuit copilului-minune născut la Botoșani și format la Iași și apoi personalității numite Nicolae Iorga forme vulcanice de manifestare și i-a pricinuit și destule neajunsuri, în timpul vieții și în posteritate.

Iată ce scrie istoricul despre capitala Moldovei: „Sunt români care n-au fost niciodată la Iași, deși n-ar trebui să fie niciunul, căci cine n-a fost aici nu poate să străbată cu înțelegere foile celor mai frumoase cronici, nu se poate pătrunde după cuviință de spiritul trecutului nostru care trăiește în acest loc mai viu și mai bogat decât oriunde aiurea [...]. În conștiința lui națională ar fi o lipsă dacă el n-ar fi văzut orașul care a fost și-și zice încă astăzi, cu mândrie, capitala Moldovei”. Pentru Nicolae Iorga, cine nu a vizitat Iașii nu poate înțelege pe deplin cronicile, nu poate pătrunde bine trecutul, nu ar putea avea o conștiință națională

întreagă. Ca să poată scrie despre țară în toată rotunjimea ei, Iorga a peregrinat prin toate ținuturile locuite de români, a bătut cu pasul locurile care urmau să alcătuiască România unită, fiind convins de un adevăr drag lui: „Fiecare loc pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi, și trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelegi”. Ca și în viață, în reconstituirile istoricului rațiunea trebuia să meargă mână în mână cu sentimentul.

La fel, când este vorba despre țara toată, cuvintele lui Nicolae Iorga nu sunt mai puțin patetice. La începutul secolului al XX-lea, ca să-i însuflețească pe românii deznădăjduiți din Năsăud, Nicolae Iorga le spunea următoarele: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dâșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dâșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de *Țară Românească*”. Atunci, prin Nicolae Iorga, cuvântul care zidește a trecut dinspre Țară (Vechiul Regat) spre Transilvania, dinspre Transilvania spre Moldova (toată) și dinspre Moldova și Muntenia spre Transilvania din nou, ducând cu el speranța și convingerea că mântuirea constă în națiune. Iorga credea chiar că „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna – spune istoricul – tot pământul locuit etnograficește de români”. Se vede ușor că spusele acestea sunt înflăcărare de un ideal politic, care era atunci și idealul poporului român în ansamblul său.

Nicolae Iorga a trăit într-o perioadă postromantică, într-un fel de romantism întârziat care acorda națiunilor rolul fundamental în istorie. De altminteri, cu tinerețea și maturitatea lui Iorga ne situăm în epoca destrămării imperiilor multinaționale și a formării statelor naționale în Europa Centrală și de Sud-Est. Cea mai răspândită și mai avansată idee a popoarelor, ghidate de elitele secolului al XIX-lea lung (circa 1789-1918), era atunci emanciparea colectivă, lupta pentru libertate națională, pentru zdrobirea imperiilor acaparatoare și formarea statelor naționale. Prin urmare, Nicolae Iorga s-a declarat singur un

„naționalist”, în rând cu toate spiritele luminate animate de ideea de libertate națională. Mai întâi trebuie subliniat că „naționalist” însemna, la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea (până spre al Doilea Război Mondial), un adept al curentului național, adică al propășirii poporului din care făceai parte. Dacă acest popor coincidea și cu țara din care el făcea parte, era cu atât mai semnificativ. „Naționalismul” exprima dragostea pentru identitatea popoarelor, pentru limbă, obârșie (origine), credință, tradiții, folclor etc. Această identificare a intelectualilor, a elitei educate cu propriile popoare (devenite națiuni moderne) a cultivat-o, a susținut-o și a teoretizat-o romantismul, începând cu Johann Gottfried Herder. De aceea, pentru Nicolae Iorga, romantismul este aproape sinonim cu „naționalismul”: „M-am gândit să presint subiectul într-un chip mai larg, începând cu primii ani ai secolului al XIX-lea, pentru a se vedea dacă a existat în România o școală romantică; căci se vorbește acum de înlocuirea unei școli romantice. Dacă totuși a fost până în zilele de astăzi o școală naționalistă, capabilă de a transforma adevărul istoric, am crezut ca e mai bine să încep cu primii ani ai secolului al XIX-lea, pentru a arăta dacă în trecut, și în ce sens, a existat o activitate istorică de caracter romantic, activitate consacrată înainte de toate unor scopuri naționaliste, și dacă, prin însăși influența Școlii de Înalte Studii, acest curent romantic, care a dat totuși rezultate – căci nu există curent după care să nu fie o recoltă de cules –, dacă acest curent naționalist a fost înlocuit de o metodă foarte severă și strictă, de dorința de a avea o informație mai amplă, de o critică ce se oprește mai mult asupra mărturiei documentelor și de o interpretare care ar putea să nu însemne neapărat ceva alături de document sau contra documentului”. După cum se vede din acest citat, Nicolae Iorga pune semnul egalității între „școala romantică” și „școala naționalistă”, consideră că „activitatea istorică de caracter romantic” este consacrată unor „scopuri naționaliste” și pretinde că la Școala de Înalte Studii de la Paris a deprins cum să înlocuiască acest curent romantic, adică acest „curent naționalist”, cu „metoda severă și strictă” a mărturiei documentelor. Astăzi noi spunem că prin romantism s-a deșteptat spiritul național, adică interesul pentru identitatea, pentru specificul popoarelor, pe când în alte epoci și alți istorici – inclusiv Nicolae Iorga – foloseau în loc de adjectivul „național” pe acela de „naționalist”.

Poporul, prin care Iorga înțelegea țărănimea (să nu uităm că, pe la 1900, cam 90% dintre români erau țărani) era creatorul tuturor valorilor naționale, el întruchipează națiunea care nu este altceva decât o altă ipostază a țărănimii. Pentru marele istoric, „națiunea este o ființă naturală și organică”, iar în cadrul ei toate măduarele (clasele) sunt concepute ca un singur corp. Astfel, naționalismul era, în concepția lui Nicolae Iorga, cea mai înaltă formă de democrație, fiindcă exprimă concepția și interesele poporului, iar acestea nu pot să fie decât naționale. Etimologic vorbind, termenii latinești și grecești care exprimă noțiunea de popor, adică *populus*, respectiv, *demos*, sunt sinonimi. Iar dacă naționalismul întruchipează forma superioară de solidaritate a poporului, atunci el nu poate să fie decât democrație. Acesta era naționalismul în concepția lui Nicolae Iorga.

Ulterior, acest cuvânt, contaminat de alte „-isme”, a ajuns să desemneze o exacerbare a sentimentului național și nu numai atât, ci chiar o asimilare a sa cu xenofobia și cu șovinismul. Astăzi, în limbajul curent, naționalismul semnifică exagerarea sentimentului național și nu este de bun augur în cercurile „corectitudinii politice”. Oricine îndrăznește să-și prețuiască propria națiune este catalogat drept naționalist. Nicolae Iorga nu avea cum să scape de această acuzație, din moment ce s-a afirmat și a creat în epoca luptelor de emancipare națională și de formare a statului național unitar român. Ca să se poată formula o astfel de acuzație la adresa marelui istoric, este nevoie de transpunerea unor convingeri, atitudini și realități de astăzi cu peste un secol în urmă, când existau cu totul alte convingeri, atitudini și realități. Or, unul dintre cei mai avizați analiști ai vieții și operei lui Nicolae Iorga – anume Mihai Berza – avertiza în urmă cu multe decenii: „O tentație căreia se cuvine să știm a-i rezista este aceea de a transpune în trecut realități ale unor timpuri mai noi, dar care nu au putut prinde viață decât în anumite condiții sociale, politice și culturale. Oricât ne-ar fi acestea de scumpe, nu avem dreptul să atribuim unor oameni de altădată gânduri-atitudini și mobiluri de fapte pe care circumstanțele obiective ale existenței lor nu le îngăduiau să le aibă. Trebuie să ne ferim de modernizarea trecutului tocmai pentru că el reprezintă un îndelung și anevoios proces de naștere a societăților moderne, după cum legitima noastră dorință – și obligație – de a-i limpezi liniile de evoluție nu se poate confunda cu excesiva lor simplificare. Nu avem nici a înnobila trecutul, pentru că,

cu câtă muncă și suferință omenească a cuprins, – și dincolo de tot răul ce a cunoscut, dar pentru binele către care a tins totdeauna – este și așa suficient de nobil”. În vremea lui Nicolae Iorga și alți termeni, precum „rasă”, „imperialism”, „popor barbar” etc., aveau alt înțeles decât urmau acestea să primească mai târziu.

Nicolae Iorga nu a fost un om perfect, dar nu a exprimat răul care avea să vină, ci binele și răul epocii în care a trăit. A sprijinit inițial tineretul legionar și a formulat, în anumite împrejurări, idei antisemite, ceea ce reprezintă chiar și pentru acele vremuri fapte reprobabile, condamnate și atunci în cercurile democratice și condamnate de istorie. Dar a revenit asupra unora dintre atitudinile sale de acest fel, s-a înscris pe o traiectorie de condamnare a legionarilor și a plătit, în chip năprasnic, cu propria viață.

Nicolae Iorga face parte din generația făurarilor României întregite și de afirmare europeană de natură să stârnească multe controverse. Opera sa imensă este inegală. George Călinescu afirmă că Iorga este masiv privit de departe, dar „minor” în fiecare dintre activitățile sale luate separat. Criticii săi i-au găsit destule lipsuri, inadvertențe, idei greu sustenabile și în creația sa de căpătâi, istoriografia. O lucrare intelectuală de asemenea amplitudine nemaîntâlnită nu putea să fie mereu egală cu sine și nici menținută mereu la nivelul cel mai înalt. Iorga a fost un om concret și a aparținut unei epoci. A fost inclus de exegeți în trinitatea Ioan Bogdan – Dimitre Onciul – Nicolae Iorga, menită să înscrie istoriografia română pe traiectorie europeană și în circuit european. În ciuda deosebirilor individuale, pe cei trei i-au caracterizat spiritul critic, cultul izvoarelor (pozitivismul) și patriotismul luminat, toate particularități ale unei școli istorice noi. Spre finalul carierei și vieții, Nicolae Iorga a încadrat istoria națiunilor într-o viziune largă, general umană, întemeiată pe „unicitatea absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp”. Această concepție de „istoriologie umană” – prin care, precum titanii Renașterii, plasa omul ca măsură a tuturor lucrurilor – urma să producă, prin mintea și pana savantului, o nouă istorie universală, primenită de noianul de evenimente cotidiene și construită din faptul caracteristic, expresiv și comentat de istoric, „magistrul vieții”.

Iorga a creat și condus reviste (de la „Sămănătorul” și „Neamul Românesc” la „Revista Istorică”, „Revue Historique du Sud-Est Européen”,

„Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice” etc.), mișcări (sămănătorismul), instituții (de la Școala Română din Paris și Casa Română din Veneția la Universitatea Populară de Vară de la Vălenii de Munte), până când a devenit el însuși o instituție. Viața și opera sa l-au determinat pe un critic destul de sever al său – George Călinescu – să-l declare drept „Voltaire al României”, ceea ce nu este deloc măgulitor, ci realist și concordant cu adevărul. Dincolo de contingent și de cotidian, opera lui Nicolae Iorga străbate timpul, adică demonstrează la modul sublim cum „arta este lungă, iar viața este scurtă” (*Ars longa, vita brevis*).

Victor SPINEI

Perenitatea operei lui Nicolae Iorga

V.S. – istoric, arheolog, membru titular și vicepreședinte al Academiei Române, membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei, *Profesor Emeritus* al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Între anii 2003 și 2011 a fost director al Institutului de Arheologie din Iași. A publicat circa 80 de volume îngrijite sau coordonate, peste 250 de studii, monografii de sinteză, articole, recenzii și note, patru cursuri universitare. Este distins cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de cavalier.

În urmă cu circa un sfert de veac, având privilegiul de a lucra preț de câteva luni la Institutul de Bizantinologie „Dumbarton Oaks” de la Washington DC, l-am cunoscut acolo pe marele bizantinolog rus Alexander Kashdan, angajat la faimoasa instituție de mai mult timp, unde devenise, dat fiind copleșitoarea sa erudiție, un adevărat *spiritus rector* al bizantinisticii americane. Într-una din zile savantul m-a chestionat în legătură cu receptarea operei lui Iorga în România și dacă aceasta se mai bucură de prețuirea necomplezentă a istoricilor contemporani. Această întrebare m-a obsedat multă vreme și mi-am pus-o și atunci când am fost în postura de editor al unor opere capitale ale ilustrului polihistor. Cu prilejul respectiv am formulat câteva opinii în acest sens și aş dori să le reiterez sumar și acum, în ceas aniversar, când sărbătorim cu venerație 150 de ani de la nașterea sa.

Despre grandioasa, deconcertanta și polivalenta operă a lui Nicolae Iorga s-a scris enorm, încât este întrucâtva riscantă formularea unor considerații având nimbul originalității, pasibile a se sustrage prejudecăților paralizante și clișeele încorsetate în stereotipii retorice.

Elaborarea numeroaselor sale lucrări de sinteză a fost precedată de o intensă și rodnică activitate de publicare a unui imens fond de izvoare, selectat din arhivele românești sau străine și din diverse colecții apărute în ediții greu accesibile specialiștilor din țară. Foarte multe dintre aceste izvoare privesc în mod direct Evul Mediu românesc, raporturile românilor cu popoarele învecinate ori cu elementele alogene pătrunse temporar sau durabil în spațiul carpa-to-dunărean. Unele nu au fost tipărite potrivit celor mai riguroase norme de editare, ceea ce i-a atras, de altfel, reproșurile detractorilor. Fără să respingă respectiva incriminare, neobositul istoric preciza că, în absența eforturilor sale, ar fi fost cu neputință să se alcătuiască o autentică lucrare de sinteză: „Ei bine, dacă n-ar fi fost documentele, bine, rău, tipărite de mine – arăta acesta – astăzi nu s-ar putea face Istoria românilor”¹.

Firea sa iscoditoare, dorința de a cunoaște în mod nemijlocit realitatea palpabilă, îndeletnicirile și atribuțiile multiple cumulate în ierarhia politică și profesională ori numai hazardul l-au condus de-a lungul și de-a latul țării, l-au familiarizat cu oamenii, peisajul, localitățile și monumentele, ceea ce i-a facilitat considerabil înțelegerea unor resorturi intime ale trecutului românesc, savantul neconcepând să se izoleze în liniștea cabinetului de lucru, baricadat de puzderia de tomuri vechi sau noi și de fișe alcătuite în arhivele și bibliotecile din țară și din străinătate.

Pentru reconstituirea veridică a trecutului, „cu trăsăturile și colorile” sale, istoricul socotea că nu este suficientă numai aprofundarea izvoarelor, ci și o largă experiență umană, nelimitată „numai la pământ, la rasă, la drumuri”, fiind necesară o practică de viață, „a vieții politice în general” și cunoștințe în domeniul economic și social².

Fervoarea implacabilă de a spori până la limitele incalculabilului produsele tiparului a reprezentat totuși o sabie cu două tăișuri. Dacă latura pozitivă a acestei practici constante rezidă în asigurarea consemnării abundenței descumpănitoare a ideilor zămislite de spiritul său vulcanic, în schimb aspectul ei pernicios constă în carențele de exactitate, ca și formulările amalgamate și prolixе, ce se surprind uneori în scrisul excesiv de grăbit al savantului, fără o gestație adecvată, prețul greu plătit pentru avântul abuziv spre cantitate și multilateral-

tate. Productivitatea fabuloasă nu a antrenat în chip firesc și o receptare corespunzătoare, fapt deplâns, de altfel, în mai multe rânduri, cu vădită dezamăgire și mâhnire, chiar de prolificul autor, care, cu toate că făcea mari eforturi pentru a-și asigura tipărirea lucrărilor, constata că vânzarea lor întâmpina greutăți³.

Nicolae Iorga se implicase activ în viața politică, fiind convins că acuitatea în perceperea și explicarea trecutului poate sluji la înțelegerea și îndrumarea cursului diplomației românești, aflate în fața unor responsabilități de însemnătate crucială pentru destinul neamului. În ultimii săi ani de viață, după ce dobândise o vastă experiență, prin acumularea celor mai înalte funcții în structurile parlamentare și guvernamentale, savantul avertiza asupra prejudiciilor grave pe care le pot cauza în timp deciziile politicianilor lipsiți de cunoștințe istorice⁴, iar, pe de altă parte, își manifesta scepticismul că un istoric nerutinat în practica politică ar fi capabil să reușească decodificarea anumitor evenimente din trecut⁵.

Laborioasa lui activitate științifică a dobândit recunoaștere cvasigenerală în țară și străinătate, elocvente în acest sens fiind recenziile și prezentările făcute operelor sale de către istorici de prestigiu, ca și alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române în anul 1898, când avea doar 27 de ani, și ca membru activ în 1910, întârziere cauzată în chip hotărâtor de conflictele acute intervenite cu câteva personalități din înaltul for cultural și științific.

Așa cum, pe bună dreptate, a remarcat Dimitrie Gusti, „cine ar cunoaște numai opera sa ar crede că este vorba de muncă de secole și nu produsul unei singure vieți, ci al unei sume de personalități diferite, cu activități, gânduri și simțiri diferite”⁶. Referindu-se la producția științifică extrem de abundentă a lui N. Iorga, Mircea Eliade – singurul român în afară de polihistor care a fost distins cu titlul de *doctor honoris causa* la Sorbonna – nota nu lipsit de umor: „Firește, nimeni dintre noi nu poate ști exact care este ultima lucrare a d-lui Iorga. Înainte de a prinde de veste de apariția unei cărți, observi că d. Iorga a publicat alta nouă sau altele noi”⁷.

Multilateralitatea preocupărilor sale este admirabil surprinsă de George Călinescu, la care, în nota specifică, juxtapunerea carențelor

și meritelor autorilor analizați se derulează întotdeauna în mod trepidant: „Nu este cu puțință să-ți alegi un domeniu oricât de îngust și umbrit din istoria română fără să constați că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei. Multă vreme istoricul următor va fi osândit să corecteze, să sporească sintezele lui N. Iorga [...], plăcerea de a intra într-o pădure virgină îi va fi refuzată”⁸.

Abordând vasta temă a devenirii istorice a poporului român din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitatea imediată, Iorga nu înțelegea să o trateze detașat de evenimentele dintr-un larg spațiu înconjurător, fiind conștient că istoria românească se împletește cu aceea a popoarelor din jur, vecinătate a cărei ignorare ar lăsa neelucidate mai multe dintre aspectele sale cardinale. Așa cum singur teoretiza, „pentru a studia istoria românilor trebuie să cunoști mai întâi nu numai istoria tuturor vecinilor lor, ci și istoria întregii jumătăți orientale a Europei și, cum asupra acestei Europe orientale s-au exercitat la diferite epoci toate curente de civilizație ale Occidentului, cum Orientul acesta a trăit de la un anumit moment cu tradiții, cu idei noi, care începând de la anumite date i-au venit din Occident, ești dator să studiezi în același timp o largă parte, o întreagă latură a Occidentului. Așa că, pentru a da o bună relatare a istoriei acestei națiuni [...], trebuie să cunoști în același timp istoria multor națiuni și a multor teritorii”⁹. Cu un alt prilej marele cărturar postula extinderea preocupărilor la scară planetară, vizând multiplele conexiuni ale fenomenelor atât spațial, cât și temporal: „eu când zic istorie, nu înțeleg istoria cutărui oraș, cutărui provincii, stat sau națiune, ci înțeleg istoria în totalitatea ei, cu legăturile ei infinite, care merg de la o latură la alta și trec peste milenii, – istoria aceasta este totuși un mare tribunal, în care se judecă popoarele și națiunile”¹⁰.

Din acest punct de vedere, Nicolae Iorga se apropia de alte mari spirite ale istoriografiei continentale, pentru care receptarea deplină a trecutului nu se poate face prin limitarea la perimetre regionale înguste, ci în corelație cu evenimentele de pe plan universal. Într-o lucrare apărută la scurtă vreme după Primul Război Mondial, istoricul opina tranșant: „Pentru istoria universală, din viața unui popor interesează numai ceea ce influențează viața celorlalte popoare; restul e istoria locală”¹¹.

Cu tot prețul pe care îl punea pe dezideratul acumulării unui vast arsenal informativ, pentru N. Iorga calitatea de istoric cu vocație nu este conferită numai de cuantumul cunoștințelor deținute: „Erudiția nu este încă istoria”, atrăgea el atenția la o lecție de deschidere, susținută la Universitatea din capitala țării¹². Cu un alt prilej, ținea să adauge: „A ști carte nu înseamnă a ști <că ai> înțelepciune”¹³. Dincolo de investigarea critică a izvoarelor, magistrul recomanda încercarea de a se descria ființa omenească reflectată în vechile documente, paralel cu urmărirea cursului principal al evenimentelor istorice. El prevenea asupra complexității fenomenelor și a iluziei că se poate tinde spre cunoașterea lor exhaustivă¹⁴. Perenitatea operei sale rezidă, între altele, în rezultatele valide ale interpretărilor propuse și în deschiderea de noi orizonturi de investigații.

Disponibilitatea de a trece cu dezinvoltură de la bogatele achiziții de cunoaștere la proiecțiile concluzive viagere a fost surprinsă cu acuitate de marele lingvist și filolog Sextil Pușcariu: „Migala lucrului de amănunt nu l-a umplut niciodată cu nerăbdare, căci dincolo de documentul descifrat cu trudă el avea viziunea faptului în toată amploarea lui istorică și simțea totdeauna fiorii artistului creator. De aceea, operele lui Iorga, chiar cele mai încărcate de o excesivă bogăție de amănunt, cuprind pagini de sinteză trasată în linii mari și evocări grandioase ce aduc viață și înțelegere în epoci moarte și uitate demult”¹⁵.

Conștient de limitele domeniului, Iorga și-a subsumat totuși întreaga energie și toate disponibilitățile intelectuale eforturilor de a acumula, clarifica, explica, încadra, cu o devoțiune exemplară pentru profesiune și pentru statutul său cărturăresc, cu o pasiune ardentă neostenită, întreținută obstinat de aspirația de a accede spre adevărul cel mai pur. Totodată, polihistoricul exprimase la un moment dat un îndreptățit postulat: „Un învățat are două datorii: să învețe el neconținut și să învețe neconținut pe alții”¹⁶.

În afara acestor aspecte particulare ale operei de extensie enciclopedică a lui Nicolae Iorga, în cea mai mare parte explorate de numeroșii ei exegeți, se cuvine a notifica faptul că niciunul din reprezentanții scrisului istoric românesc și poate nici al celui mondial nu a acumulat atâtea cunoștințe savante, niciunul nu a dispus de o forță de

reverberație a ideilor și conceptelor asupra evoluției umanității atât de profundă și dinamică.

Mi-e cu neputință să-mi imaginez că se va naște ceva care să-i depășească harul și disponibilitățile intelectuale. De aceea, sunt pe deplin convins de perenitatea operei sale, chiar dacă până în prezent nu s-a elaborat încă o exegeză de amplitudine asupra acestuia.

Dincolo de această efuziune exteriorizată la moment aniversativ, izvo-râtă din succinta cuantificare a unor împliniri prodigioase, mi-e greu să-mi refulez frustrarea că adesea marile valori românești nu și-au dobândit decât cu întârziere venerația din partea consăngenilor. Personalități de excepție precum Dimitrie Cantemir, Constantin Brâncuși, Mircea Eliade, Eugen Coșeriu și mulți alții și-au găsit aprecierea preponderent dincolo de fruntarii decât pe meleagurile natale și, lucru mai grav încă, o adevărată pată pe istoria națională, unora dintre aceștia – Miron Costin, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu – li s-a curmat prin violență firul vieții chiar în vatra strămoșească. Cu toate că și-au ridicat monumente din slova scrisă, adesea mai trainice și mai respectate decât cele din piatră, lucrurile rămân profund regre-tabile, îndemnându-ne la reflecții amare.

Aș încheia citând un aforism al lui N. Iorga, care ar putea reprezenta și un îndemn pentru urmași: „Pe morți nu-i căutați în morminte, ci în inima voastră”¹⁷.

Note

¹ Cuvântarea d-lui profesor N. Iorga la deschiderea cursurilor de la Vălenii de Munte. În: „Neamul Românesc”, XXXIII, 155, 19.07.1938, p. 1.

² N. Iorga, *Prefața la Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. În: N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, A. Pippidi, V. Durnea, Iași, 1999, p. 158-160.

³ N. Iorga, *Italia pe care o vedem și Italia pe care n-o vedem*. În: N. Iorga, *Conferințe și prelegeri*, I, București, 1943, p. 94.

⁴ N. Iorga, *Tu, felix, Austria, nube*. În: „Neamul Românesc”, XXXIII, 143, 7.07.1938, p. 1.

⁵ N. Iorga, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, I, București, 1940, p. 27.

⁶ D. Gusti, *Modele etice. Profiluri și medalioane etice. Personalitatea socială*. În: D. Gusti, *Opere*, II, ed. O. Bădina și O. Neamțu, București, 1969, p. 405.

⁷ M. Eliade, *De la recenzie la critică*. În: M. Eliade, *Profetism românesc*, 2, *România în eternitate*, ed. N. Georgescu, București, 1990, p. 121.

⁸ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 542.

⁹ N. Iorga, *Prefața la Essai de synthèse...*, p. 160.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria, marea judecată, în sens moral, a statelor și națiunilor*. În: N. Iorga, *Generalități...*, p. 319.

¹¹ N. Iorga, *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, I, *Evul mediu*, București, 1920, p. 230. Cf. și A. Pippidi, *Introducere*, la N. Iorga, *Generalități...*, p. 25-29.

¹² N. Iorga, *Spiritul istoric*. În: N. Iorga, *Generalități...*, p. 162.

¹³ N. Iorga, *Cugetări*, ed. B. Theodorescu, București, f.a., p. 27.

¹⁴ N. Iorga, *Spiritul istoric...*, p. 163.

¹⁵ S. Pușcariu, *Întâlniri cu N. Iorga*. În: „Drumul nou”, Cluj, I, nr. 32, 19.06.1931, p. 1.

¹⁶ N. Iorga, *Cugetări...*, p. 73.

¹⁷ *Ibidem*, p. 51.

Ioan SCURTU

Istoricul Nicolae Iorga

I.S. – (n. 27 noiembrie 1940, Dochia, Neamț), dr. în istorie, cadru didactic. A absolvit Facultatea de Istorie a Universității din București. A publicat peste 100 de cărți, dintre cele mai recente fiind: *Istoria Românilor în timpul celor patru regi* (4 vol., 2010); *Istoria civilizației românești în perioada interbelică (1918-1940)*, 2010; *Istoria Românilor de la Carol I la Nicolae Ceaușescu* (2011); *Politica și viața cotidiană în România* (2011); *Tezaurul României de la Moscova* (2014). Coordonator al lucrării *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994* (ed. a III-a 2003). Decorat cu Ordinul Național „Serviciu Credincios” în grad de Cavaler (2002), Ordinul „Meritul Cultural” în grad de Cavaler (2009), „Ordinul Republicii” (Republica Moldova, 2010).

N. Iorga a fost, înainte de toate, profesor. Profesor de istorie universală la Universitatea din București, dar și profesor – „dascăl” – al popoului său (a fost numit, chiar în timpul vieții sale, „apostolul neamului”). Pe cartea sa de vizită nu a scris niciodată academician, director, deputat, senator, președinte al Consiliului de Miniștri sau alte calități.

A fost și a rămas unul dintre cei mai mari istorici ai lumii. Câteva fapte concrete demonstrează această realitate.

A participat la **dezbaterele de idei** privind istoriografia. În 1911, N. Iorga aprecia că istoricul trebuia să fie un animator neobosit al tradițiilor naționale, un mărturisitor al unității neamului său peste hotarele politice și de clasă, un descoperitor de idealuri. În opinia sa, rolul dominant în evoluția omenirii îl aveau ideile, dar cercetarea istorică trebuia să cuprindă toate aspectele activității umane. Această concepție a fost expusă în 1913 la Congresul internațional de științe istorice, desfășurat la Londra, în comunicarea *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du Moyen Age*. În cele două volume din *Histoire et historiens depuis cinquante ans*, publicate la Paris în 1927, N. Iorga făcea un bilanț al diverselor școli istoriografice, inclusiv al istorio-

grafiei românești, pe care o integra în istoriografia europeană. La Congresul internațional de istorie desfășurat în Elveția (la Zürich) în 1938, N. Iorga a prezentat o comunicare de înaltă ținută teoretică privind „permanențele istoriei” care, în concepția sa, erau: *pământul* (mediul geografic), *rasa* (poporul) și *ideea* (rațiunea). Bucurându-se de o largă apreciere în lumea specialiștilor, N. Iorga a fost ales vicepreședintele Comitetului Internațional de Științe Istorice pe o perioadă de cinci ani.

N. Iorga s-a înscris în *curentul înnoitor al istoriografiei mondiale*, care-și propunea să reconstituie trecutul cu luminile și umbrele lui. Întemeindu-se pe documentele de arhivă, aprecia că atunci când acestea lipseau nu trebuia lăsat un loc gol, ci să se recurgă la alte izvoare, inclusiv orale, la folclor, să facă analogii, să-și pună în funcțiune imaginația și chiar fantezia pentru a oferi o operă coerentă și credibilă asupra evoluției omenirii din cele mai vechi timpuri până în actualitate. N. Iorga aprecia că „fiecare loc de pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi și trebuie un dram de iubire ca s-o înțelegi”. Tot N. Iorga scria: „Fiecare nație e o energie având izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială. Dar niciuna din aceste energii nu se poate izola absolut pentru studiu și nu trebuie să fie izolată pentru aceasta. Trăiesc doar în același aer și merg pe același pământ”. În viziunea sa, istoria universală nu era o suită de istorii naționale, ci un ansamblu de relații culturale, politice, economice, de transformări, potențări și slăbiri. Procesele istorice trebuiau analizate atât secvențial, cât și în procesul derulării lor. Astfel, istoricul român N. Iorga pregătea terenul pe care avea să se afirme Fernand Braudel, care a introdus conceptele de „durată scurtă” și „durată lungă” a istoriei, abordate într-o viziune globală.

Istoricul s-a preocupat de crearea unui *cadru organizatoric* adecvat pentru o activitate coerentă și substanțială. În acest scop a editat *reviste* cu o periodicitate stabilă. N. Iorga a fost inițiatorul primei reviste de istorie din România (până atunci problemele de istorie erau abordate în reviste culturale, cu un profil mozaicat). Aceasta a apărut în 1915 cu titlul „Revista Istorică” și publica studii cu o tematică diversă. Un spațiu consistent era acordat pentru note și recenzii aspra cărților publicate în țară și în străinătate. Din 1924, N. Iorga a editat „Revue historique du Sud-Est Européen”, iar începând cu 1938 a asigurat condu-

cerea „Buletinului Comisiei Istorice a României”, editat de Ion Bogdan începând din 1916.

Pe lângă activitatea în cadrul catedrei universitare, N. Iorga a condus **institute** de cercetare științifică. A fondat, în 1914, Institutul de Studii Sud-Est Europene, iar după îndelungi stăruințe a reușit să înființeze, în 1937, Institutul de Istorie Universală pe care l-a condus până la moartea sa în noiembrie 1940.

Publicarea izvoarelor istorice s-a aflat în atenția lui N. Iorga. Înzestrat cu o uriașă putere de muncă și având multiple cunoștințe în domeniul paleografiei și al limbilor străine, N. Iorga a publicat, între 1901 și 1916, singur, 31 volume intitulate *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, la care se adaugă alte patru volume din *Colecția Hurmuzachi* (1897-1917). Ulterior, marele istoric a editat alte câteva zeci de volume de documente istorice.

Cum era firesc, N. Iorga a acordat o atenție specială **istoriei românilor**. Cărțile sale din acest domeniu sunt de ordinul sutelor, ele privind personalități (Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Constantin Brâncoveanu, Alexandru Ioan Cuza, Carol I, regele Ferdinand etc.), evenimente deosebite (războaiele cu turcii în Evul Mediu, Războiul de Independență din 1877, Războiul Unității Naționale din 1916-1919, încoronarea de la Alba Iulia din 1922), aspecte sociale și culturale (drumuri și orașe, sate și mănăstiri, chipuri și icoane) etc., etc. O încununare a acestui uriaș efort a fost monumentală lucrarea *Istoria Românilor*, în 11 volume, apărută în anii 1936-1939.

A publicat lucrări de **istoria românilor în limbi de circulație internațională**, oferind astfel străinilor posibilitatea de a cunoaște trecutul acestui popor. Încă din 1902, N. Iorga a publicat *Scènes et histoire du passé Roumain*. În 1905 a apărut la Gotha lucrarea sa în două volume *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, tradusă apoi în limba română cu titlul *Istoria poporului românesc*, în patru volume. În 1911, N. Iorga a publicat în limba italiană *Breve storia del Rumeni*, iar în 1925 – în engleză *A History of Romania*.

N. Iorga s-a preocupat de **încadrarea istoriei românilor în ansamblul istoriei universale**. A fost prolific și în acest domeniu. În 1935-1936 a publicat lucrarea *La place des Roumains dans l'histoire universelle*,

3 volume, iar în anii 1937-1945 i-a apărut în limba franceză *Histoire des Roumains et de la roumanité orientale*.

Se cuvine sublinia faptul că N. Iorga a fost primul istoric român care s-a încumtat să abordeze o multitudine de teme privind **istoria universală**. Din inițiativa profesorului s-a editat „Bulletin de l’Institut pour l’Etude de l’Europe Sud-Orientale” (1914-1922) și apoi „Revue Historique du Sud-Est Européen” (1924-1940). În România s-a desfășurat cel dintâi Congres de studii sud-est europene (1924), prima mare reuniune internațională pe teme de istorie organizată de țara noastră.

Cu lucrarea *The Byzantine Empire*, publicată în 1907, N. Iorga s-a impus ca unul dintre cei mai reputați specialiști în istoria acestui imperiu, beneficiind de aprecieri elogioase din parte reputatului istoric Charles Diehl. În 1934, Iorga a tipărit *Histoire de la vie Byzantine Empire* (3 volume), iar în 1940 *Etudes Byzantines*. De un larg interes s-a bucurat lucrarea, devenită clasică, *Byzance après Byzance*, în care a argumentat ideea că, după cucerirea Constantinopolului de către otomani, Țările Române au asigurat supraviețuirea elementelor de civilizație bizantină.

Profesorul Iorga a acordat o atenție specială istoriei Imperiului Otoman, publicând, între 1908 și 1913, lucrarea *Geshichte des osmanischen Reiches* (5 volume), în care a lansat ideea că Țările Române au asigurat supraviețuirea elementelor de civilizație bizantină după cucerirea Constantinopolului de către otomani. A publicat, în limba franceză, mai multe cărți consacrate cruciadelor, începând cu Philippe de Mézières, care a constituit subiectul tezei sale de doctorat. N. Iorga s-a preocupat și de istoria popoarelor din Peninsula Balcanică, subliniind unitatea acestei zone, ca arie de civilizație. În 1913 a publicat *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, tradusă în 1914 în limba franceză. În 1925 a apărut, la Paris, *Histoire des Etats Balcaniques jusqu’a 1924*.

N. Iorga nu a ezitat să cerceteze și să publice lucrări privind istoria unor țări, popoare și personalități din centrul și vestul Europei, concurându-i, într-o manieră pozitivă, pe colegii săi de la Universități cu renume. Menționăm *Istoria poporului francez* (1919), *Cugetare și faptă germană* (1918), *Originea și dezvoltarea statului austriac* (1918), precum și isto-

rii ale Spaniei, Italiei, Portugaliei, Angliei, Poloniei, Rusiei, Ungariei, Elveției, Albaniei.

În 1921-1922 a publicat trei volume intitulate: *Papi și împărați*; *State și dinastii*; *Revoluții politice și întregiri naționale*.

Pe N. Iorga l-a interesat istoria oamenilor care locuiau în preajma apelor, drept care a publicat *Chestiunea Rinului* (1912), *Chestiunea Dunării* (1913), *Chestiunea Mării Mediterane* (1914), *Chestiunea oceanelor* (1919), subliniind de fiecare dată impactul mediului geografic asupra existenței umane. În aria sa de cercetare s-au aflat instituțiile și evoluția lor, astfel că în anii 1920-1922 a tipărit lucrarea *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale în Europa* (3 volume).

În 1926-1928, N. Iorga a publicat o sinteză de istorie universală cu titlul *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 volume). Spre sfârșitul vieții, el și-a propus să scrie o masivă istorie universală, intitulată *Istoriologie umană*, anunțată în 1937, în cuvântul de deschidere a Institutului de Istorie Universală. După o viață de om în care adunase un material documentar uriaș, N. Iorga își punea problema modului cum va realiza o asemenea operă, surprinzând liniile generale de evoluție a umanității. În prefața lucrării, pe care se pregătea să o scrie, nota: „Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent <poetic> pentru a fi mai aproape de adevăr”. Cu alte cuvinte, își propunea să scrie o istorie frumoasă, clară și accesibilă. O istorie în care accentul să fie pus pe evoluția civilizației și a stărilor de spirit. Din păcate, N. Iorga nu a apucat să scrie decât prefața, introducerea, câteva considerații privind metoda și fragmente din primul volum, suficiente totuși, pentru a deschide noi orizonturi istoriografiei românești, europene și universale.

Profesorul și istoricul român a beneficiat de o largă recunoaștere internațională. O activitate atât de prodigioasă i-a atras lui Iorga laurii meritați, primind titlul de *doctor honoris causa* al Universităților din Strasbourg, Lyon, Geneva, Vilnius, Oxford, Paris, Bratislava, Roma, Alger, de membru al Academiiilor din Venetia, Cracovia, Lisabona, Roma, Varșovia, Santiago de Chile etc., etc. Istoricul român a fost o prezență activă și prestigioasă la Universitățile și Academiiile menționate, dar și la multe altele, fiind receptat ca una dintre cele mai ilustre personalități ale acelor timpuri.

Bibliografie selectivă

- Berza Mihail, *Nicolae Iorga*, București, 1965
- Braudel Fernand, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969
- Cristian Vasile, *Istoriografia generală*, București, 1979
- Iorga Nicolae, *Două concepții istorice*, București, 1911
- Iorga Nicolae, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a II-a, București, 1944
- Răpeanu Valeriu, *N. Iorga. Omul, opera, prietenii*, București, 1993
- Rusu Dorina N., *Membrii Academiei române. 1866-2003. Dicționar*, București, 2003
- Scurtu Ioan, *N. Iorga – personalitate marcantă a științei și culturii românești și universale*. În: „Pro Saeculum”, nr. 7-8/2015
- Scurtu Ioan, *Nicolae Iorga și Gheorghe I. Brătianu – doi istorici români de talie mondială*. În: „Zargidava”, Bacău, XIV, 2015
- Teodor Pompiliu, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970
- Zub Alexandru, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.

Ioan OPRIȘ

Nicolae Iorga despre izvoarele Istoriei

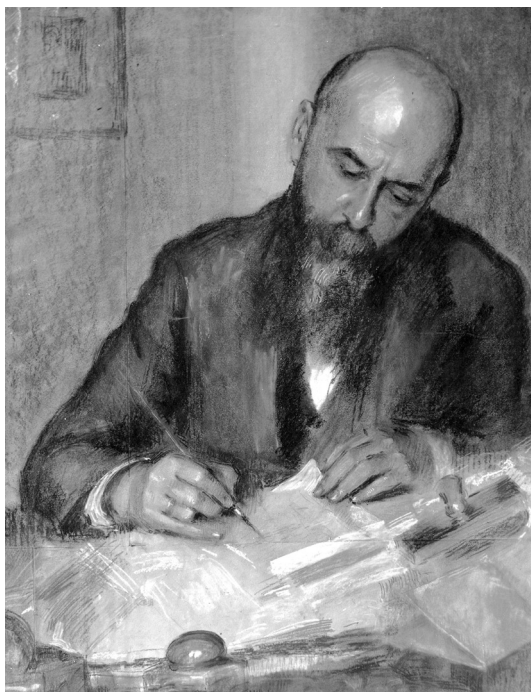

I.O. – istoric cu posturi importante în sistemul ocrotirii patrimoniului cultural, prof. univ. dr. la Universitatea „Valahia” Târgoviște. Autor al mai multor lucrări de istoria culturii, monografii și ample studii privind evoluția conceptelor de conservare, restaurare și protejare a avuției culturale. Expert în muzeografie și istoria monumentelor istorice, conducător de doctorat în aceste domenii.

Pentru cel mai de seamă istoric al românilor, trecutul a reprezentat un imens capital național. Unul deopotrivă material și imaterial. Cunoașterea, explicarea și valorificarea acestui capital l-a preocupat pe savant în toate câte a făcut, punând în acest scop o energie inepuizabilă. Ca nimeni altul, a știut să intuiască, să cerceteze, să găsească și să interpreteze genial dovezile despre acest trecut. A făcut-o fără odihnă, găsim-le în satele și orașele țării, dar și-n străinătate, identificându-le în arhive, biblioteci și în muzee, descoperindu-le în formele vestigiilor arheologice, ale unor importante edificii istorice, dar și sub cele ale unor modeste case țărănești sau ale folclorului și artei naive. Ca învățat iubitor necondiționat de Neam și de Țară, Nicolae Iorga le-a dedicat lor opera rezultată din truda căutărilor sale. A îndemnat cu orice prilej ca mărturiile istoriei naționale să fie considerate bunuri de cel mai mare preț, să fie respectate și apărute în numele identității românești.

În jurul anului 1900, Nicolae Iorga devenise un simbol național, ale cărui cărți și ieșiri publice depășiseră cu mult granițele regatului, iar românii din afara acestuia îl considerau stindard al năzuințelor unioniste. Drumurile sale prin satele provinciilor istorice, articolele din presă, conferințele ținute în numeroa-

se locuri i-au garantat o poziție de nezduncinat. Personalitatea sa prodigioasă și curajul opiniei l-au ridicat foarte sus în aprecierile semenilor, tinerii intelectuali români și studențimea aclamându-l ca lider național. La Blaj, Sibiu ori la Brașov, Suceava, la Cernăuți ori la Lugoj, la Iași, Craiova sau la Curtea de Argeș, la Sighet ori la Chișinău, la Mangalia, la Putna, Sarmizegetusa ori la Orăștie, Cozia, Săliște și la Tismana, Roman ori la Cetatea Albă, vizitele învățatului adunau mulțimi, iar cuvintele sale au înflăcărat speranțele.

*Portretul prof. Nicolae Iorga de Paul Modă
(ulei pe pânză, semnat) cumpărat
de Clubul Partidului Naționalist*

A pledat în scris, cu vorba și cu fapta de un altruism convingător, pentru conservarea și restaurarea mărturiilor trecutului, iar după ideile și proiectele sale – exprimate în forme de mare impact public – s-au edificat instituții de cercetare și teaurizare culturală și s-a sedimentat o filozofie a protejării patrimoniului cultural. Învățatul istoric este singurul în generația sa care, avansat în cele mai înalte demnități publice, dar eșuat în politică, a ridicat glasul, răspicat și fără menajamente, în sprijinul necondiționat al avuției culturale, atât în presa vremii, dar și în Parlament, în viața politică și culturală, la catedră și la Academia Română¹.

Pentru marele istoric, renașterea națională în afara simbolurilor și a tradiției, a mărturiilor istorice și a unei credințe ferme nu se poate face. Și reușește doar atunci când masele populare, cei mulți sunt bine

îndrumați de lideri pregătiți, având vocația slujirii alor lor și îndrăzneți în fapte. Nu oriunde și oricând și nici oricum reușita împlinirilor este sigură. Și-n cazul românilor au trecut multe veacuri, iar sacrificiile și suferințele pentru unire deplină mărturisesc asupra obstacolelor și multiplelor dificultăți ce au stat în calea acesteia. Ceea ce trebuia să se îplinească în anul fast 1918 a fost îndelung pregătit de multe generații. În rândul întâi al generației unioniste s-au aflat fruntași de seamă, dăruți cu calități excepționale, predestinați să încheie un lung proces istoric având în centrul său idealul unirii. Calitățile Generației Unirii pot fi explicate de acumulări succesive și de valoarea excepțională a liderilor, remarcați prin voință, stăruință, spirit de jertfă și neclintită credință. Acestea toate – exprimate în împrejurări deosebite de ordin diplomatic, juridic, militar, politic, religios, economic și cultural – au asigurat răgazul prea scurt numit, după Unire, miracol interbelic sau Renaștere națională. Un răgaz scurt, dacă-l privim în perspectiva duratei lungi, și a limitelor vârstei semenilor, dar cu astfel de realizări încât a rămas o referință peste care politica și ideologiile nu au putut trece.

Dar renașterea a fost posibilă și clar condiționată de calitatea și vizionarismul liderilor, capabili să transfere idealuri, proiecte și programe semenilor. Unul dintre acești lideri – referință națională dar și de valoare universală – a fost istoricul Nicolae Iorga. Nu opera sa istorică, copleșitoare, nici gazetărească sau politică, ori cea universitară, și nici demersurile academice, parlamentare le reținem în evaluarea noastră – au făcut-o mari personalități dedicându-i ca niciunui alt român numeroase cărți și studii –, noi oprindu-ne doar la câteva reflexii pe seama contribuțiilor sale, mereu valabile, la susținerea atât de modernă a patrimoniului cultural național, iar prin acesta a românității și românismului².

Despre savant a scris cu îndrăzneală și viziune un distins emul, colaborator și continuator, Alexandru Lapedatu, la momentul dispariției sale dramatice: „cu cât vremea va trece, cu atât personalitatea lui Nicolae Iorga se va reliefa mai tare și ne va aureola mai strălucitor în lumina pe care spiritul său a răspândit-o, cu iubire și profunzime, în mijlocul nostru, al contemporanilor săi, iar urmașii vor simți trebuința să o evoce cât mai des, spre a o prezenta generațiilor viitoare ca pe una din cele mai curate glorii ale spiritualității românești”³.

Opera sa a fost apreciată drept „neprețuit tezaur de înalte gânduri și profunde simțiri ce au frământat neîncetat mintea și sufletul autorului, la întocmirea ei”⁴. S-a spus, pe bună dreptate, că acest „minunat geniu și grandioasa sa operă” a stăpânit ca un pontif, aproape o jumătate de veac, viața culturii noastre naționale⁵.

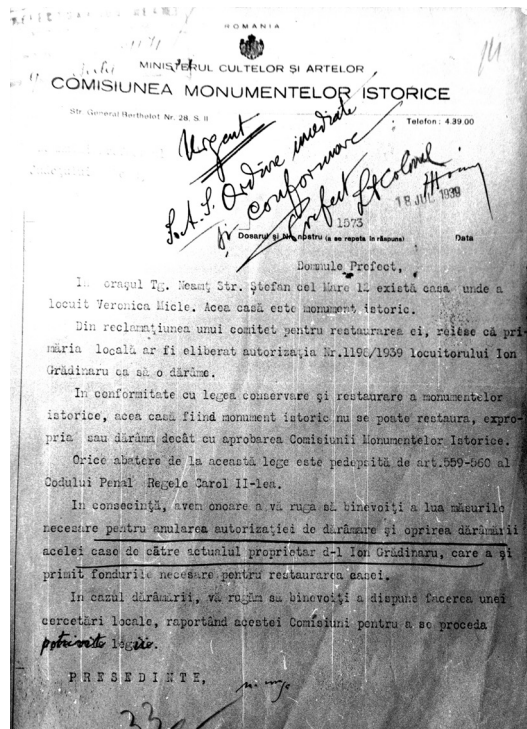
Am ales mărturiile lui Al. Lapedatu pentru nedeazămințita sa loialitate pe seama lui Nicolae Iorga, dar și din remarcarea mai multor similitudini biografice: iubirea izvoarelor istoriei, legătura directă cu Comisiunea Monumentelor Istorice, susținerea cercetării și a protejării avuției culturale. De altfel, Nicolae Iorga și-a sprijinit mereu urmașul, recunoscând că i se datora „în mare parte inițiativa celui dintâi album (al monumentelor istorice, *compl. n.*), îngrijirea așa de aproape și făcută cu atâta iubire a «Buletinului»”⁶.

Complexe și multiplu direcționate, lucrările științifice – cărți, monografii, culegeri de documente, sinteze cu scop de popularizare, dar și studii ori articole – ce-i aparțin lui Nicolae Iorga au fost inițiate frecvent din perspectiva prezentării izvoarelor istorice. Fie aceste monumente sau locuri istorice, vestigii arheologice, exemplare comune de arhitectură vernaculară ori maiestuoase ansambluri rezidențiale (civile, militare, ecleziale) – urbane sau rurale – toate au generat *atitudini*. Cele care domină preocupările și interpretarea învățatului sunt, la rândul lor, dominate de un declarat scop educativ, în care sens istoria lor, ca izvoare, ajunge pledoarie pentru a schimba în bine prejudecăți, neglijențe sau practici greșite. Cel mai adesea, autorul a folosit izvorul istoric ca un pretext de a pleda spre îndreptarea acestora, în care situație apelează la comparații sau analogii. Ne oprim la câteva exemple – modele de judecată – oferite de monumentele istorice din cuprinsul României; a celor „care se găesc aici în preajma noastră, și pe care nu le cunoaștem”⁷ (subl. n.).

Îndemnul savantului s-a adresat direct cercetașilor – a căror îndrumare era încredințată principelui moștenitor, Carol –, dar și tuturor excursioniștilor de toate vârstele. Citim în subtext, corect, credem, chemarea de a sprijini cunoașterea începând cu ceea ce ne stă la îndemână, este de-al nostru și ne va ajuta să evaluăm și să comparăm cu ce au alții cât mai obiectiv cu putință. În demersul său pedagogic, pentru o înțelegere largă, variată, și nu simplistă, istoricul apelează la explicații convingătoare care să corecteze neînțelegerile. Astfel, monumentul

istoric se poate defini ca „mare întâiu, imposant, de dimensiuni extraordinare” ori „unul în împrejurimile căruia s-au petrecut lucruri foarte importante într-un lung curs de ani”⁸. Și completează pe seama monumentelor „neobișnuite, mai rare”, prețuite „nu pentru valoarea lor intrinsecă, ci pentru lucruri care s-au săvârșit în apropierea sau în cuprinsul lor”⁹. Ca să justifice definiția, a oferit exemplele curților și palatelor de la Potlogi și Târgoviște, unde dominante erau faptele petrecute și personalitățile care le-au săvârșit, întrecând aspectele edilitare și formele estetice. Recomandând nuanțe în apreciere, învățatul a îndreptat atenția spre reevaluarea importanței, prin sublinierea interpretării „modestiei” casei în care a trăit – la mănăstirea Țigănești – poetul Costache Conachi, „un om care a încercat să ridice, în vremuri puțin potrivite pentru aceasta, poezia noastră la nivelul celei din Europa” – sau a casei Cuza – de la Iași – „pentru că pe acolo și-a purtat gândurile bune prielnice țării”¹⁰.

Fondator de instituții de cercetare a istoriei naționale, dar și de cuplare a acestora cu istoria universală¹¹, Nicolae Iorga a îndemnat la înființarea de muzee și case memoriale, așa cum văzuse în străinătate. Lăudând practica germană (în cazul caselor memoriale dedicate lui Goethe și Schiller), explică rațiunea demersului: „a face să dănuiască pentru urmași, fără vreo schimbare, locul în care a gândit un erou, al faptei sau gândului, a-l preface într-un fel de mic templu al aceluia care și-a sălășluit trecătorul timp acolo e și o datorie morală și un excelent mijloc de învățătură istori-

*Intervenția CMI pentru restaurarea casei
Veronica Micle – Târgu Neamț (1939, Arh. CMI)*

că pentru tineret”¹². Acestei lecții de morală pe care o conțineau memoriale Occidentului – exemplificată și prin plăcile memoriale din Italia, unde a observat că „nu se lasă inscripția la inspirația cine știe cărui necunosător de sensul vieții celui pomenit”, ci se organiza concurs „cu cei dintâi scriitori ai țării”, cu „specialitate în aceste epigrafe”¹³ – le-au opus la noi starea precară a multora din casele legate de memoria unor mari personalități: palatul de la Ruginoasa, casă „prădată, golită, dărăpănată și părăsită în sama haidăilor de curte”¹⁴.

Patriot și spirit european deopotrivă, istoricul a înțeles modernitatea și modernizarea în total acord cu tradiția, opunându-se cosmopoliților și imitatorilor. A perceput Occidentul „cu anumite dezvoltări artistice, plecate fiecare dintr-un izvor deosebit”, evaluând cronologic și stilistic, potrivit propriilor caracteristici, pe când la români, în cazul arhitecturii „s-a construit patriarhal, sentimental, poetic, într-o arhitectură după datina cea veche, până mai deunăzi”¹⁵. Surprinde cu dreptate că românii au „trăit în atmosfera trecutului până în pragul zilelor actuale și de aceea simțul de frumusețe a fost nedespărțit de ființa noastră, un instinct strămoșesc de care nimeni nu s-a putut lepăda”¹⁶. Rapelul acestor constatări l-a făcut cu lucrările de zisă restaurare executate sub conducerea arhitectului Lecomte du Noüy, pe care le-a criticat aspru și pentru că aveau totalul suport regal, dar și pentru clamarea lor în numele modernizării; nu s-a oprit însă la calitatea acestora, care s-a dovedit totuși durabilă. A amplificat evaluarea istorică asupra zestrei edilitare rezistentă (ridicată din veacul al XV-lea până la 1850), datorată „aceluiași curent, plecat din același izvor și curgând în aceeași albie neschimbată a dezvoltării noastre”¹⁷. Istoric de amplitudine, Nicolae Iorga a considerat că românii, nefăcând revoluții și având „o înceată evoluție, ba, în cele mai multe cazuri, o simplă continuare”, au rămas profund tradiționaliști, așa că după „cum treceau generațiile unele după altele în aceeași șubă, așa o generație după alta trăia în aceeași atmosferă morală”¹⁸. De aici a rezultat concluzia explicativă pe seama limitei cronologice fixată pentru clasarea monumentelor istorice: anul 1850; concluzia învățatului a prins contur în legislația de profil: „la noi, orice zidire anterioară anului 1850 este din punct de vedere istoric-artistice, un monument”¹⁹.

Convins că valoarea o asigura „unitatea organică a monumentului”, dar și că acesta a fost „conceput organic, însă el trebuie păstrat tot orga-

nic”²⁰, savantul a privit în ansamblu construcția, împrejmuirea, anexele și inventarul interior, fiind cel dintâi istoric care a pledat pentru păstrarea ansamblului. Dintr-o astfel de perspectivă a condamnat demolările împrejurimilor – ca la biserica Trei Ierarhi din Iași sau la bisericile Crețulescu, Stavropolus și Doamnei din capitală, chiar și-n cazul Curții de Argeș – operate în numele unor reguli de urbanism prost înțelese, ca și a altora afectate de restaurarea estetizantă.

El spune: „monumentul istoric trebuie să rămâie vechiu la înfățișare; de îndată ce apare ca nou, nu mai este același; poți să lași chiar aceeași piatră, dar dacă ai distrus suprafața, s-a împrăștiat și sfințenia monumentului însuși”²¹. Din atari perspective cerea spațiu verde în jurul edificiilor istorice, zone de protecție, spunem azi; propunea o mare atenție, la biserici, în ceea ce privea modernizarea interiorului, ironizând: „nu știu să fie spus undeva că Raiul ar fi împodobit cu covoare de Persia și că s-a introdus de curând acolo electricitatea și caloriferul”²². Lăudând modelul italian în privința restaurării bisericilor, a propus „un mic muzeu”, „în care elemente ce cad la reparație și nu se mai pot pune la loc, se păstrează cu pietate”²³. Condamnând risipirea zestrei bisericești, a judecat drastic pe acel preot care se credea „stăpân al odăjdiilor și odoarelor și face ce vrea cu ele”; le dăruiește din amabilitate „la cine nu trebuie să dea, ca și la cine nu trebuie să primească”²⁴. Ca remediu imediat, N. Iorga a propus „o statistică totală a acestor biserici până la ultima bisericuță de sat”, ceea ce, era sigur, „numai atunci o să vedem ce avem”²⁵ și astfel s-ar fi revizuit atitudinile față de moștenirea culturală. Acest deziderat – adică „o bancă de date”! – a rămas valabil și-n prezent, dovedind viziunea pe termen lung a proiectării strategiilor de conservare-restaurare în temeiul unei cunoașteri aprofundate.

Cuprinzător și vizionar, Nicolae Iorga a extins înțelesul de monument istoric la „locuințele profane pentru oameni cu mijloace și pretenții mai puține, prin vechile centre răzlețe, pe care modernizarea încă nu le-a trivializat cu totul”²⁶. Adică în târgurile și orașele provinciilor mai puțin atinse de urbanizare.

„Casa de la 1820-30 – scria istoricul – aceasta trebuie să fie un îndreptariu sigur pentru arhitecții din timpurile noastre: casa bine împărțită, caldă iarna, răcoroasă vara, plină de lumină și de veselie senină totdeauna”²⁷. I-a îndemnat pe arhitecți să se inspire din grafica unor

Nicolae Iorga la Băile Herculane (colecția CMI)

artiști străini și din notațiile unor călători prin țările române, ba chiar a cerut executarea de caiete de schițe cu asemenea case, „fiindcă felul cum se așază fereștile, ușile, cum se introduce scara, cum se deschide pivnița, cum se așază pridvorul, cum se mlădie acoperișul sunt atât de originale, atât de spontane, încât nu află două case care să semene cu desăvârșire”²⁸. A insistat pe casa țărănească datată între 1850 și 1860 și pe care o apreciază ca „reducțiunea, în ce privește planul și podoaba, a locuințelor boierești, lemnul înlocuind cărămida și piatra”²⁹.

În viziunea iorghistă, nici fântânile, troițele, podurile (îndeosebi cele de lemn), cârciumile cu pivnițele boltite nu trebuie excluse din categoria monumentelor, dimpotrivă, ocrotite și apreciate pentru multiplele lor semnificații.

Sprijinind specificul național, savantul și-a asociat arhitecturii deschizători de drum în reevaluarea tradiției constructive, ca și a abordării restaurării monumentelor. Pe Grigore Cerchez îl lauda pentru pionierat: „Pe când monumentele noastre erau lăsate capriciului unor străini, nepricepuți și neînțelegători, reparând prin dărâmare și adăugând elemente ieșite din închipuirile lor, el a afirmat cu hotărâre principiul

că *datoria noastră este numai de a conserva consolidând*³⁰ (subl. n.). Lui Gheorghe Balș i-a recunoscut, pe lângă „modestia aristocratică” apartenența onorantă „în rândul părinților istoriei arhitecturii balcanice”³¹. Iar lui Petre Antonescu i-a remarcat contribuția esențială de a fi adus „cel dintâi strigăt de bun simț al unui om priceput” în alegerea metodologiilor de restaurare³².

Pleiada de arhitecți pe care i-a asociat Comisiunii Monumentelor Istorice – cu lideri de o hărnicie și devoțiune exemplare – a beneficiat de concursul direct al șefului de școală, istoricul Nicolae Iorga. Pe aceștia i-a recrutat dintre cei mai buni, le-a înlesnit obținerea de burse de specializare în Franța și Italia, le-a încredințat lucrări excepționale³³. Și în cazul arheologilor și istoricilor, savantul a înlesnit unor valoroși tineri specializarea în străinătate, de preferință în Italia și Franța; la fel și pentru restauratorii de frescă, Italia și Grecia au constituit spațiile preferate, unde CMI a trimis bursieri.

Atacând direct năravuri și prejudecăți – și la cei mari, mireni ori clerici, dar și la cei mici, oameni obișnuiți lipsiți de o educație superioară –, Nicolae Iorga a constatat că „românul caută un responsabil la starea rea, dar nu se întreabă ce a făcut el pentru ca monumentul să se găsească în această stare”, iar cei care ar trebui să-l orienteze n-o fac și nici presa vremii nu distingea cauzele și vinovații³⁴. Ca să îndrepte acele lipsuri, învățatul a îndemnat: „unde le veți vedea (monumentele, *compl. n.*), să le recunoașteți și să le ridicați, dacă aveți putere, din ruină și părăsirea lor”³⁵.

Susținător fără limite a întregirii țării, patriotul Nicolae Iorga a fost depotrivă și un militant fervent pentru unificarea religioasă. Demersul său în Parlament la Legea și statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române (1925) și la Legea privind regimul cultelor (1928) a contat hotărâtor pentru aprobarea lor. La dezbaterile din Senat, la ultima lege, învățatul i-a îndemnat pe ierarhi: „Uniți-vă spre binele acestei țări!”³⁶. Suportul istoric al patrimoniului cultural l-a constituit pentru învățat zestrea bogată a edificiilor religioase; așa că a fost firesc să militeze pentru o atenție sporită – și în legislație – pe seama a ceea ce a reprezentat – și continuă să dețină fondul construit din rațiuni religioase, inclusiv inventarul așezămintelor de cult.

Istoricul Nicolae Iorga a evaluat unirile împlinite în anul 1918 drept înfăptuiri populare care nu ar fi putut fi oprite. În cazul Basarabiei el a refuzat sintagma „Unirea Basarabiei cu țara-mamă”, preferând „*refacerea unui corp național sfărâmat de politica îngustă, a monarhiilor de împărțire a bucăților de pământ și a capetelor de oameni fără a ține seamă de niciun drept, nici de viața sufletelor omenеști*”; la un deceniu după împlinirea acelor reparații, în 1928, a explicat că „nu e o creație de diplomatie nouă, ci ștergerea unei crime a vechii diplomații”³⁷. Cum altfel, când pământul moldovenesc al Basarabiei, ca tot pământul întregii României, este înzestrat cu monumente care oglindesc în ele tot trecutul neamului nostru!³⁸ Or, savantul Iorga a fost cel care a semnalat, la început de veac, mulțimea monumentelor istorice și a dovezilor documentare românești din această provincie, iar cercetările sale postbelice au condus la protejarea multora dintre acestea³⁹.

Atenția deosebită acordată acestei provincii o desprindem din enumerarea câtorva intervenții aparținându-i lui Nicolae Iorga: inițierea, prin CMI, de cercetări la Tighina și Varnița (1923) – unde i-a trimis pe arhitecții N. Ghica-Budești și N. Gabrielescu să întocmească documentațiile necesare conservării; lucrări de restaurare la Hotin, Chilia, Soroca și Cetatea Albă (începute în 1924), la care au fost implicați V. Drăghiceanu, E. Costescu, Șt. Balș, susținând propunerea secției basarabene; alte lucrări la biserica Mazarachi de la Chișinău (1929-35, cu implicarea lui Oreste Tafrali, N. Ghica-Budești, Ștefan Balș). Amintim și demersul istoricului de a declara monument istoric, între altele, casa lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu de la Cristinești (jud. Hotin), prin Înalt Decret regal nr. 887/13 martie 1940⁴⁰.

Tot ca lider național, Nicolae Iorga era informat, prin telegramă, la încheierea lucrărilor Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 că „ne gândim cu dragoste la pregătitorul sufletesc pentru Unirea tuturor românilor”⁴¹.

Da, pregătitor important, cu numeroși discipoli ai Marii Uniri!

Când revizionismul interbelic s-a acutizat pe seama României unite, istoricul a numit cauze și vinovați, identificând pe cei care, neținând cont de argumentele istorice, au contestat Unirea. Chiar dacă, între aceștia l-a găsit pe generalul american Banholtz, care – dezinformat de

bună seamă – s-a poziționat contestatar ofensator al Armatei Române, generalilor acesteia și a regelui Ferdinand⁴².

Pentru istoricul Nicolae Iorga, muzeele au reprezentat adevărate sinteze rezultate din combinații iscusite de izvoare scrise și nescrise. Așa că le-a cultivat, le-a frecventat și le-a recomandat, deslușind din cuprinsul lor nesfârșite învățăminte. A fost martor onorat la inaugurarea Muzeului ASTREI de la Sibiu (1905), i-a lăudat lui Alexandru Tzigara-Samurcaș strădaniile încununate cu deschiderea Muzeului de Artă Națională și Etnografie din capitala României (1906) și i-a adus elogii lui Romulus Vuia pentru fondarea Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1922). În anul 1928 a participat direct la inaugurarea Muzeului de la Cetatea Albă (27 aprilie), iar în 1930 a susținut Înaltul decret regal de înființare a Muzeului Regional al Basarabiei la Chișinău. Datorită susținerii sale, în 1936, autoritățile ecleziale de la Ismail au dat numele savantului Muzeului Eparhial, și tot stăruințelor sale s-a datorat organizarea Muzeului de Artă Religioasă (la București, 1936), ca și restaurarea și muzeificarea Casei lui Aron Pumnul de la Cernăuți.

Principala lege organică – a muzeelor și bibliotecilor publice – votată de Parlamentul României (1932) are sorginea în încurajarea neabă-

Nicolae Iorga la Târgoviște (Colecția CMI)

tută a lui Nicolae Iorga. Muzeul „Cuza Vodă” de la Iași (inaugurat la 16 octombrie 1938) și Muzeul dedicat domnitorului de la Galați (inaugurat la 24 ianuarie 1939) datorează direct stăruințelor savantului. Vorbind la Iași, la Muzeul „Cuza Vodă”, savantul-fondator arăta că „muzele sunt rău înțelese în ce privește scopul lor” și nu pregeta să-i critice pe cei care, ca reprezentanți aleși ai statului, nu găsiseră o soluție pentru Muzeul Național de Artă, ale cărui colecții fabuloase erau „găzduite” în subsolul Ateneului⁴³.

Asemenea lipsuri de neiertat le-a găsit și-n forma expunerilor muzeale, pe care le-a taxat a nu avea „atingere cu viața”⁴⁴.

Încurajarea pe care a dat-o muzeelor și colecțiilor religioase s-a resimțit după 1930, când inițiative locale au finalizat asemenea așezăminte în orașe și pe lângă marile centre eparhiale și mănăstiri⁴⁵.

Învățătul a instituit în sprijinul izvoarelor istoriei o adevărată strategie de cercetare și valorificare. Prin Comisiunea Monumentelor Istorice și Comisia Istorică a României a patronat identificarea și publicarea de documente, inscripții, manuscrise, acte, note și comentarii utilizate în opera de conservare-restaurare. A salvat de la pieire prin valoroșii săi colaboratori numeroase valori de care suntem acum mândri că pot fi văzute. A inițiat și susținut prezentarea acestora în străinătate – debutul l-a făcut o primă expoziție de artă românească, înlesnită de prietenul său Charles Diehl, la Paris și Geneva (1925), – iar de câte ori

*Nicolae Iorga și Charles Diehl
(Paris, 1925, colecția Muzeul „Nicolae Iorga”,
Vălenii de Munte)*

savanții străini s-au aflat în România le-a condus vizitele făcute [ca a participanților la primul congres de studii bizantine (1924) ori cei de la IX-lea Congres al Comitetului Internațional de Istorie (1936)].

În jurul lui Nicolae Iorga s-a cristalizat o mișcare culturală susținută de numeroșii săi discipoli și colaboratori. Ideile și faptele sale au dăinuit și după ce soarta năprasnică a făcut să cadă promotorul acesteia, tezele emise de savant fiind însușite în ciuda unor obstrucționări politice.

Iată, așadar, cum un OM de valoare universală, un ISTORIC român recunoscut pentru excepționalitatea operei și a faptelor, continuă și astăzi să ofere de lucru istoricilor, în primul rând, iar prin aceștia să țină trează conștiința identitară a semenilor.

Note și referințe bibliografice

¹ Între abordările sale teoretice de politică culturală ar trebui reținute câteva magistrale: Nicolae Iorga, *Cum s-au restaurat vechile monumente* („Sămănătorul”, III, 1904, nr. 43, p. 673-676); idem, *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice*, idem, p. 721-723; idem, *Cu privire la monumentele noastre istorice*. În: „Neamul Românesc”, VIII, 1913, nr. 28-28; idem, *Ce este un monument istoric*. În: „An. CMI”, 1914, p. 128-140; idem, *Apărarea monumentelor istorice*. În: „Drum drept”, X, 1915, nr. 25, p. 393-399; idem, *În chestiunea monumentelor istorice*. În: „Neamul Românesc”, XXIV, 1925, nr. 168; idem, *Rolul Comisiunii Monumentelor Istorice*. Comunicare la Cameră. În: „Neamul Românesc”, XXV, 1930, nr. 264; idem, *Mai vechi apărători ai stilului monumentelor istorice*, în BCMI, XXVII, 80, 1934, p. 9-10; idem, *Guide historique de la Roumanie*, București, 1935; idem, *Trei conferințe de orientare. Ce este un muzeu de artă*. În: BCMI, 1938, p. 72-77; idem, *Ce este un muzeu istoric*. În: BCMI, 1938, p. 65-70.

² În ceea ce ne privește, vezi articolul *Vizionarism cultural genial la Nicolae Iorga – rolul crucial al patrimoniului istoric*. În: *O viață în slujba istoriei artei. Ioan Scurtu la 75 de ani*, București, Ștefadina, 2015, p. 242-265.

³ Vezi Alexandru Lapedati, *Scrieri alese*, ediție, îngrijire, introducere și note de Ioan Opriș, Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 103.

⁴ Cf. răspunsul lui Alexandru Lapedatu la discursul de recepție a lui Gh. I. Brătianu pe tema „Nicolae Iorga, istoric al românilor”, publicat în *Academia Română. Discursuri de recepțiune*, LXXXI, București, 1943, p. 27-38.

⁵ Cf. același Al. Lapedatu, în scrisoarea trimisă la 29 noiembrie 1940 familiei savantului, în Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, p. 251.

⁶ Cf. Nicolae Iorga, *Trei conferințe de orientare*, I, p. 56.

⁷ Nicolae Iorga, *Ce este un monument istoric?*, conferință susținută la Casa Școalelor în 13 decembrie 1914, publicată în „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice” pe anul 1914, București, 1915, p. 127.

⁸ *Ibidem*, p. 130.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 131-132.

¹¹ În acest sens, vezi, la București, Institutul de Studii Sud-Est Europene (f. 1914) și cel de Istorie Universală (1937), dar și încurajarea fondării Institutului de Istorie Națională a Universității clujene (1920), a Școlii române de la Fontenay aux Roses (Paris, 1919) sau a Institutului Român din Albania (1934) de la Santi Quranta, a Casei Române de la Veneția (1930).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 133.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 134.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

²¹ *Ibidem*, p. 138.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 136-137. Respectiva practică a condus la spolierea multor biserici de bunurile lor identitare și a contribuit, în schimb, la împrăștierea acestora, în cel mai fericit caz la alcătuirea unor colecții private.

²⁵ *Ibidem*, p. 138.

²⁶ Cf. N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, p. 139.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*. Casele Hagi Prodan din Ploiești ori Vergu Mănăilă din Buzău le-a încadrat în rândul monumentelor istorice, remarcându-le valoarea de model.

³⁰ Vezi *Necrolog*, BCMI, XXII, 59, 1929, p. 42.

³¹ Vezi *Necrolog*, BCMI, XXVII, 81, 1934, p. 143.

³² Nicolae Iorga, *Trei conferințe de orientare. I. Monumentele noastre în opera Comisiei Monumentelor Istorice*, conferință ținută la Teatrul Ligii Culturale. În: BCMI, XXXI, 96, 1938, p. 55.

³³ Între cei mai merituoși arhitecți formați prin suportul CMI îi amintim pe Ștefan Balș, Horia Teodoru, Grigore Ionescu, Emanoil Costescu, Gh. Lupu, Sterie Becu, la care și-au adăugat talentul și devoțiunea I. L. Athanasescu, Gh. Sterian, V. Moiescu, A. Vincenz, Nicolae Țigancu, N. Gabrielescu, rămânând în istoria școlii de restaurare din România cu lucrări excepționale.

³⁴ Vezi Nicolae Iorga, *Trei conferințe de orientare*, I, p. 49.

³⁵ N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, p. 140.

³⁶ Al. Lapedatu, consemnează intervenția din 5 aprilie 1928, cf. Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească*, București, Editura Științifică, p. 165.

³⁷ Cf. Ioan Opriș, *Al. Lapedatu în cultura românească*, p. 82.

³⁸ Cf. adresa CMI – Basarabia, semnată de Ștefan Ciobanu din 22 februarie 1922 către președintele CMI, Dimitrie Onciul, menționată la Ioan Opriș, *Monumentele istorice din România (1850-1950)*, București, Vremea, 2008, p. 341.

³⁹ Vezi magistrala sa lucrare *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905.

⁴⁰ Vezi detalii la lucrarea noastră *Monumentele istorice din România*, p. 343-349.

⁴¹ Semnatarii – fiecare cu rost mare în pregătirea evenimentului – erau Ion Lapedatu, Pan Halippa, Romulus Căndea, Ioan Cazaciu, Alecu Procopovici, Andrei Bârseanu și Pavel Roșca; cf. Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 114.

⁴² Cf. intervenția istoricului la dezbaterile la completarea Legii pentru organizarea Poliției generale a Statului, în „Monitorul oficial”, nr. 16, ședința de luni, 17 decembrie 1934, p. 207. Generalul american a publicat (1933) colecția de documente.

⁴³ Vezi la Nicolae Iorga, *Ce este un muzeu de artă*. În: BCMI, an XXXI, fasc. 96, apr.-iunie 1938, p. 70.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 79.

⁴⁵ Vezi la Ioan Opriș, *Istoria muzeelor din România*, București, Museion 1994, *Basarabia și Bucovina de Nord*, p. 129-130; idem, *Monumentele istorice din România 1850-1950*, București, Vremea, 2001, *Conservare și restaurare în Moldova, Basarabia și Bucovina*, p. 340-361.

Ioan C. POPA

Nicolae Iorga despre reforma morală a statului român

I.C.P. – sociolog, publicist și diplomat; doctor în sociologie (relații internaționale); cercetător asociat la Institutul de Sociologie al Academiei Române. Cărți publicate: *Românii, Basarabia și Transnistria*, două ediții în limba română (București, 2009, 2012) și o ediție în limba rusă (Chișinău, 2010); *Mecanisme de putere ale regimului totalitar comunist în perioada bolșevismului. Impactul în Basarabia și Transnistria* (București, 2011); *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)* (București, 2014); *Trei ani în preajma președintelui (1997-1999). Note și consemnări* (București, 2014); *Fața nevăzută a agresorului. Pactul Ribbentrop-Molotov și urmările lui pentru România* (București, 2017). Membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România.

Nicolae Iorga a fost un luptător neobosit pentru realizarea unirii sub un singur sceptru a românilor risipiți sub mai multe imperii. Pe baza studiilor temeinice făcute în decursul unei vieți dedicate științei istorice, N. Iorga ajungea către finalul carierei sale la concluzia că aria de răspândire a poporului român a fost inițial mai largă decât o găsim în zilele noastre. Drept urmare, „poporul românesc nu cuprinde, acum, o mulțime de elemente, milioane de oameni, ai căror strămoși odinioară au făcut parte din sinteza pe care, în graiul nostru latin și cu conștiința noastră proprie, o reprezentăm numai noi” (Iorga 1938: 33). O asemenea răspândire a elementelor românești dincolo de granițe reprezintă însă, în opinia savantului, și o „mare primejdie”, pentru că o astfel de hemoragie de sânge slăbește puterea și coeziunea neamului. În același timp, Iorga constată stabilitatea strămoșilor poporului român pe meleagurile pe care locuiește în prezent, în pofida migrațiilor care i-au marcat existența: „Este vorba de un popor care prin strămoșii săi își are rădăcini de patru ori milenare: aceasta este mândria și aceasta este puterea noastră. Unde a fost vechiul păstor care este trac, pe locul acela s-a așezat Romanul; unde a fost cetatea Romanului s-a așezat ceta-

tea de mai târziu a Domnului nostru; unde a fost satul trac pe vremuri, dăinuie satul românesc de acum; unde sunt orașele noastre, au fost odinioară centrele civilizațiilor anterioare reprezentate de acei oameni ai căror urmași suntem noi” (*Ibidem*: 34). În fine, comparând hărțile antice cu cele din secolele al XVIII-lea, al XVII-lea și tot așa pentru secolele anterioare, „se constată aceleași așezări în aceleași locuri, care-și păstrează foarte deseori numele și care, în orice caz, au aceleași rădăcini, care n-au fost tăiate de niciun fel de năvălire” (*Ibidem*).

Mergând pe firul istoriei, Iorga constată că statalitatea la români, mai întâi a Țării Românești (Muntenia, „Valahia”), este rezultatul unei evoluții lente și îndelungate: „Creația statului s-a făcut cu o încetineală extraordinară, ceea ce i-a dat o putere de rezistență foarte mare. Noi nu suntem buni de improvizație, pentru că nu ieșim din improvizație; nu avem însușirile necesare pentru aceasta. Cine ne urmărește poate să-și închipuie uneori că stăm pe loc, dar noi nu stăm pe loc, ci consolidăm încetul cu încetul ceea ce am ajuns a căpăta prin eforturile mai multor generații” (*Ibidem*: 36). La întrebarea care sunt resorturile rezistenței, ale durabilității unui asemenea stat, savantul argumentează: „Dacă se formează un Stat dintr-o dată, Statul aparține acelor care l-au creat, dar, dacă Statul se formează încetul cu încetul, el cere eforturile tuturor cari locuiesc pe acel pământ; fiecare vine la rând și își aduce partea. Și atunci se creează, nu prin mijloace de așezăminte și propagandă, ci prin dezvoltarea organică a unui popor, o societate care cuprinde pe toți, căci, ieșită din eforturile tuturor, ea reprezintă interesul tuturor de a menține o formă în care fiecare își are partea” (*Ibidem*).

Analizând caracteristicile celor ce au format poporul român, Iorga așază la loc de frunte spiritul de libertate și de dreptate: „poporul nostru este un popor născut din libertate, trăit în libertate și căruia această condiție de libertate este elementul primordial și absolut pentru viață. Cum libertatea aceasta este atacată, oamenii au trecut granița; instinctul de libertate al poporului nostru l-a făcut să emigreze până în America, unde atâția Bucovineni și Ardeleni s-au dus, și trebuie să-i vadă cineva cum pot trăi în țări străine, clădindu-și biserici fără subvenții de la Stat, având învățători fără să fi fost trimiși de Ministerul de Instrucție. Acolo nu se împart premii și nu scâncește nimeni, fiindcă nu s-a știut gospodări, la ușile Ministerului; acolo au trăit 100 000 de oameni în

cea mai bună alcătuire, sprijiniți pe propriile lor picioare” (*Ibidem*: 37). Așa s-a întâmplat și cu românii care au trecut Dunărea spre sud, ori au trecut Nistrul, până la Bug spre est.

Din cele menționate, afirmă Iorga, reies și „caracterele generale ale poporului românesc și creațiunile lui proprii ivite din dezvoltarea înceată, seculară, milenară”. Între „formele, deosebite de formele altor popoare, pe care le-am făcut noi”, savantul pune înainte de toate *admirabilul sat românesc*, pe care-l cunoaștem și-l prețuim așa de puțin și-l interpretăm așa de greșit. Satul românesc, susține Iorga, „nu este ieșit dintr-un decret și nu este dezvoltat din Statul românesc, de un caracter monarhic mai așezat, din vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab, nici din Statul fanariot, cu idei apusene, filosofice, care voia să creeze prin ordonanțe domnești lumea nouă, sau din Statul acesta, și mai occidental, din secolul al XIX-lea, influențat de toate fenomenele de transformare care s-au produs în Franța, mai ales în Franța, de unde am luat noi model pentru schimbările repezi, în cea mai mare parte cu totul nenorocite, care nu s-au putut înrădăcina și împiedică dezvoltarea organică a poporului nostru, în loc s-o ajute, cum își închipuie unii ideologi”. Satul acesta, concluzionează Iorga, „este, să zicem așa, un dar al lui Dumnezeu, este o binecuvântată creație istorică” (*Ibidem*).

Mergând mai departe cu analiza fizionomiei morale a oamenilor care populează lumea satelor românești, savantul ajungea la concluzia că țărani din vechime nu aveau nevoie de un *drept penal* special, iar pentru judecarea diverselor lucruri și întâmplări, se apela la „oamenii buni și bătrâni, cari în adunarea lor rezolvau totul, împăcând”. Prin urmare, sublinia savantul, „Românul este unul dintre puținele popoare care poate trăi laolaltă cu alți oameni fără să fie nevoie de constrângere și pedepse; este un dar extraordinar al acestei națiuni de a trăi fără apăsarea unor anumite forme, în așa fel încât să fie o fericită colaborare între toți de acolo” (*Ibidem*: 38). De aici decurge o altă calitate a românilor dornici de libertate și dreptate: modul în care sunt percepuți și apreciați domnitorii țării. La noi, scrie Iorga, este „o legătură firească și între cel mai sărac și între Domnul țării, înaintea căruia orice sătean, când ajungea până la judecata lui supremă, stătea drept. Aceasta nu este o țară de îngenunchiați” (*Ibidem*). Tocmai de aceea, omul simplu îl aprecia pe domnitor atunci când era „bun, drept și viteaz – trei lucruri care se

cer neapărat. Oamenii răi n-au putut stăpâni la noi, oamenii lași au fost părăsiți de toți; cine a judecat strâmb, n-a mai venit nimeni la judecata lui (...). Și numele cu care sunt calificați Domnii în istoria țării, numele acestea nu le-au pus totdeauna boierii, ci cei de jos. Cum a fost un Domn urât, îndată l-au însemnat” (*Ibidem*).

În decursul timpului, țăranul, „talpa” țării cum i s-a spus, a suferit și el o serie de schimbări, generate de împrejurări, de spiritul epocii, de modelele venite din afară cu impulsul modernizării. Analizând comportamentul țăranului din perioada interbelică, Iorga constata că acesta a dobândit unele manifestări pe care nu le avea odinioară: „Evident că astăzi el cheltuiește altfel, se îmbracă altfel, se duce să cumpere ceea ce înaintașii lui știau să facă singuri. Noi am creat țăranul cu atâtea zile de vacanță, pe când vechiul țăran știa să întrebuințeze fiecare clipă, și el și nevasta lui”. Dar, adaugă savantul, „în ce privește sufletul lui, el nu s-a schimbat: noi nu i-am dat o morală superioară moralei lui, ci un exemplu inferior moralei pe care o avea. Dacă nu l-am stricat, este pentru că fondul lui de rezistență a fost enorm; dar ce a văzut el în jurul său a contribuit să-l facă să piardă marile virtuți de odinioară” (*Ibidem*: 40).

Totuși, este nevoit Iorga să afirme, în starea sufletească a țăranului au survenit anumite schimbări, iar ele se referă la modalitatea în care acesta se raportează la clasele de sus, la boieri și conducători. Într-o primă fază, consideră savantul, a existat un fel de „tovărășie românească, de la cei mai de jos până la cei mai de sus”, „o tovarășie sufletească între toți”, și aduce ca argument un citat din Dimitrie Cantemir, care a spus „o vorbă mare și sfântă: Moldova este o țară unde poate să ajungă cel din urmă țăran boier mare și orice neam de boier mare poate să cadă până la fund, dacă n-are vrednicia necesară” (*Ibidem*). Prin urmare, primii domnitori români proveneau direct din popor și erau legați de popor, iar susținerea și devotamentul față de un domn *bun, drept și viteaz* erau lucruri firești, de la sine înțelese. Așadar, domnul român, îmbrăcat în purpură și cu diademă, așa cum arată frescele vechilor biserici, „este un mare senior, care poate sta alături de oricare din conducătorii societăților apusene din vecinătate”, dar el nu încetează, în același timp, să fie „un fiu al națiunii sale, un fiu al plaiurilor argeșene, unde se păstrează până astăzi tipul Domnilor noștri de odinioară” (*Ibidem*). A fost epoca pe care Iorga a numit-o *a cavalerilor care luptă și apără creștinătatea*.

O a doua fază începe atunci când „s-a rupt legătura dintre boieri și țărani”, moment pe care Iorga îl stabilește pe la 1550. De acum înainte, „războiul e făcut cu boieri”, care au dat și ei dovezi de vitejie și s-au jertfit pentru apărarea ființei neamului. Este „vremea vitejilor”, scrie Iorga, în care îl include în primul rând pe Mihai Viteazul. Aceștia erau și creștini, dar „poate mai puțin creștini decât cei vechi, cari ridicau neconținut biserică și mănăstiri”, însă neîndoielnic erau „cavaleri cu un simț de onoare admirabil” și, înainte de toate, „viteji dovediți” (*Ibidem*: 41).

Timpurile s-au schimbat apoi din nou, iar cu ele și obiceiurile. A sosit vremea când vitejia a obosit și atunci „a răsărit altă fază: a Curții strălucitoare, a învățaturii, a protejării artei, a îmbogățirii vechii comori de frumusețe pe care o lăsaseră înaintașii”. Aceasta, scrie Iorga, „este vremea întrupată de Brâncoveanu” (lângă care îl așază și pe Matei Basarab), pentru care nu lupta și setea biruinței sunt pe primul plan, ci misiunea istorică înțeleasă prin *răspândirea cărților și a slovelor sfinte* (*Ibidem*). Brâncoveanu, notează Iorga, „creează după datină”, valorifică tradițiile populare și naționale, nu se inspiră după modele străine.

A venit apoi o altă vreme, când „s-a crezut că totul se schimbă prin reforme și ordonanțe”, iar oamenii s-au schimbat și ei. Este epoca domniilor lui Constantin și Nicolae Mavrocordat, pe care savantul îi consideră „dezrobitori pe hârtie, creatori de așezăminte care n-au stat în picioare” (*Ibidem*).

În fine, am ajuns în secolul al XIX-lea, în care cartea și ceea ce scrie în cărți au devenit credința de căpătâi: „Cartea a fost mândria noastră” și s-a creat „o strălucită civilizație de cărturari, în care trăim și acum”. Dar, consideră Iorga, nu s-a înțeles un lucru: de la carte „se câștigă ceea ce-ți trebuie pentru a-ți crește puterea și a te coborî în realitatea care cere ceva mult mai vechi și mai puternic decât cartea” (*Ibidem*).

Ajunși la acest moment, trebuie să amintim activitatea neobosită a lui Nicolae Iorga desfășurată în cadrul *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor* (*Liga Culturală*), înființată în decembrie 1890, transformată apoi, la congresul extraordinar din decembrie 1914, în *Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor*, la conducerea căreia au fost aleși Vasile Lucaciu (președinte), Barbu Delavrancea (vicepreședinte) și Iorga (secretar general). Declanșarea Primului

Război Mondial a generat noi speranțe în rândul popoarelor aflate sub asuprirea străine, iar în cazul românilor se cerea trecerea de la etapa luptei pentru conștientizarea unității lor culturale, a dobândirii conștiinței apartenenței la același neam, la o etapă nouă, a luptei pentru unitatea lor politică, după cum se arăta în manifestul adresat țării de noua Ligă: „o unitate culturală fără o unitate politică nu are nicio cheazășie. Pentru păstrarea unității culturale ni se impune unitatea politică. Din războiul uriaș care a împins toate neamurile, va ieși o lume nouă (...). Alcătuirile vechi se desfac, iar noile alcătuiuri se bazează pe dreptul fiecărui neam de a trăi laolaltă o viață națională și liberă” (Giurescu 1975: 601).

Într-adevăr, după înfăptuirea unității politice, în anul 1918, problema centrală care se punea pentru clasa politică, dar și pentru intelectualitatea țării, era aceea a reformării noului stat, a organizării sale pe baze noi, moderne, prin valorificarea elementelor definitorii, conservate de-a lungul secolelor, care au contribuit la formarea acelei *sinteze primordiale*, „plină de originalitate și de însușiri care este poporul românesc” (Iorga 1938: 33). După Marea Unire s-a creat o situație cu totul nouă, care trebuia gestionată și condusă pe o cale care să-i asigure României consolidarea statală, dezvoltarea democratică și, desigur, „unificarea sufletească a tuturor locuitorilor țării”, după cum se exprima un alt mare istoric din epocă, Vasile Pârvan, care spunea: „România întregită este o creație nouă a istoriei universale, având economic, cultural și politic, un viitor esențial divers diferitelor părți din care s-a compus”. Românii, argumenta Pârvan, se aflau în fața unei *renașteri*, „în care toate valorile existente până acum se vor schimba – valori politice, ca și valori artistice, valori sociale ca și valori religioase. Va fi o intensificare în cantitate și o diversificare în calitate. Va fi o străbatere mai activă cu elemente europene și americane și va fi o pătrundere efectivă a noastră în concertul civilizației mondiale” (Pârvan 1981: 574-575).

Nicolae Iorga nutrea convingeri asemănătoare cu cele ale lui Pârvan și considera că poporul român, în parcursul său multimilenar, se află într-un nou și fundamental moment de răscruce al evoluției sale. Savantul, angajat plenar și în viața politică, susținea că este nevoie rapidă de o înnoire legislativă, care să pună în acord normele de conduită în fiecare domeniu cu noile realități politice, economice și culturale apărute după Unire. În același timp, este nevoie de crearea unui aparat

administrativ competent, care să nu plătească tribut dependenței de interesele de clasă sau de partid de care au suferit administrațiile de până atunci: „când legile vor fi votate, va fi necesar ca un corp întreg de funcționari cinstiți, fără nicio teamă în îndeplinirea datoriei lor și fără nicio părtinire pentru cei puternici, să lucreze, cu o hărnicie care nu stă în obiceiurile noastre, pentru ca izvoarele să nu se ascundă. Și aceasta presupune un guvern de autoritate, un regim de legalitate energetică” (N. Iorga, „Neamul Românesc”, 24 martie 1921).

Așa cum menționam la începutul acestor rânduri, în 1938, la două decenii de la Marea Unire, Nicolae Iorga ajungea la concluzia că statul și poporul român au nevoie de „reforma cea mare”, ieșită din lecția istorică, „pentru a ne reface din nou oameni, în sensul cel vechi, oameni complecți – și cari, ca oameni complecți, să se poată înțelege desăvârșit”. Pentru aceasta, „trebuie prețuit omul care, în legătură cu oricine, zărește ceea ce este comun umanității, umanitate care poate să fie de jos în ceea ce privește bogăția sau ceea ce numim noi cultură, dar care foarte deseori ne poate da cele mai înalte învățăminte de morală” (Iorga 1938: 41). Cadrul unei asemenea reforme profunde, în împrejurările ce marcau apropierea declanșării celei de a doua mari conflagrații mondiale, era delimitat nu doar pentru români, în opinia lui Iorga, de două jaloane: pe de o parte, este vorba de oameni care provin dintr-un *regim tiranic* și au început să se bucure de libertate; pe de altă parte, ne găsim în mijlocul unei societăți europene care, sub presiunea evenimentelor care se prefigurează amenințător, „întinde desperată mâinile în aer, prinzând iluzii și hrănindu-se cu iluzii”. În asemenea condiții, opinează savantul, trebuie să ne aplecăm și să eliberăm „ce avem noi încă ascuns în adâncul sufletului nostru”, iar acesta este „putința sentimentului omeniei, al inițiativei, fiind gata oricând să facem un lucru pe care nu-l poate face nimeni, și nici noi n-am crezut, până în momentul acela de spontaneitate liberă, că suntem în stare a-l face”. Învățând din lecția istoriei, „să ne gândim înainte de toate că suntem formele trecătoare, de astăzi până mâine, când ici, când dincolo, ale acelui lucru mare și sfânt, care este sub toate faptele și în toate formele: omul” (*Ibidem*).

Așadar, Nicolae Iorga aducea în prim plan idealul moral kantian, care considera că *omul trebuie să fie totdeauna un scop*. Prin prisma acestui principiu de prețuire a omului ca scop și valoare supremă, Nicolae

Iorga s-a ridicat mereu împotriva spiritului războinic distrugător, reprezentat în 1940 în primul rând de Germania hitleristă: „În această luptă teribilă a unui popor – spunea în acel an Nicolae Iorga –, care vrea să dărâme state, să nimicească națiuni, să schimbe soarta lumii, să strămute populații care sunt așezate de sute de ani..., la eforturi de felul acesta: război la sud, război la est, război la vest, război pe mare, cât de tare să fie un popor fizicește, și moral, poate rezista?”. Iar concluzia exprimată cu un curaj unic de către savantul român era aceasta: „Istoria este un mare tribunal, în care se judecă popoarele și națiunile, triumfuri aparente se termină prin cumplite dezastre și încordări naționale, care, cum este încordarea din momentul de față a Germaniei, pot să aibă un efect dezastruos” (*Apud* Gusti 1969: 406-408).

Nicolae Iorga a fost într-adevăr, după cum aprecia Dimitrie Gusti, un alt mare savant român din epocă, „personalitatea cea mai reprezentativă și sintetică a neamului românesc (...) a fost mai mult decât un istoric, un om politic, un poet, el a fost un cugetător etic și un sfătuitor al vremii sale (...). Din studiile și dragostea neprihănită pentru trecutul nostru, din grija chinuitoare pentru prezent, din conștiința tăriei viitorului și-a plănuit N. Iorga doctrina etică și idealul acțiunii sale” (*Ibidem*).

Referințe bibliografice

Iorga 1938 = Nicolae Iorga, *Originea, firea și destinul neamului românesc*. În: *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, reeditată de Editura Tipo Moldova, Iași, 2010

Giurescu 1975 = Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, Albatros, 1975

Pârvan 1981 = Vasile Pârvan, *Începuturi*, articol introductiv publicat în revista „Învățătorul român”, București, I, nr.1, ianuarie 1922, p. 7-8, reprodus în volumul V. Pârvan, *Scrieri*, text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Gusti 1969 = D. Gusti, *Etosul lui Nicolae Iorga*. În: volumul *Opere II*, texte stabilite, comentarii, note de Ov. Bădina și Oct. Neamțu, București, Editura Academiei RSR, 1969.

Ion ȚURCANU

Opera istorică a lui Iorga între monumental și frumos

I.Ț. – cercetător în domeniul istoriei și profesor de istorie. Originar din localitatea Găureni de Sus, fostul județ Lăpușna, Basarabia. A editat mai multe lucrări, dintre care studii și cercetări istorice (ultimele): *Basarabia în actul Marii Uniri de la 1918*. Album (în colaborare), Chișinău, 2018; *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene*, Chișinău, 2018; *Miscellanea historia et critica. Culegere de studii și articole*, Iași, 2019; *Reflecții asupra istoriei și a scrisului istoric. Studii de filozofie a istoriei*, Chișinău, 2020; cărți memorialistice: *Istoria istoriilor mele*, Chișinău, 2013; *Din răsărit până în amurg. Amintiri*, Chișinău, 2016; proză: *Câteva povestioare*, Chișinău, 2015; *Într-un târziu*. Nuvele, Chișinău, 2017; *Istorișiri răzlețe*. Nuvele, Iași, 2018; *Anapoda*. Roman, Iași, 2020.

Nicolae Iorga a fost o personalitate complexă, în care îmbinarea spectaculoasă a unei foarte rare înzestrări native cu o capacitate de muncă cu totul excepțională și cu anumite slăbiciuni omenești a creat acel portret neobișnuit care a trezit interesul de diferită natură al contemporanilor săi și al generațiilor care au urmat, îndemnându-i pe mulți să-și spună părerea despre el atât în timpul vieții, cât mai ales după dispariția sa. A fost firească, de aceea, ca părerile și atitudinile să fie foarte diferite. În timp ce unii, poate cei mai mulți, au vorbit despre el cu simpatie și cu admirație sinceră, alții l-au apreciat detașat, recunoscându-i unele calități și îndoindu-se de altele, ca, de exemplu, reprezentanții „școlii noi” a istoricilor români, care începea să se înfiripeze în anii '30, sau George Călinescu, cel care punea mult preț pe opera sa istorică, pe talentul său oratoric și de publicist, dar nu avea aceeași părere despre operele sale literare, ceea ce nu-l împiedica totuși să-l considere om „de geniu, comparabil cu Voltaire, prin personalitate”. În sfârșit, alții, nu foarte mulți, cum au fost Pamfil Șeicaru sau Constantin Argetoianu, fără să poată nega valoarea operei sale istorice, l-au tratat pe omul Iorga, mai cu

seamă pe omul politic Iorga, cu destule rezerve, care în unele cazuri au trecut de la scene anecdotice la calificări degradante. În amintirile celui din urmă de exemplu, care a fost un memorialist pe cât de talentat, pe atât de slobod la gură, Iorga nu arareori este caracterizat drept „nebunul”, „bărbosul paranoic”, „apostolul aiurelii” și așa mai departe.

Dar, indiferent de caracterizările care i s-au făcut, bune și rele, drepte și nedrepte, elogioase și descalificante, Iorga a rămas pentru totdeauna unul dintre cei mai mari istorici europeni din prima jumătate a secolului al XX-lea și, desigur, una din cele mai importante figuri ale culturii române. Opera sa istorică este atât de întinsă și de complexă, încât aprecierea ei corectă în paginile unui studiu, fie și destul de cuprinzător, cu atât mai mult într-un articol, nici nu poate fi închipuită. Sintezele sale monumentale de istorie a românilor, studiile de mare cuprindere tematică și cronologică asupra așezămintelor politice și sociale ale Europei Occidentale, asupra Bizanțului, Venetiei, Imperiului Otoman, cruciadelor, monografiile speciale consacrate istoriei artelor, literaturii, comerțului, bisericii, armatei etc., etc., plus lucrările de filozofie a istoriei – *Materiale pentru o istoriologie umană* și *Generalități cu privire la studiile istorice* –, sunt pe cât de ample și profunde, pe atât de condimentate cu o informație istorică deosebit de bogată și variată, încât este de necrezut că toate acestea au putut fi realizate de un singur om. Sub acest aspect, Iorga este un caz singular în istoria științei istorice.

Bineînțeles că anumite atitudini critice față de opera sa, inclusiv față de scrierile istorice, au fost și sunt îndreptățite. Dincolo de capacitățile sale intelectuale ieșite din comun, Iorga era un om de o energie debordantă și de un orgoliu ce se manifesta cu asupra de măsură, din care cauză în activitatea sa el tindea să cuprindă necuprinsul. A scris de toate și în toate a căutat să fie exhaustiv. Ar fi scris, se pare, și o istorie a universului, precum și monografii grele despre toate științele cunoscute de omenire, dacă ar fi dispus de datele necesare pentru aceasta. Evident că astfel de ambiții, salutabile în principiu, au latura lor negativă, pentru că tendința de a cuprinde totul lasă în urmă terenuri neacoperite. Pornirea irezistibilă de a scrie mult și despre toate face ca unele lucrări să apară incomplete, superficiale,

să conțină inadvertențe și păreri greșite. Tânărul Mircea Eliade, care îl admira pe Iorga inclusiv pentru ceea ce numea „impulsul poligrafic”, comparându-l cu Pico della Mirandola și propunând chiar să fie înființat un institut care să-i studieze opera, avea să rămână dezamăgit după ce a citit impozanta ca volum *Essai de synthèse sur l'histoire universelle*, considerând-o un eșec tocmai pentru că fusese realizată în grabă, ceea ce a făcut o să arate neîngrijit.

Iorga era conștient de acest neajuns, dar nu-l putea învinge, mai bine zis, natura sa nu-i permitea să-l învingă. La un moment dat el a pronunțat o frază care multă vreme a rămas neînțeleasă. „Aș fi vrut, din partea mea, zicea el în *Materiale pentru o istoriologie umană*, să am mai mult talent «poetic» pentru a fi mai aproape de adevăr”. La prima vedere, această zicere pare să nu aibă niciun sens: ce are poezia cu adevărul istoric, de ce ar fi nevoie de înzestrări artistice pentru a scrie studii istorice de reală valoare științifică și de mare putere de convingere? Nu cumva, dimpotrivă, derapajul poetic l-ar face pe istoric să se abată de la sarcina de a reproduce realitățile istorice în toată goliciunea lor, fără ajustări și fără înfrumusețări, într-un cuvânt, fără mutarea lor în imaginar? O reflecție atentă și stăruitoare asupra acestei fraze ne ajută să înțelegem, până la urmă, că nu e vorba nici pe departe de o zicere rostită doar pentru a impresiona, ci de un gând profund privind natura și destinul operei istorice.

Ne ajută chiar Iorga să înțelegem ce avea el în vedere când rostea acea frază. Dorința, aparent paradoxală, de a avea talent poetic pentru a putea fi mai aproape de adevăr își are explicația, după convingerea sa, în faptul că operele istorice de mare calitate „au în ele și poezia simțirii și poezia stilului”. „Adevărurile istorice”, mai zice el, „sunt de *discernământ*, nu de simplă constatare și reproducere”, ceea ce înseamnă că accentul se pune, până la urmă, pe individualitatea istoricului și în special pe facultățile sale spirituale. Ajungem la această constatare și prin mijlocirea altor scrieri ale istoricului. Astfel, în una din lecțiile sale inaugurale la Universitatea din București lămurea că o operă istorică ce are neîndoielnice calități științifice și totodată reale valențe artistice se fondează pe trei premise: muncă, inteligență și talent. Acestora le corespunde, în aceeași ordine, adunarea informației istorice, prelucrarea ei critică, urmată de scriere, și anume „aici, zice

el, începe opera de artă și de talent”, care, adaugă imediat, trebuie să aibă drept obiectiv „adevărul istoric”. Când vorbea despre toate acestea, se va fi gândit, poate, și la *regula de trei* a lui Leopold von Ranke, pe care l-a apreciat foarte mult: îmbinarea preciziei cu profunzimea și cu exprimarea. De fapt, tot secretul constă în „organizare și stil”, cu condiția ca cel care le realizează să fie un „istoric cu natură de artist”, un „erudit cu simț istoric și cu iubire de trecut”. Convingerea lui că istoricul trebuie să aibă „natură de artist”, fiind totodată un „erudit cu simț istoric”, explică de ce lua în ghilimele sintagma „talent poetic”. El voia să arate că pentru a scrie bine, adică în același timp convingător și atractiv și prin reproducere cât mai exactă a realității istorice, nu se cere să fii pur și simplu poet – asta nu ar ajuta la nimic, în schimb este mare nevoie să ai imaginație și să simți obiectul cercetării tale, să simți istoria. Istoric adevărat nu este acela care scrie cum îi sugerează sursele istorice și cum îl îndeamnă cercetările de până la el. Dacă informația de care dispune nu este prelucrată stăruitor de mintea și de simțurile lui, opera sa va fi una moartă, din care cauză nu va putea răspunde la sarcina cercetării, iar asta înseamnă că a irosit vremea și eforturile degeaba. Istoricul nu este pur și simplu un informator despre trecut, el trăiește din plin istoria pe care o cercetează și o scrie și anume așa o prezintă cititorilor săi: spectacol viu, nealterat, al vieții trecute, preludiu și, până la un punct, oglindă a vieții actuale.

De aici rezultă un gând mult mai adânc, pe care Iorga nu-l formulează în mod expres, dar care poate fi ușor urmărit în scrierile sale, mai cu seamă în cele din ultimii săi ani de viață, de exemplu atunci când se va caracteriza pe sine însuși, în comparație cu alți istorici, și când își va aprecia propria operă. De unde urmează concluzia că istoric nu poate fi oricine, că scriitori de istorii sunt mulți, dar istoricii adevărați se întâlnesc foarte rar. Aceștia „sunt *corifeii*, va zice el, și asupra lor se îndreaptă atenția” lumii. De aceea responsabilitatea lor este foarte mare. Dar și a acelor care îi ascultă, pentru a lua aminte la spusele și învățătura lor. Ideea despre statutul înalt și misiunea specială a istoricului se potrivește foarte bine cu ceea ce zicea despre același lucru Nietzsche, care observa că „istoria o pot suporta numai personalitățile puternice, pe cei slabi ea îi copleșește cu totul”, deoarece ea „dezorientează percepțiile și simțurile noastre atunci când ele nu sunt destul de puternice pentru a se măsura cu trecutul.

Aceste gânduri ale marelui istoric ajută să ne lămurim ce e valoare reală în scrierile istorice, să separăm lucrurile meritorii de umplutură, de făcături, de falsuri și pur și simplu de flecăreală. Se poate constata mereu că piața opusurilor istorice e supraîncărcată de tot felul de înjghebări despre cele mai variate teme privitoare la trecut, și omul străin de astfel de preocupări nu poate înțelege de ce se întâmplă așa, din care cauză repetă și el ceea ce s-a tot spus despre istorie, că aceasta ar fi plină de minciuni. Or, în lumina gândurilor lui Iorga, menționate mai sus, explicația acestei situații este foarte simplă și ea constă în faptul că, fără să mai vorbim de puzderia de diletanți pripășiți pe tărâmul muzei Klio, majoritatea scriitorilor de istorii, care se consideră profesioniști în domeniu, sunt lipsiți de imaginație, din care cauză lucrările lor sunt serbede, seci, plictisitoare, fără nerv și fără mesaj. E firesc, de aceea, ca cititorul să nu creadă în ele și să le arunce cât colo după primele propoziții citite.

Spiritul iscoditor, interesul mare pentru temele necunoscute sau slab cercetate, pentru cele mai noi scrieri istorice apărute în țară și în străinătate l-au ajutat pe Iorga să-și completeze mereu cunoștințele, să-și revadă părerile și convingerile, să și le schimbe atunci când obiectivele cercetării o cereau. Din păcate, pentru cei mai mulți istorici români această lecție a trecut neobservată, ceea ce face ca vechile racle ale istoriografiei române, întâi de toate conservatorismul, încremenirea în păreri învechite, fără justificări logice și fără surse, comoditatea, substituirea panegiricului patriotic investigației științifice și altele asemănătoare să nu poată fi depășite. Iată doar câteva exemple: prezentarea daniilor domnești ca factor pozitiv în dezvoltarea societății medievale românești, supralicitarea nemotivată a actului așa-zis unificator al lui Mihai Viteazul, mitul despre provenirea numelui de Basarabia de la domnii Basarabi ai Țării Românești, glorificarea penibilă a regalității la români, justificarea (în fond) a actului de trădare al „monstruoasei coaliții” de la 1866 (Iorga: Cuza „s-a ridicat pentru o misiune istorică, a trăit pentru această misiune istorică, a pățimit pentru dânsa și a isprăvit ca mucenic al misiunii istorice pe care și-a impus-o”), elogiarea nemotivată a României interbelice și în special a așa-zisului regim democratic din acea perioadă, prezentarea reîntregirii din 1918 ca rezultat (aproape) exclusiv al luptei poporului român pentru unire. Un procedeu foarte des practicat de istoriografia

română este tendința de a trece sub tăcere, de a ascunde anumite fapte neplăcute din trecut, unele din ele adevărate tragedii naționale, ca, de exemplu, răscoala de la 1907, înfrângerea de la Turtukaia, pacea de la Buftea din martie 1918, atitudinea colaboraționistă și trădătoare a regelui Mihai față de regimul de ocupație sovietică a României și câte altele. Câtă vreme istoriografia română nu găsește curaj și putere să renunțe la astfel de maniere de prezentare a trecutului, cărțile de istorie a românilor, întâi de toate manualele și sintezele academice, vor continua să hrănească elevii și pe cetățeni cu povești și cu minciuni despre istoria lor.

Dar să revin la ce vorbeam mai devreme, la stilul operelor lui Iorga, evident, al celor istorice, care fac subiectul scrierii de față. Călinescu, pe care l-am invocat mai sus, zicea că atunci când „e vorba de valoarea literară a operei lui istorice [a lui Iorga], se pune întrebarea îngrijorată dacă este vreo carte [a sa] care, fie prin construcția ei, fie prin idei, să rămână. Răspunsul principal e negativ”. Marii creatori de prea multe ori nu și-au putut ierta unii altora succesele și mai ales talentele. Sigur că ilustrul istoric literar are dreptate într-o oarecare măsură, dar nici pe departe într-atât încât să fie îndreptățit a nega cu totul virtuțile literare ale operelor istorice ale lui Iorga. E adevărat că, de exemplu, stilul sintezei de istorie a românilor e greoi, întortocheat, încărcat pe alocuri cu prea multe date, nume, imagini, portrete, cu numeroase referințe la surse și scrieri istorice, ceea ce cititorului fără răbdare și mai ales celui cu insuficientă pregătire îi poate crea impresia inexactității, a neclarității și a confuziei. Dar asta nu este întotdeauna așa. Iorga a fost, cum am văzut, preocupat de aspectul literar, mai bine zis, estetic al scrierilor sale istorice. În cartea *Generalități cu privire la studiile istorice* el are un compartiment care se numește *Frumusețea în scrierea istoriei* și în care repetă, între altele, unul din gândurile menționate mai sus și anume că frumusețea scrierii istorice ține de organizare și stil. Graba sa de a cuprinde totul, de a scrie despre toate nu i-a permis să aibă grijă mereu de organizarea cea mai judicioasă a operei și mai cu seamă de a o realiza în stilul cel mai ales. Și totuși astfel de lucrări în opera sa se întâlnesc.

În urmă cu mulți ani, pe când începusem și eu să fac primii pași pe tărâmul științei istorice, am dat de o mică lucrare a lui Iorga despre

Petru Șchiopul, realizată, din câte îmi mai amintesc, după documente pe care le descoperise în Italia. Era o lucrare scrisă cu adevărată inspirație de artist: incitantă, plină de nerv, ca o dramă shakespeariană, îmbrăcată într-o foarte plăcută expresie plastică, dar fără afișare de pretenții stilistice. Aceasta face parte din acea categorie de scrieri pe care nu mai vrei să le lași din mână și mereu nădăjduiești să te întorci la ele. Aproape la fel de impresionantă este și cartea sa despre Basarabia, scrisă după periplul său basarabean din anul 1904. Mănuind cu multă măiestrie o adevărată pană de artist, el a creat imaginea vie a ținutului de atunci, surprinsă în portrete pitorești, în portul și vorba oamenilor de cea mai diferită obârșie etnică și socială, în înfățișarea variatelor zone rustice, a satelor și târgurilor de provincie, a tot soiul de edificii publice, case, biserici, mijloace de locomoție, căi de comunicație, animale, militari, funcționari sau în scene mai spectaculoase, ca întrecerea trăsurilor pe străzile Chișinăului ori în forfota de la gară; cititorul întâlnește în Basarabia apăsătoarea atmosferă a unui război care se petrecea în acel moment la cealaltă extremitate a imperiului, la Chișinău e izbit de contrastul dintre bogăție și sărăcie, iar în cetatea Hotin sau în străvechea biserică din Căușeni se minunează, întâlnindu-se față-n față cu necurmata prezență istorică românească. Toate acestea, plus semnalaarea stării de spirit antiromânești a ținutului, ca efect al îndelungatei și insistentei sale muștruluieli țariste, fenomen care, prin actualitatea lui, este perceput ușor și fără surprindere, fac din aceste note de călătorie, care sunt întâi de toate o foarte reușită operă literară, și o tot atât de valoroasă sursă istorică, chiar dacă uneori mai pot fi întâlnite în ea și observații sau date mai puțin sigure ori discutabile, cum ar fi, de pildă, impresia autorului că pe atunci în ținut nu ar prea fi fost intelectualitate românească neînstrăinată.

Abătându-mă o clipă de la subiect, aș observa că dacă Iorga ar fi zăbovit doar câteva zile în Chișinău pentru a sta la sfat măcar cu acel grup de intelectuali care, în frunte cu Emanuil Gavriliță, avea să înființeze în anul următor, cu sprijinul prețios al lui Constantin Stere, ziarul „Basarabia”, s-ar fi putut convinge că aici era o mână de oameni bine instruiți și tot atât de bine orientați în cauza națională românească, cărora însă le lipsea relația strânsă cu cărturarii de peste Prut.

Am adus mai sus doar două exemple despre virtuțile literare ale scrierilor lui Iorga, dar aş fi putut aduce multe altele. Şi cât sunt de incitante, calde şi, mai ales, instructive şi mobilizatoare prelegerile ținute de el la Ateneul Român, în aulele studenţeşti şi chiar unele discursuri în Parlamentul României, ca acea strălucită cuvântare rostită în decembrie 1916 la Iaşi, care a avut rolul de a revigora spiritul de rezistenţă şi de luptă al clasei politice, a Armatei Române şi a întregii ţări, după pierderile catastrofale şi suferinţele uriaşe cauzate de invazia germană şi austro-ungară!

Astfel că, încheind această prea sumară referire la opera istorică a lui Iorga, pot să adaug că eu, ca istoric, am fost şi rămân impresionat nu numai de amploarea fără precedent şi fără urmări, deocamdată, a creaţiei sale, nu doar de tematica extrem de variată a scrierilor sale, de cuprinderea cronologică şi profunzimea eforturilor sale investigative, ci şi de frumuseţea, dacă nu a tuturor acestora, cel puţin a unora din ele.

Adrian Dinu RACHIERU

Iorga sau nevoia de orizont

A.D.R. – prof. univ. dr.,
actualmente pensionar.
Dintre volumele publicate
(peste 30): *Elitism și
Postmodernism* (1999); *Bătălia
pentru Basarabia* (2000);
Alternativa Marino (2002);
Legea conservării scaunului
(roman, vol. I, II) (2002, 2004);
Globalizare și cultură media
(2003); *Nichita Stănescu – un
idol fals?* (2006); *Eminescu
după Eminescu* (2009); *Poeți
din Basarabia* (antologie
critică) (2010); *Ion Creangă.
Spectacolul disimulării* (2012);
Con-viețuirea cu Eminescu
(2013); *Romanul politic și
pactul ficțional (I)* (2015);
Polemici de tranziție (2016);
*Romanul politic și pactul
ficțional (II)* (2018); *Cercul
doclinian*, ediția a II-a (2020);
Politică și canon literar
(sub tipar).

Considerat o forță a naturii, de o uimitoare precocitate și prolificitate, Iorga a provocat extatism, articole ocazionale, dar nu în aceeași măsură și studii lucide, adânci, explorând „continentul Iorga” și luminându-i întreaga moștenire. Despre Iorga au scris panegiriști și detractori, inflamând pagina, topind afirmațiile la flacăra subiectivismelor exacerbate, Iorga însuși fiind un amestec de intuiții fine și obtuzități grosiere.

Vocația de istoric prezidează toate desfășurările sale. Mănat de un profesionalism ce se mișca în orizonturi largi, izbucnind în sinteze ce se nutreau din analogii și similitudini cuprinzând spații și durate mari, Iorga brusca obișnuințele de gândire; prin forță vizionară și polemism dilatat, distrugea clișeele vremii. Până la Iorga studiile de literatură comparată fixau doar influențele asupra literaturii române. Iorga, veritabilă conștiință europeană, revizuieste orizontul istoric universal, respinge ideea unui Occident ca „centru perpetuu”, pledând pentru locul cuvenit sud-estului european. O *Geschichte des Rumanischen Volkes* (cerută la Lamprecht) era o încadrare a istoriei noastre în istoria Europei. Iorga nu admitea că istoria universală poate fi doar o colecție de istorii naționale; feliată, marea istorie își ascunde „liniile și punctele de popas

pentru viața lumii”. Mai mult, Iorga înțelegea istoria ca o *știință a vieții*; lecția sa țintește umanizarea istoriei, refuzul izolaționismelor, accesul la sinteze – ca mari viziuni de ansamblu, mustind de viață.

Iorga (1871-1940) avea temperament de luptător, el era omul faptelor. Încrezător în forța intuitivă, divinatorie a istoricului, convins că „istoria nu e înșirare, ci explicație”, el va accepta eroarea detaliului pentru decolarea spre marile sinteze. Surprinzător e că fibra sa combativă, subiectivismul luptător resping exaltarea romantică. Dar refuzul e doar teoretic. Patosul e repudiat și, în același timp, instilat în propria-i operă. Iată, în câmpul bizantinologiei, Iorga se războiește cu cei care vedeau Răsăritul ca o periferie a Occidentului, impunând, în replică, o viziune șocantă: o Europă medievală cu centrul la Bizanț! El a fost reprezentantul ilustru al unui spațiu ignorat, reabilitând una din marile civilizații ale lumii. Departe de a înțelege Bizanțul precum alții, aflat adică „la granițele barbariei asiatice”, Iorga va evidenția influența puternică a Bizanțului în procesul lent de elaborare a unui Occident (categorial). Istoricul nostru a impus noțiunea de *sud-est european*, a creat Institutul de studii pentru această arie culturală, a reanimat viața bizantină în a cărei unitate n-a văzut doar o monarhie orientală. Unind ideea romană (grandoare) cu cea orientală (legitimitatea imperială a monarhiei universale), Bizanțul – în optica lui Iorga – n-a fost un stat național, ci o „icumenie”; ortodoxia era elementul ideologic ecumenic, iar secretul duratei imperiului rezida – spunea Iorga (vezi *Étude byzantines*) – în respectarea specificității etnice și spirituale.

Preocupat de *romanitatea orientală*, Iorga va explora această lume în fierbere, numind legăturile organice cu „realitățile balcanice”. Lumea bizantină, deși la dispoziția ideii imperiale, masca sub faldurile purpuri încercările de uzurpare, salvând forma unui conținut deteriorat. „Uriașul sud-estului european”, în *Byzance après Byzance*, va discuta această configurație etnică (a cărei amalgamare, agitând tendințele naționaliste, va dizolva Bizanțul), fără a ignora continuitatea bizantină. Căderea imperiului sub turci însemna, după Iorga, rezolvarea „chestiunii balcanice”; dar ordinea otomană nu videază bizantinismul, iar transferarea acestuia la curțile domnitorilor români îi asigură supraviețuirea până în secolul al XIX-lea, când ideile occidentale penetrează masiv și agresiv.

Evident, albia națională este prea strâmtă pentru torențialele sale manifestări. El se mișcă, purtat de irepresibila vocație de istoric, într-o epocă de căutări când o societate nouă, ieșind din găoacea vechilor rânduieli, dobânda mari victorii politice și se lepăda de obsesiile fluturate de înaintași. Iorga izbucnește în plină dominație intelectuală maioreșciană, suportând concurența gheristă; el va debuta cu versuri la „Contemporanul” (o revistă ispitită de naturalism, acceptat și de Gherea, diferențiindu-se însă de adepții școlii lui Zola), va manifesta simpatii socialiste și-și va recuza apoi mentorii. Luându-și startul sub semnul lui Maiorescu și Gherea, Iorga rămâne o sinteză nerealizată: adică, un promițător critic literar dublat de un istoric de vocație, atras în bulboana politică. Paginile sale „de tinerețe” trezesc regretul pentru posibilul critic literar.

Iorga, ignorând definițiile curente, dă o accepție proprie literaturii, pornind de la premisa că „pentru a fi istoric, trebuie o natură de artist”, scriitura având virtuți literare. Literatură adevărată, raționează el, înseamnă „orice idee limpede, orice sentiment delicat sau puternic, înfățișat într-o formă corespunzătoare”. Așa fiind, „istoricul conduce mai mereu mâna criticului”, constata N. Manolescu (Manolescu 2008: 465). Iar M. Ungheanu atrăgea atenția că această accepție oferă „cheia înțelegerii istoriei sale literare” (Ungheanu 1988: 244). Urmărind, așadar, lucrarea de critic a istoricului literar, vom fi de acord, pe urmele altora, că Iorga n-a fost un critic literar (Negoîtescu 1991: 130), și că „fericitele derivații” ale travaliului de istoric, rodind literar, ni-l propun ca pe un poligraf „tentacular”, o personalitate tumultuoasă, un „geniu diform, fascinant, monstruos” (Negoîtescu 1991: 147), cu o operă vitală, în dispersiune, făcând figură de animator, ca ins cultural cu nerv polemic. Până și Al. Piru, criticul-computer, de rigoare factologică, vedea în Iorga o prezență capricioasă, cu „gust incert”; doar un *restaurator*, altfel spus.

Dar Iorga, reamintim, s-a vrut poet și dramaturg. Croind sinteze vii, înțelegând „istoria ca teatru” (Negoîtescu 1991: 150), un fel de *vis poetica* pe stil romantic, atent la ecourile morale, înflăcăratul istoric, pătruns de idealism etic, cu verb de pamfletar, adunând în marile tablouri ale trecutului o puzderie de figuri, era vădit preocupat de artisticitate. Încât, îndrăznind o profeție riscantă, Negoîtescu era convins că, literar, Iorga va rezista prin teatru. Iar contribuțiile sale de istoric, numeroase,

se bizuiau pe „înțelegerea faptelor”, ceea ce, în optică iorghistă, înseamnă *creațiune*. De unde și apetitul de „convorbirist”, coborând în epocă, dialogând cu evenimentele și protagoniștii lor, reînviați.

De fapt, Iorga-literatul vrea să ajungă la „rădăcina lucrurilor”. Este un „genetician”, înțelegând fenomenul cultural în cadrele largi ale societății, din unghi sociologic. Suspectat de factologie și anacronism, Iorga acceptă gherismul, paginile sale fiind animate însă de suflu cronicăresc. Indiscutabil mai talentat decât Gherea, dar „fără gust” (cum i s-a tot reproșat), el – ca istoric literar – e preocupat obsesiv de chestiunea *influențelor*. În ipostaza de comparatist, explorând fondul propriu, se împotmolește când e vorba de moderni, îndeosebi. Va osândi galomania și decadentismul simbolist, acuză „ritmul fleșcăit” (la Bacovia) sau „pustiul de gânduri și sentimente” (la Arghezi), frivolitatea lui Alecsandri etc., risipind, vanitos și iritat, de pe baricadele „criticii sămănătoriste” (cf. E. Lovinescu), judecări nedrepte. Manolescu e și mai drastic, afirmând că sentințele iorghiste sunt pe invers, „cu capul în jos” (Manolescu 2008: 466).

Să observăm că, propunând o recapitulare de sus, compendiul iorghist din 1929, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, era o reevaluare a literaturii vechi, Iorga cercetând, cu vădită dispoziție polemică, „haosul de opere scrise până la 1870”. Era un efort recuperatoriu, el culegând „orice” și dovedindu-se doar un „mânuiitor de informații” (cum suna sentința lovinesciană). În realitate, Iorga, bun cunoscător al literaturii de până la 1900, însuflețind documentele, duios sau mânios, propunea o *viziune*. El oferea o replică la istoria lovinesciană, apărută cu câțiva ani înainte (*Istoria civilizației române moderne*, 1925) și, în timp, chiar „o modificare de optică” (Ungheanu 1985: 204), folosită de cei atrași de revendicări protocronice. Fiindcă, de pildă, în *Dreptul la viață al statelor mici* (1915), Iorga pleda pentru vitalitatea culturală a celor obligați să trăiască în umbra imperiilor, dovedind forță spirituală și lansând idei active. Până la urmă, refuzând „literatura de modă”, Iorga voia, ca „dascăl al neamului”, o literatură sănătoasă, inspirată de realitățile naționale, fiecare dintre cei ce puneau pana la înălțarea ei având *conștiința datoriei sale morale*, naționale și, corolar, „suprema datorie estetică” (Iorga 1988: 210).

Personalitate covârșitoare, cu preocupări multiple, Iorga s-a realizat, în primul rând, ca istoric. Această vastitate, din păcate, obstrucționează receptarea, de dorit a îmbrățișa perspectiva întregului corpus de texte. Totuși,

putem vorbi de o posteritate fecundă, M. Ungheanu descoperind „o relație exegetică subtilă” între Iorga și G. Călinescu (Ungheanu 1988: 211).

Deși Iorga ca istoric literar l-a interesat încă pe Sextil Pușcariu (1911), în această ipostază el va fi contestat cu vehemență. Lovinescu va observa că Iorga capitulează în fața materiei: „atomii cărturarului cad perpendicular în vid”, criticul e fără declivitate și cârlig – scria conducătorul „Sburătorului”. Colportajul insidios, culegând erori flagrante de apreciere (pe care Iorga le-a risipit în istoria sa consacrată literaturii contemporane, văzută de Călinescu ca „măcel critic”), au aruncat într-o vinovată uitare *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* (tipărită între 1907-1909), urmând *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea* (acoperind intervalul 1688-1821), adică primele noastre istorii literare în adevăratul sens al cuvântului. Se pare că optica lui Călinescu, interesat de „umoarea de moment” a lui Iorga, ignorând contribuțiile istoricului literar, prezidează încă opiniile actualității literare. Iorga nu întocmește inventare de opere și autori, ci o veritabilă frescă spirituală; el dă o istorie a civilizației românești, surprinzând triumful unei literaturi care învinge constrângerile mediului, trecând de la o literatură „de ceasuri libere” la cea fixată de rădăcina națională. Deși lipseau precursori viabili, lucrările lui Iorga nu acuză incertitudinile pionieratului.

Este corect, discutând critica lui N. Iorga, să nu pierdem din vedere caracterul global al acțiunilor sale; sămănătorismul, înainte de a fi o doctrină, s-a dorit acțiune, plantând jaloanele unei estetici naționale. Iorga cerea o literatură care „să creeze un suflet unui popor” și, fără a neglija estetica (cum ne previne în atâtea rânduri), o înțelegea ca instrument de luptă. Activismul lui Iorga la „Sămănătorul” depășește obiectivele unei campanii pe termen scurt. Disputa dintre fondul autohton și haina străină (prin victoria fondului străin asupra celui indigen) îl înscrie într-o competiție de durată, vizând depășirea condiției de „servi ai literaturii apusene”. „Nimic nu inspiră mai mult literatura unui popor decât realitatea națională văzută cum trebuie” – nota Iorga în *Introducere sintetică*. Să notăm că Iorga dilată ideea maioresciană a formelor fără fond la întreaga suprafață a literaturii române, luptând pentru victoria definitivă a fondului indigen. De fapt, începând cu sfârșitul veacului al XIX-lea, „formele își primesc fondul” chiar prin osârdia celor care – precum tânărul Iorga – critică totul în numele „formelor fără fond”.

Tentativa iorghistă atinge monumentalitatea. El vrea să cuprindă toată literatura noastră până la 1934, dar această monumentalitate (conservându-și coeziunea interioară) scapă vederii tocmai prin aglomerarea unor volume separate, publicate la distanță în timp. Compendiul din 1929 nu este unul global (precum cel călănescian, care va exploata materia din cartea lui Iorga), ci se voia pregătitor pentru cele două volume ale istoriei literaturii românești contemporane: *Căutarea formei* (1867-1890) și *În căutarea fondului* (1890-1934). Or, acel examen critic al contemporaneității a fost taxat drept bizarerie de către Călinescu sau văzut ca o colecție de gafe, de către Lovinescu. Astfel, Iorga face figura unui critic anacronic, aprecierea împietând recepția adecvată a întregii construcții. *Istoria literaturii române din veacul al XVIII-lea*, acoperind perioada de la Cantemir până în 1821, s-a născut dintr-o inițiativă academică. Iorga a concurat pentru premiul Adamachi pe anul 1901 (lucrarea fiind respinsă), dar pentru redactarea ei a descins în Transilvania, cunoscând pe viu românismul, supus acolo presiunilor deznaționalizante. Nu este exclus ca „lecția transilvană” să fi stimulat cerbicia lui Iorga pentru „fondul românesc”, criticul fiind sensibil la „cantitatea” de specific etnic. Demersul lui N. Iorga căuta o axă proprie literaturii noastre, refuzându-i condiția satelită. De aici, interesul pentru autohtonism, „țăranie”, originea plebeiană a scriitorilor, exaltând – în pagini minate de prolixitate – conștiința de sine a unui neam. Scriitorii de extracție rurală l-au preocupat cu obstinție, tocmai fiindcă în viziunea lui Iorga apariția subiectelor proprii în mersul unei literaturi e urmată de extensia asupra subiectelor străine, cu grija de a nu-și trăda specificul, „nota națională”.

Inhibant record poligrafic, opera lui Iorga pare un necurmat „fluviu oratoric”, revărsat cotropitor. Dar iritatul profet de la „Sămănătorul” era un om vechi și vindicativ, un „diac anacronic” (cf. G. Călinescu), purtat de aripile partizanatului inflamabil. Superbia acțiunilor lui Iorga, întemeiată pe convingerea că originalitatea noastră nu se poate pierde, va dezvolta – desfășurând-o pe toată suprafața – ideea organicității literaturii române. Apostolul etnicismului urmarea avaturile acestei originalități, supusă presiunii modelelor exterioare.

Să nu uităm că la un secol de la raptul rusesc/țarist, Iorga publica, în 1912, *Neamul românesc în Basarabia*. Era „un răspuns românesc” la

rusificarea forțată, cu „o retorică de autoîncurajare” (Ursache 2020: 341), rod al unei călătorii din primăvara anului 1904, istoricul fiind însoțit în acea expediție de bucovineanul Nicu de Flondor. A fost o călătorie aventuroasă, supravegheată, cu vize și opreliști, la un an după pogrom. Dar Iorga dorea să completeze informațiile de bibliotecă, sorbite cu nesaț cu o documentare la fața locului, convorbind îndelung cu localnicii, nelăsând – precum Hasdeu – fantezia slobodă. Stilul său este stilul unui temperament prins în capcana contradicțiilor. Monstruoasa informație și putere de muncă fac din impunătorul Iorga un „specialist total”. El, vorba lui Călinescu, „a sorbit din apa tuturor”.

Mânat, insașiabil, de curiozități de călător, Iorga desfășura un comparatism fără program. Atras de observația străzii, el era izbit de efectele difuzionismului cultural; respingea îmbucătățirea fenomenelor culturale, harta faptelor culturale nerespectând fluctuantele granițe politice. Desigur, ingerințele temperamentale se simt la tot pasul în pagina lui Iorga, doritor a-și apropia trecutul, trezindu-l la o nouă viață. Urmărind motivul avatărului în literatura noastră, Edgar Papu îl considera pe Iorga un avatar itinerant. În *Orizonturi moștenite*, Iorga, sedus de pasiunea descifrării vremilor defuncte, scria definindu-se: „am fost născut cu orizonturi depărtate în spațiu și în timp”. Având intuiția *desfășurării organice a literaturii noastre*, marele cărturar cerea spații largi. Negreșit, pentru spiritualitatea românească, Iorga propune o altă unitate de măsură, înscriindu-se *tradiției enciclopedice*, inaugurată, la noi, de D. Cantemir, cum constatase Eliade.

Referințe bibliografice

Iorga 1988 = N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Postfață, note și bibliografie de Mihai Ungheanu, București, Minerva, 1988

Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008

Negoîtescu 1991 = I. Negoîtescu, *Istoria literaturii române*, vol. I (1800-1945), București, Minerva, 1991

Ungheanu 1985 = Mihai Ungheanu, *Între Roma și Bizanț*. În: *Exactitatea admirației*, București, Cartea Românească, 1985

Ursache 2020 = Petru Ursache, *Iorga-Sadoveanu-Basarabia*. În: *Pulberea de aur*, Prefață de Magda Ursache, Postfață de Lucia Negoită, București, Eikon, 2020.

Iulian BOLDEA

Eseistica lui Nicolae Iorga

I.B. – prof. univ. dr.,
Universitatea de Medicină,
Farmacie, Științe și Tehnologie
„George Emil Palade” din
Târgu Mureș; cercetător
științific la Institutul de
Cercetări Socio-Umane
„Gh. Șincai” al Academiei
Române. Este conducător
de doctorat, director al
revistei „Acta Marisiensis.
Philologia”, redactor-șef al
revistei „Vatra”, membru în
colegiul de redacție al mai
multor reviste de cultură.

Dintre volumele publicate:
Scriitori români contemporani
(2002); *Poezia neomodernistă*
(2005); *Vârstele criticii* (2005);
Istoria didactică a poeziei
românești (2005); *Poeți*
români postmoderni (2006);
Teme și variațiuni (2008); *De la*
modernism la postmodernism
(2011); *Ipoteze și lecturi critice*
(2018).

Animat de vocația enciclopedismului, cu o viziune totalizantă asupra istoriei și culturii, sintetizată în cele 1 250 de cărți și 25 000 de articole publicate de-a lungul timpului, Nicolae Iorga este una dintre figurile tutelare ale culturii noastre. Profilul marelui istoric e surprins de E. Lovinescu prin încadrarea într-un context existențial, prin însumarea datelor psihologice, dar și printr-o tehnică subtilă a corespondențelor și paralelismelor: „Ca și în Ion Eliade-Rădulescu și în B.P. Hasdeu – și în N. Iorga stăpânea, de fapt, același suflet neastâmpărat, proteic, vast, fără o adâncime egală, răzvrătit, cu un fond totuși conservator, de un romantism neînfrânat, războinic și neconsecvent, egocentric până la diformitate, devorat de imaginație și de ambiție, capabil de avânturi mari, dar scoborându-se la micimi, suflet transfuzibil ce nu se recunoaște pe sine de câte ori apare sub un nou înveliș terestru”.

Preocupat cu pasiune și acribie de istorie, de literatură, de critica literară, Iorga a fost interesat și de probleme de estetică, dorind să limpezească aspecte teoretice ale frumosului în general, să exploreze momente semnificative ale artei populare românești, în evoluția ei, sau să fixeze evenimente ale artei contemporane. Nicolae Iorga a debutat cu foiletoane de critică și istorie literară, în ziarul „Lupta”,

configurându-și o concepție estetică ce pornea de la ideile și principiile unor filosofi, critici literari și esteticieni influenți (Taine, Bourget, Guyau etc.). Sub influența lui Bourget, Iorga acordă importanță stării psihofiziologice a artistului, a cărui sensibilitate trebuie să rezoneneze profund la ecourile realului, artistul fiind „înzestrat cu un sistem nervos așa de impresionabil, vibrând la toate atingerile glasului în toate undulațiile sale, ... prin faptul că se silește să rafineze și mai mult senzațiile admirabile pe care i le dă aparatul lui de simțuri, îl cioplește pe fiecare și mai tare, îl subție, îl meșteșugeste până ajunge să fie un hiperestezic, un întăritor al senzațiilor naturale”. De altfel, Iorga consideră că arta adevărată nu trebuie să imite servilul realul, ci să-l remodeleze prin prisma structurii temperamentale inconfundabile a artistului, care decupează, din hățișul de senzații care îl asediază, pe acelea revelatoare, semnificative, autentice, căci artistul e creatorul unor lumi posibile, ficționale, cu o autonomie fermă, cu dinamica lor internă ce scapă determinismului realității: „Artistul creează veșnic alături cu lumea în care trăiește, el își face o alta, care-i datorește lui singur existența, lume tot așa de bogată și deseori mai tipică și mai concentrată ca viață decât cea obișnuită, în care atâtea figuri sarbede și fără relief aruncă umbră. Cum a expus așa de bine Guyau, artistul rezumă în el trei societăți: acea existentă, care-l condiționează producându-l, cea viitoare, pe care el o scoate la lumină, modificând prin puterea geniului său însușirile aceleia în care trăiește, și în sfârșit o a treia, lumea lui artistică ideală, care izvorăște întreagă din creierul lui și care constituie individualitatea lui de creator”. Atunci când definește frumosul, Nicolae Iorga crede că el reprezintă, chiar etimologic (v. lat. *formosus*) „forma întreagă, forma deplină, forma armonioasă”. Frumosul se definește, astfel, printr-o vocație a totalității, prin armonie și coerență, el însumând senzații, cuvinte, forme, care nu au, luate în parte, pecetea frumuseții. („Este vorba de un *cuvânt integral*, iar nu de unul care să cuprindă o parte a frumuseții; este vorba prin urmare de un complex, de o legătură, de o potrivire, de o armonie în care pot să intre și elemente care ele în sine nu sunt numaimedecât frumoase, dar care sunt frumoase împreună”).

Pe de altă parte, Nicolae Iorga a explorat arta românească în integralitatea ei, contextualizând-o, prin racordul cu trecutul istoric și cu viața rurală, astfel încât investigarea trecutului e fundamentată pe o documentație amplă, valorificată în lucrări de sinteză dedicate artei

românești și celei universale: *Histoire de l'art roumain ancien, L'Art populaire en Roumanie, son caractere, ses rapports et son origine, Istoria artei medievale și moderne*. Istoricul stabilește etapele de dezvoltare și cadrul social-istoric al apariției și evoluției artei populare românești, integrând-o în sfera artei răsăritene, prin sublinierea de analogii, similitudini, distincții și influențe reciproce. Artă populară nu este, astfel, o artă suprapusă, ea revelează specificul unei etnicități de tip rustic, factorul de coerență și unitate fiind stilizarea, sublimarea trăsăturilor realității în forme geometrizante, „în ornamentație, reducerea a tot ceea ce vor să reprezinte figurile schematice ale acestei arte, la construcții lineare, la notații abstracte. Triunghiuri, romburi, linii oblice, paralele, cruci servesc a reda tot ceea ce se prezintă privirilor artistului unic”.

Istoricul este captivat și de arta universală, cu predilecție limpede pentru curentele artistice atente la etnicitate, astfel încât artiștii sunt comentați în măsura în care ei rezumă, în creațiile lor, o epocă, un stil de viață, o *forma mentis*, umanitatea în ceea ce are ea esențial. Înfățișând pictura lui Velásquez, Iorga expune două tendințe esențiale: „măreția regilor”, cu splendoarea și fastul curții spaniole și reprezentările gloatei, ale poporului („Alături de asemenea reprezentări, în care este atâta psihologie instinctivă, simțită și minunat redată, – viața populară. În tablourile astelalte, adevărul popor, așa cum se prezintă pe stradă, în pragul caselor, prin ungherele înfundăturilor. E un adevăr popular, murdar și atrăgător, dezvăluit și estetic, care formează unul din farmecele acestei arte”).

Eseul *Arta, literatura și cultura Veneției* se înscrie între lucrările importante consacrate de Iorga artei italiene. Chiar dacă crede că „o literatură specială venețiană (...) nu există în sensul beletristic”, Iorga recunoaște că trebuie circumscrisă „dezvoltarea culturii venețiene”, reliefându-se „legăturile care s-ar stabili între starea de suflet a venețienilor în deosebitele timpuri și manifestările lor literare sau artistice”. Pe de altă parte, Iorga examinează în eseul său cultura și arta Veneției în strânsă corespondență cu elementele de civilizație care au determinat relieful unor forme, tipare și manifestări artistice sau culturale. Universul literaturii venețiene este explorat în dinamismul său exuberant, prin raportare la cultura populară, în timp ce primele cronici venețiene sunt percepute prin prisma lirismului lor subliminal, chiar dacă isto-

ricul crede că literatura și arta Veneției reflectă transformările și metamorfozele sociale pe care le-a suportat cetatea. Nu lipsesc din aceste pagini inflamări și irizări patetice, autenticitatea expresiei fiind legitimată de implicarea subiectivă, de interogația retorică sau de reflexele poeticității vag camuflate în aserțiunile cu relief livresc, savant, ușor didactic: „O operă istorică în care un popor întreg pune toată conștiința suferințelor sale, toată mândria biruințelor sale, nu cuprinde ea oare poezie? Cum? Sentimentul acela care înălța pe fiecare venețian în legătură cu sacrificiile făcute de poporul său, cu izbândeile câștigate de dânsul, sentimentul acela nu colora el proza celor dintâi povestitori ai trecutului venețian? Ce era aceasta decât un amestec de legende simple și de imnuri de înălțare pentru patrie?”

Circumscriind în manieră sintetică arta și literatura Veneției, Iorga surprinde detaliul revelator, dar și sugestivitatea tabloului de ansamblu, un exemplu ilustrativ fiind observarea caracterului eclectic al arhitecturii venețiene de până la 1300, prin San Marco, edificiu ecleziastic minuțios descris, cu vervă imaginativă și rigoare („Și, totuși, dacă această biserică făcută din petece, cu adausuri neconținute, înădită fără sfârșit, nu ni dă impresia de unitate pe care o poate da o clădire concepută de o singură minte, într-un singur moment și realizată după un singur plan, marele talent instinctiv al venețienilor a fost că au găsit mijlocul de a potrivi laolaltă toate lucrurile acestea în așa fel, încât s-ar zice că această biserică a voit-o cineva, un anume om, într-un anume timp, după un anume plan, ca să fie așa cum este. Cu toate acestea, câte gânduri, câte daruri, câte planuri s-au încrucișat și s-au legat între ele pentru a ni da pe San Marco în actuala înfățișare”).

Aprecierile lui Nicolae Iorga privitoare la diverse documente din arhivele Veneției sunt revelatoare pentru capacitatea istoricului de a explora necunoscutul. În aceste documente în care sunt consemnate evenimente militare sau politice, din care răzbate palpitul vieții cetății cu diversele sale avataruri, cu zvonul și pulsația existenței cotidiene, Iorga inserează accente ale *literarității*, așezate sub emblema literaturii nonfictive. Dincolo de observațiile neutre, aservite documentului, pot fi resimțite aici scene, glasuri, gesturi ale unor oameni care au trăit într-un trecut reconstituit cu fidelitate și pregnanță, istoricul reînviind ritmurile unei cetăți ce trăiește la confluența pământului și a valurilor mării: „Se păstrează

apoi în arhivele Veneției mii și mii de documente, o literatură politică de o importanță excepțională, din care se vede cum se judecau deosebitele probleme diplomatice, cum se rezolvau greutățile militare, – acte în latinește, mai târziu în italienește, când apar și discursurile pe care le țineau ambasadorii străini și trimeșii Veneției în țările străine, la Constantinopol, în Franța, în Spania, acele admirabile rapoarte pline de idei originale, de informații prețioase, de patriotism și prevedere pe care le-au tipărit Alberti, Barozzi și Berchet. Ele constituie desigur o literatură: dacă nu e literatură poetică, rândurile acelea care exprimă în așa de largă măsură sufletul omenesc agitat de așa de înalte gânduri și de nobile sentimente, fac și ele parte din expresia literară a poporului de la care au pornit: dinăuntru, din liniile acelea latinești și italienești, vorbește un glas așa de omenesc, încât el reține asupra unor subiecte care nu fac parte din preocupările științifice ale momentului pentru cercetător”. În siajul acestor obsesive preocupări de consemnare a documentului, de înregistrare a faptului trecut se regăsesc *Diariile* lui Marino Sanudo, monumentale, arborescente, luxuriante prin informație, naturale prin stil, cuceritoare prin imagini, gesturi și atitudini care se străvăd precum în țesătura unui palimpsest: „Întâi, în ceea ce privește opera narativă, cronicile, avem cunoscuta culegere de *Vieți ale dogilor* a lui Marino Sanudo, scrisă în acel dialect venețian care este o dezmiardare pentru auz, care, dintre toate dialectele venețiene, sună fără îndoială mai dulce, mai alintat, pierzându-se în sunete blânde ca o melodie în minor. Și tot de la el avem acea admirabilă carte, fără păreche în orice literatură, ce sunt *Diariile*, «Ziarele» lui Marino Sanudo, publicate integral abia dăunăzi. S-a găsit pe la 1490-1530 un om care avea intrare la cancelaria de stat ca și în principalele case de negoț, în locurile de întâlnire și de petrecere ale clasei dominante, și care și el și-a zis că e păcat să se piardă toate acestea. Astfel a început să le noteze zi cu zi, și a notat, neobosit, o viață întreagă, așa încât, când au început să se tipărească însemnările, zi cu zi, ale lui Marino Sanudo, au trebuit douăzeci de volume mari. Ce nu se găsește înăuntru! Vești adevărate și vești false, scrisori, simple informații, viața lumii întregi, pe care-l auzi străbătând paginile «ziarelor» lui Sanudo. Nicio literatură nu posedă o carte de informație așa de vastă, așa de variată, cum e aceasta, și, natural, nu e stilul lui, ci el dă ce vine, dar toate glasurile străine care se amestecă aici dau impresia unei activități uriașe, unor silinți nepilduite (...).”

Centrul de greutate al comentariului lui Iorga e reprezentat de epoca de cea mai mare eflorescență a artelor, literaturii, științelor, cea a Renașterii, Veronese, Tiziano și Tintoretto fiind pictorii ce rețin atenția eseistului, prin excelența creațiilor, dar și prin caracterul lor reprezentativ, exponențial pentru climatul artistic venețian, pentru o concepție despre artă clar definită și pentru relația dintre artă și lume. Tizian e privit ca un „pictor de figuri”, un portretist atent la detalii fizionomice, la atitudini și la natura adâncă a figurilor („În schimb, tablourile lui Tiziano care înfățișează magistrați și nobili venețieni sunt cele mai prețioase contribuții pentru înțelegerea istoriei Republicii, a sufletului rasei pe această vreme. Așa erau, cum ni-i înfățișează el, cu acea demnitate care nu e trufie, cu acea simplitate care nu e umilință, cu acea carnațiune înflorită care nu e vulgaritate burgheză, cu acel lux care nu e pretenție și cu acea seriozitate care nu e poză sau melancolie”), în timp ce Tintoretto e un pictor al contrastelor, al tușelor delicate de culoare: „Cel de-al treilea pictor, Tintoretto, cel mai trist, mai întunecat, este și el venețian, nu prin ceea ce se vede, luminos, clar, transparent, dincolo de casa venețiană, ci în însuși cuprinsul casei venețiene, în acea umbră adâncă a mai tuturor ceasurilor din zi. O fi învățat lucrurile acestea și de la maiestrii pe cari i-a avut ca tânăr, căci la fiecare dintre dâșii este și o parte învățată, dar partea personală a lui Tintoretto vine din aierul scăzut, confinat, din acel umed amurg, acel clar-obscur al locuințelor și strădișelor venețiene (...).” În schimb, Veronese îi pare lui Iorga pictorul ce a surprins cel mai bine atmosfera autentică a Veneției, revelându-i acesteia atât dinamismul existenței exterioare, cât și viața sa secretă, tulburătoare („Între acești trei pictori, fără îndoială că cel mai venețian e Veronese. Lui i se atribuie pe drept meritul de a fi adus pe lângă iubirea pentru arhitectură în pictură, care deosebește pe toți oamenii Renașterii, clădind bine pânzele sale, cu coloane, coridoare, perspective, i se atribuie, zic, un merit legat de mărirea Veneției, de cerul Veneției, de aierul Veneției, meritul, dublu, de a deschide perspective care sunt speciale acestui oraș și de a da lumina particulară lagunelor, acel amestec de albastru și aur care deosebește pânzele lui și care nu e adus din Verona, ci s-a format din neconținută vedere minunată a transparenței aurite a Veneției, a cerului de o puritate luminoasă, a mării de zăbrance și raze a Veneției”). Secolul al XVI-lea este perceput pe bună dreptate ca apogeul cultural și artistic al Veneției, după cum

secolul al XVII-lea semnifică începutul decăderii venețiene, o epocă de declin, de degradare economică, socială și artistică. În această epocă, nu se mai afirmă nici un nume mare, nici un artist de talia celor dinainte, abia în secolul al XVIII-lea putându-se consemna două personalități de excepție, Carlo Goldoni în dramaturgie și Giambattista Tiepolo, „cel dintâi pictor de *plein air* în Italia”.

Eseul lui Nicolae Iorga despre cultura și arta Veneției se impune prin rigoarea observațiilor, sobre, valide, argumentate, dar și prin acuratețea stilului, prin ritmul armonios și cadența frazei, impregnată de un lirism insinuant și o plasticitate a imaginilor ce conferă autenticitate aserțiunilor cărturarului. Prin informații precizate cu acribie, prin detalii relevante, circumscrise din perspectiva întregului, ni se dezvăluie o concepție coerentă, o viziune integratoare, ferm articulată asupra unei culturi și a unei civilizații care e percepută și dintr-un indiscutabil unghi subiectiv: „Veneția are un număr de biserici care sunt vechi, San Marco a fost începută înainte de anul 1000. Biserica e făcută din elemente împrumutate de pretutindeni. Era un fel de datorie pentru fiecare venețian care mergea în locuri depărtate și putea să capete ceva, întrebuițând cuvântul «a căpăta» în toate înțelesurile, să aducă și pentru San Marco, ceva ca să i se ierte păcatele. În felul acesta au venit atâtea coloane de marmură colorată, au venit cavalerii de porfir roșu cari sunt așezați și astăzi într-un colț al palatului ducal și atâtea alte lucruri. (...). Distracția cea mare în veacul al XVIII-lea era însă teatrul. Atunci se întemeiază «Teatro della Fenice» și atâtea altele, cu actori vagabonzi, cari veneau bucuroși la Veneția, știind că vor găsi o lume gata să-i aplaude, să-i adore. Goldoni, marele scriitor de comedii venețian, n-ar fi fost cu puțință fără această organizație a teatrelor. Și prin această modă a teatrelor, în acest aer confinat, dar iute, din veacul al XVIII-lea, iată că pentru întâia oară Veneția capătă pe scriitorii săi adevărați: satira lui Carlo Gozzi și comediele lui Goldoni (...). La sfârșit, pentru a încheia, secolul acesta al XVIII-lea mai înfățișează pe Giambattista Tiepolo, ale cărui mari pânze cuprind atâtea din elementele picturii moderne – un pictor având concepția lui Veronese și mijloace tehnice superioare celor pe care le întrebuițase acesta. Cu comedia lui Goldoni, cu satira socială a lui Gozzi, cu pictura decorativă a lui Tiepolo se încheie viața sufletească a Veneției”.

Cu erudiție și savoare subiectivă, Iorga reconstituie în paginile sale eseistice secvențe reprezentative din viața culturală și artistică a Veneției, ilustrându-le cu verva sclipitoare a asocierilor sau cu abundența informației ce se resoarbe cu naturalețe în text. Cititorul nu găsește aici doar date seci, informații lipsite de fior afectiv, rod al unei memorii strict raționalizante, aservite documentului sau mecanicii intelectului; dimpotrivă e de aflat aici viața Veneției cu palpitul său, cu freamătul și diversitatea sa policromă, reînviată în culori plastice, din care nu lipsesc tonurile involburate sau accentele retorice. Eseistul știe să-și dozeze tonusul frazei, îmbinând patetismul discret în fața măreției unei culturi apuse cu observația riguroasă ori cu aserțiunea sobră, obiectivă, printr-o abilă punere în pagină a informației. Fraza are naturalețe și cursivitate, expozeul savant se întâlnește cu evocarea, notația e asamblată într-un context, într-o ambianță, într-o atmosferă pe care eseistul o conturează minuțios. Atunci când vorbește, de pildă, de *Diariile* lui Marino Sanudo, Iorga e patetic, tulburat, tulburător, enumerativ, riguros, atașat, sobru, sever în aprecieri, generos în epitete, găsind în latura documentară a acestor texte un mod de a fi autentic al literaturii. Astfel de texte, sugerează eseistul, își împlinesc cu adevărat menirea, reprezentând credibil o realitate efemeră, surprinzând viul, fixând dinamica aleatorie și inconstantă a clipei. Pe de altă parte, viața culturală și artistică a Veneției e percepută și din unghiul schimbărilor de mentalitate, din perspectiva mutațiilor de orizont estetic produse de-a lungul vremii. În acest joc de perspective și de nuanțe e întrevăzută originalitatea de stil și de viziune a culturii și artei venețiene, impregnată de climat, poziție geografică, tradiție și context socio-istoric. Revelatoare sunt portretele unor scriitori sau artiști. În aceste portrete, sumare ca distribuție a trăsăturilor, eseistul surprinde, printr-un detaliu revelator, caracteristica dominantă a unui artist, modul său de a fi, locul pe care îl ocupă în devenirea artei italiene.

Paginile eseistice ale lui Nicolae Iorga se impun prin rigoare, spontaneitate și dinamism afectiv, notațiile pe marginea documentului întâlnindu-se cu vibrația emoției ori cu predispoziția empatică în fața valorilor artistice. În acest fel, eseurile lui Iorga îmbină, până la ultimele lor consecințe, exercițiul de admirație și aserțiunea obiectivată, suflul patetic și discreția evocării.

**Bibliografie
critică
selectivă**

Iulian Boldea, *Teme și variațiuni*, București, EuroPress, 2008

G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Minerva, 1986

Victor Crăciun, *Nicolae Iorga, scriitorul*, București, Semne, 2005

Lucian Năstasă, *Intelectualii și promovarea socială (pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj-Napoca, Limes, 2004

Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995

Valeriu Râpeanu, *Nicolae Iorga: 1940-1947*, (vol. I-II) București, Gramar, 2001-2002

Ioan Stanomir, *Spiritul conservator. De la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga*, București, Curtea Veche, 2008.

Dorin CIMPOEȘU

Nicolae Iorga – apostolul cauzei basarabene

D.C. – prof. dr. în istorie, semnează zeci de articole și, între altele, volumele *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Guvernarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1988-1989* (2009); *Republica Moldova între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010); *Regimul post-totalitar din Republica Moldova* (2012); *Basarabia la un secol de la marea Unire* (2018) etc. Unicul specialist în istoria politică recentă a Basarabiei.

Istoric și moldovean în același timp, Nicolae Iorga nu putea să ignore în prodigioasa sa activitate problema Basarabiei. Aceasta cu atât mai mult cu cât a fost martor contemporan al unor evenimente memorabile, care au marcat istoria poporului român, în prima jumătate a secolului al XX-lea, precum: făurirea României Mari (1918) și destrămarea teritorială a statului român unitar (1940). Două momente în care Basarabia fie a dat tonul declanșării acestora, fie a fost prima care a făcut obiectul ocupației străine asupra unor vechi provincii românești.

Preocupările vizând problematica basarabeană sunt timpurii și au constat în publicistică, studii științifice și jurnale de călătorie în Basarabia.

Publicistică

Începe în anul 1904, când publică în ziarul „Semănătorul” primele două articole, intitulate *Basarabienii în războiul Rusiei*¹ și *Vești din Basarabia*².

Din anul 1906, activitatea publicistică a lui Nicolae Iorga privind Basarabia se intensifică și devine constantă, reușind să insereze în paginile ziarului său, „Neamul Românesc”, până în anul 1912, 22 de articole. Punctul culminant al

acesteia l-a constituit anul 1912, când s-a împlinit un secol de la ocuparea Basarabiei de către Rusia țaristă, în urma războiului ruso-turc, încheiat cu Pacea de la București, din același an. Nicolae Iorga consacră acestui eveniment tragic pentru Basarabia patru materiale, între care articolele *Un centenar și Jalea pentru Basarabia pierdută*, publicate în „Neamul Românesc”³ și „Neamul Românesc pentru popor”⁴, la care se adaugă comunicarea *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut*⁵, susținută în ședința Academiei Române din 12 mai 1912, precum și cuvântarea publică, ținută în București, la 16 mai 1912, intitulată *Comemorarea pierderii Basarabiei*⁶.

Savantul remarcă în cuvântarea sa, cu amărăciune, dar și cu încredere în viitor că, în timp ce la Chișinău erau organizate serbări „...spre mărirea aniversării de o sută de ani a unei cuceriri...”, la București nu se „oftă”, ci se comemora pierderea Basarabiei și se vorbea „...de lucruri pe care le-am avut și pe care avem dreptul de a le avea – și aici nu încape nici o oftare”.

În comunicarea rostită de la înalta tribună a Academiei Române, Iorga prezenta pe larg importanța Basarabiei pentru întreaga națiune română, insistând pe păstrarea și continuitatea ființei românești și a caracterului etnic specific al populației majoritare din stânga Prutului, în ciuda politicii aspre de deznaționalizare și rusificare dusă de Rusia țaristă, timp de o sută de ani, în această provincie românească ocupată.

Nicolae Iorga preciza: „Două milioane de locuitori ai provinciei împărătești, a cărei relativă autonomie pe vechile baze tradiționale a fost de multă vreme cu totul desființată, până la scoaterea limbii băștinașilor din biserică și școala de sat, se recunosc și azi «moldoveni» și privesc ca fiind și al lor tot ce e în legătură cu dezvoltarea, de lupte și silinți culturale, timp de aproape cinci sute de ani, a țării Moldovei. Între țăranul din văile Nistrului, Răutului, Bâcului, de pe malul stâng al Prutului, și acela de pe malul drept, din văile Siretului, Moldovei, Bistriței, nu e în nici o altă privință decât a formelor de stat și de cultură superioară, vreo deosebire. Românitatea lor etnică primordială și «moldovenia» lor istorică sunt întocmai aceleași”⁷.

În finalul comunicării, Nicolae Iorga arăta: „Ca și trecutul românesc, cântecul neamului și, alături de el, tot ce alcătuiește cultura îndătinată a poporului, ne așteaptă peste Prut. Să nu zăbovim! Un popor care se

întărește prin cultură de la toate izvoarele lui de viață morală nu poate pieri în veci, și nici pe unul din locurile pe care le-a fructificat munca sa și conștiința sa le-a făcut vii”⁸.

Jurnale de călătorie

Nicolae Iorga nu s-a mulțumit cu susținerea problemei Basarabiei doar prin publicistica sa, ci a dorit să cunoască realitățile din această provincie românească la fața locului. În acest scop, a făcut două vizite de documentare în Basarabia, prima în anul 1905, în timpul ocupației țariste, iar cealaltă în anul 1926, după revenirea acestei provincii la Patria-mamă.

După prima călătorie, savantul și-a consemnat impresiile și constatările sale în lucrarea *Neamul românesc în Basarabia*⁹, publicată la București, 1905. Lucrarea reprezintă, de fapt, un jurnal de călătorie în Basarabia, efectuată în luna aprilie 1905, care a început la Noua Suliță și Hotin, în Bucovina, și s-a terminat la ieșirea spre România prin punctul de frontieră Giurgiulești-Galați. De la Noua Suliță la Chișinău, Iorga a fost însoțit în călătoria sa de boierul și fruntașul bucovinean Nicu Flondor¹⁰, dornic și el să cunoască Basarabia. Din jurnal aflăm că Iorga a vizitat mai multe localități (9) din ținuturile Hotin, Bălți, Soroca, Chișinău, Tighina și Bugeac, unde a stat de vorbă atât cu oameni simpli, cât și cu oficialități locale.

Jurnalul este structurat în șapte capitole, ultimul dintre acestea fiind dedicat unui număr de trei cărți despre Basarabia, și anume: I. H. Zucker, *Basarabia. Observații și cugetări, cu prilejul unei șederi de mai mulți ani în această țară*, în limba germană, apărută la Frankfurt-pe-Main, în 1834, și descoperită de Iorga în biblioteca din Pașcani, jud. Ilfov, a lui Alex. Dimitrie Ghica, domn și camaicam al Țării Românești (1856); I. G. Kohl, *Reisen in Sudrussland (Călătorie în sudul Rusiei)*, 1838, un jurnal de călătorie al acestui om de știință german, stabilit în Rusia; Dimitrie C. Moruzi, *Basarabia și trecutul ei (1712-1905)*, un studiu publicat în ziarul „Cronica”, din 1905, sub forma unor articole, de către acest basarabean emigrat în România, fost subprefect în Dobrogea.

Cea de-a doua vizită în Basarabia a fost efectuată în anul 1926 și a durat doar trei zile, fiind de fapt o completare a călătoriei din 1905, când Ni-

colae Iorga nu a reușit să viziteze decât o mică parte din sudul provinciei. De data aceasta, și-a concentrat atenția spre zonele Bugeac, Reni și Cetatea-Albă. Impresiile din această scurtă călătorie au fost publicate sub forma unei mici broșuri, cu titlul *Trei zile în Basarabia*¹¹, la Tipografia Lupta, din București, la scurt timp după efectuarea vizitei.

Cu prilejul primei sale călătorii în Basarabia, Iorga a fost interesat să vadă dacă și cum s-a păstrat identitatea etnică a românilor basarabeni în timpul celor o sută de ani de ocupație.

Concluzia sa a fost că specificul, caracterul românesc s-au conservat îndeosebi în mediul rural, în rândul țăranilor și al altor categorii sociale de condiție materială modestă, care au avut un acces mai redus la educație și cultură: „Și e grozav acest lucru că aici nu poate fi vorba în nici-un alt strat decât țăranii de o viață românească, oricât de slabă”. În schimb, „Negustorii, câți sunt, «intelighenția», destul de multă la număr, boierimea aproape toată, sunt rusificați”.

Iorga constată, de asemenea, că limba rusă, propaganda culturală și privilegiile acordate de asupritori au fost principalele instrumente de rusificare a populației majoritare: „Aici să te ferești de a cerceta pe cineva acasă... pentru că n-ai ce vorbi cu el. Graiul lui va fi împeștriat sălbatec cu vorbe rusești, franțuzești, nemțești. El nu te va înțelege și tu nu-l vei înțelege. Idealele tale nu sunt ale lui; precum nu e nicio carte românească la Biblioteca publică, nici în librării, așa nu o vei afla nici la purtătorii celor mai bune nume românești. Ei se simt bine; în școală au învățat că sunt slavi, că limba «moldovenească» e o limbă slavă, că Moldova a fost o umilă provincie turcească, foarte barbară, că România de astăzi e o nimica toată și că în ea nici nu se vorbește «moldovenește», ci o limbă amestecată cu franțuzisme, pe care basarabeanul nu o poate înțelege. Măreția rolului și chemării Rusiei le strivește sufletele”.

Notele de călătorie din 1926 nu sunt atât de amănunțite precum cele din 1905, având în vedere timpul scurt al vizitei sale de astă dată. Iorga este bucuros să constate că, după revenirea la România, în Basarabia trecutul rusesc „pare deplin îngropat”, numai la opt ani de la eliberare, iar binefacerile românești se văd peste tot. Astfel, locul podurilor șubrede de lemn este luat de „podurile înalte de oțel, semn mândru al stăpânirii românești

revenite pe pământul ei de drept”. În același timp, limba rusă pare să fi dispărut „Și nu se aude decât românește de jur-împrejur”.

De asemenea, semnele înnoirii sunt remarcate de Iorga până și în ținuta vestimentară a oamenilor, inclusiv a evreilor, care au schimbat șepcuțele proletare rusești cu „pălăria europeană”. „Dar ceea ce se desface mai limpede – observă Iorga – ca simbol al venirii nouă, e soldatul. Bine îmbrăcat, el are în ochi flacăra de conștiință a misiunii pe care o îndeplinește aici. El comandă și el apără. Și aceasta se simte din fiecare privire, din fiecare gest al lui”.

Studii științifice

Pe lângă publicistică și note de călătorie, Nicolae Iorga a elaborat și o serie de studii științifice, mai complete, consacrate istoriei Basarabiei, de la începuturi și până la Unirea cu România, în 1918.

Primul dintre acestea a fost cel intitulat *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, apărut sub egida Academiei Române și publicat de Tipografia Institutului de Arte Grafice „Carol Gobl”, București, 1899. Lucrarea a primit premiul „Alexandru Bodescu” al Academiei Române, în anul 1900. Cartea are 418 pagini, dintre care 269 tratează istoria celor două cetăți, prima scrisă până atunci. Studiul este completat de două appendice de documente numeroase, o bibliografie bogată, o listă de ilustrații și un indice de nume.

Pe parcursul celor 11 capitole ale lucrării sunt analizate originea celor două cetăți, venirea genovezilor, stăpânirea domnitorilor români asupra acestora, ocuparea lor de către turci, precum și vicisitudinile politice prin care acestea au trecut în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

În *Prefața* cărții, Nicolae Iorga subliniază: „Căci, dezlipite de trupul țării, Chilia și Cetatea-Albă n-au devenit străine pentru noi: de drept, ele nu s-au putut înstrăina niciodată. Și, de fapt, ele au continuat, măcar în parte, să fie canalul prin care bogățiile țării se scurgeau în străinătate. Relațiuni comerciale, religioase – episcopia, care îmbrățișa toate orașele încălcate de turci de la noi – culturale, trimiterea de cărți, odăjdii, clădiri și reparări de biserici – ne-au reunit totdeauna cu aceste *membra disiecta* ale patriei. Nu numai că nu le-am uitat, dar am păstrat

speranța că le vom avea odată: așa a crezut Ștefan, așa a dorit Petru Rareș și, după dânsul, cele mai luminate spirite ce au domnit peste Moldova, până la fanarioți: Despot, Ioan-Vodă-cel-Cumplit, Aron-Vodă, Mihai-Viteazul, Petriceicu, Constantin și Dimitrie Cantemir. Expedițiunile de recuperare și proiectele de recâștigare fac parte, firește, din istoria românească a Chilie și Cetății-Albe. Și nu cred să se gândească inutil povestirea pe scurt a împrejurărilor care ne-au restituit, pentru atât de scurtă vreme, cheile Moldovei la Dunărea-de-Jos. S-ar putea ca manuscrisul acesta să devină o carte, cartea să fie citită și să amintească unor oameni, care uită atât de întristător de lesne, lucruri pe care ar fi o crimă să le uităm. Din punct de vedere absolut românesc, se poate face deci o istorie politică a celor două cetăți până în zilele noastre. Și am arătat că această istorie poate fi, prin sine, interesantă. Tot așa de interesantă poate fi și istoria economică a celor două orașe”¹².

A urmat *Basarabia noastră*, cu subtitlul *Scrisă după o sută de ani de la răpirea ei de către Ruși*, publicat de Editura Societății „Neamul românesc”, Valenii de Munte, condusă de Nicolae Iorga însuși. Studiul a apărut în anul 1912, când s-a comemorat un secol de la ocuparea forțată a Basarabiei de către Rusia țaristă. Acesta are 178 de pagini, cuprinde șase capitole și tratează istoria Basarabiei în primul veac al Moldovei, apoi sub domnia lui Ștefan cel Mare, până la răpirea ei, în urma războiului ruso-turc (1806-1812), continuând cu noile condiții de viață în timpul ocupației rusești.

Capitolul al VI-lea, ultimul, arată scopul pentru care a fost scrisă această carte: „Am dovedit că nu e ogor, monument, așezământ local, neam vechi în Basarabia, care să nu fie al nostru, sânge românesc, faptă românească, gând românesc”. Studiul se încheie cu un *Epilog*, în finalul căruia Iorga face următorul apel: „În așteptarea vremilor când viața românească din Basarabia va porni de la toate amintirile ei pentru a-și urmări toate drepturile naționale, nu numai umane, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încordată și bine orânduită care singura poate grăbi sosirea acelor vremi”.

În anul Marii Uniri, Nicolae Iorga a publicat studiul *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*¹³, apărut sub forma unei broșuri, la Tipografia sa „Neamul românesc”, pe vremea când se afla în refugiu la Iași. După cum rezultă și din titlu, autorul analizează problema continuității

spiritului românesc în Basarabia, în timpul ocupației țariste. Pe parcursul celor 33 de pagini ale studiului, savantul prezintă „lucruri, fapte și știri cunoscute, dar foarte puțin răspândite”, reușind să demonstreze cu documente concludente că spiritul românesc nu s-a stins niciodată în Basarabia, că nu a existat o „uitare de sine” a românilor basarabeni, iar actul politic al Unirii nu s-a îndeplinit „...ca prin vrajă, instantaneu, năprasnic, fără nimic din acea atmosferă culturală, din acea pregătire sufletească, prin care singure popoarele pot să ajungă la țintele lor...”.

De altfel, în timpul refugiului de la Iași, Nicolae Iorga a luat contact, pentru prima dată, cu unii dintre promotorii Unirii Basarabiei cu România, cum ar fi Ion Incuț¹⁴ și Ciuhureanu,¹⁵ cu care avea să lege o lungă prietenie: „În Basarabia o conștiință românească începea să se miște, pe care vor înțeți-o tot mai mult aceia din oamenii de la Iași, mai mult profesori, plus bucovineanul Liviu Marian, fiul merituosului preot folclorist, care se așezaseră la Chișinău. Într-o sală a Facultății de medicină am primit astfel neașteptata vizită a doi dintre fruntașii acestei Moldove răsăritene cu dor de întoarcere la țara veche, în loc să primească îndemnurile stăruitoare de a se alipi la o Ucraină autonomă. D. Incuț, profesor de matematică, figură de o liniște și de o veselie care părea însăși o asigurare de mai bine, și medicul Ciugureanu (de fapt Ciuhureanu), frumoasă figură de bună rasă moldovenească, ne-au vorbit în cuvinte care mai ales în astfel de timpuri au avut un adânc răsunet în inimile noastre strânse de grijă. Din colțul meu, îndemnat a le răspunde, le-am spus atât: *Ați venit la un ceas de mare durere și ne aduceți o mare mângâiere*. De atunci, basarabenii deveniseră oaspeții obișnuiți ai Iașului și fiecare apariție nouă însemna un pas mai departe în afirmarea credinței și hotărârii lor”¹⁶.

Mai mult, la propunerea lui Incuț, Iorga a candidat și a câștigat un mandat de deputat, în alegerile de după Unire, în Orhei. Ulterior, din poziția de președinte al Adunării Deputaților, savantul a sprijinit rezolvarea problemei agrare în Basarabia: „Pentru această Basarabie, așa de mult râvnită de foștii ei stăpâni, trebuia legalizată fără zăbavă situația agrară pe care o crease asaltul dat de țărani moșiilor deținute în mare parte de străini. Legea pământului basarabean s-a votat în trei zile, după făgăduiala pe care o dădusem d-lui Incuț...”¹⁷.

Tot în anul 1918, istoricul Nicolae Iorga a publicat și studiul *Românii de peste Nistru*, cu subtitlul *Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor*¹⁸. Aces-

ta a fost, de asemenea, publicat de Tipografia sa, „Neamul românesc”, la Iași, unde se afla în timpul refugiului.

Studiul, editat și în limba franceză, cuprinde 6 capitole, urmărind sugestiv stăpânirea lui Ștefan cel Mare peste Nistru, influența Moldovei asupra Podoliei, regiunea transnistreană în secolul al XVIII-lea și colonizările din stânga Nistrului.

Acesta este însoțit de două anexe, *O dovadă documentară* și unele date rezultate din broșura lui Th. Burada, intitulată *O călătorie în satele moldovenesti din gubernia Cherson*, publicată în 1893, la Iași.

Istoricul se străduie să demonstreze cu argumente și date științifice că cei 450 000 de moldoveni, stabiliți în stânga Nistrului, uneori formând „un grup românesc pe alocurea compact”, în jurul orașelor, își cunosc identitatea etnică, sunt „așa de siguri de neamul lor, așa de mult legați și până astăzi de vechile lor datini”, căutând „a-și documenta obârșia lor, rostul lor pe pământul unde se află, și a trage dintr-aceasta toate urmările în ce privește viața lor viitoare”.

Din aceste considerente, Nicolae Iorga se simte dator să dea „câteva explicații privitoare la românii «transnistreni» pe care ca oameni (...), ca parte integrantă a puterii noastre naționale azi, a conștiinței noastre depline, nu înțelegem, oricare ar fi soarta teritoriului pe care-l ocupă, să-i jertfim nimănuia”.

În 1940, anul destrămării teritoriale a României Mari, marele savant a publicat, tot sub formă de broșură, studiul *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, apărut în Tipografia ziarului „Universul”, din București¹⁹.

De fapt, acest studiu face parte dintr-o lucrare mai veche a lui Nicolae Iorga, publicată în anul 1922, în limba franceză, lucru pe care îl aflăm dintr-o mențiune a prof. Dorina Florian, autoarea traducerii în limba română a textului.

Pe de altă parte, precizăm că, tot în 1940, a fost publicată și o variantă în limba rusă a studiului, cu titlul *Pravda o prošlom i nastoiščem Bassarabii*, apărută la Tipografia „Litera”, din București. În acest studiu, Iorga tratează în mod sintetic istoria Basarabiei, de până la Ștefan cel Mare, apoi în timpul domniei marelui voievod și a urmașilor săi, după care în decursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, încheind cu

anexarea din 1812, regimul de ocupație țarist și eliberarea acesteia în 1918. Editarea acestuia pentru prima dată în limba română, precum și în varianta rusă, în anul 1940, a fost de acută actualitate, reflectând interesul și poziția lui Iorga față de evenimentele dramatice prin care trecea poporul român, în vara celui an, precum și preocuparea sa constantă față de soarta Basarabiei.

De altfel, pe lângă poziția exprimată în presa vremii și în Consiliile de Coroană²⁰ din acele zile tragice, Nicolae Iorga și-a completat microsin-teza sa, reeditată la scurt timp, cu două noi paragrafe sugestive, în care preciza: „Iată ce a găsit în Basarabia invazia sovietică: pentru români un teritoriu de istorie națională și de drept național, care va fi reluat la cel dintâi prilej favorabil”. Iar „Oaspeților (sovietici – *n.n.*) care au intențiunea să rămână într-o țară pe care o consideră ca a lor, nici opi-nia publică, nici clasa politică nu au să le ceară altceva decât respectul datorat legilor unei țări ospitaliere și pe cât posibil sentimentelor na-turale față de cei care, după ce au suferi sub jugul străin, nu înțeleg, din partea lor, să impună un altul foștilor stăpâni despuiați de o putere uzurpată”.

Din păcate, drama pierderii Basarabiei, în 1940, avea să fie urmată de sfârșitul tragic, la numai câteva luni după, al marelui istoric, pe care îl putem considera un „Apostol al Unirii”, pentru a-l parafraza pe un alt istoric, Gh. Buzatu, care semnează unele *Considerații finale* la studiul lui Iorga, republicat în anul 2017.

Chiar și astăzi, la 60 de ani de la moartea tragică a savantului, primim *mesaje de dragoste* din partea acestuia pentru Basarabia. Astfel, în anul Centenarului Marii Uniri, Andrei Pippidi, nepotul marelui istoric, a donat Muzeului Național de Istorie 27 de documente inedite privind Unirea Basarabiei cu România, provenite din arhiva savantului, care au fost salvate și păstrate de fiica acestuia.

Colecția cuprinde documente care poartă antetul Sfatului Țării, unele cu adnotări ale lui Nicolae Iorga, la care se adaugă manuscrise în limbi-le rusă și română, *Proclamația* prin care era informată populația despre votarea legilor agrare și împrumutarea țăranilor, precum și altele.

Dintre acestea doar șapte au fost expuse, celelalte urmând să intre în restaurare de urgență.

Valoarea pieselor donate este cu atât mai mare cu cât, în 1948, precum și în anii următori, din imensa moștenire de documente din *Colecția Iorga* au dispărut aproape toate cele referitoare la Basarabia.

Cu acest prilej, Andrei Pippidi a afirmat: „Bunicul meu era legat sufletește de Basarabia. A fost și deputat al Basarabiei, și una dintre ultimele suferințe pe care le-a îndurat, înainte de moarte, a fost pierderea Basarabiei”²¹.

Note

¹ „Semănătorul”, 1904, anul III, nr. 37, în Nicolae Iorga, *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia. Pagini despre Basarabia de astăzi (publicistică, 1904-1912)*, Bacău, Vicovia, 2017, p. 5-13.

² *Idem*, nr. 52, p. 14-22.

³ „Neamul Românesc”, 1912, anul VII, nr. 53. În: Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 98-99.

⁴ „Neamul Românesc pentru popor”, 1912, anul III, nr. 21-22. În: Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 111-113.

⁵ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 114-144.

⁶ *Idem*, p. 100-110.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Cartea a fost re-editată de Editura Vicovia, din Bacău, în 2015.

¹⁰ Politician liberal, jurist și economist, primar al orașului Cernăuți de trei ori, în perioada interbelică, s-a născut în 1872, la Storojineț, și a murit în 1945, la Brașov.

¹¹ Culegerea de texte, cu semnătura lui Nicolae Iorga, intitulată *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*, apărută în Editura Vicovia, Bacău, 2017, p. 185-220.

¹² Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 8.

¹³ Culegerea de texte, cu semnătura lui Nicolae Iorga, cu aceeași denumire, publicată de Editura Vicovia, Bacău, 2017, p.149-184.

¹⁴ Om politic român (15.04.1884 – 18.11.1940), membru al Partidului Țărănesc din Basarabia, care a fuzionat cu PNL, primul președinte al Sfatului Țării, președinte al Republicii Democratice Moldovenești (RDM), ministru de interne în mai multe guverne, membru titular al Academiei Române.

¹⁵ Daniel Ciugureanu (09.12.1885 – 19.05.1950), om politic din Basarabia, deputat în Sfatul Țării, prim-ministru al RDM, ministru pentru Basarabia în patru guverne

(1918 - 1919), membru al Partidului Național Moldovenesc, care a fuzionat apoi cu PNL, deputat și senator, președinte al Senatului. Despre acesta, Iorga preciza: „Când spui Basarabia, îți aduci aminte de Ciugureanu și când spui Ciugureanu, îți aduci aminte de Basarabia”.

¹⁶ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost* (re-editată), vol. II, București, Paul Editions, 2020, p. 124.

¹⁷ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 161 și 166.

¹⁸ Vezi culegerea de texte cu semnătura lui Nicolae Iorga, intitulată *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*, publicată de Editura Vicovia, Bacău, 2017, p. 315-371.

¹⁹ *Ibidem*, p. 221-313.

²⁰ Într-o problemă atât de gravă pentru soarta României, suveranul nu putea lua o decizie de unul singur. Ca urmare, a convocat Consiliul de Coroană, în cursul zilei de 27 iunie 1940, în cadrul căruia a avut loc o dezbateră foarte aprinsă privind reacția României la ultimatumul sovietic. Votul din Consiliu nu a fost edificator, 11 participanți pronunțându-se împotriva, 10 pentru acceptarea acestuia, iar 5 pentru inițierea de negocieri. Printre cei mai vehemenți adversari ai cedării au fost Nicolae Iorga și Ștefan Ciobanu, fost deputat în Sfatul Țării. În condițiile unui vot echivoc și sub presiunea unui răspuns convingător, regele Carol al II-lea a convocat un nou Consiliu de Coroană, în seara zilei de 27 iunie. Cu acest prilej, a fost reluată votarea pe marginea notei ultimative a Moscovei, înregistrându-se următorul rezultat: 19 voturi pentru acceptarea ultimatumului, 6 contra și 1 abținere. Din *grupul celor șase* făceau parte Nicolae Iorga, Ștefan Ciobanu, Victor Iamandi, Silviu Dragomir, Traian Pop și Ernest Urdăreanu. (Apud Dorin Cimpoeșu, *28 iunie 1940 – începutul destrămării teritoriale a României sau vinerea patimilor poporului român*. În: „Limba Română” (Chișinău), Anul XX, nr. 7-8, 2010.

²¹ <http://știri.tvr.ro>, din 12 septembrie 2018.

Petre ȚURLEA

Unirea Basarabiei cu România în corespondența primită de Nicolae Iorga

P.Ț. – prof. univ. dr., istoric. A publicat 19 lucrări de autor care cuprind 6 680 de pagini, trei titluri de ediții îngrijite și peste 160 de articole, studii, culegeri de documente. A abordat trei mari teme: personalități ale istoriei românilor (Nicolae Iorga, Ion Antonescu, Carol al II-lea, Mihai I); relațiile româno-maghiare în perioada postbelică; aspecte din viața politică a partidelor politice contemporane. Pentru cele patru volume publicate în seria *Scrisori către Nicolae Iorga*, a fost distins, în 2005, cu Premiul Academiei Române, iar în 2006, pentru toate scrierile dedicate ilustrului înaintaș, a primit Premiul Național de Istorie, „Nicolae Iorga”, instituit de municipiul Botoșani. Deputat în Parlamentul României (1990-2000).

Drumul Basarabiei spre Unirea cu România se reflectă major în corespondența primită de Nicolae Iorga, aflat la Iași din toamna lui 1916. Îi scriau oameni politici, prieteni, discipoli, anonimi – toți considerându-l, așa cum intrase în conștiința Poporului Român, „Apostol al Neamului”, cel care avea un rol foarte important în lupta pentru făurirea României Mari. Cum majoritatea scrisorilor pe care le primea istoricul le publica în ziarul său, „Neamul Românesc”, opinia publică românească era informată despre evoluția lucrurilor în Basarabia, era pregătită pentru momentul Unirii¹.

Mai multe scrisori, de la interferența anilor 1917-1918, reflectă climatul instaurat de bolșevici în Basarabia, anarhia antiromânească, cea care putea periclita viitorul întregului Popor Român. Ion Nistor, viitorul mare istoric, îi scria lui Nicolae Iorga, din Odessa, la 3 ianuarie 1918: „Circulația e redusă la câteva ore pe zi, dară și atunci tulburată de detunături care se aud la tot pasul. Noaptea e ca în tranșee. Focuri de armă, exploziile de bombe, descărcăturile de revolver nu mai încetează cât e noaptea de mare. Tovarășii dorm ziua,

pentru a-și începe noaptea îngrozitoarea lor îndeletnicire: jaf, pradă, devalizare și omor, de resimți Revoluția cu toate cruzimile și teroarea ei”². Această situație s-a extins în toată Basarabia. Din Chișinău, la 26 ianuarie 1918, viitorul mare geograf, vechiul prieten al lui Nicolae Iorga, George Munteanu-Murgoci, îi scria istoricului: „Am fost cercetați de bolșevici, care mi-au luat două milioane ruble. Am trăit o săptămână de teroare”³.

Mulți prieteni ai lui Nicolae Iorga, originari din teritoriile românești stăpânite de Austro-Ungaria, ajunseră în Basarabia, susținând lupta acesteia pentru Unirea cu România, văzută ca început al procesului unirii tuturor provinciilor românești. Acești bucovineni, transilvăneni sau bănățeni scriau despre evoluția situației din Basarabia, dar și despre idealul formării României Mari. Ion Nistor, bucovinean, îi scria lui Nicolae Iorga, la 21 ianuarie 1918, că se formase Comitetul Românilor Refugiați din Austro-Ungaria. În conducere erau: Ion Mețianu, George Baiulescu, Octavian Goga, Ion Nistor, Alexandru Lepedatu, Onisifor Ghibu, Victor Deleu, Mihai Popovici, Sever Bocu, Octavian Tăzlăuanu. Lepedatu era președinte. Ion Nistor prezintă motivul înființării Comitetului: „Cum nimeni nu poate ști care va fi soarta războiului, în ceea ce privește pe românii de peste hotare, am crezut că e bine să ne construim într-un comitet care, în înțelegere cu cehii, polonezii și iugoslavii, să apere și să lămurească situația celor din Ardeal și Bucovina”⁴.

Correspondența primită de Nicolae Iorga reflectă agravarea situației din Basarabia la începutul lui 1918. Pe 5 ianuarie bolșevicii au ocupat Chișinăul. Au arestat o parte din deputații Sfatului Țării, au instaurat un climat de teroare. În aceste condiții, tot pe 5 ianuarie, deputații rămași liberi au trimis o delegație la Iași, cerând ajutor. Răspunzând acestei cereri disperate, mai multe unități ale Armatei Române au intrat în Basarabia; Divizia a XI-a, condusă de generalul Broșteanu, va intra în Chișinău la 13 ianuarie. Iorga publica în „Neamul Românesc”, Comunicatul Marelui Cartier General: „Toată populația i-a întâmpinat pe ostașii români ca pe niște adevărați liberatori”⁵. Dar Rusia bolșevică acuză Armata Română de invazie cu scop anexionist. În *Correspondența Iorga* se găsește o scrisoare de înfirmare a acestei acuze; aparține ministrului Franței în România, Saint Aulaire, fiind datată 18 ianuarie

1918: „Toți colegii mei miniștri ai Aliaților și eu, suntem delegați oficial să declarăm de comun acord că intrarea trupelor românești în Basarabia este o exclusivă măsură militară, care are drept scop asigurarea funcționării normale a spatelui frontului român, conform regulilor și legilor stabilite pentru toate statele beligerante.

Astfel că intrarea trupelor românești în Basarabia nu poate avea nici o influență asupra politicii interne prezente, precum nici asupra viitorului politici al Basarabiei”⁶. Și, într-adevăr, Armata Română nu s-a amestecat în drumul Basarabiei spre Unirea cu România. A asigurat doar climatul de liniște pentru ca populația provinciei respective să-și poată exprima liber voința.

Înfrângerea anarhiei bolșevice a produs o furie sălbatecă a comuniștilor. Se vede din multele manifeste răspândite în ianuarie 1918, o parte ajunse și în *Corespondența Iorga*, trimise istoricului de către Marele Cartier General, Biroul de Informații. Într-unul din manifeste, se scria cu disperare: „Basarabia piere! Românii ocupă Basarabia! Cetățeni, ieșiți la drum!”⁷. Alt manifest era mai larg: „Tovarăși țărani! Fii liberi ai Republicii Moldova! Pe neașteptate, pe negândite și fără să ghicim, furtuna s-a abătut asupra Patriei. Despotul național – regele român – cu consimțământul trădătorilor Patriei noastre, Sfatul Țării, a inundat cu bandele sale scumpa noastră țară, silindu-se ca sub motivul sufocării anarhiei să vă supună pe voi, țărani liberi, să vă smulgă pământul și să-l dea din nou boierilor. Tovarăși țărani, îngădui-veți voi oare o asemenea minciună? Copiii voștri, nepoții și toate generațiile vă vor blestema pentru asemenea toleranță. Ridicați-vă, tovarășii țărani, pentru binele Patriei și pământul vostru și opuneți-vă în chip eroic despotului străin, asupritorului Poporului Român! Mai bine moartea decât robia sub jugul vărsătorului de sânge – regele român. Trăiască libertatea! Trăiască țărănimea liberă! Moarte trădătorilor!”⁸.

Și momentul Unirii Basarabiei cu România, martie 1918, este amplu prezentat în corespondența primită de Nicolae Iorga. Faptele sunt bine cunoscute, dar aceste scrisori aduc amănunte interesante, inclusiv de atmosferă.

Chiar pe 27 martie 1918, la ora 10 seara, din Chișinău, un anonim îi telegrafia la Iași lui Nicolae Iorga: „După două zile de dezbatere, Sfatul Țării a votat cu 86 voturi, contra 5, Unirea cu România. Prim ministrul

[Alexandru Marghiloman] și ministrul de Războiu [Constantin Hârjeu], însoțiți de toți ofițerii superiori din Basarabia și urmași de demnitarii veniți în Chișinău, au sosit la 7 seara la Sfatul Țării spre a lua act de votul dat. Ședința a fost emoționantă, un adevărat act istoric. Manifestații calde și indescriptibile. În mijlocul aclamației vii s-a proclamat votul, iar prim ministrul luând act de vot a fost obiectul unei călduroase manifestațiuni. Prim ministrul a luat act, în numele Populului Român și a [I] M [ajestății] S [ale] Regele Ferdinand, de votul Sfatului, și militarii aveau lacrimi în ochi. În mijlocul aclamațiunilor, miniștrii români, însoțiți de miniștrii basarabeni și de înalți demnitari, au mers la Catedrală, pentru a asista la Te-Deum. Pe străzi staționa o lume imensă. Catedrala era ticsită. Serviciul divin a fost oficiat, la ora 8, de arhimandritul Gurie. După Te-Deum, prim ministrul și ministrul de război au trecut trupele în revistă. Astă seară banchet. Plecarea prim ministrului și a suitei sale după miezul nopții⁹. Iorga publica telegrama în „Neamul Românesc”, însoțită de un articol al său intitulat *Votul de Unire al Basarabiei*; în finalul acestuia scria: „Orice român se va bucura de această mare veste și va dori din adâncul inimii ca lucrul început astfel să ajungă pe mâini bune, care să asigure dăinuirea lui, așa cum o cere, de altfel, dreptul național”¹⁰.

Centenarul Unirii Basarabiei îi pune pe români în fața a două întrebări: 1. Dacă Basarabia se va reuni cu România? 2. Când se va face acest lucru?

La prima întrebare răspunsul afirmativ este indiscutabil. Nu pot fi despărțite pentru vecie părți ale aceluiași trup național, oricâți ar fi doritorii de a menține această despărțire.

La a doua întrebare răspunsul l-a dat Nicolae Iorga, în finalul volumului său *Basarabia noastră. Scrisă la o sută de ani de la ocuparea ei de către ruși*, volum publicat în 1912. Iată-l: „În așteptarea vremurilor când viața românească din Basarabia va porni de la toate amintirile ei pentru a-și urmări toate drepturile *naționale*, nu numai umane, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încordată și bine orânduită care singura poate grăbi sosirea acelor vremi”¹¹. Așadar, vom grăbi sosirea momentului reunificării *prin munca noastră*, care trebuie să fie *intensă*, dar și *bine orânduită*. Deci, apropierea momentului reunificării depinde de noi toți și de felul în care cei aflați în fruntea României vor ști să ne conducă.

Note

¹ Scrisorile primite, în majoritate, se află la Biblioteca Academiei Române, *Corespondența N. Iorga*. Cele din anii 1916-1918, o selecție, au fost publicate în seria *Scrisori către N. Iorga*, vol. V, îngrijit de Petre Țurlea, București, Minerva, 1996. O parte a corespondenței se reflectă în mai multe volume monografice publicate de Petre Țurlea; cel mai recent: *Nicolae Iorga*, București, Editura Enciclopedică, 2016.

² BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 278, f. 326-327.

³ *Idem*, f. 342.

⁴ Și Ștefan Pascu, *Făurirea Statului național român*, București, Editura Academiei, 1983, vol. II, p. 13.

⁵ BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 263, f. 130, *Idem*, f. 132 și 133 – mențiuni despre gazeta „Ardealul”, tipărită la Chișinău, care de la 24 ianuarie 1918 și-a luat numele „România Nouă”, anunțând că „se va sili a reuni pe românii din toate țările”; era consemnată și ideea că Armata Română a intrat în Basarabia la chemarea Republicii Moldovenești.

⁶ Scrisoarea ministrului Franței în România, din 18 ianuarie 1918, fusese adresată consulului Franței la Chișinău; publicată în „Sfatul Țării”, gazeta oficială a Consiliului Director General din Basarabia, la 24 ianuarie 1918; o copie în BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 263, f. 133.

⁷ BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 263, f. 139.

⁸ *Idem*, f. 140. Ambele manifeste antiromânești imprimate la Tipografia I.I. Pinkensohn din Bălți.

⁹ BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 271, f. 170.

¹⁰ „Neamul Românesc”, 29 martie 1918.

¹¹ N. Iorga, *Neamul Românesc și Basarabia*, volum îngrijit de Iordan Datcu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995; cuprinde și republicarea volumului *Basarabia noastră*, p. 139-308.

Eugen-Tudor SCLIFOS

Nicolae Iorga și chestiunea Basarabiei în context internațional (1856-1916)

E.-T.S. – doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie. Domenii de interes: problema Basarabiei în context internațional (1856-1920), problema Unirii Principatelor Române. Editor al volumelor de documente, în colaborare cu Gheorghe Cojocaru:

Documente privind istoria Românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki. Seria a 3-a, vol. I., Legația română la Petrograd (1914-1918); Documents diplomatiques français: la Russie, l'Ukraine, la Roumanie et la Bessarabie (septembre 1917-mai 1918) etc.

Perioada investigată cuprinde intervalul dintre semnarea Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, atunci când Marile Puteri decid ca sudul Basarabiei să revină Principatului Moldovei, și anul 1916, în care România iese din neutralitate și se implică militar în conflictul mondial. Fragmentul de timp supus cercetării reprezintă evoluția chestiunii Basarabiei în context internațional de la finele războiului Crimeii până la decizia de participare a României la prima conflagrație mondială. Această problemă va fi analizată și în opera istoricului român Nicolae Iorga, care a acordat o atenție deosebită mai ales momentelor din anii 1856 și anul 1878 – războiului de independență al României din anii 1877-1878 în comparație cu evenimentele din 1856, analizând „comportamentul neprietenesc” al Imperiului Rus. Cu toate că garanta-se prin convenția din 4/16 aprilie 1877 integritatea României, cabinetul de la Petersburg reanexa sudul Basarabiei în urma deciziilor Congresului de la Berlin.

Practic, istoricul N. Iorga ne lasă unul dintre primele articole dedicate problemei Basarabiei în contextul „bătăliei diplomatice” pentru Unirea Principatelor Române. În ședința din 4 octombrie 1940 a Academiei Române,

istoricul român susține comunicarea intitulată *Problema Basarabeană și Problema Unirii Principatelor la 1855-1859*¹. Deși principala sursă de documentare au reprezentat-o memoriile ambasadorului Austriei la Paris², contele Buol, articolul rămâne valoros prin esența sa. Pentru prima dată identificăm o lucrare dedicată negocierilor diplomatice de la Paris din februarie-martie 1856 și abordării chestiunii basarabene în istoriografia românească. N. Iorga a extras principalele discuții referitoare la problema Basarabiei în timpul congresului de la Paris, dar și a lunilor care au urmat. Istoricul român sesizează animozitatea existentă între Marile Puteri în chestiunea basarabeană. Este adusă în prim-plan remarca plenipotențiarului austriac Buol conform căreia „plenipotențiarii francezi sunt mai ruși decât Orlov și Brunov”³. Aceștia erau contele Walewski, ministrul de externe și Adophe de Bourqueney, ambasadorul francez la Viena. În același articol se mai aduce în discuție intenția împăratului Napoleon al III-lea de a-l „favoriza” pe Alexandru al II-lea, care ceruse ca orașul Bolgrad să rămână în componența Imperiului Rus. Acest lucru nu era posibil, din moment ce principala menire a cedării sudului Basarabiei către Principatul Moldovei era scoaterea Imperiului Rus de la orice legătură cu Dunărea⁴. După semnarea Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, N. Iorga remarca faptul că „problema românească” se redeschidea prin pretenția înaintată de Imperiul Rus de a păstra Insula Șerpilor. Și în acest caz, istoricul român face apel la memoriile contelui Buol pentru a scoate în evidență faptul că ministrul de externe francez era de partea Imperiului Rus. Se accentua că în intervalul iunie-octombrie, la Paris se vorbea neconținut de „afacerea Bolgradului”⁵. N. Iorga sesizează și atitudinea Marilor Puteri care adoptă poziții divergente în chestiunea posesiunii orașului Bolgrad. Este pusă în evidență și „disputa” referitoare la Bolgrad, care poate însemna sfârșitul alianței care a învins Imperiul Rus în timpul Războiului Crimeii. Prin urmare, este înaintată decizia de a convoca o nouă conferință la Paris, dar atât Marea Britanie, cât și Austria insistă asupra clauzei din Tratatul de la Paris conform căreia Imperiul Rus trebuia privat de accesul la gurile Dunării. Napoleon al III-lea înaintează ideea unei „compensații” pentru Imperiului Rus doar dacă cabinetul de la Petersburg ar ceda orașul Bolgrad către Principatul Moldovei⁶. Astfel, problema Bolgradului este soluționată la începutul anului 1857, informațiile prezentate de istoricul român oferindu-ne

un cadru general al problemei Basarabiei în anul 1856, început de 1857. Această chestiune era în viziunea lui N. Iorga o parte integrantă a „problemei românești”, de unde și titlul articolului menționat. Din cercetările efectuate, dar și din scrierile unor istorici români dedicate chestiunii basarabene în anul 1856, constatăm că acest articol al lui Iorga nu este citat, cu atât mai mult cu cât această comunicare a fost ținută în luna octombrie 1940, când teritoriul dintre Prut și Nistru este anexat de către Uniunea Sovietică.

De asemenea, în sinteza de istorie a românilor, N. Iorga aduce în prim-plan „lupta diplomatică” a emigranților români în anii Războiului Crimeii pentru întoarcerea „acasă” a teritoriului dintre Prut și Nistru. Reamintim eforturile întreprinse de Dumitru Brătianu la Londra, în care își expune doleanța creării unui stat românesc de 5-6 000 000 de oameni, din care să facă parte și Basarabia⁷. Istoricul român are meritul de a nu fi neglijat eforturile unor oameni politici români care prezentau problema Basarabiei în „fața Europei”. Constatăm că N. Iorga nu a ocolit subiectul chestiunii basarabene în anii Războiului Crimeii, dar și în timpul negocierilor de pace de la Paris, analizând această problemă până la soluționarea ei în 1857. La acea vreme, în afară de colecția *Acte și documente privitoare la istoria renascerii României*, publicate spre finele secolului XIX-lea, nu dispunem de alte surse privitoare la chestiunea Basarabiei în contextul internațional al anului 1856. Studiile privind această problemă au cunoscut un „avânt” după căderea regimului comunist, dar în continuare lipsesc volumele de documente de arhivă.

Războiul ruso-turc din anii 1877-1878, implicit reanexarea sudului Basarabiei de către Imperiul Rus, ocupă un loc mai generos în cercetările istoricului N. Iorga. La împlinirea a 50 de ani de la războiul de independență, istoricul Iorga a lansat o „tiradă” de acuzații față de lipsa surselor pentru acest eveniment major din istoria României⁸. Într-un articol în care analizează principalele realizări istoriografice privind această perioadă, constatăm penuria de izvoare existente. Referindu-se la sursele rusești, istoricul român observa că nu a fost publicat nimic nou⁹. Totuși, a observat faptul că istoricul englez R. W. Seton Watson a publicat corespondența între ambasadorul rus la Londra, Petru Șuvalov și cabinetul de la Petersburg. Corespondența aceasta apăruse în revista „Slavonic Review” de la Londra¹⁰. Datorită acestor

importante surse documentare, aflăm detalii cu privire la negocierile anglo-ruse din luna mai 1878 în care Marea Britanie și-a dat adevărul că Petersburgul să reanexeze sudul Basarabiei. În viziunea lui N. Iorga, lucrările apărute în Franța și Italia nu aduc nimic nou în orizontul istoriografic al tematicii. În România, una din puținele surse documentare aparține lui N. Iorga, care publică volumul de documente din Arhiva Ministerului de Externe: *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866-1880)*. Este remarcată importanța acestui volum din considerentul că în România nu ar mai fi existat arhiva respectivă, deoarece a fost transportată la Petersburg în timpul războiului, apoi depozitată în clădirea unui Consulat străin¹¹. În baza corespondenței diplomatice publicate, dar coroborate cu alte surse, N. Iorga publică în 1922 o lucrare dedicată războiului de independență¹². În ceea ce privește sudul Basarabiei și alianța României cu Imperiul Rus, N. Iorga constata cu regret poziția dificilă în care se găsea Bucureștiul, dorind să păstreze actualele fruntarii¹³.

O lucrare valoroasă aparținând lui N. Iorga este *Politica externă a regelui Carol I*, apărută în anul 1916. Parcurgând monografia bine documentată a istoricului român, constatăm că problema Basarabiei a ocupat un loc important în politica externă a României. Vom încerca să formulăm unele idei înaintate de N. Iorga în această chestiune importantă pentru guvernul de la București în perioada războiului de independență. Acesta analiza „efectele” întrevederii româno-ruse de la Livadia din toamna anului 1876, posibilitatea încheierii unei convenții ruso-române, dar și garanțiile pe care România dorea să le primească referitor la păstrarea sudului Basarabiei. Referindu-se la soarta celor trei județe din sudul Basarabiei, istoricul se întreba retoric: „unde sunt discuțiile cu privire la trei județe din Basarabia? Unde este înțelegerea deplină care a format mai pe urmă motivul acuzării aduse de opoziție că Brătianu a știut și a făcut cu toate acestea înțelegerea cu Rusia?”¹⁴. În aceeași lucrare identificăm noi surse documentare privitoare la problema sudului Basarabiei în lunile februarie-martie 1877. Identificăm telegrama lui Nicolae Ionescu, ministrul de externe al României către agentul diplomatic la Berlin, în care scria: „încercați a afla în același timp ce înțelege a face Cabinetul de la Petersburg cu Basarabia după abrogarea Tratatului din Paris”. Răspunsul a parvenit de la Viena din partea lui Bălăceanu: „nici în

mesagiul cu care este însărcinat Ignatiev, nici în orice altă comunicare a Guvernului rusesc n-a fost vorba să se declare Tratatul din Paris perimat¹⁵. Ulterior, N. Iorga avea să constate că Ignatiev, ambasador la Constantinopol, descris ca fiind de o „francheță brutală”, ar fi declarat că Rusia are intenția de a distruge ultima rămășiță a Tratatului de la Paris din 1856, și anume reanexarea sudului Basarabiei. Istoricul român concluziona: „răsunetul pe care lucrul ar putea să-l aibă, dacă s-ar afla în țară, la puterea pe care ar da o opoziție gata oricând să ia moștenirea unui Guvern «slab» sau «trădător»”¹⁶. De asemenea, este explicată atitudinea Austro-Ungariei care nu ar fi intrat într-un conflict militar cu Imperiul Rus pentru sudul Basarabiei. În ultimă instanță sunt prezentate discuțiile de la Viena și Londra privitoare la Basarabia. Concluzia formulată de N. Iorga era că România fuseseră abandonată, iar Basarabia era pierdută iremediabil¹⁷.

În același an 1916, istoricul N. Iorga studiază poziția Imperiului Rus în Orient în intervalul de timp 1875-1878, analizând „confesiunile” diplomatului Alexandru Nelidov, trimis la București în anul 1876 să negocieze trecerea armatei ruse prin România. Referitor la chestiunea sudului Basarabiei, sesizăm doleanța lui Ion Brătianu către Nelidov de a primi garanție cu privire la faptul că Rusia nu va cere acest teritoriu¹⁸, pierdut în urma deciziilor de la Paris din 1856.

Și în perioada următoare, N. Iorga era atent la scrierile din occident care aveau ca subiect războiul de independență. Constatăm apariția în anul 1937 a unui articol dedicat politicii rusești în Europa de Sud-Est în perioada 1870-1880¹⁹, analizând lucrarea lui H. Sumner²⁰, din care putem sesiza cu ușurință importanța pe care o acordă negocierilor dintre România și Imperiul Rus. În viziunea cabinetului de la Petersburg, ca urmare a unirii Principatului Moldovei cu Muntenia, s-a creat un nou stat, ceea ce a dus la nulitatea Tratatului de la Paris cu privire la rectificarea frontierei în Basarabia²¹. N. Iorga analizează noutățile identificate în lucrarea lui Sumner despre discuțiile româno-ruse privind Basarabia. Astfel, pe lângă analiza misiunii lui Nelidov la București, ale cărui memorii fuseseră deja publicate, istoricul englez vine cu surse noi. Acesta utilizează raporturile agenților secreți ruși Bobrikov și Parensov. Se acordă o atenție sporită pregătirii semnării convenției ruso-române, care trebuia să garanteze integritatea teritorială a României²².

Deși lucrarea vine cu surse noi referitoare la politica Rusiei în Balcani, N. Iorga constata că privind chestiunea Basarabiei istoricul Sumner nu identifică documente noi.

Istoricul N. Iorga a desfășurat o amplă activitate cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, rezultat al Tratatului de la București din 16 mai 1812²³. A publicat o serie de lucrări, articole de presă, a ținut conferințe științifice cu privire la soarta basarabenilor sub „jugul” rusesc. Pentru a arăta importanța teritoriului dintre Prut și Nistru, N. Iorga publica la tipografia din pitorescul oraș Vălenii de Munte lucrarea *Basarabia noastră scrisă după o sută de ani de la răpirea ei de ruși*. Menționăm și lucrările *Pagini despre Basarabia de azi, Neamul românesc din Basarabia*²⁴. În numărul din 18 mai al publicației „Neamul Românesc”, N. Iorga scria: „făgăduim că vom da tot ce e mai bun în noi, credința și munca, noi și urmașii noștri, pentru ca vechea nedreptate să se șteargă și viața națională liberă să domnească și peste aceste plaiuri ale întinericului și robiei, unde dreptul nostru veșnic ne cheamă”²⁵.

Pe lângă aceste realizări de ordin științific, N. Iorga a organizat în Parcul Carol din București o expoziție basarabeană și a adunat bani pentru un cămin al Basarabenilor la Iași²⁶. Un impact deosebit a reprezentat evenimentul de la Ateneul Român. Cel mai important moment a fost conferința susținută de N. Iorga în care declara: „Ne-am adunat nu ca să plângem, ci să ne îmbărbătăm, să vorbim de un drept pe care l-am avut și avem dreptul să-l avem pentru a demonstra încă o dată că Basarabia e a noastră, a românilor”²⁷. În aceeași zi de 16 mai, N. Iorga susținea o comunicare și la Academia Română în timpul unei ședințe de comemorare a anexării Basarabiei de către Imperiul Rus. În cuvântarea denumită generic *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut*, istoricul Iorga a vorbit despre nedreptatea comisă la 1812²⁸.

Cu aceeași ocazie, socialiștii români au organizat o adunare comemorativă în Sala „Dacia” din București, la care au luat cuvântul: Cristian Racovski, Zamfir Arbore, Toma Dragu etc²⁹. Remarcăm discursul dur al lui Racovski: „astăzi, tovarăși, se vorbește mult de fapta hrăpăreață, de actul mârșav al unui stat străin, prin perfidie a cucerit un teritoriu care nu era al lui [...] populat cu români, vorbesc de Basarabia”³⁰. N. Iorga a îndemnat la precauție în cazul socialistului Cristian Racovski.

Este știut faptul că a devenit în scurtă vreme un susținător fervent al Sovietelor. Se ridică întrebarea cât de „sincere” fuseseră aceste declarații în contextul trist al anului 1912.

În după-amiaza zilei de 16 mai, N. Iorga este prezent la adunarea Ligii Culturale. Discursul istoricului român a impresionat audiența. De la bun început era reamintit că „Acum 100 de ani, la 16 mai 1812, prin Tratatul de la București între Rusia și Turcia, am pierdut pământul pe care numai cu greu îl pot numi împotriva adevărului istoric: Basarabia, căci Basarabia era numai partea de la gurile Dunării. Am stat noi la luptă, am fost biruiți, ni s-a smuls o parte de țară printr-un tratat pe care noi să-l fi încheiat, iscălit și jurat?”³¹. De asemenea, N. Iorga a readus în discuție nedreptatea din 1878: „după experiențe ca aceea din 1878, când ajutorul nostru a fost răsplătit printr-o nouă smulgere a părții din Basarabia pe care unii ni-o dăduseră înapoi”, dându-i replica „rusului de omenie Durnovo: și deci nu răspundem la oferta unei Basarabii corectate ca hotar și a unor ținuturi care se găsesc încă în pădure, pe trupul ursului austro-unguresc”³².

În anii neutralității României (1914-1916), N. Iorga se confesa în *Memoriile* sale că nu ținea partea nici Antantei, nici Puterilor Centrale³³. Cu toate astea, „crezul” său politic era lupta pentru Ardeal: „personal și fără să vorbesc în numele nimănui într-o vreme în care eu nu-mi permit și nu-mi voi permite a vorbi în numele niciunei grupări și cu atât mai puțin al unei confuzii politice, eu sunt pentru o politică externă ținând la Ardeal, cu concursul grupului de puteri beligerante care ni l-a făgăduit”³⁴. În epocă, marelui istoric N. Iorga i s-au adus multe reproșuri că susținea intrarea României în război pentru a obține Transilvania, și nu Basarabia. Cu toate astea, nu poate fi contestat meritul lui N. Iorga de a scrie cu patos despre teritoriul dintre Prut și Nistru și dorința ca Basarabia să revină la Patria-Mamă.

Note și referințe bibliografice

¹ N. Iorga, *Problema Basarabeană și Problema Unirii Principatelor la 1855-1859*. În *dosul cărților diplomației*. În: „Analele Academiei Istorice. Memoriile Secției Istorice”, seria III, tom. XXIII, 1940-1941, p. 293-309.

² Comte de Hübner, *Neuf ans de souvenir d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Second Empire*, publiés par son fils le Comte Alexandre de Hübner, tome I, Paris, 1904.

³ *Ibidem*, p. 401.

⁴ N. Iorga, *Problema Basarabească și Problema Unirii Principatelor la 1855-1859...*, p. 294.

⁵ *Ibidem*, p. 298.

⁶ *Ibidem*, p. 299.

⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor. Unificatorii*, vol. IX, București, 1938, p. 269.

⁸ Bogdan Popa, *Scriitori și cititori în timpul războiului pentru independența României*. În: „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, vol. XXX, 2017, p. 58.

⁹ N. Iorga, *La guerre de 1877-1878. Nouvelles informations. État d'esprit des belligérants*. În: „Revue d'Histoire Moderne”, tome III, nr. 14, 1928, p. 81.

¹⁰ R. W. Seton-Watson, *Russo-british relations during the Eastern Crisis*. În: „Slavonic Review”, tom IV, 1925, p. 422-462; tom V, 1926, p. 413-434; tom VI, 1927, p. 423-433.

¹¹ N. Iorga intuia că acestea s-ar fi păstrat în Consulatul Suediei sau cel al Norvegiei. Informația putea fi veridică, în condițiile în care după ruperea relațiilor diplomatice ale României cu bolșevicii în ianuarie 1918, interesele României fuseseră reprezentate de Legația Suediei și Norvegiei.

¹² N. Iorga, *Războiul pentru independența României – acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, Academia Română, 1922.

¹³ N. Iorga, *La guerre de 1877-1878...*, p. 99.

¹⁴ N. Iorga, *Politica externă a Regelui Carol I*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1917 p. 170.

¹⁵ *Ibidem*, p. 184.

¹⁶ *Ibidem*, p. 220.

¹⁷ *Ibidem*, p. 263.

¹⁸ N. Iorga, *La Russie en Orient de 1875 à 1878 d'après les confessions de M. Nélidov*, Extrait du „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, III, nr. 6-8, juin-août 1916, p. 9.

¹⁹ N. Iorga, *Dix ans de politique russe dans le Sud-Est de l'Europe (1870-1880) d'après un ouvrage récent*. În: „Revue Historique du Sud-Est Européen”, XIV-e année, nr. 10-12, octobre-décembre 1937, p. 265-282.

²⁰ H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford, 1937.

²¹ N. Iorga, *Dix ans de politique...* p. 274.

²² *Ibidem*, p. 276.

²³ Constantin Stan, *Nicolae Iorga et le centenaire de l'enlèvement de la Bessarabie (1812-1912)*. În: „Danubius”, nr. 1, 2012, p. 141-158.

²⁴ Valentin Burlacu, 1912. *O sută de ani de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus: între omagiere și comemorare*, în „Revista de științe socioumane”, nr. 1(23), 2013, p. 77.

²⁵ N. Iorga, *Un centenar*. În: N. Iorga, *Neamul Românesc în Basarabia*, ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Iordan Datcu, Chișinău, Știința, 2015, p. 289.

²⁶ N. Iorga, *Jalea pentru Basarabia pierdută*. În: „Neamul Românesc pentru Popor”, nr. 21-22, 23 mai 1912, p. 342.

²⁷ „Adevărul”, 19 mai 1912.

²⁸ Constantin I. Stan, *Nicolae Iorga și centenarul răpirii Basarabiei (1812-1912)*. În: *La frontierele civilizației. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați, 2011, p. 155.

²⁹ Constantin I. Stan, *Ecouri în România ale centenarului răpirii Basarabiei (1912)*. În: *Tratatul de Pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Im-*

periul Rus. Materialele Conferinței Internaționale, Chișinău, 26-28 aprilie 2012, coord. Sergiu Musteață, Chișinău, Pontos, p. 144.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ N. Iorga, *Comemorarea pierderii Basarabiei*. În: N. Iorga, *Neamul Românesc în Basarabia....*, p. 290.

³² *Ibidem*, p. 292.

³³ Mircea Iosa, *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914-1918*. În: „Studii. Revista de Istorie”, tom. XXIV, nr. 4, 1971, p. 695.

³⁴ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I: 1914-1916, Craiova, 1921, p. 210.

Petre ȚURLEA

**Nicolae Iorga la Iași
în vreme de război***

Sunt mai multe planuri ale activității lui Nicolae Iorga în Iași Primului Război Mondial. Dintre acestea, mai întâi planul susținerii morale a românilor, în primul rând a soldaților din tranșee, prin ziarul „Neamul Românesc” adus de la București la Iași, care a ajuns la un tiraj uriaș pentru acele vremuri – 25 000 exemplare. (Întrucât cererea era foarte mare, Iorga a făcut apel ca, după citire, ziarul să fie returnat Redacției, pentru a fi pus la dispoziția altor cititori.) Apoi, istoricul a avut o activitate publică deosebită. Cel mai cunoscut este discursul său în Parlament, din 14 decembrie 1916, încheiat cu afirmarea convingerii că „Vom fi iarăși ce am fost, și încă mai mult decât atât!”. De asemenea, a contribuit major la stăvilirea pericolului bolșevic în 1917 și la reformele adoptate în acel an. A fost antrenat în lupta pentru Unirea Basarabiei și Bucovinei. A acționat pentru consolidarea relațiilor cu țările aliate pentru pregătirea Conferinței de Pace. Toate aceste planuri de activitate sunt oglindite cel mai bine în corespondența primită de istoric, puțin cunoscută, care aduce multe date noi.

În 1917, România era amenințată nu numai de atacul armatelor Puterilor Centrale, ci se afla și sub presiunea bolșevismului venit din Rusia. Faptul că în aceste condiții România s-a menținut ca Stat independent și chiar și-a continuat lupta pentru formarea unui Stat național militar

* Materialul urmează volumele aceluiași autor – *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Editura Enciclopedică, 1991; *Nicolae Iorga. O viață pentru Neamul Românesc*, București, Pro Historia, 2001; *Nicolae Iorga*, București, Editura Enciclopedică, 2016 – cu aducerea unor informații noi, din surse inedite.

a fost un miracol. Un miracol la înfăptuirea căruia Nicolae Iorga a avut o contribuție majoră.

Revoluția declanșată în Rusia la începutul lui 1917 a influențat puternic Armata Rusă aflată în România, aproape un milion de oameni, bolșevizând-o treptat. Rezultatul a fost, pe de o parte, participarea tot mai puțin semnificativă a acesteia la luptele pentru apărarea Moldovei și, pe de altă parte, tendința rușilor de a se amesteca în treburile interne ale României, încercând schimbarea formei de guvernământ – înlocuirea sistemului monarhic cu unul republican de tip bolșevic. Rolul socialiștilor români în acest al doilea plan a fost major: ei îi impulsioneau pe soldații ruși, sperând a fi beneficiarii acțiunii violente a acestora, sperând să ajungă, cu sprijin străin, în fruntea Statului, în condițiile în care, prin propriile forțe nu ar fi putut.

Încă din ianuarie 1917, plasarea socialiștilor români în spatele acțiunilor periculoase pentru Statul Român ale soldaților ruși devenise evidentă. Pentru a contracara pericolul, Nicolae Iorga își va folosi mai întâi ziarul „Neamul Românesc”, apoi îl va îndemna și susține pe regele Ferdinand la acțiuni care să combată agitația socialistă; iar în vara lui 1917 va acționa ferm pentru adoptarea legilor care, mulțumindu-i pe soldații-țărani, puteau aduce consolidarea socială necesară atât rezistenței la propaganda bolșevică revoluționară, cât și continuării luptelor pe frontul împotriva Puterilor Centrale.

În „Neamul Românesc”, Iorga a publicat o serie de articole de condamnare a socialiștilor români – și cei care susțineau bolșevismul rusesc, și cei care se puneau în slujba Germaniei –, care urmărea destabilizarea României, dorea să împiedice formarea Statului național unitar român¹. Alte articole apar, în februarie-aprilie 1917, cu anunțul că sunt răspunsuri la scrisorile primite de la diverși socialiști români anonimi. Unii contemporani au crezut că acești anonimi nici nu existau, istoricul inventându-le scrisorile pentru a trata o problemă reală și gravă. În realitate, scrisorile existau, ele păstrându-se în corespondența de la Academia Română². În *Răspuns unui socialist*³ condamna faptul că socialiștii, în vreme de război, când toate eforturile trebuiau îndreptate spre salvarea Țării și întregirea ei, urmăreau doar atingerea intereselor de clasă și făceau jocul unor forțe străine: „Un socialist care-și aduce aminte că este socialist în momentul când toată lumea trebuie să-și aducă aminte

numai că sunt români și scrie pentru a protesta în contra frazei *Germanii au liberat din temnițele noastre, în teritoriul ocupat, toți tâlharii și trădătorii cari au pretins că au idei socialiste*. [...] În ce privește socialiștii adevărați, să fi fost în locul lor, cu oricât de puțină dreptate m-ar fi închis ai mei, n-ași fi ieșit, pentru nimic în lume, din mila nemților”. Germanii eliberaseră pe socialiști din închisori, pentru ca aceștia, ajunși în Moldova, să destabilizeze ceea ce mai rămăsese din România; pentru o acțiune subterană de același fel, în Rusia, l-au ajutat și pe Lenin. A urmat *A doua epistolă către un socialist*⁴, „Răspund foarte limpede. [...] Pe cine încurajează la asasinat și prădăciuni să-l tratezi cum l-aș trata eu”. În numărul din 20 aprilie 1917 al „Neamului Românesc”, Iorga semna articolul *Socialismul – industrie de război în Germania*, atacându-l pe cel mai cunoscut dintre socialiștii din România, Cristian Racovski⁵. „Așa-numitul șef al socialismului român – scria –, înconjurat de o clică de ambițioși care-i exploatează fanatismul dezmațat, e un bulgar care nu știe românește. [...] Total străin de toate rosturile noastre [...], autor de cărți, ca România boierilor, în care ne pâărăște străinătății [...], el n-are nicio legătură cu noi, decât patima de a ni face rău nouă în folosul nației sale”. În urma acestui articol, socialistul anonim îi răspundea furios lui Iorga: „Țin să protestez împotriva înșinuărilor și calomniilor pe care le publici la adresa doctorului Racovski”. Considera că nu exista nicio dovadă prin care ar fi putut fi încriminat socialismul internațional sau cel din România; istoricul era acuzat că practica „același regim polițist din trecut și repetați aceleași acuzațiuni polițiste. Această atitudine a dv. nu va fi însă decât spre folosul nostru; ea va mări și mai mult imensul capital moral pe care-l avem și de care ne vom folosi mâine, când vom putea să ne reluăm activitatea noastră socialistă”⁶.

Soldații revoluționari ruși erau din ce în ce mai activi la Iași, în condițiile dispariției autorității comandanților Armatei Rusești. Își stabiliseră conducerea la Socola. L-au eliberat din închisoare pe Cristian Racovski și pe alți socialiști români. Nicolae Iorga va nota: „Racovski însuși, cu fața lui tragică și strâmbă, cu ochii lui fugători și șireți, cu barba lui bătută de toate vânturile, fusese eliberat [...], și se înfățișase în plin mijloc al Iașului, încercând ce nu-și dădea seama că nu poate face o revoluție instantanee prin magia presupusă a bietei lui elocvențe. [...] Lumea se uita la el ca la un animal feroce ieșit din cușca lui. Când tovarășii muscali au văzut că la noi nu se produc minunile politice și

sociale de la Petrograd, l-au luat, l-au suit din nou în automobil și l-au trecut Prutul”⁷.

În fața pericolului evident, Nicolae Iorga publica, în „Neamul Românesc” din 20 aprilie 1917, un Apel către toți românii „de a sta neclintii în jurul simbolurilor sfinte ale Țării și în jurul Suveranului”. Apelul prefața momentul cel mai periculos pentru România primăverii lui 1917, legat de aventura lui Racovski⁸. Pentru 23 aprilie, de Sfântul Gheorghe, era proiectată o demonstrație, la Iași, a soldaților bolșevizați ruși, care se arătau dornici să înlăture sistemul monarhic din România, așa cum se făcuse în Rusia. Nicolae Iorga scria în „Neamul Românesc” din 23 aprilie „E vorba ca duminică, de Sfântu Gheorghe, aliații noștri ruși să facă o nouă manifestație. Calomniatori culeși între spionii germani au răspândit zvonul că prietenii României ar voi să înrăurească prin acte de violență asupra vieții noastre de Stat însăși, ca și asupra reformelor ce se au în vedere. [...] Asigurăm că, fără niciun sprijin, care nu ne-ar folosi, ci ne-ar jigni, oamenii de treabă din această Țară vor ști să prefacă în realități mari și durabile reformele menite a da țăranilor pământ și drept de vot”. Anunțul avea un rol preventiv, numărul din 23 aprilie al ziarului apărând în seara precedentă datei înscrise, așa cum era procedeul tuturor ziarelor din epocă. Tot pe 23 aprilie 1917, sub semnătura lui Nicolae Iorga a apărut, pe foi volante răspândite în Iași, un Apel către soldații ruși, în limbile română, franceză și rusă. Cel în limba română avea titlul *Frați cetățeni liberi ai Rusiei Nouă*. Era o chemare la neintervenția în treburile interne ale României; se încheia cu lozinca: „Trăiască frăția democratică ruso-română, sprijinită pe libertatea amânduror popoarelor, fiecare stăpân în casa lui!”⁹. Istoricul a scris, concomitent, și un Apel către români, răspândit prin foi volante și apoi publicat în ziar¹⁰. Trimiterea la trecutul istoric îl apropia de discursul ținut în Parlament pe 14 decembrie 1916: „Strânși în jurul Suveranului, care trebuie să fie atât ceea ce a fost Cuza Vodă, dezrobitorul de la 1864, apărând cu el un suflet așa de curat și de bun și, odată cu el însuși viitorul acestei Țări martire. [...] Și nimeni să nu se poarte așa încât urmașii, pronunțându-i numele mai târziu, să poată spune: Iată încă unul din aceia cari la 1917 au contribuit la agonia Patriei lor”.

Felul cum s-a implicat Regele Ferdinand în evenimentele în desfășurare a fost influențat major de Nicolae Iorga. „Barbu Știrbey – nota isto-

ricul – mi-a cerut sâmbătă dimineața [22 aprilie], în plină stradă, să redactez proclamația către ostași pe care „Regele, în starea sa de spirit, n-o poate face”. Acolo, pe palma mâinii, cu creionul, am scris rândurile prin care, amintindu-se darurile lui Ștefan cel Mare către ai lui, se promitea țăranilor de pe front împrăștierea. Regele a adăugat și promisiunea unei largiri a dreptului electoral¹¹. Astfel s-a ajuns la Înaltul Ordin de zi semnat de Ferdinand pe 22 aprilie 1917, răspândit în rândurile Armatei și ale populației în dimineața de 23 aprilie „De Sf. Gheorghe sărbătorim hramul oștirilor. Supt steagurile cu chipul marelui mucenic și apărător al credinței s-a luptat pentru apărarea Țării și răpunerea dușmanilor, în fruntea oștirilor vechii Moldove, Ștefan cel Mare și Sfânt, al cărui steag a fost găsit acum la Muntele Athos, ca și cum el însuși, viteazul de pe vremuri vrea să ne cheme spre biruință. Și prăznuim cu toții, cu inima smerită, dar și cu hotărâre nestrămutată de-a învinge, ziua în care sute de ani s-au făcut de vrednicii noștri înaintași rugăciuni pentru ca vitejia dreaptă să biruiască. Eu, ca unul care mă găsesc în scaunul de domnie al Aceluia, voi fi cel dintâi care să fac rugăciuni pentru izbăvirea Țării. În același timp, urmând pilda lui Ștefan Vodă cel blând și milostiv, întăresc încă o dată făgăduința mea de rege ca, precum după biruințele Lui se întindea praznic pentru viteji și ei erau ridicați în rândul fruntașilor, astfel, după izbânda pe care o așteptăm, se va realiza pentru voi legitima stăpânire asupra ogoarelor câștigate cu sângele vostru și, prin vot obștesc, veți lui parte activă la alcătuirea unei Româнии nouă și mai mari, pe care o vom fi înfăptuit împreună. Ferdinand. Dat la Cartierul Regal. Iași, 22 aprilie 1917”¹². Contemporanii și-au dat seama imediat cine era autorul textului Ordinului de zi. Remus Caracaș scria istoricului: „Bag mâna în foc că a ieșit pe de-a întregul din condeiul dv. Regele l-a iscălit și a făcut (foarte bine), căci trebuiau spuse lucrurile acelea – și așa cum numai dv. le puteați spune soldaților!”¹³. Și ministrul I. G. Duca ajungea la aceeași concluzie: „Din citirea însăși a acestui Ordin de zi se vede lămurit că nu e stilul Regelui, ci al lui Iorga. [...]

Regele întâi a ezitat, dar pe urmă a cedat și l-a lăsat chiar pe Iorga să îi redacteze Ordinul de zi”¹⁴. Urmarea: militarii români, încrezători în cuvântul Regelui, nu au mai susținut manifestația bolșevică și aceasta nu a mai avut loc.

Astfel s-a depășit momentul de cumpănă pentru România din aprilie 1917. Trebuia însă ca promisiunile făcute țăranilor-soldăți să fie onorate. Nicolae Iorga a fost printre primii care au cerut respectarea cuvântului dat. De aceea, cei aflați în tranșee îl considerau ca pe un purtător de cuvânt al lor. Și încercau prin intermediul lui să influențeze viitoarea Lege de împrumut. Un grup de ofițeri îi scria la 29 aprilie 1917: „Văzând sufletul ce puneți pentru înfăptuirea împrumutării celor ce s-au sacrificat pentru Țară, ne permitem să vă punem o mică întrebare. N-ar fi bine și drept să se dea și ofițerilor, aceluia care n-au pământ, o cantitate egală de teren cât și la soldați? [...] Ei au luptat la fel ca soldații!”. Cereau ca ideea să fie supusă Parlamentului¹⁵. Tot pe 29 aprilie, Ion Sân-Giorgiu îi anunța lui Nicolae Iorga îndemnul pe care ofițerii îl făceau soldaților de a se pregăti cât mai bine de luptă, pentru că „Vodă vă dă pământ”. Și-l ruga pe istoric: „Nu lăsați să fim trași pe sfoară de stăpânire”¹⁶. În același timp, îi veneau lui Nicolae Iorga și scrisori care-l îndemnau la formule ponderate în Parlament. I. Angelescu credea că modificarea Constituției era mai mult impusă de „vânturi venite din afară”; cerea o reformă agrară fără excese împotriva marilor proprietari, deoarece „reprezentanții adevărați ai țăranimii noastre nu vor merge spre comunism”. Era de părere că: „Vrea cineva să arunce cu praf în ochii lumii, spre a ridica, cum se zice, moralul Armatei – lucru absolut inutil, deoarece soldații n-au nevoie acum de asta și cine cunoaște psihologia mulțimii știe că chiar sunt periculoase asemenea manifestări.” Îi cerea lui Iorga să se facă interpretul „oamenilor cuminți”¹⁷. Dar istoricul avusese dreptate: țăranul-soldat aștepta Reforma Agrară.

Dezbaterile din Parlament pe tema împrumutării și a votului universal au fost foarte aprinse. Nicolae Iorga a intervenit atunci când a văzut riscul unor discuții sterile, fără o finalitate conformă cu așteptările țăranimii, pe 9 iunie 1917. Cu o zi înainte, voluntari transilvăneni și bucovineni, veniți din Rusia să lupte în Armata Română, întruniți la statuia lui Alexandru Ioan Cuza din Iași, îndemnaseră la solidaritate deplină în jurul idealului național¹⁸. Iorga credea că această solidaritate putea duce la formarea României Mari, fiind condiționată și de reformele pe care le discutau parlamentarii: „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sânt numai ajutoare pentru dânsa, chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare, a războiului în contra aceluia care au umilit un neam nede-

prins a pleca fruntea înaintea nimănuia. (*Aplauze prelungite*.) Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpână în orice colț al pământului pe care l-a locuit, l-a fructificat prin munca ei și l-a adăpat cu sudorile și sângele ei și ale străbunilor. (*Aplauze*.) [...] Vă aduceți aminte când, în vechile legende, se lua voinicul în brațe cu dușmanul și dacă acesta părea mai puternic, luptătorul se îndrepta către femeia iubită care se găsea lângă dânsul și-i zicea: «Strânge-mi brâul ca să-l dobor!». Ce facem azi e numai fapta iubitoare de a strânge brâul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, până ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dânsul să se înalțe. (*Aplauze prelungite*.)¹⁹. Pentru a se permite Reforma Agrară, s-a acceptat introducerea în Constituție a formulei propuse de Nicolae Iorga – „Expropriere de necesitate națională”²⁰.

Foarte mulți contemporani au pus acceptarea ideii reformelor în Parlament pe seama discursului lui Nicolae Iorga. La 10 iunie 1917, G. Denize, secretar al Reginei Maria, îi scria istoricului: „Discursul dv. la Cameră mi-a răscolit toate fibrele sufletului. [...] Sânt încredințat că inimioasele și vibrantele dv. cuvinte au înălțat sufletele parlamentarilor noștri, acolo de unde n-ar fi trebuit să coboare niciodată, mai cu seamă în actualele împrejurări. Să sperăm că vor rămâne acolo unde le-ați așezat din nou și că scumpa noastră Patrie se va bucura de binevenitele reforme pentru alcătuirea căroră dv. personal v-ați trudit atât de mult”²¹. De pe front, îi scriau ofițerii Regimentului 2 Vânători: „Toată obida trecutului de adâncă durere, toată mândria sfărâmată a prezentului, toată nădejdea viitorului, toate, toate aceste le-am simțit citind discursul ținut în Cameră în ziua de 9 iunie a.c. Parcă marele Kogălniceanu reapăruse iar la tribună pentru a cere dreptate celor fără dreptate, parcă glasul lui reamintind iar obida veacurilor arăta cerințele vremii”²².

La 14 iunie 1917 Camera Deputaților și la 20 iunie Senatul au adoptat, cu mare majoritate de voturi, cele două proiecte de lege care vor pune bazele transformărilor democratice din România interbelică. Așa cum prevăzuse Nicolae Iorga, efectul a fost major printre militari; s-a ajuns la succesul în marile lupte din vara celui an, stoparea ofensivei inamice datorându-se și faptului că soldatul român lupta acum în primul rând din patriotism, pentru Țară, dar și pentru viitoarea lui bunăstare²³.

Note și referințe bibliografice

¹ Primul articol din această serie în „Neamul Românesc”, 13 ianuarie 1917: *Socialiștii și războiul*.

² BAR, *Correspondența Iorga*, vol. 267, f. 42 – una din ele.

³ „Neamul Românesc”, 16 martie 1917.

⁴ *Idem*, 21 martie 1917.

⁵ Înaintea Primului Război Mondial, Cristian Racovski a avut confruntări publicistice cu Nicolae Iorga. După război s-a stabilit în URSS, fiind și ambasador din partea Moscovei în Occident; condamnat, în timpul represiunii staliniste din 1938 la 20 de ani de închisoare, va muri în 1941.

⁶ Scrisoare din 24 aprilie 1917. BAR, *Correspondența Iorga*, vol. 267, f. 42.

⁷ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. II, București, 1934, p. 271-272.

⁸ *Cu ecou și pe front*. BAR, *Correspondența Iorga*, vol. 267, f. 37-41.

⁹ *Idem*, vol. 272, f. 140; „Neamul Românesc”, 24 aprilie 1917.

¹⁰ N. Iorga a încercat să provoace și o reacție a Guvernului, dar în lipsa lui I.I. C. Brătianu, plecat în Rusia, nu s-a făcut nimic. Tot fără succes s-a adresat și reprezentanților diplomați ai Antantei. N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 273-274. De asemenea, a apelat la dr. N. Lupu, apropiat de cercurile de stânga, pentru a-i tempera pe ruși. Se va forma o delegație (Lupu, Iunian, Ioanid, Macovei, Trancu-Iași) care va merge la Socola, unde era conducerea revoluționarilor ruși; nu s-a obținut nimic. În aceeași zi, dr. N. Lupu și G. Diamandy au constituit Partidul Muncii. *Idem*, p. 275.

¹¹ *Idem*, p. 276.

¹² „Monitorul Oficial”, 22 aprilie; „Neamul Românesc”, 23 aprilie 1917 prezintă Ordinul de zi sub titlul *Regele a vorbit*: alături un articol al lui Nicolae Iorga – *Datoria noastră*. Un exemplar al Ordinului de zi la BAR, *Correspondența Iorga*, vol. 272, f. 58. Mai recent, *Ordinul de zi*, publicat de N. Moghior, I. Dănilă, L. Moise, în vol. *Ferdinand I. Cuvânt pentru întregirea Neamului Românesc*, București, Metropol, 1994, p. 129.

¹³ BAR, *Correspondența Iorga*, vol. 267, f. 37-41.

¹⁴ I.G. Duca, *Memorii*, ed. Stelian Neagoe, București, Machiavelli, 1994, vol. III, p. 221. Și comandantul Armatei Ruse din Moldova a încercat să oprească tentativa revoluționară. Pe 14 aprilie 1917 a fost răspândit printre soldații ruși Apelul generalului Scerbaciov către armatele ruse de

pe frontul român, cu concluzia: „Numai singur Poporul Român este îndrituit să-și aleagă o formă sau alta de cărmuire”. În: „Neamul Românesc”, 25 aprilie 1917.

¹⁵ BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 267, f. 61-62.

¹⁶ *Idem*, f. 64.

¹⁷ *Idem*, vol. 270, f. 108-109. Dar, interesați de felul cum se va face împroprietărirea nu erau doar militarii. Toți locuitorii unui târg – Ivești, județul Tecuci – îi solicitau sprijin lui N. Iorga pentru a obține proprietatea asupra pământului pe care-l lucrau de generații. *Idem*, vol 267, f. 98.

¹⁸ N. Iorga, *Memorii*, bol. I, p. 33-34, consemna: „Zguduitoare întâmpinare a ardelenilor în Piața Unirii, plină cum nu s-a mai pomenit”. Printre cei care au ținut cuvântări a fost și N. Iorga.

¹⁹ N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, București, Filliti, 2013, 1907-1917, p. 826-840.

²⁰ N. Iorga, *O viață de om ...*, vol. II, p. 279.

²¹ BAR, *Corespondența Iorga*, vol. 267, f. 175-176.

²² *Idem*, vol. 268, f. 9-10.

²³ Pentru implicarea lui N. Iorga în combaterea bolșevismului în România anului 1917 și promovarea reformelor, vezi și Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în războiul pentru întregirea Statului Român*, (II), în vol. 1917. *Glorie și deznădejde*, coordonator Gavriil Preda, Editura Universității Petrol-Gaze Ploiești, 2007, p. 288-296.

Ion CONSTANTIN

Contribuția lui Nicolae Iorga la întemeierea și dezvoltarea studiilor sud-est europene în România

I.C. – doctor în istorie, cercetător științific asociat la Institutul Național pentru Studii Totalitarismului al Academiei Române. Autor, printre altele, al volumelor *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov* (1994); *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995, 2017); *Polonia în epoca „Solidarității” 1980-1989* (2007); *Polonia în secolul totalitarismelor 1918-1989* (2007); *Gherman Pânteia între mit și realitate* (2010); *Pantelimon Halippa. O viață dedicată luptei pentru unitatea națională* (2016); *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989* (2015). Domenii de interes științific: istoria Basarabiei, Bucovinei și a relațiilor româno-polone în perioada contemporană.

În cercetările sale de istorie a românilor, Nicolae Iorga nu se limita la teritoriul românesc, ci îl încadra în istoria popoarelor vecine și chiar în cea universală. Din acest considerent, spațiul sud-est european s-a aflat în centrul preocupărilor sale de istorie universală. Istoricul român a subliniat în repetate rânduri rolul jucat de popoarele sud-est europene în trecutul vechiului continent. El a menționat că, în vreme ce Apusul medieval era frământat în lupte intestinale lipsite de sens, popoarele din această regiune – printre care și cel român – și-au câștigat un mare merit ca salvatoare ale continentului de cotropirea otomană. Fiind susținător al tezei întrepătrunderii lumii răsăritene cu cea apuseană, Iorga credea că Valea Dunării reprezenta tocmai locul unde „se întâlnește Orientul și Occidentul într-o fecundă înrăurire reciprocă”. El aprecia că, deplin conștienți de rolul popoarelor din zona dunăreană, putem prelua din creația materială ori spirituală a Apusului fără să ne desconsiderăm pe noi înșine în vreun fel, căci „n-avem de ce ne rușina și nu suntem datori a mulțami cu umilința sclavului; primim înapoi din seceriș ceea ce prin noi s-a apărat împotriva furtunilor și potopului”¹. Din analiza lucrărilor sale

rezultă, de asemenea, propensiunea marelui savant pentru conlucrarea politică a popoarelor din Balcani, alianțele dintre ele putând fi o soluție reală în atingerea unor scopuri comune; din această perspectivă, este semnificativ faptul că N. Iorga nu evidențiază, în primul rând, decât acele fapte istorice care vin să susțină apropierea dintre popoarele și statele balcanice, neaccentuând momentele de discordie, neabsolutilizând fapte ce pot tensiona, artificial, relațiile dintre balcanici².

Întemeiat pe această concepție, Iorga împărtășea ideea înființării unui Institut Balcanic la Istanbul, încă din 1909³. În condițiile conflictului balcanic din anii premergători primului război mondial, care a determinat o amplă dezbatere referitoare la problema drepturilor fiecăruia dintre popoarele conlocuitoare din Balcani, marele istoric și om politic a publicat mai multe studii și lucrări consacrate acestei teme: *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani* (comunicare susținută la Academia Română), *Două tradiții istorice în Balcani: a Italiei și a românilor*, *Oaspeți balcanici la noi în secolul al XIX-lea*, *Veneția în Marea Neagră*, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă* și *Istoria războiului balcanic*. Ultima lucrare e un curs ținut la Universitate, cu scopul „să explice acele mari lucruri care alcătuiesc istoria războiului balcanic prin tot ce s-a petrecut înainte”⁴. Evenimentele din Balcani, finalizate prin pacea de la București (1913), l-au călăuzit pe Iorga spre întemeierea Institutului de Studii Sud-Est Europene și a revistei „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, în anul 1914. Membrii fondatori ai Institutului precizau în termenii următori necesitatea creării acestei instituții: „Ni se pare o nevoie de neînlăturat a cunoaște cât se poate de serios și de deplin mediul cultural, geografic și etnografic în care trăim noi ca popor. El cuprinde în rândul întâi popoarele de peste Dunăre, de care suntem legați prin străvechiul sânge tracic, prin participarea la aceeași viață de stat supt romani, bizantini și turci, prin aceleași silinți de eliberare de supt tutelă”⁵. Institutul se consacră studiilor și cercetărilor, cu scopul de a promova și îndruma cercetările științifice „ținând seamă și de tradițiile vechi și interesele actuale românești”. Acestea trebuiau „să fixeze vechiul și adevăratul rol al românilor în Balcani și în tot sud-estul Europei”⁶.

Institutul are un profund caracter practic, urmărind cunoașterea de către români a limbilor balcanice și a geografiei, etnografiei, istoriei, lite-

raturii și folclorului tuturor popoarelor din această parte a Europei. În discursul său inaugural la deschiderea Institutului, Iorga a vorbit despre bazele comune trace și ilirice ale popoarelor acestei regiuni, ale căror urme trăiau în moștenirile ulterioare ale grecilor, bulgarilor, sârbilor, românilor, turcilor și despre caracterul comun al acestor popoare de influență occidentală, orientală și septentrională⁷. La baza întemeierii Institutului se afla convingerea lui Iorga că, întrucât Balcanii au evoluat sub stăpânire macedoneană, romană, bizantină și otomană, popoarele din zonă au ajuns să aibă instituții administrative, politice, sociale și religioase similare. „Fixați în vecinătatea imediată a Occidentului – arăta Iorga, în finalul cuvântării –, legați prin înrudirea cea mai strânsă cu celelalte națiuni latine, românii au avut prilejul să păstreze acest spirit european făcut din toleranță, dreptate și umanitate; ei n-au încetat niciodată de a fi predicatorii lui în Orient... Țară de mare bogăție naturală, dispunând de o organizare seculară, care timp de 500 de ani nu fu niciodată întreruptă măcar un moment, slujită de o clasă dominantă formată printr-o îndelungată experiență și printr-o tradiție culturală care totdeauna s-a regăsit, pe deasupra greșelilor trecătoare, România poate singură să se consacre unei opere de apropiere prin știință, în care ea nu cere pentru sine decât un lucru, inițiativa”⁸. Cuvântarea rostită cu acel prilej de N. Iorga exprimă o viziune complet constituită asupra sud-estului european, în legătură și cu acea direcție din gândirea istoricului care l-a condus la teoria „permanențelor”, expusă abia în 1938. În concepția sa, studiul problemelor complexe aflate în programul Institutului necesita aplicarea largă a metodei comparate și avea menirea să ușureze înțelegerea cadrului în care au trăit popoarele din Peninsula Balcanică. N. Iorga accentua asupra necesității studiilor de istorie comparată, „mai ales de istorie comparată a civilizațiilor...”, a cercetării „legăturilor care au existat între deosebitele popoare...”, pentru că asemenea cercetări „înlesnesc astăzi cu totul altă bază și deschid un nou orizont”⁹.

Acest așezământ era conceput ca „un institut liber de studii și cercetări”. Nicio condiție nu se cerea pentru înscrierea la cursurile și lucrările Institutului. În regulamentul de funcționare a Institutului se preciza că „cursurile vor fi urmate fie de auditori, studenți, fie de orice persoană doritoare de instrucție”. Chiar și biblioteca acestuia, creată cu mari sacrificii, putea fi cercetată „de oricine”. Programul de activitate al Insti-

tutului prevedea: 1. Ținerea de cursuri și conferințe asupra geografiei, etnografiei, istoriei, arheologiei, literaturii, folclorului și artei acestei regiuni; 2. Cursuri și predarea practică a limbilor popoarelor din regiunea carpatică și balcanică, precum și a celor din imediata apropiere a frontierelor românilor din nord și est; 3. Din lucrări speciale urmărite în seminarii sau pe teren¹⁰.

Spre deosebire de institutul similar de la Viena, care (după părerea lui Iorga) pregătea guvernatori imperialiști care să domnească în Balcani, Iorga urmărea ca în acest Institut să fie propovăduită dragostea și înțelegerea reciprocă între popoarele balcanice. Acțiunile pro-sârbești și deci anti-austriece ale lui Iorga erau dezaprobată de către bătrânul rege Carol I¹¹. De altfel, Institutul lua naștere în împrejurări deloc favorabile, cu un consimțământ smuls indiferenței autorității politice românești, aspect relatat mai târziu de N. Iorga¹².

Atât Institutul cât și revista își încep activitatea la 1 ianuarie 1914, sub conducerea lui Nicolae Iorga, ajutat de Vasile Pârvan și Gheorghe Murgoci. La numai un an, Iorga face să apară și „Revista Istorică” (1 ianuarie), cuprinzând dări de seamă, documente și notițe. Revista e, de fapt, o bibliografie istorică-analitică, prin care se face cunoscut tot ce se publică în țară și străinătate referitor la poporul român. Cele două reviste sunt tipărite din fondurile Casei Școalelor puse la dispoziția lui Iorga pentru colecția *Studii și Documente*, care astfel își încetează apariția, făcând loc unei noi activități a neobositului savant.

În cadrul Institutului Sud-Est European se acorda o importanță deosebită studiului limbilor străine, numeroși lectori predând albaneză, armeană, bulgară, cehă, greacă, maghiară, polonă, rusă, sârbă, slovacă, turcă. Cursurile de limbi străine au dat foarte bune rezultate, ele ținându-se, cu mici întreruperi, timp de 40 de ani (1914-1955). În 1937, vorbind despre realizările Institutului, Iorga arăta că acesta „de multă vreme a alcătuit un șir de lecții cu privire la fiecare din limbile balcanice și chiar din limbile unor popoare strâns legate de noi, care sunt la nord de această linie despărțitoare”¹³.

În ceea ce privește publicația Institutului, într-o primă perioadă (1914-1924) atenția a fost concentrată pe analiza critică a lucrărilor de istorie privitoare la sud-estul Europei. În perioada care a urmat (1924-1940),

în coloanele revistei s-au publicat studii care au adus o contribuție valoroasă la cunoașterea istoriei popoarelor balcanice și a relațiilor dintre români și „lumea de peste Dunăre”, relații atât de vechi și multiple.

În cadrul conferințelor care au avut loc la Institut, N. Iorga a abordat aspecte dintre cele mai variate din viața popoarelor balcanice: *Popoarele din sud-estul european și Occidentul* (1925), *Conflictele balcanice* (1926), *Instituțiile din sud-estul Europei* (1927), *Basele populare ale originii mișcări din Balcani* (1939), *Ce este sud-estul european* (1940).

Printre publicațiile Institutului au apărut lucrări de mare răsunet ale lui N. Iorga ca *Istoria statelor balcanice* (1913), *Ce înseamnă popoarele balcanice* (1916), *Istoria Albaniei* (1919). Față de Albania Iorga avea o simpatie specială, el văzând în această țară un fel de „balcon la Marea Venețiană” (marea Adriatică). Indiferent de simpatia pe care o nutrea Iorga față de Italia, el a recunoscut întotdeauna că țărmul de est al Adriaticii este locuit de slavi și albanezi, care erau deosebit de nemulțumiți de pretențiile italienilor. A oferit în cartea sa câteva mostre elocvente ale „zigzagurilor”, naivității și visurilor sale. Îi sfătuia pe albanezi ca, „dată fiind lipsa populației, să se inspire din vitalitatea aromânilor vecini cu ei” și „să opteze pentru protectoratul Italiei”, care nu avea să fie atât de abuziv ca (fostul) protectorat austriac. Mai mult, protectoratul italian asupra Albaniei „nu va duce la înrobire sau deznaționalizare”¹⁴. Iorga îi simpatiza pe albanezi datorită originii lor trace (marele savant avea el însuși o oarecare ascendență albaneză trasabilă). La începutul anilor '30, bazându-se pe descoperirile arheologice geto-trace, el a inițiat demersuri pentru înființarea unui institut arheologic român în Albania, teren necercetat, de la care te puteai aștepta la lucruri nebănuite. Pe lângă acest considerent, N. Iorga mai socotea că acolo a avut loc un proces deosebit de complex de îmbinare a elementelor slave cu cele latine. În 1932, regele Zogu I al Albaniei i-a donat personal lui N. Iorga un teren pentru Institutul Arheologic Român la Sahti Quaranta-Tirana¹⁵. Planul clădirii a fost întocmit de arhitectul P. Antonescu. N. Iorga a urmărit cu foarte mult interes mersul lucrărilor de construcție, care au fost terminate în 1937. Organizarea activității științifice a noului Institut a fost încredințată profesorului Dumitru Berciu. În condițiile începerii războiului, activitatea Institutului nu a mai putut continua, simpatia lui Iorga pentru Albania devenind însă și mai profundă, având în vedere că această țară lupta pen-

tru afirmarea și apărarea ei națională. Din acest motiv, atunci când Italia a înghițit Albania, Iorga a fost foarte nefericit¹⁶.

În primul deceniu al perioadei interbelice, Iorga a organizat mai multe congrese internaționale și a participat la câteva altele. Dintre acestea menționăm Primul Congres internațional de studii bizantine, desfășurat la București în aprilie 1924, ca urmare a inițiativei lui N. Iorga. Este una din marile sale victorii științifice pe plan mondial, afirmându-se în continuare, ca unul dintre cei mai străluciți bizantinologi din lume. Începând cu data de 10 aprilie au sosit la București istorici de pretutindeni, pentru prima dată România fiind gazda unui număr atât de impresionant de savanți. Se țin numeroase ședințe și importante comunicări; se fac vizite la diferite monumente din țară. Sunt prezentate congresiștilor corurile, dansurile și costumele populare românești. Cu acest prilej, a fost înființată revista „Byzantion”, care a devenit o sursă de informații asupra istoriei Bizanțului. Mulți bizantinologi renumiți au devenit colaboratori ai acestei reviste. Numărul pe anul 1932 al revistei „Byzantion” avea să fie dedicată istoricului român, purtând pe prima pagină următoarea inscripție: „Tomul VII al revistei «Byzantion», fondată la București în aprilie 1924, la primul Congres al bizantiniștilor convocați și prezidați de Nicolae Iorga este dedicat în semn de recunoștință și admirație marelui istoric al Bizanțului, Cruciadelor, României și Imperiului Otoman”¹⁷.

Al doilea Congres internațional de studii bizantine a avut loc la Belgrad, în aprilie 1927, unde Iorga ține comunicarea despre Evul Mediu bizantin. Aici au avut loc impresionante scene de prietenie din partea unor profesori sârbi, care făcuseră vizite la Văleni, cu ani în urmă. La rândul său, după congres, Iorga i-a invitat pe mulți dintre participanții străini în România și, firește, la Văleni¹⁸.

În perioada următoare, Nicolae Iorga a publicat trei studii fundamentale pentru înțelegerea vieții Romei orientale sub toate aspectele și care au ajuns pe masa de lucru a tuturor istoricilor din lume: *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation. D'après les sources* (3 vol., 1934); *Byzance après Byzance* (1935) și *Études byzantines* (2 vol. 1939-1940).

Din studiul realităților balcanice și al transmisiilor bizantine, Iorga a tras concluzia că Balcanii nu sunt un produs al influenței bizantine, care se aplică unei realități sociale și culturale anterioare. Această influență

bizantină, grefată pe un substrat anterior, poate să aibă durabilitate, să determine apariția din adâncurile istoriei a gesturilor culturale și politice ale urmașilor, creând *Bizanțul după Bizanț*¹⁹. Dar mai înainte de apariția capitalei estice a Imperiului Roman, Balcanii și-au avut cultura și tradiția lor. Așa ajunge N. Iorga la conceptul sud-europenității ca realitate particulară importantă și bine definită a vieții europene. O suită de studii având caracter social în primul rând, întreprinse la date diferite și din direcții diferite, a dus la configurarea acestei realități care este mai înainte de orice o „supraviețuire”. Fără să facă apel la B.P. Hașdeu și la conceptul de substrat al acestuia, N. Iorga dezvoltă, de fapt, pe teren istoric teoria „strat și substrat” lansată de Hașdeu în 1892²⁰.

În interpretarea Mariei Todorova, formularea dată de Iorga lucrării *Bizanț după Bizanț* supraviețuiește nu pentru că a fost o expresie fericită, ci pentru că reflectă mai mult decât a intenționat autorul. Este un bun termen descriptiv, în special pentru că exprimă trăsăturile comune ale popoarelor ortodoxe din Imperiul Otoman în ceea ce privește religia, legislația civilă, muzica și artele vizuale, subliniind totodată continuitatea celor două tradiții imperiale, unde fractura culturală marcată de apariția naționalismului e posibil să fi fost mai profundă și, în orice caz, mai radicală din punct de vedere intelectual decât cea produsă de cucerirea otomană. În același timp, ambele interpretări, o dată eliminate accentele evaluative sau sentimentale, pot fi articulate într-o manieră moderată și convingătoare. Alegerea oricăreia dintre ele nu este dictată doar de predispozițiile filozofice ori politice, dar și de considerentele metodologice²¹.

Cunoașterea de ansamblu a istoriei sud-estului european l-a călăuzit pe N. Iorga spre intuirea și apoi descifrarea caracteristicilor comune ale instituțiilor din această parte a Europei, înfățișate în lucrarea *Caracterul comun al instituțiilor din sud-estul Europei*, apărută în 1929, la Sorbona, și în care marele savant schița un veritabil program de cercetare a istoriei comparate a instituțiilor sud-estului european. Putere de stat, administrație, justiție, fiscalitate, sistem militar, forme ale vieții sociale erau principalele registre prin care puterea de pătrundere a marelui istoric pusesese în lumină similitudini care nu țineau deloc de un hazard al istoriei. Un fond vechi, reînnoit sub formă greco-romană și apoi romano-bizantină, era una din aceste indiscutabile permanențe istorice pe

care gândirea lui Nicolae Iorga le-a aplicat la eşafodajele dintre care unele sunt de o perenitate evidentă. Se impune de aceea să reamintim aici memorabila sa afirmație: „De altfel, înainte de a ne îndrepta spre instituții, o simplă privire asupra acestei lumi a sud-estului Europei poate îndeajuns să ne arate cât de mult sunt înrudite toate aceste națiuni prin originea lor, legate prin dezvoltarea lor și solidaritate în situația actuală tot așa cum au sprijinit situația acestor națiuni și în evul mediu”²². Pornind de la această premisă, cercetările ulterioare vor demonstra cu prisosință condițiile care au făcut posibile existența unor instituții similare în sud-estul european și supraviețuirea lor postbizantină²³.

Potrivit concepției lui Iorga, asupra Europei răsăritene s-au exercitat, în diferite epoci, curențele de civilizație ale Occidentului, iar Orientul ar fi trăit, începând de la anumite date, cu tradiții, cu idei noi venite din Occident.

Ideea unei continuități sud-est europene a fost dezvoltată în continuare de Victor Papacostea, unul dintre puținii care au preferat termenul balcanic. Sub distinsa conducere a lui Papacostea a funcționat la București Institutul de Studii Balcanice între 1937 și 1948, care a publicat o revistă de nivel academic, „Balcania”²⁴.

În concluzie, putem afirma că, asemenea multor probleme și epoci din istoria universală sau națională, în general, și acelea privind sud-estul european nu pot fi studiate ignorând contribuția majoră pe care a avut-o în acest domeniu Nicolae Iorga.

Note și referințe bibliografice

¹ N. Iorga, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea Românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 27; Gh. Buzatu, *N. Iorga – istoricul militant*. În: vol. *Nicolae Iorga 1871-1940. Studii și documente*, V, Coordonatori Constantin Bușe și Constantin Găucan, Editura Universității din București, 2008, p. 166.

² Vezi pe larg Stoica Lascu, *Nicolae Iorga și evenimentele din Balcani*. În: vol. *Nicolae Iorga 1871-1940. Studii și documente*, III, Coordonatori Constantin Bușe și Constantin Găucan, Editura Universității din București, 2007, p. 295-296.

³ Cf. Andrei Pippidi, *Pour l'histoire du premier Institut des études sud-est européennes*. În: „Revue des études sud-est

européennes", XVI, 1, 1978, p. 139-156; idem, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*. În: „Revista istorică”, s.n., II, 11-12, 1991, p. 641-650.

⁴ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Colecția Oameni de seamă, București, Editura Ti-neretului, 1968, p. 261.

⁵ N.A. Constantinescu, *Dare de seamă asupra întemeierii și activității Institutului pentru Studiul Europei sud-estice*, București, 1926, p. 5.

⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, București, 1934, p. 189.

⁷ Nicolae Iorga, *Histoire des Romains et de la Romanité Orientale*, vol. 1, partea 1, Paris, Librairie Ernest Laroux, 1937, p. 12.

⁸ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a IV-a, Introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, Iași, Polirom, 1999, p. 137.

⁹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 189; Valeria Costăchel, *N. Iorga așa cum l-am cunoscut*. În: *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Vol. II, coord. Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Bacău, Plumb, 1994, p. 237.

¹⁰ *Actul de întemeiere a Institutului*, vezi N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 4-7; Valeria Cos-tăchel, *op. cit.*, loc. cit., p. 237-238.

¹¹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 122-125; Nicholas M. Nagy-Talave-ra, *N. Iorga. O biografie*, Iași, Institutul European, 1999, p. 138.

¹² N. Iorga, *Trois conférence sur le Sud-Est de l'Europe*, București, p. 3-27; a se vedea și tonul cu care I. G. Duca povestește inaugurarea, la care era prezent ca ministru al In-strucțiunii, în *Amintiri politice*, Vol. 1, München, Editura Ion Dumitru, 1981, p. 171-173. Despre Institut, vezi N.A. Constantinescu, *op. cit.*; idem, *Institutul Sud-Est European*, în „Boabe de grâu”, II, 1931, p. 507-514.

¹³ N. Iorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări în Balcani*, București, 1939, p. 1.

¹⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 9.

¹⁵ *Un nou centru de cercetări românești peste hotare: Institutul de Arheologie din Albania*, în „Neamul Românesc”, 7.12.1937.

¹⁶ Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 258.

¹⁷ Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 309.

¹⁸ Institutul de Bizantinologie, fâgăduit de guvernul român congresiștilor, a fost creat printr-o lege din 1927, dar s-a realizat abia în 1935, fiind condus de N. Iorga până la moartea sa și, după 1940, de N. Bănescu, până la desființarea decretată în 1948.

¹⁹ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935.

²⁰ B.P. Hașdeu, *Strat și substrat, genealogia popoarelor balcanice*, în „Revista nouă”, nr. 1-2 din 1892, p. 5-27.

²¹ Maria Todorova, *Balcanii și balcanismul*, București, Humanitas, 2000, p. 258.

²² N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 3.

²³ Vezi Gheorghe Zbucă, *O instituție sud-est europeană: strașioții, voinici, viteji. Încercare de istorie comparată*, în *Analele Universității „Spiru Haret”*, Seria Istorie Nr.2, 1999, Bu-curești, Editura Fundației „România de Măine”, 2000, p. 117.

²⁴ Vezi pe larg Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică: Studii Isto-ric*, București, Editura Eminescu, 1983; Maria Todorova, *op. cit.*, p. 80.

Stoica LASCU

Nicolae Iorga – scrieri despre „macedo-români sau aromâni, românii din Peninsula Balcanică”

*N. Iorga vede în frații macedoneni
elemente de o rară inteligență
și de o energie fără pereche, întărire și mândrie
a oricărui loc l-ar ocupa pe moșia neamului.*

22 april 1932

St.L. – muzeograf la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie (1975-2003) și profesor la Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța (1993-2017); publicist. Autor de studii și cărți despre istoria României, în special a Dobrogei, despre Romanitatea Balcanică (aromânii și meglenoromânii), despre sud-estul european, mai cu seamă Albania modernă, despre istoriografia contemporană etc. Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România.

Patriarhului Istoriografiei române – pe care îl cinstim astăzi, la marcarea a 150 de ani de la naștere –, Apostolului neamului, marelui savant, care „avait toujours été préoccupé de la valeur morale de l’histoire, de l’aide qu’elle peut apporter à la marche chancelante de l’humanité”¹, „un géant du Danube”², cum l-au văzut străinii –, „un geniu al românismului”³, „omul destinului”⁴, „geniul fără pereche ce l-a produs plaiurile României, culmea cea mai înaltă a Ceahlăului moldovenesc, aureolată de belșugul soarelui ceresc, ale cărui raze binefăcătoare au încălzit poporul român mai bine de cincizeci de ani”⁵, cum l-au numit conaționalii săi – scurgerea timpului îi certifică neîncetat și tot mai pregnant previziunea din 1940 a filosofului Constantin Rădulescu-Motru: „Nicolae Iorga, figură legendară încă din timpul vieții, câștigă în grandoare cu cât timpul trece”⁶.

Cu adevărat, cel mai de seamă istoric al poporului nostru, personalitatea polivalentă fără egal, în plan universal, a epocii sale, a fost, totodată, și „cel mai bun cunoscător al românismului din sudul Dunării” – așa cum avea să scrie în 1941 Theodor Capidan (1879-1953)⁷, reputatul filolog și lingvist, cunoscut militant național-cultural, aparținător, el însuși, năpăstuitei ramuri balcanice a Romanității Răsăritene⁸.

În imensitatea scrierilor sale cu caracter istoric – zeci de cărți (culegeri de documente, monografii, sinteze, lucrări de popularizare) și mii de articole⁹ – se regăsește, într-adevăr, și reconstituirea amănunțită, a trecutului „ramurii balcanice a națiunii”¹⁰: „Macedo-românii sau aromânii nu sunt o unitate națională neglijabilă în Peninsula Balcanică, din contră, ei constituiesc o populație foarte numeroasă în Epir, Macedonia și în alte regiuni din partea medie și meridională a Peninsulei Balcanice, de-a lungul țărmurilor râului Vardar, în Tesalia, pe Rodope, în zona Monastir [Bitolia – Republica Macedonia de Nord], pe țărmurile Egee, în câteva teritorii cuprinse în granițele actuale ale noului Stat albanes și mai cu samă în Musachea, în regiunea Berat și Corița, unde se află nucleuri foarte importante de români. La aceștia – spunea N. Iorga într-o conferința organizată, la 7 aprilie 1922, de Societatea *Tinerimea Macedo-Română* – trebuie să se adauge un număr de români cari exercită păstoritul și cari trăiesc în triburi nomade, adică fără reședință fixă și cari se cheamă fărșeroți”.

N. Iorga a scris o lucrare cu tematică specioasă – cunoscuta *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcans* (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie etc.), apărută la București în 1919 (în același an este tradusă și în limba română „din îndemnul și cu cheltuiala d-lui Matei Gherassy”) ¹¹; istoricului și militantului pe tărâmul afirmării ideii naționale, firește că nu-i putea fi străină cauza acestor îndepărtați, geograficește, frați ai daco-românilor; deși părerile sale asupra unor aspecte ale istoriei aromânilor au cunoscut unele nuanțări¹² – mai ales în ceea ce privește elementele etnice constitutive ce au concurat la etnogeneza acestora –, pentru el, istoria aromânilor este în directă relație cu cea a fraților nord-balcanici: „Românii din Pind – odinioară și din Balcani – cari poartă în istorie, ca și frații lor de la Dunăre și Carpați, numele de vlahi, pe care li l-au dat bizantinii, ca și germanii, slavii și maghiarii, și cari se numesc pe sine, dar numai unii dintre dânsii, aromâni sau armâni,

formează o parte desfăcută, izolată, în mare parte desnaționalisată și împiedicată, prin vicisitudinile dureroase, de a forma un Stat osebit, a romanității în Orient”¹³.

(Nu este exclus ca savantul însuși să aparțină, prin ascendenți, acestei tulpini a Romanității, cu toate că el nu a insistat, de-a lungul vieții, decât accidental asupra originii sale, nepreocupându-l ca atare și nepronunțându-se fără echivoc¹⁴; în epocă, aromânii îl considerau însă, deseori, consăngen: „Mărturisim sincer că dacă și noi macedo-românii am avea asemenea locuri ca cele de la Santa Quaranta, i-am oferi unul. Ar fi fost – se scria, în 1932, într-o gazetă din Capitală redactată de intelectuali români de sorginte aromână – acesta un prilej ca să-și adune nepoții nealterați ai «bunicilor macedo-români»”¹⁵. Chiar și atunci când va conferenția – în mai multe rânduri – despre istoria „păstorilor români din Pind”¹⁶ sau se va afla în mijlocul lor, N. Iorga nu va face referiri la posibila ascendență comună.)

Asupra complexității problemei aromânești după 1900 N. Iorga avea să se oprească prin intermediul publicațiilor sale, după cum în intervenții la Cameră își va expune și acolo, franc, părerile ce nu coincideau, deseori, cu ale altor fruntași politici.

Pentru N. Iorga, înțelegerea între statele și popoarele din Balcani era absolut necesară din perspectiva asumării conștiente a rolului lor pentru garantarea propriului destin în această parte a Europei, colaborare asupra căreia va reveni, cu insistență, și în deceniile interbelice: „Avem o datorie de cinste față de aromâni, *pe cari nimeni altul nu-i poate apăra decât România* (subl.n.). Uciderea lor de bandiții greci e un fapt nespus de dureros. Oamenii noștri de stat trebuie să împiedice aceste măceluri și să dea oamenilor puțința de a trăi în pacea lor de buni gospodari pe cari nu ne gândim a-i anexa, în același timp – *avansează N. Iorga o soluție ce va fi concretizată în perioada interbelică pe scară largă* – să aducem la noi pe cât mai mulți dintre ei (...). Dar nu era oare alt mijloc (decât expulzarea unor greci din Regat – n.n.) de a scoate pe bieții aromâni din mâna nebunului? Un adevărat om de Stat, care înțelege ce reprezintă o țară, și nici decât un partid, l-ar fi găsit de sigur”¹⁷.

În aceeași vară a anului 1906, aproape fiecare număr al „Neamului Românesc” încorporează articole ale lui N. Iorga „în chestia macedonea-

nă”, socotită a fi „fost ridicată întâiu pe o vreme când la Dunăre erau numai două principate supuse turcilor și care nu puteau face peste hotarele lor nici un fel de politică. Noi abia știam de... cuțovlahi, pe cari doar dacă-i pomenise vreunul din scriitorii noștri mai vechi”¹⁸.

În toamna anului 1912, când tocmai izbucnise Primul Război Balcanic, N. Iorga avertizează că planurile Marilor Puteri de creare a unei Albanii și a unei Macedonii independente nu „înseamnă, însă, pe de parte, o Macedonie românească. Sunt așa de risipiți ai noștri și așa de puțini au o conștiință națională! Pentru a o trezi trebuie o muncă uriașă. Și consulii austriaci n’ajung pentru aceasta. Trebuie ca toți aromânii să se concentreze acolo pentru opera cea mare: crearea naționalității politice aromânești.

Azi ei sunt încă oaspeții noștri iubiți. Îi ajutăm, de și cultura noastră, viața noastră politică n’are neapărată nevoie de dâșii. Dar mâne – avertizează N. Iorga, *însă realitățile din anii interbelici, circumstanțele problematicei aromânești, îl vor dezminți*¹⁹ – cine din ei va mai bate străzile Bucureștilor va fi pentru orice om cu simțire un desertor și o canalie (*sic!*)”²⁰.

În timpul Războaielor Balcanice N. Iorga militează nu numai pentru apărarea drepturilor naționale – în noul context, al înfruntărilor pe câmpurile de luptă – ale românilor macedoneni, ci și a vieții frunțașilor acestora, amenințate, „se pare”, cu tribunalele marțiale grecești, cerând autorităților o atitudine fermă, care, dacă s-ar fi adeverit știrile, să ducă până la ruperea relațiilor dintre cele două țări: „Ar fi o infamie vrednică de un trib negru din adâncul Africei. Guvernul român e dator să ceară lămuriri, să dea comunicat, și, dacă asemenea ticăloșii s’au înfăptuit, să rupă legăturile diplomatice cu Statul care le tolerează și să arate supușilor lui din România drumul către casă”²¹.

Mai apoi, în perioada interbelică, N. Iorga nu-i va mai judeca în termeni la fel de aspri pe aromânii stabiliți în Țară; dimpotrivă, va avea cuvinte de reală apreciere, atât în materiale publicistice, în conferințe, cât și cu ocazia numeroaselor recenzii în care, în mod special sau ocazional, făcea referire și la trecutul istoric al românilor balcanici sau evidenția succesele pe plan intelectual ale unor frunțași ai acestora.

De pildă, în 1922 scria în revista craioveană „Ramuri” despre *Nota «macedoneană» a d-lui N. Bașaria* – cu referire la scrierile literare ale fostului său student (amintit mai sus), „născut în acele regiuni ale românismului balcanic”; la stingerea, prematură, din viață a profesorului Cezar Papacostea (1886-1936)²², după ce evidenția meritele clasicistului, N. Iorga ținea să releve dimensiunea profunzimii spiritului național-istoric al reprezentanților balcanici ai romanității: „Nu se va putea spune niciodată în de ajuns ce minunat prinos aduc în viața noastră națională frații noștri macedoneni, așa de puțini la număr și așa de bogați în fapte, poate și pentru că în ei e mai multă adevărată romanitate, și mai veche, decât în noi. Grecii moderni au dorit să și-i câștige. Ei însă, urmașii unor pricepuți negustori, au știut să păstreze pentru dânșii câștigul care era cunoașterea vechii limbi elenice, cu puțința de a pătrunde în grelele ei taine, atât de răsplătitoare, iar sufletul și l-au păstrat pentru ei – și pentru noi (subl.n.)”²³; la moartea, câteva luni mai târziu, a profesorului Iuliu Valaori (1867-1936), în octombrie 1936, deplângea „pierderea unui om de stâncoasă tradiție”, a încă unuia “din macedoneii cari au venit la noi ca să ne ajute (subl.n.) și cari prin munca și cinstea lor s’au așezat în primele rânduri ale societății”²⁴.

În același timp, este de spus că în anii ’20-’30, savantul a fost dublat, tot mai evident, și de omul politic cu mari responsabilități în Statul Român, astfel încât el își va atenua – vârsta își punea și ea pecetea – sensibil militantismul naționalist, pledând, mai accentuat, pentru toleranță, conlucrare și înțelegere între popoarele balcanice, fără a pierde complet din vedere, însă, și relevarea intereselor românilor de peste hotare; sunt relevate, în lucrări de sinteză, personalitățile elene/sârbești de origine aromână, contribuția lor la făurirea statului modern grec/sârb: „Se poate spune că originea cărturarilor, ca și a marilor negustori greci, fiind din acele părți unde elementul etnic grecesc e în minoritate (ultimul termen era cel puțin un elegant eufemism... – n.n.), spiritul acestor români a dat elenismului nou educația ca și prestigiul său intelectual, precum brațul altor aromâni – scria el în sinteza din 1919 – era să-i dea forma modernă de Stat”; la fel, într-o conferință din martie 1939, vorbind despre ministrul jugoslav de Externe (1939-1941) Țințar Marcovici (1889-1947)²⁵, arată că „nu este numai prietenul nostru, dar este de-ai noștri (subl.n.), fiindcă însușirea lui de «Țințar» nu este altceva decât coborârea din rândul acelor macedoneni care au dat sâr-

bilor rurali și războinici o burghezie și a căror istorie a fost dată într-o carte a d-lui profesor Popovici de la Belgrad, *așa încât cu d. Marcovici a fost foarte ușor să ne înțelegem* (subl.n.)²⁶. Verbul polemic antigrecesc lasă loc, cum se vede, unei mai olimpiene atitudini, a unei detașări științifice – poziționându-se însă, răspicat, împotriva afirmațiilor profesorului elen Antonios Keramopoulos (1870-1960), care încearcă să argumenteze că aromânii nu sunt decât vechii greci „latinizați”, alegație pe care N. Iorga o categorisește drept „o erezie”²⁷ (intelectualii aromâni din Țară – și învățați de certă autoritate științifică, precum Gheorghe I. Brătianu²⁸ – se vor poziționa și ei fără echivoc²⁹).

Analizele iorghiene vor releva în continuare, constant – în ceea ce-i privește pe aromâni –, calitățile lor de comercianți, de antemergători, deschizându-le „continuitorilor Veneției în Peninsula drumul care duce la prietenia recunoscătoare”³⁰; calitățile native, constructive și național-afective, apreciindu-le ca atare la cei stabiliți în Țară (cu predilecție în județele din Dobrogea de Sud). Urmașul „oamenilor de la Pind, de la Adriatică”, va reliefa – în același registru admirativ – „virtuțile acestei prețioase ramuri a neamului nostru”, care „sunt, pe orice câmp ar lucra: onestitate, lealitate și credință”³¹, aprecieri la adresa cărora fruntașii din Capitală ai românilor macedoneni vor exprima, la rândul-le, nu o dată, gratitudinea cuvenită: „Societatea de Cultură Macedo-Română înțelege să considere înălțătoarele cuvinte ale dvs. (ocazionate de moartea prematură a lui Cezar Papacostea – n.n.) ca un îndemn și un reazem pentru continuarea luptei pe căi legale întru apărarea drepturilor acestor frați”³².

La începutul lui iunie 1933, cu prilejul Congresului Ligii Culturale, desfășurat la Călărași, fostul prim-ministru (1931-1932) vizitează și localități din județul Durostor, unde se aflau, în mare parte, aromâni împroprietăriți de Statul Român, și va susține o conferință cu titlul *Două civilizații*. Pe parcursul călătoriei, în noua așezare Frașari, N. Iorga „a îndemnat pe cei care au primit pentru destoinicia firii lor recunoștința gliei ce i-a binecuvântat cu rod bogat, să păstreze alături de virtuțile neștirbite de viforul vremurilor vitrege, tradițiile străbune”³³, respectiv Apostolul Neamului adresându-le aromânilor dobrogeni, între altele, următoarele îndemnuri: „În țara cealaltă, a strămoșilor d-voastre, n-ați fost robii nimănui. Ați trăit pe temeiul vechilor privilegii de care nu s-a

putut atinge nimeni. Ați fost domni în casele voastre, în orașele pe care le-ați știut ridica. *Domni trebuie să vă simțiți și aici* (subl.n.)”³⁴.

De asemenea, el va scrie un emoționant articol în „Neamul Românesc”, intitulat *O comoară a neamului* (dar nu va face nici o aluzie la posibila înrudire de neam): „În marginea Silistrei am văzut și eu, cu prilejul Congresului Ligei Culturale, o comoară, o adevărată, dar nu îndestul de prețuită comoară a neamului nostru.

În Frașari, în Aidemir, unde s’au așezat câteva sute din miile de români macedoneni, curați, neamestecați cu nimeni, păstrând străvechiul tip iliro-roman, o curiositate și o mândrie a etnografiei balcanice, am văzut case mari, frumoase, larg clădite, bine împărțite, cu odăi de oaspeți, mobilate ca la orașe, cu încăperi deosebite pentru dormit, pentru ținut copiii, pentru bucătărie, cu grădină de flori și cu începuturi de livadă. Dar mai ales i-am văzut pe dâșii și pe dâsele, represintanții unei rase care n’a fost supusă nici o dată, politic și social, care, pe basa privilegiului păstrat de-a lungul secolelor, a stat drept în fața ori cui. Oameni de credință și de vitejie, călăuzi, ostași, ctitori de orașe, străbătători de țeri și mări, *creatori*.

I-am primit ca pe niște pribegi, când ei sunt invitații noștri, și i-am tratat une ori ca pe niște miluiți, când ei nu știu ce înseamnă mila nimănui. E vremea să se înțeleagă ce sunt așezările lor: *cetățile noastre la granița cea mai primejduită* (subl. n.) din lăuntru chiar”³⁵.

Acest articol surprinde, în doar câteva fraze, trăsăturile psihosociale ale acelor dintre ei stabiliți în județele din Dobrogea de Sud/Cadrilater, despre care N. Iorga scria, la 22 aprilie 1932, pe adresa ziarului „Macedonia”: „vede în frații macedoneni elemente de o rară inteligență și de o energie fără pereche, întărire și mândria oricărui loc l-ar ocupa pe moșia neamului”.

La capătul acestor succinte considerații pe marginea scrierilor lui N. Iorga despre românii balcanici și a relației cu aceștia³⁶, nu este lipsit de interes reamintirea unui mai puțin cunoscut articol publicat în „Neamul Românesc”, în 1935 – unul din rarele, totuși (în comparație cu multitudinea luărilor de atitudine din primul deceniu al secolului), din perioada interbelică, având drept subiect pe „frații balcanici”, o creionare sintetică a viziunii sale asupra locului și rosturilor existenței

aromânilor în societatea românească: „S’a făcut un act de dreptate și de prevedere națională prin acceptarea solemnă în cetatea politică românească a macedonenilor așezați ca grăniceri în locul cel mai primejdios al hotarelor noastre.

Chemați de oameni cu intenții bune pe o vreme când însă nu se prevedeau încă acele exproprieri balcanice care-i fac indesezirabili în vechile lor vetre, năvălitate de intruși de altă seminție, ei au fost multă vreme uitați, ba chiar și prigoniti de o administrație oarbă ori pusă în serviciul adversarilor noștri direcți.

Ei însă, acești oameni de ispravă, *au știut să reziste cu acea putere lăuntrică pe care o au mai mult decât alți români* (subl.n.). Ba au știut să se adapteze. Urmașii ciobanilor transhumanți au scos grâu din brazdă și au prins pește din baltă. Măine, ei vor da, de altfel după înseși tradițiilor lor, o burghezie orașelor. Înconjurați de o strașnică dușmănie, ei nu s’au lăsat în sama jandarmului și a grănicerului (se referă la aromânii împroprietăriți în cele două județe sud-dobrogene – n.n.). Organizați militărește, cu straja și cu armele lor, ei pot rezista unui atac prin surprindere. Învie într’înșii ostașii de pe vremuri, aceia ale căror canabe de lângă lagăre au dus până departe romanisarea și au pus temeiul nației.

Acuma, să-i slăbim cu politica de partid – *concluzionează, cu multă îndreptățire, N. Iorga* – și vom vedea de ce sunt în stare”³⁷.

Note și referințe bibliografice

¹ *Discours de M. Mario Roques, de l’Institut, professeur au Collège France, à l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, le 6 décembre 1940.* In: „Revue Historique du Sud-Est européen”, XVIII-e année, 1941, p. 19 [10-19].

² L. Bourgues, *Portrait. Le Professeur Iorga*, în „Gringoire”, N° 137, 19 Juin 1931, p. 2. În Arhivele Naționale ale României. Arhiva Istorică Centrală. *Fond N. Iorga*, dos. 18, f. 46.

³ Cum l-a numit într-o scrisoare (datată 28 dec. 1913, la Chichli Constantinopol) fruntașul românilor macedoneni N. Bațaria (1874-1952) (așa se grafia în acea perioadă; mai târziu va folosi varianta Batzaria) – *apud Scrisori către N. Iorga*, 3: 1913-1914. Ediție îngrijită de Petre Țurlea. Studiu introductiv de Andrei Pippidi. *Documente literare*, Editura Minerva, București, 1988, p. 176 (alte două scrisori, date 4 ianuar 1914 Constantinopol, respectiv 27 de-

cembrie 1914 *Grand Hôtel București*, din partea Al d-ei voastre devotat, N. Bațaria: p. 186-187, 373); vezi și N. Batzaria, *La aniversarea „Neamului Românesc”*. Amintiri mai vechi și mai noi. În: „Neamul Românesc”, XXX, nr. 6, 9 ianuarie 1935, p. 1-2; vezi și *infra* 37, 38.

⁴ Dragoș Protopopescu, *N. Iorga, omul destinului*, în „Buna Vestire”, I, nr. 144, 20 august 1937, p. 1.

⁵ *Ceahlăul culturii și spiritualității Neamului Românesc*, în „Vestitorul creștin ortodox”, VII, nr. 50, 20 octombrie-20 noiembrie 1939, p. 1.

⁶ Apud Petre Țurlea, *Nicolae Iorga. O viață pentru neamul românesc*, Editura Pro Historia (Col. Clubul Istoricilor, nr. 2), București, 2001, p. 131.

⁷ Marele istoric va avea cuvinte de laudă atunci când semnalează apariția, în 1932, a volumului *Arominii, dialectul aromân, studiu lingvistic*: „Această vastă lucrare, de cea mai mare importanță, începe cu o introducere și o cercetare bibliografică, deosebit de importante și pentru istorie” – N. Iorga, *Cronică*, în „Revista Istorică”. Dări de samă, documente și notițe, Vol. XIX, n-le 1-3, Ianuar-Mart 1933, p. 61; ca și la adresa acestuia: „Nu se poate spune în de ajuns care e bogăția punctelor de vedere, a noilor știri și frumoasa rânduială a formei în cuvântarea de intrare la Academia Română a d-lui Teodor Capidan, *Românitatea balcanică* (București 1935)” – Idem, *Cronică*, în *Ibidem*, Vol. XXIII, n-le 4-6, April-Iunie 1937, p. 191 (vezi și Idem, *Ascultând pe d. Capidan*, în „Neamul Românesc”, XXX, nr. 267, 8 decembrie 1936, p. 1).

Aprecieri la fel de elogioase, și despre Anastase N. Hâciu – autorul consistentului volum *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație* –, care, deși „n'est que professeur de philosophie”, „vient de donner un admirable livre d'information sur la vie des Roumains de Macédoine dont il descend lui-même. Il mérite, pour la qualité énorme de renseignements qu'il contient, d'être analysé presque page par page” – *Comptes-rendus*, în „Revue Historique du Sud-Est européen”, XIII-e année, nos. 10-12, Octobre-December 1936, p. 384 [384-386].

⁸ Th. Capidan, *N. Iorga și Românii din sudul Peninsulei Balcanice*, „Revista Istorică”. Dări de samă, documente și notițe, Vol. XXVII, n-le 1-12, Ianuar-December 1941, p. 41 [41-50].

⁹ Cu titlu de exemplu, materiale din „Revista Istorică” – *O nouă carte privitoare la Românii din Balcani* (este primul articol din numărul respectiv), în *Ibidem*, Vol. IX, n-le 7-9, Iulie-Septembrie 1923, p. 113-114. *Un Moscopolean Patriarh de Ohrida – și donația lui Gheorghe Castriotul*, în *Ibidem*, Vol. XVIII, n-le 10-12, Octombrie-December 1932, p. 314-315; *Iarăși Moscopole*, p. 350-353. *Un Aromîn dascăl al Academiei din Constantinopol*, în *Ibidem*, XXI, nr. 1-3, Ianuar-Mart 1935, p. 29. *Un mare negustor macedonean din secolul al XVII-lea* (este primul articol din numărul respectiv), în *Ibidem*, Vol. XXIII, n-le 7-9, Iulie-Septembrie 1937, p. 209-210: „Încetul pe încetul însemnătatea elementului românesc în Balcani prinde a se afirma. În frumosul studiu al d-lui Andrei Veress despre pribegia lui Grigore-Vodă Ghica în Apus se cuprinde un interesant raport din Viena, 8 Mart 1665, care ni arată cât de întinse erau la această dată legăturile de comerț al unui Macedonean și cât de mult ele erau în legătură cu împrejurările politice ale vremii” (p. 209).

¹⁰ N. Iorga, *Les Roumains et le nouvel état de choses en Orient*, Vălenii-de-Munte, Imprimeria „Neamul Românesc”, 1912, p. 15; să reamintim, în acest context, titlul cap. III (Cartea a II-a) din *Istoria românilor*, anume: *Noua creațiune românească în Balcanii secolului*

al XIII-lea: Asăneștii – Idem, *Istoria românilor*, vol. III: *Ctitorii*. Volum îngrijit de Victor Spinei. Text stabilit, note, comentarii și postfață de Victor Spinei. Addenda de Costică Asăvoaie, Indice de Sorin Iftimi și Victor Spinei [Coordonatorii ediția a II-a: Gheorghe Buzatu și Victor Spinei] (Academia Română – Filiala Iași. Institutul de Arheologie. Centrul de Istorie și Civilizație Europeană), Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 77-87 (p. 87-89: *Note și comentarii*).

¹¹ Idem, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcons (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie, etc.)*. Publiée par la Société des Macédo-Roumains de Bucarest (Publications de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale), Imprimerie „Cultura Neamului Românesc”, Bucarest, 1919 / 66 p. + 1 h. + 1 tab./.

¹² Pe larg, Mircea Popescu, *Nicolae Iorga și problema armânească*, în *Noul Album Macedo-Român* (Institutul Român de Cercetări), vol. I, Freiburg, 1959, p. 265-302.

¹³ N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*. Ediție românească publicată din îndemnul și cu cheltuiala d-lui Matei Gherrasy, Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, București, 1919, p. 7.

¹⁴ Vezi Stoica Lascu, *N. Iorga și „chestiunea aromânească” la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista istorică”. Serie nouă, tomul XIII, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2002, p. 24 (*nota* 13); despre ascendența sa, sinteza cercetărilor – care nu converg în sensul unei filiațiuni expres aromâne –, la Mihai Sorin Vasilescu, *Genealogii*, Albatros, București, 1999, p. 82-87; Idem, *Spița lui Iorga*, în „Dosarele istoriei”, VI, nr. 6 (58), 22001, p. 7-9.

¹⁵ G., *D-I N. Iorga cetățean de onoare și proprietar în Albania*, în „Graiul”, I, nr. 10, 10 iunie 1932, p. 4. La 19 noiembrie 2016 pe esplanada orașului-stațiune Sarandë a fost dezvelit un bust al lui N. Iorga (la ceremonie au fost prezenți și invitați din România, între care și semnatarul prezentului material); în alocuțiunea viceprimarului orașului s-a spus, între altele: „Acest bust (creație a sculptorilor albanezi de origine aromână Zisa Musha și Mario Musha – n.n.) reprezintă recunoștința noastră adusă lui Nicolae Iorga, omul care prin opera sa a ajutat la crearea statului modern albanez”.

¹⁶ N. Iorga, *Două veacuri mai mult în viața noastră istorică*, în „Neamul Românesc”, XIV, nr. 97, 14 mai 1919, p. 1.

¹⁷ Idem, *Paraponurile grecești*, în „Neamul Românesc”, I, nr. 12, 18 iunie 1906, p. 162-163. În context, Stoica Lascu, *N. Iorga și evenimentele din Balcani. Repere publicistice (1908-1940)*, în Constantin Bușe, Constantin Găucan (coord.), *Nicolae Iorga 1871-1940. Studii și documente*, III, Editura Universității din București, București, 2007, p. 293-364.

¹⁸ Stoica Lascu, *Două greșeli în chestia macedoneană*, în *Ibidem*, I, nr. 30, 20 august 1906, p. 502.

¹⁹ Idem, *Aromânii – catalizatori ai revigorării naționale, străjeri ai Statului Român la granița dobrogeană*, în „Picurariu de la Pind”, I, nr. 1, mai 1994, p. XI-XV (supl. al revistei „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994); *Așezarea românilor balcanici în sudul Dobrogei (1913-1940) – cauze, împrejurări, efecte*, în Stela Cheptea (coord.), *Paradigmele istoriei. Discurs. Metodă. Permanențe. Omagiu Profesorului Gh. Buzatu* (Academia Română-Filiala Iași. Centrul de Istorie și Civilizație Europeană) (Col. *Românii în istoria universală* – vol. 141), vol. I, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, p. 222-289.

²⁰ N. Iorga, *Datoria macedonenilor*, în „Neamul Românesc”, VII, nr. 134-135, 27 noiembrie 1912, p. 2.269-2.270.

²¹ Idem, *Măcelurile din Macedonia*, în „Neamul Românesc”, VII, nr. 130, 16 noiembrie 1912, p. 2.207.

²² Acesta este autorul mai multor scrisori expediate lui N. Iorga, pe care îl asigură de prețuirea sa: *Cu veche și nestrămutată stimă și admirațiune, C. Papacostea (19.XII. 1920) – apud Scrisori către N. Iorga. 6 (1919-1920). Partea a II-a (1920). Ediție îngrijită de Petre Țurlea. Documente literare* (Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”), f.e., București, 2003, p. 170.

²³ N. Iorga, *Un interpret de frumuseță și armonie: Cezar Papacostea*, în *Ibidem*, XXXI, nr. 151, 14 iulie 1936, p. 1; inclus și în *Idem, Oameni cari au fost*. Volumele III-IV. Ediție critică, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, f.e., București, 2021, p. 471.

²⁴ Idem, *Iuliu Valaori*, în *Ibidem*, XXXI, nr. 225, 16 octombrie 1936, p. 1; portret inclus în *Oameni cari au fost...*, p. 479. Finalul materialului: „În Ministerele noastre (Valaori fusese secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor în anii interbelici ai guvernărilor național-liberale – n.n.), unde încurcă toți improvizații, pierderea unui om de stâncoasă tradiție trebuie să fie simțită adânc”.

²⁵ Despre acesta, Б. Надовеза, Александар Цинцар-Марковиќ. Ролитичка кариера кариера-извадоци од биографиите за него, în „Документи” [Скопје, Scopia, Skopje], III, nr. 1 (9), јануари-март 2006, p. 19-20.

²⁶ N. Iorga, *Bazele populare ale oricării mișcări din Balcani*. Conferință ținută la 3 Mart 1939 (Institutul Sud-Est European), [Așezământul tipografic „Datina românească”, Vălenii-de-Munte (Prahova)], București, 1939, p. 3-4.

²⁷ Idem, *O eresie*. Cronică, în „Revista Istorică”. Dări de samă, documente și notițe, Vol. XXV, n-le 7-9, Iulie-Septembrie 1939, p. 289-292: „Ca o curiositate lăsăm să urmeze, după o notă diplomatică adresată nouă, resumatul, dat de ziare, al bizarei comunicații făcute solemn la Atena de distinsul arheolog A. Keramopulos. care, nu de mult timp, a cercetat și țara noastră 1 : «D. Keramopulos a început prin a sublinia că problema etnografică a <Cuțovlahilor> trebuie să fie studiată mai cu luare aminte de știința greacă, întru cât populația Greciei cuprinde în sînul ei un număr însemnat de <Cuțovlahi>. Președintele Academiei, care a funcționat pînă în timpul din urmă ca profesor de arheologie la Universitatea din Atena, a dezvoltat apoi tema sa, care ține să ajungă la conclusia: <Cuțovlahii> sînt Greci cari și-au uitat limba»” (p. 289).

În același an, în revista de istorie în limba franceză pe care o edita, N. Iorga avea să informeze – tot referitor la „eresie” – și „cetitorii” din lumea științifică occidentală – *Comptes-rendus*, în „Revue Historique du Sud-Est européen”, XVI-e année, nos. 10-12, Octobre-Decembre 1939, p. 374: „Th. Capidan, *Originea Macedoromânilor*, Mémoires de l'Académie Roumaine, IX, 2 «répond au discours du professeur Kéramopoulos, qui a essayé l'impossibilité de faire dériver la nombreuse population roumaine des Balcan d'auxiliaires militaires grecs au service de Rome, qui auraient désappris leur propre langue pour parler un dialecte roman. Il n'a pas été difficile de faire voir combien une pareille hypothèse est absurde»”.

²⁸ Gheorghe I. Brătianu [Profesor la Universitatea Mihăileană din Iași], *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*. Cu 5 planșe și a hărții afară din text, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940, p. 28-29. Volumul – al cărui *Cuvânt înainte* (p. 7-8) este datat 3 Septemvrie 1939 – este dedicat

Amințirii lui Alexandru Xenopol
profesor la Universitatea din Iași
a cărui carte

„Une énigme historique: Les Roumains aux Moyen Âge”
stă de jumătate de veac la temelia acestor cercetări.

N. Iorga va face referire la el, într-o *Cronică* (publicată postum): „D. Gheorghe I. Brătianu traduce în românește lămuririle date d-lui Ferdinand Lot, supt titlul *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (București, 1940). Ce se adaugă cu privire la preistorie e cules din multe locuri, dar nu formează o teorie și cu atât mai puțin o dovadă. *Se dă și un răspuns d-lui Keramopoulos* (subl.n.) și se discută asupra originii cuvintelor de «Vlah» și «Român». Autorul citează și o lucrare recentă a sa în *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1939” – N. Iorga, *Cronică*, în „Revista Istorică”. Dări de samă, documente și notițe, Vol. XXVIII, n-le 1-12 Ianuar-Decembre 1942, p. 114.

²⁹ „Opiniile” învățatului de la Atena, membru al Academiei Elene, nu reprezentau noutăți în literatura și media grecească, ci, acum, erau doar „reasamblate” sub o semnătură savantă notorie: „Starting with the work of Konstantinos Koumas (1832), Greek historical writing, for instance, questioned the Romanity of those Vlachs inhabiting Greece and considered them to be nothing but Romanized Hellenes. This theory, later adopted by other scholars, was systematized in an extreme and easy to attack form by a cultivated Greek archaeologist, Antonios Keramopoulos (1939), in the 1930s and, in recent times, it became the quasi-official version of the treatment of the origins of the Aromanians in the writings of Greek history” – Nicolae-Șerban Tanașoca, *Aperçus of the History of Balkan Romanity*, în Răzvan Theodoreescu and Leland Conley Barrows, *Politics and Culture in Southeastern Europe* (CEPES. Studies on Science and Culture), no publisher, Bucharest, 2001, p. 112 [97-174]. Pe larg, Stoica Lascu, „Aromânii nu sunt greci”. Răspunsurile intelectualilor români de sorginte aromână la afirmațiile” arheologului elen A. Keramopoulos (1939), în *Românitate și latinitate în Uniunea Europeană*. Ediție îngrijită de Tudor Nedelcea (Academia Română. [Centrul de Studii și Cercetări pentru Comunitățile de Români din Balcani]), III, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 2009, p. 322-383.

³⁰ N. Iorga, *Latinitatea în Balcani și românii din Macedonia*, în „Neamul Românesc”, XVI, nr. 121, 1 iunie 1921, p. 1.

³¹ Idem, *Ascultând pe d. Capidan*, în *Ibidem*, XXX, nr. 267, 8 decembrie 1936, p. 1.

³² *Macedonenii sunt nedreptățiți. Scrisoarea adresată d-lui profesor N. Iorga de d. dr. Petre Topa, președintele Societății de Cultură Macedo-Română*, în *Ibidem*, XXXI, nr. 171, 18 august 1936, p. 1; mai pe larg, Stoica Lascu, *Nicolae Iorga și aromânii* (I-II), în „Tomis”. Serie nouă, VI (XXXVI), nr. 9, 2001, p. 13; nr. 10, p. 13.

³³ C.F., *Acțiunea Ligii Culturale în Cadrilater*, în „Neamul Românesc”, XXVIII, nr. 131, 18 iunie 1933, p. 1.

³⁴ *Idei din cuvântările d-lui prof. N. Iorga către coloniștii macedoneni. La Silistra și la Frașari*. Cu prilejul congresului Ligii Culturale, în *Ibidem*, XXVIII, nr. 128, 15 iunie 1933, p. 1.

³⁵ N. Iorga, *O comoară a neamului*, în *Ibidem*, XXXI, nr. 132, 28 iunie 1936, p. 1.

³⁶ Vezi, în acest sens, Gheorghe Zbucnea, *Nicolae Iorga și aromânii*, în „Analele Universității «Spiru Haret». Istorie”, IV-V, 2001-2002, p. 25-29; Stoica Lascu, *N. Iorga et les macédo-roumains*, în „Analele Dobrogei”. Serie nouă, VII, 2002, p. 88-100.

³⁷ N. Iorga, *Cetățenii macedoneni*, în „Neamul Românesc”, XXX, nr. 214, 2 octombrie 1935, p. 1.

Vlad MISCHEVCA

O conferință din Atena a marelui istoric (1930)

VI.M. – cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr. conf. cercet. (*Associate professor*, Ph.D.); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (1995-2020; primul ei președinte); Laureat al ediției a IV-a (2019) a Galei Premiilor TVR MOLDOVA „Români pentru români” – *Premiul pentru promovarea istoriei neamului*. Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX); genealogia domnilor fanarioți; vexilologie heraldică; raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

Elaborând monografii și sinteze de mare valoare, cunoscute și peste hotare, Nicolae Iorga ne-a lăsat și numeroase studii de proporții mai mici, dar de o certă valoare științifică. Relevând originalitatea culturii românești, el a demonstrat, totodată, interdependența istoriei poporului român cu istoria altor popoare din estul, centrul și sud-estul Europei. Mai există încă studii și comunicări relevante care sunt, cu părere de rău, puțin cunoscute sau poate mai puțin accesibile cititorului român. Astfel, necesitatea cunoașterii și reeditării operei complete a marelui istoric rămâne și în continuare actuală.

În acest context, ne propunem să reactualizăm o originală comunicare susținută de către marele istoric, acum 90 ani, în cadrul unei conferințe academice din Atena. Rezumatul acestei conferințe a fost publicat în 1930, în ziarul atenian de limbă franceză „Le Messenger d’Athènes”¹.

„Le Messenger d’Athènes” apăruse din 1875, fiind un ziar în limba franceză publicat la Atena, destinat unui public alfabetizat, relativ înstărit, având contacte internaționale. Creat și regizat de un francez din Cargèse din Corsica, de origine greacă, Antoine Zannetakis-

Stephanopoli (1839-1913), apoi de fika sa Jeanne Stephanopoli (1875-1961), era un ziar militant: luptă atât pentru promovarea limbii franceze, a *Ideii Mari* (Μεγάλη Ιδέα) și a lui Venizelos, oferind articole aprofundate pe teme sale preferate. După ce Venizelos a eșuat în politica internă și în Tratatul de la Lausanne, ziarul a continuat o activitate *vegetativă*, supraviețuind până în 1961, fiind preocupat de interesele naționale². „Mesagerul” din Atena, care din toată presa de limbă franceză a avut cea mai lungă viață, publica în paginile sale traduceri, studii de arheologie și se angaja în dezbateri cu privire la problema limbii care divizase elenii³.

Discursul lui Nicolae Iorga, ținut în octombrie 1930 la Atena, fiind cu mare interes ascultat de către publicul elen, vine să aducă prețioase observații în ceea ce privește motivarea unor acțiuni ale grecilor în Principatele Române în anul 1821, privity prin prisma *psihologiei Ypsilantișilor*.

Iorga se afla în luna octombrie 1930 în Grecia, fiind participantul celui de-al treilea Congres Internațional de Studii Bizantine din Atena⁴: I – București, 14-20 aprilie 1924; II – Belgrad, 11-16 aprilie 1927; III – Atena, 12-18 octombrie 1930. Iar în memoriile sale el consemnează acest eveniment⁵.

În *Cronica*, din octombrie 1930, revista „Boabe de grâu” relatase despre „Bizantologii la Atena”: „pe străzi am găsit ziare... am citit în «Le

Messenger d'Athènes». Din el ne vorbea o frază cu întorsături și cadențe cunoscute. Ieri se deschisese congresul și între alți capi de delegație luase cuvântul pentru cea românească dl N. Iorga. Acest cuvânt l-am păstrat și l-am luat cu mine ca o frunză de laur sădit de noi pe coasta Greciei. Poate că n-are să apară în altă parte, și ar fi păcat, pentru caracterizarea lapidară a rostului Atenei păgâne și artistice față de Bizanțul creștin și politic, precum și pentru partea de autobiografie, atât de înviorătoare de la o vreme în tot ce spune și scrie marele istoric, împletită pe după locuri și fapte...”⁶

N. Iorga a revenit asupra acestei teme chiar în anul 1931, când publică cele cinci conferințe *despre viața grecească*: „La 1821, când s-a produs mișcarea de liberare, au fost două câmpuri de bătaie: unul la noi, cellalt pe pământul grecesc propriu-zis și în câteva insule. Într-o conferință pe care am ținut-o la Atena, am încercat să arăt un lucru: Alexandru Ipsilanti n-avea în vedere un adevărat războiu în regiunile românești. Era, întâiu, un agent al Rusiei, care, aceasta, vroia să înceapă turburări în Imperiul otoman și apoi să intervină. Acesta este, de altfel, sistemul pe care Țarii l-au întrebuințat întotdeauna. Ipsilanti, care-și cunoștea meșteșugul lui de militar, ca unul care luase parte la lupte însemnate, era un om foarte inteligent, mama lui fiind o Văcărească. El a vrut numai să provoace pe Turci și să aducă astfel pe ruși în situația de a trebui să intervină. Credea că, îndată ce se va vedea steagul cu fenixul, numai-decât se va forma de la sine Imperiul Bizantin. El a întrebuințat tot felul de oameni, foarte mulți români chiar, dintre cari unii s-au purtat bine în lupta de la Drăgășani.

Dar Alexandru Ipsilanti nu reprezintă adevărata mișcare grecească. Nu se poate face o mișcare națională cu oameni câștigați numai prin școală și carte, ci numai cu oameni cari au osul și carnea unui popor...

Tudor Vladimirescu, capul mișcării românești, era altfel: șef de țărani, om al datinii locale, el nu putea să facă decât ce a făcut și tot așa, în sensul lui, beizadeaua Ipsilanti. Nu e loc a se condamna nici unul, nici altul: fiecare a mers pe drumul lui, cu conștiința lui, cu puterile lui. Niciunul n-a avut noroc, și poate ca nenorocul lui Ipsilanti, mort în străinătate, a fost mai grozav decât al lui Tudor Vladimirescu, căzut prin trădare, dar la dânsul acasă”⁷.

De menționat că o singură referință la sursa dată – din ziarul ateni-an „Le Messenger d’Athènes” – am găsit-o doar în studiul fundamental al lui Mihail-Dimitri Sturdza *Dictionnaire Historique et Généalogique de Grandes Familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople*⁷. Deși, în același an (1930), această conferință a fost tradusă și publicată în ziarul „Neamul Românesc” (28 și 29 octombrie 1930. Anul XXV, numerele 239, 240)⁹.

În „Le Messenger d’Athènes” conferința istoricului român a fost însoțită de un succint comentariu, făcut de către directorul acestui ziar grecesc, dna Jeanne Z. Stephanopoli, care consemnase că: *Prof. N. Iorga, rectorul Universității din București, a sosit la Atena, unde a avut (la 18 octombrie) o conferință după o lungă ședință a Congresului de studii bizantine (ținând un discurs de 3 ore). N. Iorga a abordat o pagină din istoria greacă, ce s-a derulat pe pământ românesc – o problemă a cărei rezolvare o caută toți cercetătorii răscoalei grecești din 1821: Cum s-a întâmplat că Al. Ypsilanti s-a angajat într-o acțiune revoluționară (insurrectionnelle) în Principatele Dunărene – care trebuia să fie semnal pentru o revoluție în alt capăt al Peninsulei Balcanice – fără a-și asigura orice precauție ce i-ar aranja succesul? Acțiune cu atât mai greu de înțeles, deoarece Al. Ypsilanti făcuse o carieră militară strălucită în serviciul țarului – în campania contra lui Napoleon.*

Iorga a vrut să găsească explicația acestei probleme, ce nu și-a găsit încă o soluție absolut satisfăcătoare, în psihologia familiei Ypsilanților. El a căutat explicația în evoluția acestei familii și în educația lor. Însă N. Iorga caută întotdeauna să deosebească mișcarea lui Tudor Vladimirescu de sarcinile lui Ypsilanti...

Nu doar Ypsilanții, ci întreaga națiune greacă a fost făuritorul revoluției elene...

*Erou sau trădător, Vladimirescu a fost un individ*¹⁰. *El nu este națiunea română. Acțiunile lui personale nu puteau, în ochii grecilor, să reflecte întru totul un popor. Care n-ar fi fost scopurile lui Vladimirescu – acțiunile sale „au fost una din cauzele principale a eșecului mișcării insurecționale din Provinciile Danubiene”, – conchide autoarea (care semnează „J. S.”).*

De remarcat că asemenea păreri mai dăinuie și astăzi în istoriografia greacă, fapt pentru care am și considerat necesară expunerea sumară a

comunicării lui Nicolae Iorga, susținută la Atena, în ziua de sâmbăta, 18 octombrie 1930:

...Legături vechi și strânse leagă țările noastre. Însă este explicabil, de ce aceste două popoare nu se cunosc suficient: căile de comunicare sunt dificile; contactele intelectuale sunt îngreunate din cauza limbilor diferite. Lucrările științifice românești nu ajung aici, în Grecia... Eu personal am publicat în 1921, la centenarul insurecției grecești, o culegere de surse narrative fundamentale care n-au ajuns niciodată la Atena¹¹.

Astfel, sunt probleme pe care nu le putem rezolva decât împreună. Aceeași problemă – a lui Ypsilanti – trebuie abordată și din partea greacă, și din partea română. T. Vladimirescu a fost un trădător – spun grecii; el a fost ucis de eteriști – susțin românii, asumând această responsabilitate pe seama lui Al. Ypsilanti. De ce există asemenea contradicții?

E necesar de făcut o observație: există întotdeauna o tendință de a ajusta istoria la moda zilei – „romantică sau clasică”. La 1821 erai sau „erou” sau „trădător” – „clasicismul” nu cunoștea decât aceste două tipuri. Pentru a „umaniza” acești factori ai revoluției este necesar să recurgem la toate sursele.

În general, nu este posibil a scrie istoria modernă a Greciei fără a consulta izvoarele românești. Cum am mai spus-o și la Paris, unde au obiceiul de a confunda istoria unei țări cu istoria unui teritoriu. Or, istoria teritoriilor nu este istoria națiunilor. Istoria Franței în evul mediu s-a derulat pe Rodos, Cipru, Ierusalim, Antiohia tot așa ca și în Franța.

Istoria greacă s-a derulat, de asemenea, mult timp pe pământ românesc, Principatele Române devenind, după căderea Bizanțului, un centru al vieții spirituale și intelectuale, al vieții morale a creștinătății orientale...

Multe neadevăruri s-au spus și la adresa grecilor fanarioți, trimiși de Poarta Otomană ca guvernatori în Principatele Dunărene. Extorcările de care au fost ei acuzați erau impuse ca să răspundă exigențelor cerute de Poartă... Fanarioții, influențați de spiritul occidental, au fost astfel promotorii noii civilizații care se dezvolta pe malurile Dunării.

Noi am fost împreună fără ca nici unul din popoarele noastre să nu-și sacrifice nimic din interesele sale și din demnitatea proprie. Trebuie să înțelegem aceasta, în pofida dificultăților care există încă în calea acestei idei în cele două țări egale.

Dintr-o parte și din cealaltă îl contrapun pe Alexandru Ypsilanti și Tudor Vladimirescu. Dacă exista între acești doi oameni imposibilitatea absolută de a se înțelege, aceasta ținea de diferența concepțiilor lor fundamentale. Ypsilanti căuta eliberarea Orientului ortodox cu ajutorul clasei superioare, reunite printr-o cultură elenă unică. Vladimirescu urmărea redobândirea independenței pentru națiunea sa cu ajutorul unei mișcări populare. Ambii au căzut pradă unei fatalități mult mai superioare forțelor proprii.

Pentru a demonstra aceasta este necesar să abordăm psihologia Ypsilanților. Alexandru Ypsilanti era nepotul unui om politic, calculat și rece, care dorea să reunească intelectualitatea greacă – voievodul țărilor române Alexandru Ypsilanti (domn de două ori în Țara Românească, 1774-1782 și 1796-1797, și odată în Moldova, 1786-1788 – Vl. M.), mare reformator, cu programe mult mai vaste...¹² Totodată, el (Alexandru Ypsilanti, eteristul – Vl. M.) era fiul unui romantic – Constantin Ypsilanti, care murise în exilul său din Kiev (la 27.06/9.07.1816. – Vl. M.) și care s-a manifestat de foarte tânăr, printr-o escapadă, împreună cu fratele său Dimitrie (mort la 1783 – Vl. M.), ceea ce-i costase cariera (tatălui). Ambii frați au fugit în Austria, îndreptându-se către Viena. Un mare boier, Ienăchiță Văcărescu, care mai târziu i-a devenit socru lui Constantin Ypsilanti, a fost însărcinat să-i întoarcă pe fugari, care declarase că au vrut să caute „libertate”¹³.

Ulterior Constantin obținuse tronurile Principatelor Române, însă, ne dorind să rămână doar „un simplu principe al Valahiei”, a profitat de războiul ruso-turc din 1806 (1806-1812 – Vl. M.) pentru a se instala cu ajutorul armatei țariste și în Moldova. El căutase, de asemenea, să mai obțină sub oblăduirea sa și Serbia (istoricul Yakchitch a arătat în amănunte această acțiune)¹⁴.

Acestea urmau să devină o simplă bază pentru a merge mai departe – e vorba de planul restaurării Imperiului Bizantin, cu vre-o 12 ani mai înainte decât în anul revoluționar 1821...

În fine, prin mama sa, Alexandru Ypsilanti (1792-1828 – Vl. M.) era descendentul unei familii ce a dat cinci poeți – Văcăreștii, reprezentați astăzi de dra Elena Văcărescu...¹⁵

Astfel, Al. Ypsilanti a moștenit, atât din partea tatălui, cât și a mamei, „tendințe romantice”. El a fost „favorizat” de către unele persoane din anturajul Curții ruse, fiind protejat de împărăteasa Elizabeta (mama împă-

ratului Alexandru I – Vl. M.), o persoană mistică. Al. Ypsilanti n-a scăpat nici de influența lui Napoleon, la fel ca și protectorul său Alexandru I.

Precum Napoleon a vrut să-i impresioneze pe dușmani – Rusia (la 1812), tot așa și Al. Ypsilanti a vrut să-i „impresioneze” pe români și alte popoare slave din Balcani, încă puțin pregătite, necătând la prezența în oastea sa a sârbilor și bulgarilor: Prodan, Makedonski, „preotul sârb” Mladen.

El credea, că sosind în Valahia – toate popoarele peninsulei Balcanice se vor răscula. Însă greșea și prin urmare a târăgănat... Ca și în 1877 – Rusia promovase o politică, asemenea unei doamne, care „visant l'impossible, excitant au geste beau et vain”¹⁶. Am găsit în colecția de documente Radowitz din Berlin o scrisoare a împărătesei, care scria cu simpatie despre „afacerea” lui Ypsilanti...¹⁷

Putem conchide că, în general, familia Ypsilanti și mai ales cele trei generații de bărbați: Alexandru voievod (mort la 1807), Constantin voievod (mort la 1816) precum și descendenții lor – Alexandru, Dimitrie și ceilalți frați eteriști au lăsat urme adânci în istoria românilor și a Greciei moderne. Iar o lucrare de sinteză a consacrată istoriei acestor fanarioți încă nu a fost scrisă, fiind realizate studii și articole doar despre unii membri ai distinsei familii.

Comunicarea lui Nicolae Iorga, bine primită de către publicul ateniian în anul 1930, vine să ne înlesnească această sarcină istoriografică, aducând prețioase observații în ceea ce privește motivarea unor acțiuni ale grecilor în Principatele Române, abordate prin prisma caracterului și psihologiei Ypsilanților. O ulterioară publicare integrală a demersului marelui istoric român va fi, la sigur, binevenită¹⁸.

Note și referințe bibliografice

¹ Une Conférence de M. Iorga „La psychologie des Ypsilantes”. În: „Le Messenger d'Athènes”. Nouvelle série, Nr. 2541, mardi, 21 octobre 1930, p. 1, 2, 4.

² Joëlle Dalègre, „Le Messenger d'Athènes” ou la défense de l'Hellénisme, *Cahiers balkaniques* [En ligne], 47 - 2020, p. 53-82; mis en ligne le 21 août 2020, consulté le 21 décembre 2020. URL: <http://journals.openedition.org/ceb/16158>; DOI: <https://doi.org/10.4000/ceb.16158>.

³ Despina Provata, *La presse francophone grecque. Reven- ditions nationales et ouverture vers l'Europe*, Presses

allophones de Méditerranée – édité par Jean-Yves Empereur et Marie-Delphine Martelliére, *Études Alexandrines* 41 – 2017, p. 290.

⁴ Marie Nystazopoulou-Pélékidou, *L'Histoire des Congrès internationaux des Études Byzantines*. Première partie. În: „Byzantina Symmeikta” 18 (2008), p. 11-34, (online la byzsym.org) https://dero.qaz.wiki/wiki/Association_Internationale_des_Etudes_Byzantines.

⁵ N. Iorga, *Memorii. Încercarea guvernării peste partide (1931-1932)*, Vol. VI, București, 1939, p. 22.

⁶ „Boabe de grâu”, octombrie 1930, Anul I, nr.8, p. 493.

⁷ N. Iorga, *Vederi din Grecia de azi*. Cinci conferințe despre viața grecească actuală publicate de Casa Școalelor, București, 1931, p. 133-134.

⁸ Sturdza M.-D., *Dictionnaire Historique et Généalogique de Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 471.

⁹ Aducem sincere mulțumiri colegei noastre din Iași dr. Elena Chiaburu pentru amabilitatea obținerii unor fotocopii ale acestui ziar.

¹⁰ Tudor Vladimirescu (născut între 1770-1780? – 1821) a fost cu adevărat o personalitate marcantă din Panteonul neamului nostru. Deși fiu de țărani, crescut într-o casă boierească, Nicolae Iorga îl consideră om cult pentru vremea sa „...cunoscând greaca și germana, având noțiuni de drept, funcționând ba ca agent comercial al patronului său în Transilvania, ba ca avocat pentru a reglementa o succesiune la Viena” (Iorga N., *Locul românilor în istoria universală*. București, 1985, p. 377). Profesorul Nicolae Ciachir adaugă că, prin profesia sa, „era obligat să aibă cunoștințe de turcă, sârbă, și bulgară, iar în calitate de comandant de panduri și porucic (locotenent) în armata țaristă, în cei șase ani cât a durat războiul cu otomanii (1806-1812), era imposibil să nu învețe și limba rusă” (Ciachir N., *Istoria popoarelor din Sud-Estul Europei în Epoca modernă*, București, 1998, p. 118).

¹¹ Probabil, este vorba despre lucrările lui N. Iorga: *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu, Cu o comunicare făcută la Academia Română*, București, Cartea Românească, 1921, 423 p.; Idem, *La révolution grecque sur le Danube. Quelques renseignements nouveaux surtout de source roumaine*, în: „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, VIII, 1921, nr. 8-9, p. 91-100; Vezi și N. Iorga, *Grecs et Roumains au cours des siècles*, București, 1921.

¹² Despre Alexandru Ypsilanti voievod (născut între 1724-1736? – ucis de otomani la 1807) s-a scris că „a fost unul dintre cei mai de seamă” dintre domnii fanarioți; vezi: Mischevca V., (Zavitsanos P. – editor), *Principele Constantin Ypsilanti. 1760 – 1816*, Chișinău, 1999, p. 14-43.

¹³ Despre această acțiune a beizadelelor Ypsilanti din decembrie 1781, ce a constituit o delicată problemă diplomatică vezi: Mischevca V., (Zavitsanos P., ed.), *op. cit.*, p. 29-33; Cernovodeanu P., *Fuga fiilor lui Alexandru Vodă Ipsilanti din Țara Românească, reflectată în rapoartele diplomatice britanice (1782)*, în: *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici*. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu, București, 2000, p. 683-698.

¹⁴ Grégoire Yakschitch (Grgur Jakšić, 1871-1955), *L'Europe et la résurrection de la Serbie (1804-1834)*. Avec une préface de M. Émile Hauman, Paris, Hachette, 1907, 530 p.

¹⁵ Ramura familiei Ypsilanti era descendentă prin câteva generații de femei direct de la domnul martir Constantin Brâncoveanu (1654-1714). Vezi arborele genealogic al Ypsi-

lanților: Μισκεβκα Βλ., Ο Ηγεμονας Κωνσταντινος Υψηλαντης. Θεσσαλονικη: Αδελφων Κυριακίδη, 2008, σ. 296-297; Mischevca Vlad, *Elisabeta Ypsilanti (Safta Văcărescu) – Maica eteriștilor (Două secole de la Revoluția Greacă: 1821-2021)*, în: „Limba Română”, nr. 2, 2021, p. 352-362.

¹⁶ Detalii vezi: Ciachir N., *Poziția Rusiei față de mișcările revoluționare de la 1821 din sud-estul Europei*, în: „Revista de istorie”, nr. 9, București, 1982.

¹⁷ Scrisoare, din 1821, a împărătesei Elisabeta a Rusiei, soția țarului Alexandru I, referitoare la primirea în audiență a generalului Al. Ypsilanti în ajunul plecării lui spre Moldova, pentru declanșarea insurecției grecești (*Radowitz-Sammlung*, nr. 1315). Publ.: Iorga N., *Acte și fragmente*, II, p. 562. Vezi: Căndea V., *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Serie Nouă, vol. II. *Finlanda – Grecia*, București, 2011, p. 234.

¹⁸ Prima republicare, într-o sumară expunere (în traducere din limba franceză), a acestei interesante comunicări a lui Nicolae Iorga am făcut-o în paginile săptămânalului de limbă română din Grecia – „Curierul Atenei” (nr. 53, 21-27 martie 2003, p. 7); Mischevca Vl., *Nicolae Iorga despre psihologia Ypsilanților. O conferință mai puțin cunoscută a marelui istoric: Atena, 18 octombrie 1930*, în: *Studii de istorie modernă. (In memoriam professoris Mihail Muntean)*, Chișinău, Cartdidact, 2003, p. 260-265.

Ion I. IONESCU

Nicolae Iorga în pacea și buna înțelegere românească de la Vălenii de Munte

I.I.I. – profesor universitar doctor, Departamentul de Sociologie și Asistență Socială al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, autor a numeroase volume, studii și articole în reviste de specialitate din țară și străinătate, membru în comisii de doctorat, prodecan al Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice, membru al Senatului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, membru fondator al Societății Sociologilor din România, *Profesor Emerit* (2018).

Ne putem minuna de povestea „unei vieți de om așa cum a fost” Nicolae Iorga – istoric, documentarist, critic literar, dramaturg, poet, memorialist, ministru, parlamentar, prim-ministru, profesor universitar și academician, cu studii la Botoșani și Iași, la Paris, Berlin, Leipzig. A scris peste o mie de volume, un impresionant număr de studii, articole, recenzii etc. în șapte limbi¹. În ce condiții a făcut toate acestea? Botoșaniul în care s-a născut era pe atunci o localitate patriarhală, semirurală, Bucureștiul (unde a stat ca profesor și om politic²) era „Micul Paris” ce trăia o perioadă de profunde schimbări de ambient, în Vălenii de Munte domnea un patriarhalism desăvârșit, pacea și buna înțelegere românească³. În acest context societal, Iorga a fondat reviste⁴, a căutat în arhive⁵ documente, acte cu privire la istoria românilor, a fost curatorul și editorul colecției de documente a fraților Hurmuzachi, i-a vizitat pe românii din Bucovina (în Imperiul Austriac), pe cei

Articol scris pe baza unor informații puse la dispoziție de doamna Claudia Giannotti, muzeograf, șef de secție la Muzeul Memorial „Nicolae Iorga” din Vălenii de Munte.

din Basarabia (aflată pe teritoriul Imperiului Țarist)⁶, a scris despre relațiile româno-ruse (Iași, 1917), a mers în Imperiul Otoman⁷, a publicat în engleză despre Imperiul Bizantin, a scris *Istoria statelor balcanice* și *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani* etc. Când s-a decis alianța României cu Antanta (în timpul Primului Război Mondial), Iorga se bucura că „a sosit ceasul pe care-l așteptam de veacuri, pentru care am trăit întreaga viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gândit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui, ca robi, rodul ostenețelor noastre”⁸. În timpul războiului mondial a publicat articole, broșuri dedicate menținerii moralului soldaților și civililor⁹, pe 1 decembrie 1918 a participat la Marea Unire, după alegerile din 1919 a devenit membru al Senatului României (unde a ținut discursuri privind „drepturile românilor asupra teritoriului țării”), a condus Comisia Monumentelor Istorice, s-a întâlnit cu delegații străine (cărora le ținea discursuri despre români), a lucrat la proiectul de Alianță polono-română, a participat la omagierea lui Dimitrie Cantemir (ale cărui rămășițe pământești au fost aduse din Rusia și îngropate în țară), și-a exprimat public temerile față de dorința de expansiune a Ungariei, față de pericolul pe care îl prezenta Germania nazistă, față de pericolul URSS. A primit amenințări din partea Gărzii de Fier, dar a continuat să acționeze pentru „dezvoltarea spiritului uman”, contra „pornografiei” moderniştilor. A ținut discursuri în Franța, Anglia, Italia, Elveția, Danemarca, Spania, Suedia, Regatul Iugoslaviei etc., a fost în Statele Unite (unde a vizitat numeroase orașe cu frumoase comunități româno-americane și s-a întâlnit cu președintele Hoover), a fost lider al mișcării pan-europene. Pentru scurt timp a fost Prim-ministrul României, a continuat să publice¹⁰, concentrându-se pe activități militante și jurnalistice, contra legionarismului, pentru păstrarea granițelor României Mari. În tot acest timp, Iorga nu a uitat de cultură și de educație, a lăudat forța creativă a românului, văzând Europa ca pe o comunitate de națiuni (respingând izolaționismul și xenofobia primitivă), activitățile sale educaționale, culturale și social-politice demonstrând voința de integrare a istoriei României în istoria universală.

„Patriarhul culturii române”, „o minune de om”, așa cum îl numea A. D. Xenopol, „una dintre personalitățile legendare, plantate pentru

Vălenii de Munte. Muzeul Memorial „Nicolae Iorga”

eternitate în pământul țării și în istoria inteligenței umane”, „curajosul intelectual al națiunii”, „înțelepciunea și originalitatea geniului român”, după cum aprecia Constantin Rădulescu-Motru, s-a implicat cu toată forța în viața social-politică și culturală a României, într-o epocă de renaștere națională, iar înfăptuirile lui Nicolae Iorga: sfinte locașuri de cultură, instituții laice fondate pun în evidență calitățile excepționale ale savantului – patriotism, demnitate, înțelepciune, erudiție, dragoste necondiționată pentru semenii...

Tipografia „Neamul românesc” (care își schimbă titulatura după Primul Război Mondial în „Datina românească”) scoate de sub teascurile sale peste 700 de cărți, jumătate fiind scrise de Iorga¹¹. Tipografia a lucrat, trecând prin vremuri tulburi, cu o pauză între anii 1916-1918, când a fost transformată în închisoare de către ocupanți, și în 1927, când un incendiu a distrus camera rezervată orfanilor de război. Pe 25 septembrie 1940 apărea la Văleni, în „foaia conștiinței naționale”, ultimul articol scris de Iorga (după care a urmat suspendarea ziarului „Neamul Românesc”).

Instituția ce pune în valoare activitatea socio-culturală neobosită desfășurată de către Nicolae Iorga la Vălenii de Munte este Universitatea de vară înființată în 1908 (în perioada interbelică a purtat denumirea de Universitatea populară) scopul cursurilor fiind acela de a evidenția cunoașterea la zi, descoperirile, invențiile și inovațiile din științe, pentru „punerea în funcție a sufletului național”, pentru desăvârșirea acestui suflet, după cum spune istoricul Petre Țurlea.

Deschiderea cursurilor a avut loc pe 2 iulie, în fața unui public format din localnici și profesori din diferite „ținuturi ale românimii”, temele abordate fiind din diverse domenii, cu accent pe caracterul popular, patriotic și de solidaritate națională. Sosirea lui Iorga era așteptată cu nedisimulată nerăbdare, apariția sa pe scenă era de mare simplitate, dar influența cuvântului înaripat al savantului asupra ascultătorilor era covârșitoare. Iorga intra de la început în tema tratată, fără multă introducere sau fraze căutate. Ascultătorii, „cu creionul în mână, uitau adesea să mai facă însemnări în carnete, fiindcă ochii și mintea pluteau fermecate..., iar o lumină a tainelor divine îndemna sufletul muritor să se înalțe”¹². Încă de la început puterea habsburgică a căutat să intimideze și să pedepsească pe românii care se duceau la Văleni, iar unii politicieni români încercau să atragă intelectualii implicați la cursurile ce se țineau la Iași. Ziarul „Neamul Românesc” îi îmbărbăta pe cei care nu puteau veni spunându-le să nu se teamă, deoarece nu vin la întruniri imorale sau politice supărătoare, ci vin la școală, să învețe, vin pentru carte, pentru minte. Toate piedicile au fost trecute datorită voinței de neclintit a lui Iorga de a duce la bun sfârșit un lucru bine început. Cursurile au început bine și se vor desfășura așa cum au fost anunțate, cu regularitate, spunea el. Savantul, alături de G. M. Murgoci, N. Dobrescu, St. Bogdan, N. Manicatide, V. Bogrea, Al. Lepădatu ș.a. au tratat subiecte privind trecutul istoric, cultura, geografia și economia țării. Auditoriul venea din Brașov, din Basarabia și Bucovina, și era format din educatori și studenți, dar și din persoane cu alte îndeletniciri sau fără preocupări didactico-științifice. Înafara cursurilor ținute – care aveau caracter cu totul liber, urmate de discuții între auditori, între aceștia și profesori – erau mult așteptate și plimbările prin târg sau de-a lungul râului Teleajen. De asemenea, excursiile în împrejurimi, la Slănic, la Mâneciu, Suzana sau Cheia, ocazii cu care aveau loc discuții cu locuitorii din sate. Mulți entuziasmați de astfel de activități îl vizitau ulterior pe Iorga, pentru a-l vedea cum lucrează, când scrie și face corecturile. „După o lună trăită acolo erai alt om, purtai cu tine ceva din gândirea și simțămintele lui Nicolae Iorga, plecai plin de entuziasm și de încredere în viitorul țării”, spunea Barbu Teodorescu. Ecoul cursurilor de la Vălenii de Munte a fost mare și general, dar, din păcate, nu a avut ecou în presa timpului. Cele petrecute acolo se păstrau în suflet, în memorie, nu se comunicau presei, din motive lesne de înțeles. Nici în „Neamul

Românesc” nu găsim multe date despre cele întâmplate la Văleni, cu excepția rezumatelor cursurilor ținute.

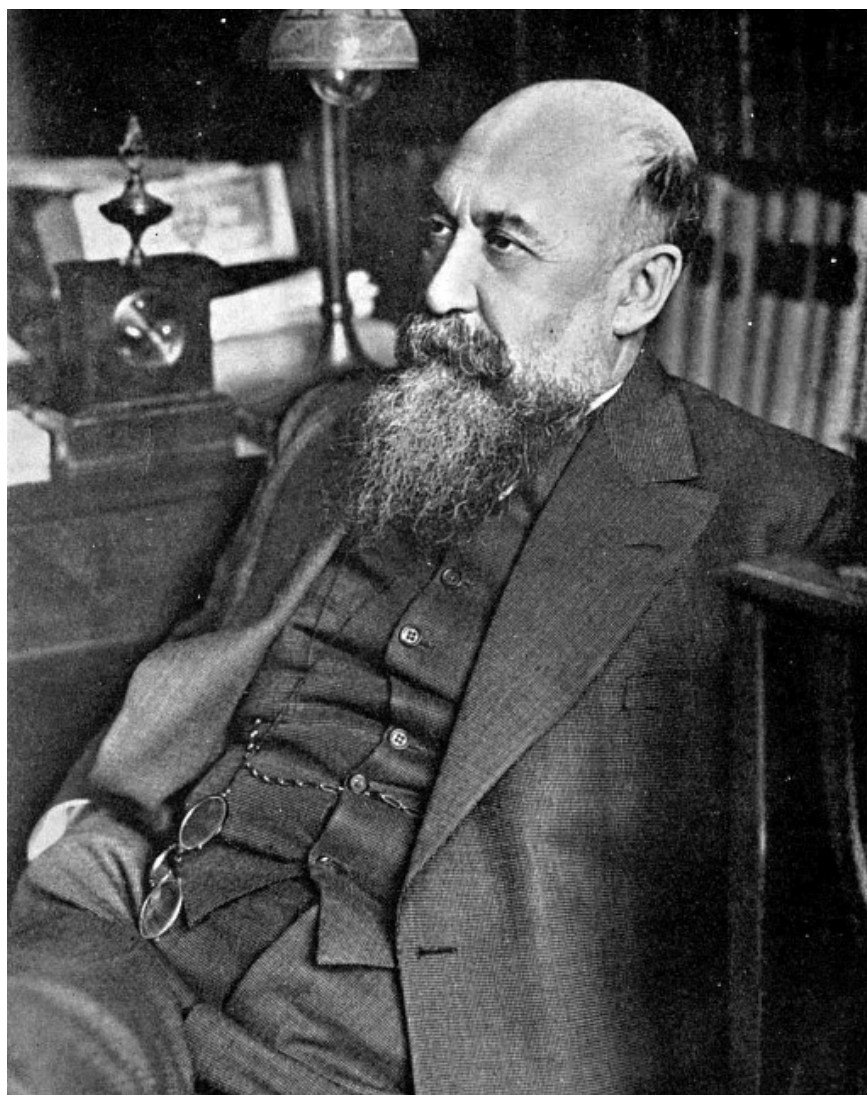
Aici erau mult așteptate și serbările populare, ocazii cu care se recitau poezii de Alecsandri și Vlahuță, se cânta la vioară și flaut, se dansa pe muzică populară românească. Cei prezenți primeau cărți poștale ilustrate cu chipurile lui Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu ș.a. Un auditoriu numeros s-a strâns în 1912, când au venit români de peste hotare, pentru a participa la cursuri în sala cea nouă din curtea tipografiei.

Merită amintit faptul că ceea ce se întâmpla la Vălenii de Munte nu era subvenționat de stat, care sabota adesea Universitatea lui Iorga. Fiecare profesor care ținea prelegeri acolo își suporta singur cheltuielile deplasării, la fel ca și auditorii. Voința lui Iorga și a românilor participanți a făcut ca aceste cursuri să aibă loc până la moartea sa. Era vorba de „o putere de nebănuir, reieșită din energia morală a unui popor întreg”. Scrierile lui Iorga circulau, mobilizau sufletele, iar vorbele sale îndemneau la acțiune. La Văleni a fost o școală a iubirii, gândirii și culturii românești, o „Universitate în vechiul stil medieval, o obște pentru comunicarea liberă a cunoștințelor și pentru discutarea soluțiilor”. În Universitate nu erau grade, nici diferențe existente în societate, ci o adevărată democrație culturală și socială, unde se pleda pentru morală socială, pentru igiena minții, pentru respectarea legii. Nouă sală de cursuri inaugurată în 1912 a fost tot rezultatul unei voințe asociate cu entuziasmul și patriotismul ce au dus la Unirea din 1918. Prelegerile lui A. D. Xenopol, V. Pârvan, D. Gusti, B. Delavrancea, I. Bianu, V. Bogrea, S. Pușcariu și ale altor mari personalități din afara țării au atras studenți și profesori din multe țări europene, dar și din America. Barbu Teodorescu mărturisește că a avut misiunea de a-i învăța românește pe cărturarii italieni Mario Ruffini, Gino Lupi, Baffi, Pomilio ș.a. G. M. Murgoci a adus personalități din Anglia (folcloriștii Moses Gaster, Wright de Chapman, filologul Craigie – care lucra atunci a dicționarul limbii engleze). Cunoscutul geograf francez Emmanuel de Martonne a vorbit auditoriului în limba română. În 1928 au venit la Văleni filologul Bartoli de la Torino și geograful Ricardi de la Roma. În 1931 au fost aici Jacques Ancel, H. Bouchard, Charles Diel, Louis Courtois, Michel Lascoris ș.a. Dacă în 1913 cursurile universității nu apar

NICOLAE IORGA – 150 | I

Vălenii de Munte: imagini de ieri și de azi

(surprinse recent de Ion I. Ionescu
la Muzeul Memorial „N. Iorga”)

Nicolae Iorga. 1931

Vălenii de Munte

Casa Memorială din Vălenii de Munte

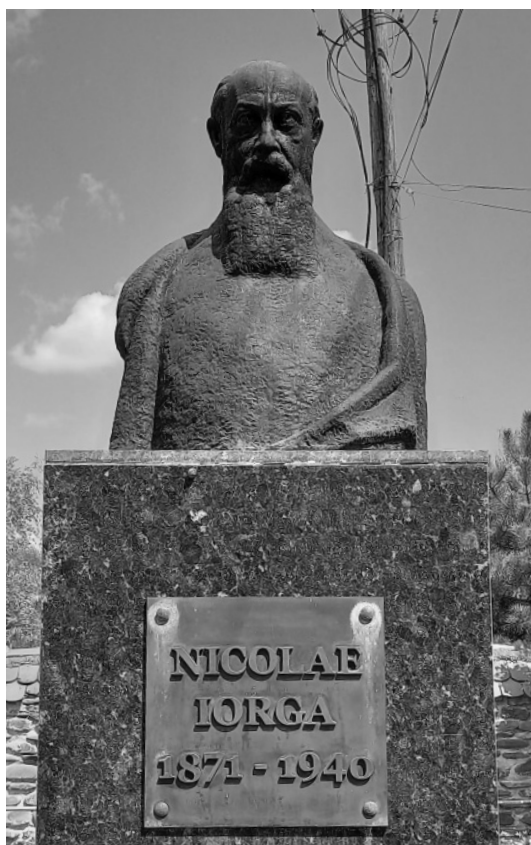
Casa Memorială. Interior

Nicolae Iorga. 1893

IV **Limba** ROMÂNIA

*Bustul lui Nicolae Iorga
din curtea Casei Memoriale
din Vălenii de Munte.
Sculptor Oskar Han*

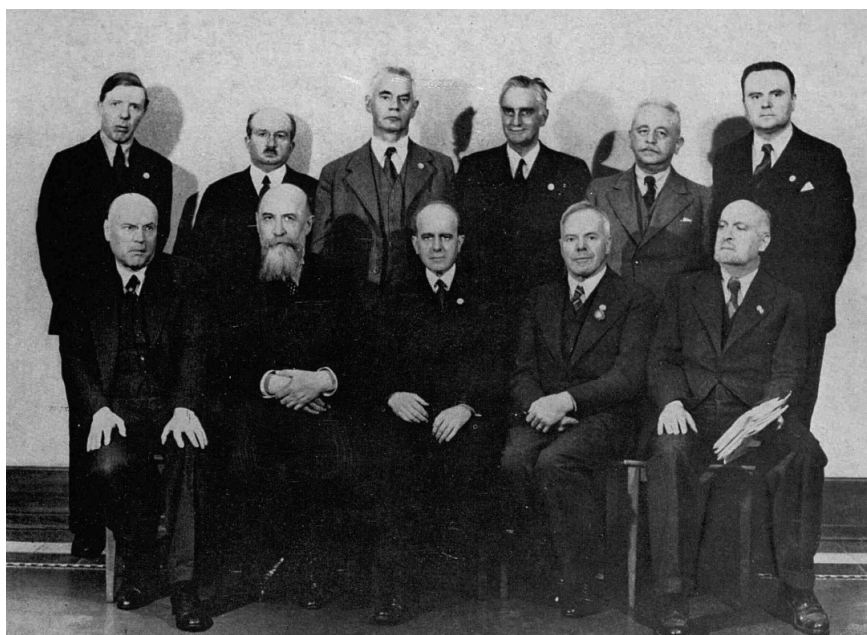
Clădirea în care au avut loc Cursurile de vară între 1908 și 1912

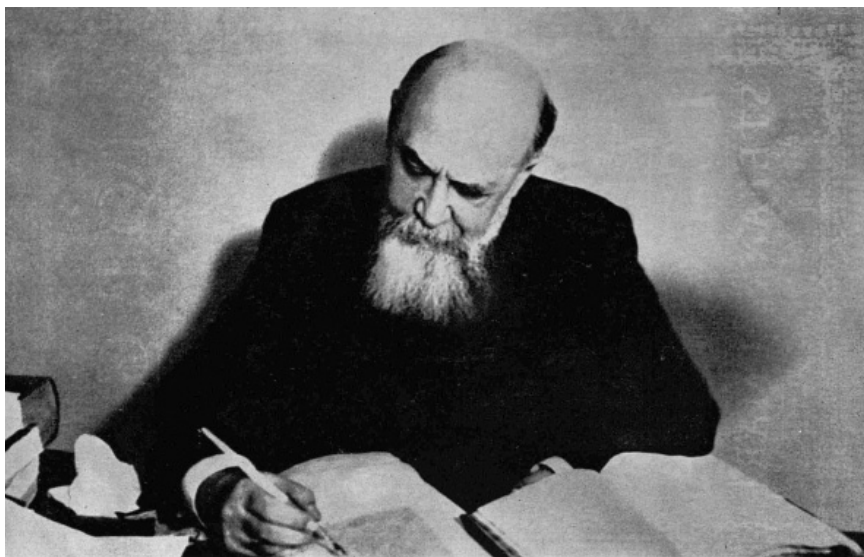
Clădirea în care au avut loc Cursurile de vară după 1912

Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu și Savel Rădulescu la ieșire din Camera Deputaților

Biroul Comisiei Internaționale de Științe Istorice. 1938

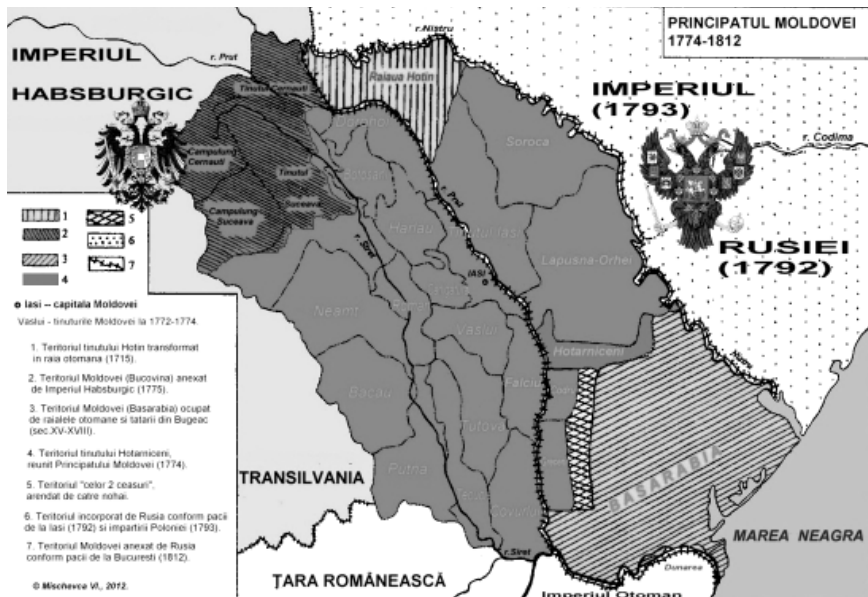

Nicolae Iorga. 1940

*Diploma de doctor
honoris causa
al Universității din Oxford.
1930*

*Nicolae Iorga la Oxford.
1930*

Hărți ale Basarabiei: 1812 (sus) și 1918

menționate din cauza începerii războiului balcanic, în 1914 acestea au fost redeschise cu vibrantul discurs al lui Iorga care „prevestea zorii biruinței pentru care toată suflarea românească trebuia să muncească, să aibă credință și încredere în puterile neamului”.

Festivalurile întregau conținutul și forma intenționate de organizatori, ca și concursurile de costume populare distinse cu premii (la un astfel de concurs au luat parte trei sute de săteni, remarcându-se costumele muscelene, bucovinene și moldovene). A devenit apoi un obicei ca fiecare participant la cursuri să vină la Văleni în costumul popular tradițional al zonei de proveniență, iar mulți îl purtau pe tot timpul activităților desfășurate aici.

Iorga compunea piese pentru Teatrul Național din București și pentru manifestările culturale de la Văleni. Piesele erau citite în grup, după care se căutau actorii. Din rândul diletanților de acolo s-au ridicat Mihai Popescu, Massim, Vasile Brezeanu, Aurelia Vasiliu ș.a. Reprezentațiile erau adevărate provocări din cauza încăperii, căldurii și mulțimii spectatorilor. În jurul fiecărei ferestre se strâneau zeci de persoane ca în lojele unui teatru. În aceste condiții, Iorga lua decizia ca piesa de teatru să se joace afară. Așa a luat naștere Teatrul în aer liber de la Vălenii de Munte (după modele din Germania, Austria, sau Ungaria, așa cum preciza Iorga, numai că acolo cheltuielile erau foarte mari, pe când la Văleni s-a păstrat caracterul popular, discreția, modestia și smerenia). Pentru acest teatru a fost ales un deal, un spațiu larg, cu o priveliște splendidă, cu sălcii și arbori răcoroși unde se puteau adăposti artiștii, cu un râu care susura printre tufșuri, cu un deal la capetele căruia străjuiau pădurea și movilele căutătorilor de nisip de sticlă. În acest decor au fost turnate băncile de ciment, aici s-au jucat *Răzbunarea pământului*, *Oedip rege* etc. Aici au jucat actori ai Ligii Culturale, iar pentru mișcările de masă erau aduși premilitari și oameni din sate, bărbați și femei, tineri și bătrâni care trăiau cu mare pătrundere piesele. Scopul urmărit de serbări și spectacole nu era doar plusul de distracție pentru participanții la cursuri, ci chemarea poporului la o viață sufletească mai înaltă. Conducători artistici ai Teatrului popular au fost G. M. Zamfirescu, Petre Liciu, Ioan I. Livescu, Victor Ioan Popa ș.a. care au pus în scenă piese din dramaturgia românească și străină. În timpul lui Iorga se constata cât de puțin se lucrase anterior pentru ridicarea culturală a

poporului în rândul căruia ideile nu circulau datorită sărăciei din afară și dinăuntru, se constata că n-au fost multe prilejurile pentru ascuțirea minții românilor, că noțiunea timpului era străină multora, deși instinctul trecutului îl aveau și schimbau după el ce li se întâmpla.

Cu prilejul împlinirii a 50 de ani de viață, în semn de recunoștință pentru munca depusă în cadrul Ligii Culturale, conducătorii acesteia au decis să facă la Văleni un nou așezământ de cultură pentru a chema femeia română la spiritul nou al vremii și pentru pregătirea culturii naționale în patria reîntregită. În acest scop, în 1921 s-a deschis o subscripție pentru strângerea de fonduri. Apelul a avut ecou printre românii din America, ajutorul cărora a constituit peste 2000 dolari, Banca Almășanu din Văleni a oferit o veche clădire boierească, iar pe 19 august 1922 s-a deschis Școala de misionare naționale și morale. Cursantele erau recrutate dintre tinerele învățătoare românce, săsoaice și unguroaice educate la Văleni în spirit nou, pedagogic, științific și patriotic, timp de un an, după care se întorceau în sate pentru ridicarea locuitorilor. Cei mai de seamă cărturari ai vremii au ținut cursuri aici în mod gratuit. Principiul didactic folosit era acela al transdisciplinarității, cum am spune astăzi, adică să nu se facă lecții separate, rupte unele de altele, ci să se trateze temele prin toate materiile, pentru a fi abordate în totalitatea lor. După fiecare lecție aveau loc discuții, cursurile erau rezumate în caiete și revizuite de către Iorga. În această școală nu se puneau note, nici absențe, nu se aplicau pedepse, nu se făceau judecăți aspre sau observații neprincipiale, ci se stabileau relații de prietenie și colegialitate, acordându-se respectul cuvenit celor care știau mai mult și erau mai în vârstă. Materiile aveau caracter enciclopedic și utilitarist. Se acorda mare atenție învățării limbilor străine, elevele traduceau din franceză și italiană, publicau în „Cuget clar”. Fiecare participantă purta costumul popular din zona din care provenea, din diversele regiuni ale țării. De gospodărirea școlii se ocupau tot ele, de curățenie, gătit etc. De două ori pe an erau duse la București pentru a cunoaște capitala țării și pentru a da spectacole cu cântece și dansuri populare în cadrul Ligii Culturale. Numărul misionarelor care au urmat cursurile de un an ajungea până la 30. Anul școlar începea la 1 septembrie și se termina pe 15 iulie, cu pauze de Crăciun și Paști. Se țineau cursuri de istorie și pedagogie (în septembrie și octombrie), de geografie, limbă și literatură românească și franceză, compoziție (în noiembrie și decem-

brie), de literatură germană, engleză și italiană (în ianuarie-martie). În aprilie, mai și iunie se făcea filosofie, istoria artelor și științe naturale. Lucrările examenului de sfârșit de an erau corectate de Iorga, după care avea loc serbarea și ceremonialul tradițional (cuvântarea savantului, precizarea misiunii viitoare a misionarelor absolvente, înmânarea diplomelor și programul artistic). Într-o scrisoare trimisă românilor din America, Iorga amintea că scopul educației fetelor era de a le pune în față realitatea lucrurilor lumii, ca apoi singure să tragă învățămintele, să se deprindă cu gândul că „nimeni n-are dreptul de a ști doar pentru el singur, ci pentru a răspândi învățătura. Au fost ani în care tinerele fete au fost în excursii în Italia, Iugoslavia, la Paris, Praga sau Varșovia. La școală au predat și profesoare străine, precum Nela Cellini (Italia), Helene Scott (SUA), Eufrosinia Dvoicenko (Rusia). În presa vremii au fost menționate și nume ale profesorilor români: Isabela Sadoveanu, Alexandru Cantacuzino, Dimitrie Gusti, Dimitrie Pompei, A. Andrieșescu, Radu Vulpe, N. Cartoian, I. Simionescu, D. Munteanu-Râmnic, Nae Ionescu, Pamfil Șeicaru, Emanoil Bucuța, Onisifor Ghibu, C. Moisil ș.a. O corespondență neîntreruptă s-a purtat între profesori și elevele care scriau despre realizările lor în mediul rural. Din această corespondență aflăm că Văleniul le-a marcat viața, că acolo au trăit în armonie frățească, fără ură sau dușmănie, erau fericite, ceea ce în concepția lui Iorga era o condiție de competență a oricărei educații.

Au fost edificate la Văleni și alte așezăminte cu misiuni culturale, pentru educarea maselor, pentru evidențierea creațiilor spirituale ale românilor. De exemplu, Muzeul de Artă Religioasă. „Simțeam milă pentru icoanele uitate prin poduri și biserici, care cerșeau un dram de milă, spunea Iorga. M-am temut să nu cadă ziduri cojite și crăpate, să nu piară fresce, să nu fie spoite în batjocură pe deasupra picturi vechi, să nu se piardă manuscrise de la 1600, să nu se topească în praf zdrențele cărților bisericești pătate de ceară și cu muște odihnind între filele mucedă încă din epoca fanarioților. Am vrut ca tot ce lasă în urmă vremurile să nu moară cu totul. Viața trebuia rechemată, revrăjită, așezată în scaun de stăpânire pentru învățătura zilelor noi”¹³. Vizitele în împrejurimi au contribuit la descoperirea unor nestemate de artă veche populară, icoane, sculpturi în lemn, cărți vechi. Au venit apoi donațiile localnicilor care căutau să-și arate recunoștința față de Profesorul care ridica prestigiul urbei. Acesta făcea apel continuu către

români să strângă obiecte vechi, fiindcă doar „din cauza vitregiei împrejurărilor nu aveam în fiecare colț de țară o bibliotecă de cărți și documente vechi, un muzeu, o clădire de artă, tablouri în care să trăiască întreaga lume dispărută, oameni care au fost, cu înfățișări ce trebuiau păstrate așa cum au fost”.

Muzeului de Artă Religioasă i s-a adăugat un Cămin pentru pictori, într-o casă redescoperită și renovată, cu intenția de a sprijini dezvoltarea artelor cu caracter popular, de a crea o adevărată „școală a artelor uitate”, cu secții de pictură, ceramică, țesutul covoarelor.

Un moment important în activitatea desfășurată la Văleni a fost vizita regelui Ferdinand. Anterior, venise și Carol I să vadă „minunea de la Văleni”, ca și regina Maria în 1922, atrasă de „faptele îndrăznețe ale lui Iorga în noua cetate a culturii românești”. Aici, la poalele Carpaților, Iorga a clădit un „adevărat altar al culturii românești”. Datorită muncii lui Iorga, Vălenii de Munte au fost comparați cu Weimar-ul lui Goethe, „cătunul scoțian” al lui Carlyle, sau „concordul” americanului Emerson. Tudor Arghezi nota, la 27 iulie 1946, în ziarul „Adevărul”, că „Vălenii au fost o insulă de românităte” grație activității depuse cu dragoste și dăruire de către N. Iorga.

La ora actuală, cursurile Universității Nicolae Iorga se desfășoară în august. Profesori universitari, academicieni, oameni de cultură, alături de un public larg, omagiază personalitatea marelui istoric și duc mai departe ideile înălțătoare ale „apostolului de la Văleni”. În secolul XXI, înfăptuirile marilor noștri cărturari nu ar trebui uitate pentru că sunt temelia istoriei noastre, iar Istoria României nu poate exista fără Nicolae Iorga. „Nu văd în moarte nici groapa de umbră a mormântului, nici pofta de lumină deschisă spre cer, spunea el; nu văd, nu vreau să văd decât clipa supremă a judecății proprii asupra felului în care ne-am pus puterile în serviciul umanității. Dacă răspunsul este mulțumitor, putem adormi liniștiți pentru totdeauna”.

Note

¹ A scos *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (25 volume), *Istoria Imperiului Otoman* (5 volume), *Istoria românilor* (10 volume) etc. A scris poezii, drame istorice, volume memorialistice, de istorie literară, analize privind dezvoltarea culturală a neamului românesc.

² A locuit pe strada Sculpturii (mai târziu Ștefan Furtună), Sfinții Voievozi, nr. 16 (aproape de Academie), pe Icoanei nr. 64, Aleea Alexe Marin nr. 6, Buzești nr. 42.

³ Iorga citat de Petre Țurlea, în *Nicolae Iorga la Vălenii de Munte*.

⁴ „Neamul Românesc”, „Drumul Drept”, „Cuget Clar”, „Floarea Darurilor” etc.

⁵ În Germania (München), Austria (Innsbruck), Italia (Florența, Milano, Napoli, Roma, Veneția), Olanda etc.

⁶ A scris despre lupta pentru cultură în Basarabia (unde domnea autocrația țaristă, sursă de „întunecime și sclavie”)

⁷ *Contribuții la istoria literară, Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească, Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* etc. (dar și *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu*).

⁸ Campania românească a fost un eșec, a urmat ocupația germană, iar casa lui Iorga din Vălenii de Munte a fost vandalizată.

⁹ *Războiul actual și urmările lui în viața morală a omenirii, Sfaturi și învățături pentru ostașii României* etc. „Am realizat că acest suport moral putea servi miilor de oameni descurajați și deziluzionați și poate fi împotriva trădătorilor care se strecurau peste tot.”

¹⁰ *Hotare și spații naționale, Istoria universală văzută prin literatură, Naționaliști și frontiere, Stări sufletești și războaie* etc.

¹¹ *Istoria statelor balcanice în epoca modernă, România, vecinii săi și chestiunea Orientului, Originea și sensul democrației, Istoria universală văzută prin literatură, America și românii din America, Pentru Italia și ce ne leagă de Italia, Revelații și iluzii asupra dedesubturilor vieții politice în neutralitate și după marele război* etc., manuale de istoria românilor, numeroase alte cărți și broșuri.

¹² *Cursuri pentru sufletul românesc*. În: „Junimea literară”, 1908.

¹³ Pe baza DVD-ului care prezintă Muzeul de Artă Religioasă, Muzeul Memorial „Nicolae Iorga”, Muzeul de Etnografie al Văii Teleajenului.

Nicolae ENCIU

Nicolae Iorga, ctitor al Cursurilor de vară ale Universității Populare de la Vălenii de Munte

N.E. – doctor habilitat în istorie, șeful Secției istorie contemporană a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (2010-2016); director adjunct pentru probleme de știință al Institutului de Istorie (2016 – prezent). Redactor-șef adjunct al „Revistei de Istorie a Moldovei”. Membru al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică (2014). Monografii: *Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice* (Chișinău, 2013); *Scrierea și rescrierea istoriei. Tendințe recente în istoriografia rusă de reinterpretare a participării Rusiei țariste la Primul Război Mondial. De la Lenin la Putin* (Chișinău, 2016) ș. a.

Motto:

„Sunt oameni (...), printre care, din fericire, mă număr și eu, care, înaintea oricărui lucru se întreabă dacă lucrul acela aduce vreun folos societății, dacă el corespunde unui ideal, unei necesități a societății întregi”

**(Nicolae IORGA,
Cuvântare la deschiderea
Cursurilor de vară
ale Universității Populare
Vălenii de Munte, 1937)**

Personalitate monumentală a culturii românești, cunoscut mai ales ca istoric înzestrat de Dumnezeu cu o memorie fenomenală, dar și ca documentarist, doctrinar, critic literar, dramaturg, poet, enciclopedist (jucând „rolul lui Voltaire” în cultura românească, după cum aprecia George Călinescu), memorialist, ministru, parlamentar, prim-ministru, profesor universitar și academician, Nicolae Iorga (1871-1940) rămâne și astăzi, la peste opt decenii de la dispariția sa fizică, cel mai mare poligraf al neamului românesc, lăsând posterității o inegalabilă zestre intelectuală de

peste 1 250 de volume și de 25 000 de studii și articole publicate, Ope-
ră în care a promovat consecvent Adevărul *așa cum a fost*, profund con-
vins de faptul că istoricul „e dator a fi un amintitor neobosit al tradiției
naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice și
de clase, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ide-
ale, spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după
noi exemplul” (*Două concepții istorice*. Cuvântare de intrare la Aca-
demia Română, 17 mai 1911)¹.

Un aspect important al activității marelui om de știință și dascăl al
neamului românesc a constat în „trezirea sufletului românesc de pre-
tutindeni”, în „întregirea neamului și pășirea lui pe calea democrației
și progresului”. Între acțiunile de anvergură ale savantului în anii ce au
premers și au pregătit Marea Unire s-au numărat: înființarea Tipografi-
ei de la Vălenii de Munte și Cursurile de vară în aceeași localitate.

Astfel, în zilele de 27 și 28 aprilie 1912, Nicolae Iorga, devenit de
curând, la nici 40 de ani împliniți, membru titular al Academiei Ro-
mâne, se afla la Iași, la inaugurarea primului monument „Alexandru
Ioan Cuza, Domn al României Unite”, ridicat cu fonduri în valoare de
72 000 lei, obținute prin donații din toată țara, în execuția sculptorului
Raffaello Romanelli. În fața unei mari mulțimi venite la dezvelirea sta-
tuii, îndeosebi țărani din împrejurimile Iașiului, Nicolae Iorga a vorbit
despre semnificația Unirii Principatelor Române de la 1859, prorocind
că se apropie vremea să redevenim ceea ce am fost: „Un singur trup, tot
acest neam”, iar această clipă, „așteptată de peste două veacuri, trebuie
să ne găsească pregătiți pe fiecare dintre noi, ca s-o primim așa cum se
cuvine”.

Știind că cel mai puternic îndemn e cel al faptei, Nicolae Iorga nu nu-
mai a predicat și prorocit, ci și a adunat neîncetat tot ceea ce a fost faptă
și cugetare românească de-a lungul secolelor, conștient de adevărul că
cercetarea și cunoașterea trecutului istoric, așa cum a fost, constituie o
parte inseparabilă a conștiinței de sine a colectivităților umane². Iorga
a fost, așa cum menționa istoricul David Prodan, „omul integral, mo-
nolitul masiv, care nu se lasă decât cu greu despicat, compartimentat
(...); în cazul lui nu te mai întrebi în câte direcții își întinde tentaculele,
ci dacă și ce a putut lăsa pe dinafară?”³.

Remarcând aceeași calitate a marelui istoric de a „țese în jurul său în toate epocile și în toate direcțiile”, Gh. I. Brătianu avea să constate că, practic, toate instituțiile științifice europene regăsesc, în creația lui Nicolae Iorga, o legătură directă între cultura țării lor și spiritualitatea românească. Astfel, Germania are, în personalitatea lui Nicolae Iorga, pe doctorul Universității din Leipzig, pe elevul și urmașul lui Lamprecht; Italia, pe neobositul cercetător al trecutului și al arhivelor Veneției, pe luptătorul statornic al ideii de latinitate și romanitate; Franța, pe învățatul crescut la Școala de Înalte Studii, pe care ani de-a rândul l-a chemat la catedrele ei, iar Academia de Inscricții l-a primit printre membrii săi asociați⁴. În viziunea lui Nicolae Iorga, România Mare nu numai că putea fi întregită, dar, totodată, trebuia să devină „o Românie a libertății și a dreptății tuturor”⁵.

Urmărind în mod deschis „trezirea sufletului românesc de pretutindenii”, „întregirea neamului și pășirea lui pe calea democrației și progresului”, Nicolae Iorga și-a asumat plenar, cu inteligența-i sclipitoare, credința în Dumnezeu și iubirea de neam, nobila misiune de a lumina conștiința istorică a românilor de pretutindenii, a celor din teritoriile subjugate de străini ca și a celor care se bucurau de libertate în țară liberă, pentru a pregăti evenimentele de o maximă importanță care urmau să aibă loc: refacerea unității naționale o dată cu revenirea la trunchiul comun a provinciilor înstrăinate de-a lungul timpului și înscrierea României între țările de seamă ale bătrânului continent.

Încă din 10 iunie 1907, Nicolae Iorga fusese ales în comitetul de conducere al Ligii pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor, înființată la 24 ianuarie 1890 de studenții din București, sub conducerea lui Grigore Brătianu și din care făceau parte mari personalități ale timpului, cum ar fi Barbu Ștefănescu Delavrancea, Take Ionescu, Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Spiru Haret, dr. C.I. Istrati etc.

„Trezirea sufletului românesc de pretutindenii” și „schimbarea, prin acest suflet, chiar a formelor de stat” în care trăia acest popor, vor deveni coordonatele majore în activitatea Ligii Culturale, activitate care a cunoscut o amplificare continuă sub conducerea lui Nicolae Iorga, ajuns, din 1908, secretarul general al acesteia, iar, după Primul Război Mondial, președinte până la sfârșitul vieții.

Inaugurate de marele istoric în 1908, timp de 33 de ani locuitor al Vălenilor de Munte, până când cutremurul din 1940 i-a distrus casa, scopul acelor cursuri a constat în educația morală și națională, menținerea conștiinței naționale la românii de peste hotare, ridicarea țăranimii prin cultură și prin reforme. Însuși profesorul N. Iorga, referindu-se la perioada premergătoare întregirii neamului românesc, accentua că și-a propus să realizeze prin ele „un curent de solidaritate națională, întemeiat pe tradiții culese din toate colțurile țării. De fapt, înțelegeam să se creeze acolo un mediu prielnic pentru acea unire a tuturor românilor, al cărei termen n-aș fi cutezat să-l fixez, dar care îmi părea nelipsită într-un viitor mai lung sau mai scurt”⁶.

La o distanță de circa 115 ani de la inaugurarea noului model de învățământ ce purta amprenta spirituală a marelui Nicolae Iorga, acad. Andrei Pippidi surprinde aura care continuă să însoțească amintirea acestui fapt temerar de aleasă cultură: „Pentru realizarea acestui ideal de educație, istoricul a chemat în jurul său personalități reprezentative. Ce resurse intelectuale avea România pe atunci! Seria de conferențieri de dinainte de război e într-adevăr strălucită, reflectând o cultură în care conviețuiesc bătrânul Xenopol, Delavrancea și doctorul Cantacuzino, cu elevii lui Iorga: Pârvan, Bogrea, Lapedatu, Nerva Hodoș și Nicolae Cartoian”⁷.

Impresionantă este descrierea primei ediții a Cursurilor de vară din perioada 2 iulie - 2 august 1908, când „mai mulți profesori au luat hotărârea de a ține cursuri de vacanță la Vălenii de Munte, timp de o lună”. Despre etapa pregătitoare, Iorga își amintește cu vădită emoție: „Cu săptămâni înainte, căutasem profesorii de credință și de ideal – profesori fără arginți –, îndemnasem prietenii să vină, căutasem a ghici pe noii ascultători ce ar putea să se afle, răspândisem vestea de frățescă propovăduire peste hotare. Clasasem scrisorile, căutasem gazdele, întocmisem programele... Și, în ziua adunării, la gara mică din Vălenii de Munte, era, în așteptarea trenului de dimineață, atâta nerăbdare, amestecată cu grijă și teamă că totuși nu va veni nimeni, câtă numai eu știu”.

În pofida temerilor, marele profesor s-a văzut înconjurat, la deschiderea cursurilor, de sute de tineri, doritori să se lumineze din lumina gândirii și științei sale. La prima ediție a Cursurilor de vară, Nicolae Iorga a conferențiat despre *Romanitatea românilor. Rezistența noastră*

în Dacia și formarea limbii române, afirmând între altele că: „Originea neamului românesc trebuie căutată în traci, care au trăit aici cu mii de ani înainte... și aceasta ne dă dreptul de a ne considera, noi, românii, ca singuri și adevărați moștenitori ai acestor locuri. Astăzi, suntem cu toții un singur neam, de o admirabilă unitate, cu o cultură originală, comună tuturor, ale cărei tradiții nu trebuie uitate..., pe baza lor trebuie să dăm întregii nații o cultură modernă, din care se va desface o covârșitoare energie”⁸.

Asemenea cuvinte, susținute de extraordinarul dar oratoric al istoricului, au fascinat auditoriul, lăsând impresii de neșters: „Înmărmuriți, cu creionul în mână, am uitat cu toții de carnetul ce aștepta însemnări, și ochii noștri plutesc fermecați... O lumină a tainelor divine, ce ocrotesc și îndeamnă sufletul nemuritor, se pogoresc peste harta ce atârna pe peretele din față”⁹. Dispunem și de admirabilul portret făcut de I. Locusteanu savantului în acele clipe sublime, de entuziasm și emoții, rămânând și astăzi unul dintre cele mai realizate: „Era înalt, avea o frunte largă, ochii, impresionant de sclipitori, fulgerători, prinzând în pupilele lor lumina zilelor de sărbătoare și înțelepciunea zeilor antichi. Toată frământarea interioară a geniului, rigiditatea științei și puterea tuturor pasiunilor ieșeau la iveală în scăpărarea privirilor și în tumultul înălțător al vorbirii. Era frumos, era mândru, era puternic. Aureola-i de savant te îndemna să-l vezi ca un zeu coborât din Olimp: statuar și marmorean. Și totuși, era uman, modest, gata de vorbă cu oricine, respectând și pe cea mai umilă ființă, pe toți oamenii în mijlocul cărora trăia și ale căror interese le apăra”¹⁰.

Aprecierile contemporanilor – tot mai numeroase și unanim elogi-oase de la acea dată memorabilă – ilustrează pregnant personalitatea lui Nicolae Iorga: „E un extraordinar, se poate să fie un uriaș... Ce suflet cu zbor! Cât talent oratoric! Câtă putere de muncă! Câte scânteii dumnezeiești!” (Alexandru Macedonski). A. D. Xenopol, fostul său profesor de la Universitatea din Iași, va rosti în aceeași perioadă cuvinte rămase emblematice pentru personalitatea lui Nicolae Iorga: „Te întrebi cu înminunare, cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și mâna să le scrie!”

De acum înainte, faima Cursurilor de vară de la Vălenii de Munte se va afla constant la cotele cele mai înalte. Nicolae Iorga, „omul făcut din

flăcări” – cum îl va numi, mai târziu, Tudor Vianu –, devine, în fapt, marele dascăl al neamului românesc, învățându-l și călăuzindu-l spre întregire, democrație și progres. Cu fiecare an, de la ediție la ediție iar până la declanșarea primei conflagrații mondiale Vălenii de Munte vor găzdui, prin contribuția decisivă a lui Nicolae Iorga, șase ediții ale *Cursurilor de vară* – personalitatea profesorului a câștigat noi dimensiuni, străluciri noi adăugându-se celor existente, stârnind tot mai multă uimire și admirație.

Precum afirmă, pe bună dreptate, prof. Constantin Manolache, în perioada 1908-1914, Nicolae Iorga a reușit să facă din Vălenii de Munte un veritabil centru al luptei pentru reîntregirea neamului, centru din care au pornit mari energii spirituale, spre sufletul românesc de pretutindeni, luminându-l și înaripându-i speranța re-sălășuirii apropiate într-un singur trup. „Un suflet într-un singur trup, un suflet care, atunci când trupul i-a fost prins în robii diferite, a rămas unitar, purtând continuu năzuința reîntregirii”¹¹.

Evenimentele legate de Primul Război Mondial au împiedicat desfășurarea activității Universității pe perioada anilor 1915-1920, Nicolae Iorga continuând totuși să țină legătura cu o parte dintre foștii cursanți, prin intermediul corespondenței sau al publicațiilor pe care le edita.

După realizarea idealului național, Universitatea a rămas o prezență vie în peisajul cultural-științific al României. În anul 1920, la Congresul Ligii Culturale din Râmnicu-Vâlcea, s-a decis reluarea cursurilor, adoptându-se denumirea de Universitatea Populară „Nicolae Iorga”, cu un comitet de coordonare și un fond cultural constituit prin subscripție¹².

Noile condiții create în perioada interbelică au impus orientarea scopului prelegerilor susținute în cadrul Universității spre consolidarea și omogenizarea României, precum și spre ridicarea nivelului cultural al populației. Așa cum afirma Nicolae Iorga, „Scopul firesc al vieții românilor de pretutindeni trebuie să fie dezvoltarea culturii lor, în formele ei adânci, ca și în formele ei mai înalte, și întemeierea unei gospodării naționale care să aducă bogăția, pe care se reazimă binele neamurilor din vremea noastră”.

Anul 1940 a adus cu sine numeroase evenimente dramatice, care însă nu l-au împiedicat pe savant să-și continue prelegerile și discursurile

în cadrul Universității, până în momentul cumplit al dispariției sale, în noaptea de 27-28 noiembrie. Cursurile Universității Populare vor fi continuate imediat după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial – doar câțiva ani – de către intelectualii care au fost în preajma savantului, ele fiind reinstituționalizate abia în 1968.

S-a afirmat, în această ordine de idei, că Nicolae Iorga a participat, practic, la trei războaie: la cele două mondiale și la al treilea, care le-a urmat, Războiul Rece, încercându-se o dublă asasinare a sa, în noiembrie 1940, fizicește, și, imediat după 23 august 1944, pe plan spiritual. Au existat chiar momente când, după 23 august 1944 a fost etichetat drept „fascist” și „legionar”, deși fusese asasinat de legionari. Iar un romancier, Ion Lăncrăjan, a vorbit de faptul că, dacă N. Iorga ar fi trăit după 1940, Mihail Roller *i-ar fi tăiat barba*, aluzia reflectând o situație reală¹³.

Și totuși, în pofida tuturor intemperțiilor vremii, Nicolae Iorga de fiecare dată a ieșit triumfător, și de fiecare dată a vorbit și a avut dreptate, atât în timpul vieții, cât și după moarte, prin inegalabila-i operă de peste 1 250 de volume și de 25 000 de studii și articole publicate, operă în care a promovat consecvent adevărul, obligându-ne să ne privim direct în oglindă.

Deși în condiții dificile, Cursurile de vară ale Universității Populare de la Vălenii de Munte s-au desfășurat și în perioada 1968-1989, pentru a reintra în normalitate din 1990 și, în special, după anul 2000, în condițiile în care Vălenii de Munte tind să devină, cu sprijinul Uniunii Europene, un oraș cu infrastructură la standarde europene, aceasta însemnând, totodată, completarea zestrei culturale uriașe a faimoasei localități, fostă odinioară capitală de județ.

Continuând în modul cel mai inspirat și necesar o tradiție benefică a „luminătorului neamului”, Nicolae Iorga, Universitatea de vară de la Vălenii de Munte s-a impus drept cel mai important eveniment cultural al lunii august, din fiecare an. Aici, conferențiază, dialoghează inteligent, informat și persuasiv, mari oameni ai culturii românești contemporane, referindu-se cu precădere la figura copleșitoare a lui Iorga. Timp de o săptămână, anual, au loc mese rotunde, medalioane, prezentări din varii unghiuri ale abordării, care s-ar fi pierdut sau nu ar fi

ajuns în mâna cititorului fără inițiativa de perspicacitate și benedictină devoțiune a eruditului profesor Constantin Manolache.

Astfel, pornind de la considerentul că fiecare ediție a Cursurilor Universității Populare de la Vălenii de Munte, indiferent de specificitatea timpului în care s-a produs, reprezintă un fapt nepereche de cultură, adăugat dezvoltării spiritualității românești și relațiilor ei cu celelalte culturi ale lumii, începând cu ediția din anul 2002, s-a procedat la publicarea anuală a cronicilor Cursurilor de vară. La fiecare ediție, se produc contacte directe între personalitățile prezente, provenite din întreg spațiul cultural românesc și din cel universal, amplificând prin aceasta forța comunicării. Se creează, în atare mod, „o tensiune afectivă aparte, elevată și stimulatorie, propice acumulărilor și creativității. Se stabilesc legături și se prefigurează construcții pentru viitoare acțiuni”. Din care motiv, „astfel de fapte de cultură merită să fie așezate în durabilitatea cuvântului tipărit, nu numai pentru păstrare, ci și pentru ca bogăția de cunoaștere și de idei cuprinsă în ele să fertilizeze prin lectură și alte conștiințe, sporindu-le forța și capacitatea de a-și detecta și atinge adevăratele meniri”¹⁴.

Una din temele centrale dezbătute în cadrul Cursurilor de vară de la Vălenii de Munte este pe cât de generoasă, pe atât de pasionantă: *Nicolae Iorga și dimensiunea europeană a culturii românești*. Așa cum au menționat prestigioase personalități care au evoluat la catedra cursurilor, există o *singură cultură națională*, românească, care ne reflectă identitatea distinctă de popor romanic și european. Prin grandioasa sa operă, genialul istoric a integrat istoria națională în istoria universală, a evidențiat originalitatea culturii românești în contextul altor culturi și a marcat convingător identitatea noastră etno-spirituală.

O altă temă de mare actualitate, cu lucrări apreciate drept „meritorii, care pun într-o lumină nouă stări de lucruri actuale și astăzi”, s-a desfășurat în cadrul celei de-a 51-a ediții a Cursurilor, cu titlul generic *Cultură și civilizație românească*, abordându-se cu precădere preocuparea pentru situația minorităților naționale, rolul lor în istoria românilor, cadrul oferit pentru a-și păstra și cultiva tradițiile, limba, cultura și ființa națională¹⁵.

În cadrul unor prelegeri interesante, pline de substanță, cu opinii originale și temeinic argumentate, au fost evidențiate multiaspectual

contribuțiile lui Nicolae Iorga la abordarea relațiilor cu vecinii și cu minoritățile din România interbelică, alături de evocarea unor mari evenimente și personalități istorice. Perfect cunoscător al istoriei minorităților de pe teritoriul României Mari, preocupat de evoluția comunităților armenesti, albaneze, evreiești, maghiare, germane, Nicolae Iorga nu s-a mulțumit doar să evoce momentele de interferență între aceste grupuri etnice și majoritatea românească, ci a încercat – cu succes – să definească viitorul acestora în cadrul statului național român. Iar acest viitor, în accepția lui N. Iorga, nu putea fi decât unul comun.

Așa cum s-a menționat în cadrul dezbaterilor, adevărata și constanta poziție a lui N. Iorga față de naționalitățile aflate în componența statului român, care a depășit cu mult etapa istorică pe care a străbătut-o, poate fi constatată dintr-un text datat cu anul 1934: „S-au găsit oameni să spună că numai românii au drepturi, iar minoritarii sunt niște rămășițe etnice, care vor trebui să dispară. Trebuie să fie cineva cu totul străin de orice realitate, ca să creadă aceasta. Cine își închipuie că se pot mătura 4 milioane și mai bine de oameni, care sunt minoritari în România? Este o aberație. Cele 4 milioane, ce nu reprezintă numai populația orășenească, ci și cea rurală, cum își închipuie cineva că țăranii aceștia minoritari pot fi duși în lagărele de concentrare? Așa au făcut americanii cu pieile roșii și australienii cu tasmanienii, au murit bieții de ei, în mizerie. Dar nația românească poate fi infectată de o asemenea teorie? Sau nația aceasta este atât de slabă și de ticăloasă, ca să aibă nevoie de astfel de mijloace, în loc să-și afirme prin număr și valoare rolul său în țara pe care a creat-o?”. Într-o altă declarație a sa, din aceeași perioadă, profesorul afirma: „Ni-meni în viața lui nu a spus lucruri mai bune minorităților naționale și nu a lucrat mai mult pentru minoritățile naționale de orice caracter pentru ca acei ce nu aparțin nației și religiei mele să se bucure de orice drepturi omenești și cetățenești, decât mine”¹⁶.

În confirmarea spuselor sale, în perioada exercitării funcției de prim-ministru al României, din inițiativa lui N. Iorga va fi înființat în anul 1931 și menținut de țăraniști în următoarele două guverne, Subsecretariatul de Stat pentru minorități, condus de Rudolph Brantz, președintele Partidului German din România.

Referindu-se la semnificația Universității Populare din Vălenii de Munte, profesorul Constantin Vasilescu, ultimul secretar al marelui

savant, afirmă că instituția respectivă a reprezentat, pentru Nicolae Iorga, „o căutare pe o scară superioară, liberă de programe și obligații oficiale, o tribună pentru cultivarea virtuților naționale, de lumină și cultură, de cuvânt adevărat”. Au venit la Vălenii de Munte, de-a lungul anilor, în timpul vieții profesorului, mii de ascultători din toate colțurile României. Acestora, din 1921, li s-au adăugat, într-un spirit de largă înțelegere și respect reciproc, peste 2 000 de intelectuali din rândul naționalităților conlocuitoare: maghiari, germani, sârbi, bulgari. De asemenea, circa 200 de studenți și profesori de peste hotare: italieni, francezi, polonezi, cehi, sârbi, bulgari¹⁷.

Nu este vorba, așadar, de a mai adăuga noi exemple ale constantei poziții a lui Nicolae Iorga față de minoritățile din componența statului român în perioada interbelică, ci de a înțelege o *gândire*, care, în cristalizările ei succesive, a depășit cu mult etapa istorică pe care a străbătut-o. Cert este faptul că modelul Nicolae Iorga rămâne un model etern, este modelul marilor spirite, modelul intelectualului adevărat, demn de urmat și astăzi, în epoca uniformizatoare a globalizării și mondializării. Căci, așa cum afirma marele savant în una din cuvântările sale: „A admira o civilizație străină e ceva vrednic de respect, e o datorie. A o imita fără schimbare e o umilință și una fără folos”.

Note și referințe bibliografice

¹ Cf. Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ed. a III-a, București, Imprimeria Națională, 1944, p. 98.

² Șerban Papacostea, *Nicolae Iorga și trecutul Basarabiei*. În: „Revista istorică” (București), tom III, nr. 1-2, 1992, p. 9.

³ Cf. Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu (eds.), *Iorga: omul și opera*, Vol. II, Bacău, Plumb, 1994, p. 7-8.

⁴ Gh. I. Brătianu, *Nicolae Iorga (Trei cuvântări)*, Institutul de Istorie Universală „N. Iorga”, București, 1944, p. 16-17.

⁵ Nicolae Iorga, *Generalități...*, p. 91.

⁶ Constantin Manolache, *Un singur trup, tot acest neam*. Cursurile de vară de la Vălenii de Munte, 1908-1914, Ploiești, Libertas, 2004, p. 32.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 34-35.

⁹ *Ibidem*, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 36.

¹¹ *Ibidem*, p. 90.

¹² Cursurile de vară ale Universității „Nicolae Iorga”, Vălenii de Munte, ediția 2002. Cronică selectivă de Constantin Manolache, Ploiești, Libertas, 2003, p. 10.

¹³ Cursurile de vară ale Universității „Nicolae Iorga”, Vălenii de Munte, ediția 2003. Cronică selectivă de Constantin Manolache, Ploiești, Libertas, 2004, p. 41-42.

¹⁴ Cursurile de vară ale Universității „Nicolae Iorga”, Vălenii de Munte, ediția 2002. Cronică selectivă de Constantin Manolache, Ploiești, Libertas, 2003, p. 4.

¹⁵ Cursurile de vară ale Universității „Nicolae Iorga”, Vălenii de Munte, ediția 2004. Cronică selectivă de Constantin Manolache, Ploiești, Libertas, 2005, 154 p.

¹⁶ *Ibidem*, p. 105, 114.

¹⁷ Cursurile de vară ale Universității „Nicolae Iorga”, Vălenii de Munte, ediția 2003. Cronică selectivă de Constantin Manolache, Ploiești, Libertas, 2004, p. 14.

Elena Luiza POPA

Două mari personalități: Nicolae Iorga și Nicolae Titulescu. Similitudini și controverse

E.L.P. – absolventă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine, specialitatea „Filologie clasică, latină și greacă veche”, Universitatea din București; master în Relații internaționale și integrare europeană, specializarea „Analiza și soluționarea conflictelor”, SNSPA, București; doctorandă la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Autoare de studii, articole, reportaje, analize și interviuri publicate în limbile română și engleză, în reviste de specialitate din România și din Republica Moldova; coautoare a unor volume, între care *Românii, Basarabia și Transnistria*, București, 2009, 2012 (tradus în limba rusă la Chișinău, 2010).

Relația dintre Nicolae Iorga și Nicolae Titulescu, doi giganți ai societății românești din prima jumătate a secolului al XX-lea, fiecare cu merite recunoscute pe larg în țară și străinătate, în domeniul său de specialitate – primul în știința istoriei, celălalt în planul diplomației și al relațiilor internaționale – , dezvăluie, la o privire atentă, nebănuite aspecte ale climatului unei epoci care le-a marcat dramatic destinele, apropiindu-i într-o primă perioadă și plasându-i apoi în dispute politicianiste greu de înțeles pentru aceste mari personalități dedicate, deopotrivă, apărării interesului național și asigurării păcii și stabilității în Europa.

Cu o diferență de vârstă de 11 ani, Nicolae Iorga devenise deja un istoric de mare prestigiu la debutul lui Nicolae Titulescu în profesia de jurist, în prima decadă a veacului trecut. Fără să fi avut contacte directe până atunci, anul 1907, care a însângerat dramatic satele românești prin violențele manifestate inițial și represuniile ce au urmat revoltelor țărănești din Moldova și Muntenia, îi găsește pe cei doi protagoniști pe poziții similare, dispuși să intervină pentru ameliorarea situației răsculaților. N. Iorga, aflat pentru prima oară

în Parlament, adresează la 8 iunie 1907 o interpelare ministrului de interne Ionel I. C. Brătianu, prin care îi propune să inițieze „un mărinimos act de amnistie” pentru a putea închide astfel acel „dureros capitol al răscoalelor țărănești”. La 12 iunie 1907, Iorga rostea o amplă interpelare în Camera Deputaților pe tema cauzelor sociale și economice profunde ale răscoalei țărănești, demonstrând cu argumente politice și morale nevoia unei amnistii generale, menite să prevină seria de nedreptăți și abuzuri din partea autorităților statului și să deschidă calea unor reforme solide, care să asigure celor cinci milioane de români „o stare materială și morală la care au dreptul..., dacă voim ca această țară să trăiască mai departe¹”. Chestiunea răscoalei țărănești din 1907 și a consecințelor acesteia a fost pe larg prezentată de marele savant în ziarul său „Neamul Românesc”, iar asupra amnistiei va reveni, ani la rând, în Camera Deputaților². Nicolae Titulescu, după studii juridice și obținerea doctoratului în drept la Paris (1900-1905), numit profesor suplinitor la Catedra de drept civil a Facultății de Drept de la Universitatea din Iași, ia atitudine publică în ziarul „Țăranul”, din 4 mai 1907, în problema țărănească, oferindu-și serviciile pentru apărarea celor implicați în procesele declanșate după înăbușirea răscoalei³.

După izbucnirea Primului Război Mondial îi regăsim din nou pe Iorga și Titulescu pe poziții similare, fiecare pronunțându-se public pentru părăsirea de către România a poziției de neutralitate și alăturarea sa Puterilor Antantei, în vederea împlinirii visului secular de unire a românilor risipiți sub mai multe imperii. La 3 mai 1915, Nicolae Titulescu, după ce fusese reales pentru a doua oară deputat (pe lista Partidului Conservator Democrat, condus de Take Ionescu), rostește la Ploiești un discurs răsunător intitulat *Inima României*, în care se pronunță pentru abandonarea politicii de neutralitate, pe care o considera că „și-a avut rostul, dar și-a trăit traiul”, deoarece „nu se ia Ardealul prin neutralitate”, iar „România nu poate fi întreagă fără Ardeal”. Pentru acest ideal, susținea Titulescu, este nevoie de a intra în luptă și de jertfă: „Nu se lipește carne cu carne, fără să curgă sânge!”⁴. În același an 1915, la 14 decembrie, când se punea problema hotărârii pe care o va lua România în „Marele Război”, N. Iorga rostește o importantă cuvântare în Parlament, argumentele sale conturând aceași idee sugerată și de Titulescu: România a adoptat inițial poziția de neutralitate din cauza „imposibilității absolute de a merge alături cu Austro-Ungaria”, cunos-

cută fiind politica acestui imperiu față de supușii români de pe teritoriul său. Dar această atitudine nu mai poate fi continuată, deoarece politica sa trebuie să vizeze atât „interesul României ca stat” (adică existența în granițele din acel moment), cât și „interesul poporului românesc în toată întregimea sa”. Prin urmare, argumenta savantul, aducând numeroase exemple despre suferințele românilor din Bucovina și din Ardeal sub stăpânirea austro-ungară, este momentul ca România să intre în luptă, împotriva Austro-Ungariei, pentru ca „poporul românesc să-și capete în întregime dreptatea”, iar dreptatea înseamnă „ceea ce este natural, ceea ce e logic pe lume”. Iorga exprima convingerea nestrămutată că numai așa, „cu sabia biruitoare în mână, va veni vremea când din această Românie mică, sfâșiata și mâncată de discordii (...) vom face un stat național și popular, cuprinzând cu aceleași drepturi pe românii din toate clasele și pe românii din toate țările⁵”. Pe tot parcursul participării României la Marele Război, N. Iorga a ținut permanent, în ziarul „Neamul Românesc”, o cronică vie a luptelor, elogiind vitejia ostașilor, bucurându-se de succese și adresând cuvinte de încurajare în clipele de impas și restriște. Consecvent cu propriile idei, istoricul român consemna: „Singurii dintre neutri am luat o hotărâre de bună voie în folosul aliaților (...). Noi n-am cerut nimic decât libertatea populației românești celei mai autentice, mai sănătoase și mai doritoare de a forma același corp politic cu noi”⁶. În 1917, când sorții încă nu erau decise pentru țară, Iorga continua să sublinieze măreția scopului urmărit de români: „Nu poate fi nimic mai scump pentru un neam decât realizarea unității lui naționale, în marginile pe care le îngăduie răspândirea și amestecul de azi al tuturor neamurilor”⁷. O idee asupra căreia marele savant, patriot și pacifist convins revenea sub altă formă, aducând argumente în plus pentru susținerea justeței hotărârii generației acelei epoci de a accepta orice jertfe în slujba înălțării țării și în beneficiul generațiilor viitoare: „Popoarele sunt nemuritoare – căci niciodată până astăzi nu a murit cu adevărat un popor care să fi fost cu adevărat unul, și nu o asociație de pradă sub un nume de război, sau o colecție de triburi în jurul unui sanctuar (...). Păstrătoare ale unui capital moral, căpătat prin multe osteneli și prin atâta îngrămădire de suferinți, prin atâta risipă de sânge, fiecare generație care reprezintă nația e datoare a transmite aceleia care prin ea e chemată la viață măcar tot ce a primit, pentru sporire, nu pentru împutinare, pentru înălțare,

nu pentru înjosire, de la înaintași”⁸. În fine, când înfăptuirea idealului Marii Uniri era o certitudine, Iorga sublinia că acesta este rezultatul firesc al luptei românilor, urmărit cu strășnicie de-a lungul secolelor, și nicidecum al jocului întâmplării sau al generozității învingătorilor în Marele Război: „Ideia care stă astăzi la baza operei politice împlinite în acest fericit an 1918 e tot așa de veche ca neamul însuși (...). Să fim vrednici de ce avem!”⁹.

Nicolae Titulescu a nutrit și el convingerea, exprimată cu diverse ocazii, că Marea Unire de la 1918 și reasezările teritoriale de după Primul Război Mondial au reprezentat împlinirea unui vis secular al românilor, dar și a unor năzuințe de veacuri ale altor popoare din regiune. Într-un discurs rostit, la 4 aprilie 1934, în Adunarea Deputaților a Parlamentului României, Nicolae Titulescu, atunci ministru al afacerilor străine, sublinia: „Frontierele actuale ale Europei Centrale sunt rezultatul evoluției de secole a unei idei de justiție. Chestiunea Europei Centrale constituie un proces sfârșit, iar nu un proces care trebuie să înceapă”¹⁰.

Nu doar ideile patriotice care îi animau, dar și anumite afinități personale, de stimă și apreciere reciprocă, i-a apropiat pe Iorga și Titulescu în deceniul al treilea al secolului trecut. La 24 martie 1921, Iorga publica în „Neamul Românesc” un articol elogios la adresa lui Nicolae Titulescu, ministru de finanțe în Guvernul Alexandru Averescu-Tache Ionescu (1921-1922), care propusese o reformă fiscală menită să implementeze un sistem unitar de impozite: „Camera întreagă, majoritatea și minoritate, a primit cu călduroase aplauze proiectele de reformă financiară ale dlui Titulescu (...). E un întreg sistem, care pleacă de la considerarea limpede a situației, de la chibzuirea curajoasă a mijloacelor de îndreptare, de la o indiferență vrednică de laudă față de scrupulele de clasă care au împiedicat până acum orice îndreptare (...)”¹¹.

O intensă și frumoasă corespondență între cei doi se va înfiripa și dezvolta începând din 1922, după ce Nicolae Titulescu își luase în primire postul de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Londra, funcție exercitată într-o primă perioadă până la 6 iulie 1927. Câteva secvențe din această corespondență sunt relevante. La 25 iulie 1922, N. Titulescu îl informează pe marele istoric printr-o scrisoare trimisă din Londra despre o promptă punere la punct a unui articol defăimător publicat de „Mercure de France”, în care se afirma că savan-

tul ar fi simpatizat inițial „cu cauza Puterilor Centrale”: „ca unul ce am cunoscut aproape lupta ce ai dus pentru cauza națională, deci pentru cauza Înțelegerii (Antantei, *n.n.*) cu care ea se confunda, și în timpul neutralității și în timpul războiului, la Iași, și după ce forța majoră a scos România momentan din luptă, consider de datoria mea să-ți scriu și direct ce dezgust resimt când văd că istoria cea mai clară și cea mai recentă poate fi așa falsificată sub ochii noștri”¹².

De la această dată urmează un lung șir de telegrame și scrisori între cele două personalități, fiecare adresându-se celuilalt cu apelativele „Iubite domnule Iorga”, respectiv „Scumpe domnule Titulescu”, elocvente prin ele însele pentru relațiile de stimă și prețuire reciprocă existente în acea perioadă. Cele mai multe dintre aceste documente evocă solicitarea de sprijin de către Iorga pentru publicarea unor cărți despre istoria românilor în Marea Britanie și adresează mulțumiri pentru bunăvoința manifestată de Titulescu vizând rezolvarea acestora în condiții optime, inclusiv pentru decernarea titlului de *doctor honoris causa* atribuit savantului de Universitatea din Oxford. Aflând că Titulescu are unele probleme de sănătate, Iorga îi scrie, la 19 octombrie 1924, de la Vălenii de Munte: „Doresc ca o bună îngrijire să te întremeze cu totul. Cele ce ți se cer din partea țării și pe care le îndeplinești ca nimeni altul cer să fii scutit de urâcioase griji ale sănătății”. La 26 decembrie același an, Titulescu îi comunica savantului: „Pentru mine, publicarea unei istorii a românilor de dv. în limba engleză e un lucru de căpetenie, și din punct de vedere al interesului național, și din punct de vedere al justiției către persoană...”¹³.

O aspră discordie, dacă îi putem spune așa, a izbucnit câțiva ani mai târziu, prin 1928, dar mai ales după încetarea mandatului de prim-ministru al lui Nicolae Iorga, exercitat în fruntea unui guvern de tehnicieni în 1931-1932, în momentul în care Carol al II-lea îi propune lui Titulescu, pentru a treia oară, să preia inițiativa formării unui nou guvern de uniune națională. Titulescu nu a primit sprijinul necesar de la partidele politice, dar după o serie de remanieri guvernamentale i se oferă portofoliul afacerilor străine în guvernul Al. Vaida Voievod (pe care îl va deține de la 20 octombrie 1932 până la 29 august 1936, când a fost înlăturat din guvernul liberal condus de Gheorghe Tătărescu). Atacurile lui Iorga împotriva lui Titulescu vor fi desfășurate mai ales

prin intermediul ziarului „Neamul Românesc” și se vor întinde, cu intermitențe, din 1932 până în 1937, când Titulescu va fi înlăturat definitiv din viața politică a României și va fi nevoit să-și petreacă ultimii ani de viață în exil. Vom semna câteva aspecte din această „campanie” dusă de savant împotriva lui Titulescu, evocând succint reproșurile formulate pentru a putea descifra motivele și mai ales semnificația controverselor apărute. La 14 iunie 1932, Iorga declanșează campania de atacuri împotriva lui Titulescu în „Neamul Românesc” în care îl acuză mai întâi de infidelitate față de fostul său patron politic, Tache Ionescu, pentru ineficiența operei de legislator în materie de reorganizare a finanțelor românești (deși în 1921 îl lăudase tocmai pentru această activitate!). Din iunie până în noiembrie 1932, Iorga publică sistematic articole denigratoare la adresa lui Titulescu, reproșându-i amestecul în politica internă, necunoașterea realităților din țară și lipsa de adecvare la exigențele societății românești. Iorga nu îi neagă calitățile diplomatice lui Titulescu, chiar le subliniază în mai multe rânduri, dar recomandă rămânerea sa în sfera reprezentării diplomatice: „D. Titulescu este un element necesar diplomației și un instrument prețios de aplicare a politicii noastre externe” (articolul *Cazul Titulescu*, din 12 octombrie 1932); „D. Titulescu este un intelectual rafinat, care și-a scos din cărți tot felul de a gândi și de a se manifesta; e un produs distilat al veacului...” (articol din 22 octombrie 1932)¹⁴.

La 24 noiembrie 1932, la abia o lună de la preluarea portofoliului ministerial, Nicolae Titulescu este chemat în fața plenului Senatului din Parlamentul României pentru a răspunde unei interpelări formulate de senatorul Nicolae Iorga în legătură cu politica externă a guvernului. O privire succintă asupra enunțurilor formulate de Iorga arată că, de fapt, acesta împărtășea viziuni similare cu Titulescu în privința alianțelor externe, inclusiv în legătură cu relațiile româno-sovietice. Spre exemplu, Iorga insistă în interpelarea sa asupra faptului că „oricare ar fi guvernul român”, acesta nu trebuie să slăbească legăturile cu Franța: „Întâi, fiindcă este Franța și al doilea, fiindcă împreună cu dânsa noi apărăm tratatele așa cum sunt”¹⁵, cu alte cuvinte menținerea ordinii europene de după Primul Război Mondial. Referitor la relațiile cu Sovietele, Iorga își reafirmă rezervele față de credibilitatea respectării angajamentelor de către puterea de la Moscova: „Este între d-voastră cineva așa de încrezător – nu vreau să zic naiv –, care să-și închipuie că vreodată

un stat de un caracter așa de internațional cum este Uniunea Sovietică își va interzice să treacă de o anumită graniță și că interdicțiunea cea mai serioasă este în ceea ce privește granița noastră basarabeană? Sau crede cineva că rușii-sovietici sunt în fundul sufletului lor mai puțin naționaliști decât rușii de la 1812 sau rușii de la 1877, pe care i-am cunoscut noi în timpul războiului și i-a cunoscut toată lumea?”. Întrucât la vremea respectivă se punea problema negocierii unor noi înțelegeri și acorduri cu sovieticii, Iorga rămâne rezervat și neîncrezător, justificându-și poziția din timpul mandatului său de prim-ministru: „Eu nu sunt diplomat. Știu ce înseamnă pentru Soviete un tratat; orice tratat. Dar sunt sigur că niciun guvern rus nu va renunța la Basarabia (...). Și d-voastră, în felul cum prezentați problema, o prezentați ca și cum prin astfel de pacte, prin negocieri, s-ar rezolva chestiuni ca cele de siguranță, de putere! Cine este în stare să reziste, rezistă. Dacă nu este în stare să reziste, poate să aibă toate asigurările prin hârtii, care, încă o dată vă spun, hârtiile acestea în convingerea mea nu angajează un guvern revoluționar al cărui scop, înainte de toate, este să răstoarne ordinea politică din Europa. Eu pot să fiu judecat numai din acest punct de vedere. Eu spun un lucru: nu aveam nevoie de negocieri cu Sovietele, nu aveam credință în sinceritatea Sovietelor, nu ne credeam asigurați prin ceea ce iscălesc Sovietele”.

Titulescu și-a exprimat acordul deplin cu Iorga, chiar în ședința respectivă a Senatului, atât în privința neîncrederii în Soviete, cât și în legătură cu menținerea caracterului privilegiat al relațiilor României cu Franța. Cu toate acestea, pe fondul evoluțiilor din Europa, marcate de ascensiunea fascismului în Italia și Germania, dar și de o intensă campanie propagandistică a Moscovei în favoarea păcii și a securității colective, Nicolae Titulescu a susținut admiterea URSS în Liga Națiunilor și stabilirea de relații diplomatice cu această țară, în 1934. Gestul României nu era singular, SUA și Cehoslovacia stabilind în același an relații diplomatice cu URSS. În aceste împrejurări, Nicolae Iorga, deși nu a renunțat total la campania de presă împotriva lui Titulescu, i-a recunoscut totuși meritele în normalizarea relațiilor cu Sovietele. Cu titlul *Pactul cu Rusia*, Iorga publica un articol în „Neamul Românesc”, din 12 iunie 1934, în care menționa: „E fără îndoială un act de o mare importanță și, oricâte rezerve s-ar putea face în ce privește sinceritatea Sovietelor, el cuprinde o asigurare reală pentru România (...). Cine va

avea ochii deschiși, și bine deschiși, va folosi desigur din învoiala de astăzi, care poate deschide un capitol mai fericit în viața acestor regiuni din Estul și Sud-Estul Europei, asupra cărora s-au abătut atâtea furtuni fără a-și fi istovit până astăzi norii. Ar fi nedrept să nu se recunoască succesul urmărit cu o răbdătoare inteligență de ministrul nostru de externe și nu-i vom precupeți felicitările”. În finalul articolului, Iorga nu uită însă să revină la recomandările sale în privința ministrului de externe: „D. Titulescu ar înscrie încă mai multe acte pozitive în frumoasa sa carieră dacă el ar urma-o numai pe aceasta și s-ar ținea de-o parte de viața politică internă...”¹⁶. În ce privește riscurile angajării în viața politică a unui diplomat rafinat, precum Titulescu, savantul și omul politic Nicolae Iorga avea dreptate atunci când afirma: „Politica în România este un lucru greu, un lucru care mănâncă sufletul, care mistuie măruntaiele omului. Aci, adversarii nu se respectă (...). Dați-mi voie mie, dați voie oricui s-a frământat în aceste teribile lupte să găsească... că nu este fair play să vii d-ta odihnit, nezgâriat, încurajat de amabilitatea tuturor și să dai deoparte oameni care și-au însemnat cariera lor cu sângele viu, curs din vinele lor, cheme-l pe acela Vaida, ori cheme-l cum mă cheamă pe mine, sau cheme-l ca pe oricine s-a chinuit, s-a martirizat în această viață politică a noastră și mai ales când vin guverne ce se lovesc de cele mai teribile greutăți...”¹⁷.

Acuzele lui Iorga la adresa lui Titulescu vor continua și vor cuprinde o gamă largă de probleme externe, de la relațiile cu aliații de gintă latină (Italia, Franța) până la cele cu marile puteri revizioniste ale vremii – Germania și URSS.

Rememorând pagini ale acestor controverse din deceniul al patrulea al secolului trecut, mulți autori le găsesc nejustificate și greu de înțeles. Fără a intra în multe detalii, trebuie totuși să menționăm că savantul și omul politic Nicolae Iorga, cu orgolii justificate de opera sa impresionantă și de activitatea prodigioasă în slujba intereselor poporului român, era extrem de sensibil la tot ce îi părea că se abate de la principiile sale ori îi ignoră într-un fel sau altul meritele. Așa pot fi explicate relațiile tensionate, după debuturi de colaborare promițătoare, nu doar cu Nicolae Titulescu, dar și cu alte personalități marcante ale epocii, precum poetul Emil Gârleanu, poetul și omul politic Octavian Goga sau, mai ales, patriotul ardelean Onisifor Ghibu, cel care a scris: „Iorga

era unul dintre oamenii care putea să lucreze cât o sută, dar care nu putea să colaboreze efectiv cu alții”¹⁸.

Iorga și Titulescu au murit la scurt timp unul după altul, primul victimă a legionarilor, al doilea exilat și ostracizat în urma manevrelor și presiunilor regimului nazist. În încheiere, subscriem și noi la concluzia regretatului publicist, istoric și diplomat George G. Potra: „Figuri legendare ale istoriei naționale, părinți fondatori ai României moderne, oameni care au trăit și au murit pentru Țară, Iorga și Titulescu, n-au mai avut timp să se împace. Au slujit amândoi neamul românesc fără rezerve, cu totală dăruire. S-au înfruntat și s-au confruntat doar din dorința de a face mai bine, mai repede, mai durabil. România are nevoie de ei și azi, de lumina lor”¹⁹.

Note și referințe bibliografice

¹ N. Iorga, *În chestia amnistiei răsculaților țărani*. În: *Discursuri parlamentare (1907-1917)*, Chișinău, Mesagerul, 2011, p. 23-47.

² *Ibidem*, ed. cit., passim.

³ *Repere biografice ale activității politico-diplomatice a lui Nicolae Titulescu*. În: N. Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 334.

⁴ Discurs rostit de N. Titulescu la mitingul național de la Ploiești, din 3 mai 1915.

⁵ N. Iorga, *Despre hotărârea ce va lua România în Marele Război*. În: *Discursuri parlamentare (1907-1917)*, ed. cit., p. 776-808, passim.

⁶ N. Iorga, *Ce a făcut până acum România?* În: „Neamul Românesc”, 28 octombrie 1916.

⁷ Idem, *Câștigul cel mai mare*. În: „Neamul Românesc”, 29 august 1917.

⁸ Idem, *Glorioasa noastră sarcină istorică*. În: „Neamul Românesc”, 16 ianuarie 1918.

⁹ Idem, *Ideia Daciei românești*, reconstituire a unei cuvântări rostite de Iorga la Teatrul Național din Iași, la 25 noiembrie/8 decembrie 1918, pentru sărbătorirea Unirii tuturor românilor. În: „Neamul Românesc” din 28 noiembrie 1918.

¹⁰ *România și revizuirea tratatelor*, Ediția a II-a, București, Semne, 2018, p. 61.

¹¹ N. Iorga, *Proiectele dlui Titulescu*. În: „Neamul Românesc”, 24 martie 1921.

¹² Text reprodus de George G. Potra în volumul *Nicolae Iorga – Nicolae Titulescu. Interferențe*, București, Fundația Europeană Titulescu, 2011, p. 101-102.

¹³ Vezi îndeosebi documentele din 5, 6 și 22 februarie, 19 octombrie și 26 decembrie 1924; 4 ianuarie, 12 aprilie, 12, 13, 23, 27 mai și 3 iunie 1925; 21 martie 1930; 9 aprilie, 12 iunie, 7 noiembrie și 8 decembrie 1931, reproduse de George G. Potra în *Nicolae Iorga – Nicolae Titulescu. Interferențe*, ed. cit., passim.

¹⁴ Pentru detalii vezi articolele publicate în „Neamul Românesc” din 14, 15, 16, 17 iunie, 2 iulie, 10 septembrie, 9, 12, 18, 22 și 23 octombrie, 1, 4 și 15 noiembrie 1932, reproduse în George G. Potra, ed. cit., p. 149-163.

¹⁵ Textul integral al interpelării în George G. Potra, ed. cit., p. 164-210.

¹⁶ *Ibidem*, p. 216.

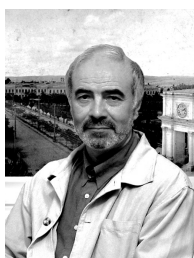
¹⁷ Ședința Senatului din 24 noiembrie 1932. *Ibidem*, p. 192-193.

¹⁸ Onisifor Ghibu, *Oamenii între oameni. Amintiri*, Selecție și introducere de Ion Bulei, București, Editura Eminescu, 1990, capitolul dedicat lui Nicolae Iorga (p. 207-290).

¹⁹ George G. Potra, ed. cit., p. 75.

Iurie COLESNIC

Nicolae Iorga și Constantin Stere – o rivalitate fără sfârșit...

I.C. – scriitor, cercetător literar, istoric. A activat ca director al Muzeului Literaturii Române „M. Kogălniceanu”, precum și al mai multor edituri din Republica Moldova. Deputat în Parlament (2009-2010). Autor al unui ciclu de cărți *Basarabia Necunoscută*, în 11 volume (1993-2018), al unei colecții de cărți *Chișinăul nostru necunoscut* și al mai multor ediții enciclopedice: *Sfatul Țării*, *Generația Unirii*, *În lumea asta sunt femei...* ș.a.

Membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova din 1988. Doctor Honoris Causa al Universității Umanitice (2000). Deține titlul onorific „Maestru al Literaturii” (2010) și este laureat al Premiului Național al Republicii Moldova pentru Literatură și Istorie (2018).

E cunoscut faptul că de la dragoste până la ură e un singur pas. Unul din adversarii cei mai neîmpăcați ai lui Constantin Stere a fost marele istoric Nicolae Iorga. Un prim motiv al confruntării a fost descris de Onisifor Ghibu în volumul *Oameni între oameni* (București, 1990, p. 240-241). Evenimentele relatate s-au produs în toamna anului 1906 la Brașov: „Conform unei vechi și frumoase tradiții, președintele de curând ales al «Astrei», Andrei Bârseanu, o figură luminoasă a Ardealului, s-a simțit dator să întrunească la o masă, în modesta lui locuință, personalitățile mai de seamă care veniseră din afară la marea manifestare culturală ardeleană. Printre cei vizați să participe la acea masă era și profesorul Iorga cu doamna, și Constantin Stere, profesor la Universitatea din Iași. Fiind considerat un apropiat al lui Iorga, eram și eu invitat la acea masă.

Între Iorga și Stere raporturile erau încordate¹. Andrei Bârseanu știa de această disensiune și se temea ca între Iorga și Stere să nu se ivească vreo neînțelegere la masă, care să fie o pată pe frumusețea adunării. Pentru a evita o atare situație, Bârseanu m-a căutat și mi-a spus:

– Știu că ești foarte apropiat de domnul Iorga. Te rog să-i comunică că este invitatul meu la

Nicolae Iorga și Constantin Stere

masa de seară, împreună cu doamna și dumneata. Te rog să-l pregătești de așa fel încât să știe de la bun început că este și Stere, ca nu cumva să se întâmple să aibă loc cine știe ce scenă.

M-am cam temut de momentul în care va trebui să-i spun profesorului acest lucru, dar a trebuit s-o fac.

– Domnule profesor, știți că deseară suntem invitați la masă la dl Bârseanu. O să fie multă lume acolo, printre care și profesorul Stere.

Cum a auzit acest lucru, mi-a răspuns:

– Nu mă duc la masă!

– Domnule profesor, nu vă supărați, dar asta ar fi o mare greșală. Chestiunile personale „Astra” le-a atenuat întotdeauna prin autoritatea ei mare de a împăca controversile dintre oameni. Dumneavoastră nu puteți lipsi de la această masă și nu poate lipsi nici dl Stere. E doar rectorul Universității din Iași (la acel moment nu era rector, *n.n.*) și directorul „Vieții Românești”, un om care își are valoarea lui. Vă rog, în interesul dumneavoastră, să participați și să căutați să evitați orice atitudine care ar putea strica atmosfera ce trebuie să domine la o astfel de întâlnire.

Cu mare greutate am reușit până la urmă să-l determin să facă acest pas, spre marea mea bucurie, dar și cea a doamnei Iorga, care, auzind despre ce era vorba, își pierduse orice speranță de a mai participa la masa respectivă.

Ne-am dus împreună, seara, la Bârseanu. Stere sosise cu puțin timp înaintea noastră. Când am intrat în salon, Iorga se uită încruntat la Stere, fără să manifeste totuși prea pe față ceea ce clocotea în sufletul lui. Stere, făcându-se că nu bagă de seamă, l-a întâmpinat cu cuvintele:

– Dragă Iorga, îmi pare bine că te văd.

– M-ai înjurat în revistă, îi răspunse Iorga, sec.

– Ehei, o înjurătură de-asta mi-ar plăcea să-mi fie adresată și mie. Te-am declarat cel mai mare istoric al românilor. Dacă m-ar declara pe mine cel mai mare jurist al românilor, aș fi încântat, chiar dacă m-ar înjura de mama focului. Așa că fii liniștit, dragă Iorga, că nu ți-am stricat nimic.

Tonul prietenesc al explicației a avut darul să-l împace pe Iorga. Nu s-a mai întâmplat nimic deosebit tot restul timpului. Masa a decurs în condiții normale, iar amfitrionul a fost foarte fericit că a putut să păstreze atmosfera tradițională a bătrânei «Astra».

La începuturi, adică în timpul răzcoalelor din 1907, pozițiile lor au fost foarte apropiate.

Fapt atestat de corespondența rămasă de la cei doi. Așa, între scrisorile rămase de la Nicolae Iorga este una adresată din București lui A.C. Cuza, la 11 februarie 1907:

„Draga Cuza,

Eu i-am scris lui Stere (scrisoarea lui N. Iorga din 31 ianuarie 1907, *n.n.*) arătându-i că nu eu am scris notița despre basarabeni din nr. 65 și deci trebuie a se face o rectificare. (Ție îți spun, cum i-am spus, pe urmă, și lui, că eu n-aș fi întrebuințat cuvinte aspre față de niște bieți de români zăpăciți de doctrinele proaste.)

Primesc de la Stere (scrisoare din 31 ianuarie 1907 scrisă de C. Stere, *n.n.*) un răspuns în care nu se declară mulțumit de declarația mea, ci ar vrea să adaog că-mi pare rău de nedreptățirea basarabenilor în revista

mea. La aceasta să adaug unele aluzii și insinuări nedrepte la adresa mea.

Acum chiar i-am răspuns lui în particular că purtarea basarabenilor a fost greșită față de tine și față de idealul nostru, că o dezaproab și că deosebirea între mine și corespondentul meu e numai aceea că n-aș fi întrebuințat cuvintele lui.

Așa stau lucrurile acum. De mai multe ori Stere mi-a făcut declarații de prietenie, pe care, nu o dată le-au dezmințit faptele. E limpede că ei nu se pot desface din vechiul socialism, cu toate relele lui, dar mie mi se pare greu a contesta lui Stere însuși sinceritatea în activitatea lui de astăzi; nu mă pot hotărî a-l taxa de fariseu..." (N. Iorga. *Corespondență: Documente literare*, vol. I, ediție îngrijită de Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 390)

Se părea că în problema ocrotirii țăranilor români acești doi oameni politici vor forma o singură platformă doctrinară.

Într-o scrisoare din 20 martie 1907, N. Iorga îi scria:

„Dragă domnule Stere,

Toată viața dumitale vei avea mulțumirea că ai scăpat viața multor oameni și că ai putut face puțină dreptate în această țară a celor mai mari nedreptăți. Dacă ar fi fost ca dumneata și mulți alți perfecți! Aici, în Muntenia, e grozav. Cea mai grozavă teroare militară se desfășoară cinic.

În *Adevărul*, un inginer de la căile-ferate, întors de la înmormântarea tatălui său împușcat, arată ce neomenii păgâne s-au săvârșit după răscoale, sau și fără răscoale, de reprezentanții în uniformă ai celei mai triste clase dominante.

Sânt vremuri de cumplită reacțiune. Și sântem osândiți a vedea cum limba ceasornicului politic bate între autoritarismul fariseic al lui Mitiță Sturdza și încăpățânatul reacționarism al lui P.P. Carp. Nu cred că rămâi mult timp acolo, unde te-aș dori cât mai îndelungată perioadă. N-ai grijă, vor veni în curând *Camerele intruabile* – și legi ideale...

E greu până începe urgia egoismului cinic de clasă. Atunci ce vei face? Vei răbda, vei tăcea? Nu cred, după inima ce-ți cunosc. Vei rupe cu partidul exploatatorilor fără milă. Și vom putea face ceva, noi de noi, atunci când toți oamenii cu milă de popor și cu sete de dreptate vom sta umăr la umăr.

Să ajungem ziua aceea!

Până atunci, îți mulțumesc pentru încrederea ce mi-ai arătat și te rog a crede că de azi înainte – de la ce se petrece de azi înainte – nu putem fi decât frați de luptă, pentru binele adevăratului popor românesc” (Din cartea lui M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească”*, București, 1966, p. 92-93).

Această scrisoare publicată în romanul *În preajma revoluției* în numele lui Christofor Arghir, care e de fapt Nicolae Iorga, are un final optimist pentru relația lor:

„...Și vom putea face ceva, noi de noi, atunci când toți oamenii cu milă de popor și cu sete de dreptate vom sta umăr la umăr.

Să ajungem ziua aceea!

Până atunci, îți mulțumesc pentru încrederea ce mi-ai arătat și te rog a crede că de azi înainte de la ce se petrece azi înainte – nu putem fi decât frați de luptă, pentru binele *adevăratului* popor românesc” (C. Stere, *În preajma revoluției*, vol.7-8, 1991, p. 399-440).

În acești ani relația lor era una stranie sau greu de definit chiar pentru protagoniști: „Dar acest «frate de luptă», scrie Mihail Sevastos în amintirile sale, era un om extrem de irascibil. Iar «Viața românească» dădea lui Iorga multe prilejuri de nemulțămire, pe lângă unele rare satisfacții. Raporturile dintre cei doi «frați de luptă» deveniseră cu timpul foarte curioase... Când revista ieșeană lauda o carte de Iorga sau lua act de rolul cultural al acestei personalități, «fratele de luptă» îl saluta pe Stere. Când se întâlneau, îi dădea mâna și îi adresa cuvinte prietenoase. Dacă «Viața Românească» îi făcea cea mai mică obiecție, dacă nu-i recenza imediat noul volum sau chiar dacă-i lauda un inamic – Iorga se făcea foc și, întâlnindu-se cu Stere, îi întorcea spatele. După aceea, dacă apărea în «Viața Românească» recenzia dorită sau dacă revista publica o apreciere elogioasă la adresa sa, atunci Iorga, la o nouă întâlnire cu Stere, îl saluta iarăși afectuos... pentru ca peste o lună, după apariția numărului următor al publicației ieșene, să treacă pe lângă dânsul ca pe lângă un necunoscut...

Exasperat de aceste capricii, Stere – într-un moment de proastă dispoziție – îl apostrofă pe Iorga:

– Ascultă, Iorga, ce înseamnă comedia asta? Când îmi dai bună-ziuă, când nu. Ar trebui să țin o contabilitate specială a hachițelor tale, și să prevăd când ai să mă saluți și când nu. Asta a început să mă plictisească. De-aceia m-am gândit că ar fi mai bine s-o rupem definitiv și să nu ne salutăm de loc, niciodată în viață.

Ce i-a venit omului acestuia să se bage în politică – el care, o viață întreagă, a stat numai prin biblioteci?... Eu cred că are să-i treacă...” (M. Sevas-tos, *Amintiri de la „Viața românească”*, București, 1966, p. 93).

Dar au trecut doar câțiva ani și relația dintre ei s-a transformat într-o prăpastie. Lucrurile au mers atât de departe că Iorga sugera „punerea la zid” a „prietenului și fratelui său de luptă” (p. 440).

Altă scrisoare din 29 august 1909, scrisă la Vălenii de Munte, adresată lui A.C. Cuza mărturisește deja o atitudine ostilă:

„Draga Cuza!

...Ce să zic de afacerea Stere?

E un cheltuitor și un leneș. S-a lăcomit la un proces gras și n-a știut ce să facă. Acuma trage pe urma păcatului ce a făcut, lăsându-și catedra pe un an...” (N. Iorga, *Correspondență: Documente literare*, București, 1984, vol. I., ediție îngrijită de Ecaterina Vaum, p. 405).

Aluzie la participarea lui C. Stere la „procesul Kalmuțki” care s-a judecat la Chișinău și care a fost folosit de acesta în scopul coagulării unui grup de intelectuali basarabeni capabili să editeze primul ziar de limbă română „Basarabia” (1906-1907).

Motivul rivalității lor ulterioare este extins în mai multe planuri: ambii profesori universitari, ambii moldoveni, unul avea aureola revoluționarului siberian, altul aureola istoricului vulcanic. Concurența de la catedră a trecut și în planul politic, Iorga fiind un adept al partidelor de orientare naționalistă, Stere fiind un liberal convins. Confruntarea în planul politic a continuat până la dispariția lor din viață. Unele momente de conlucrare s-au datorat exclusiv necesităților momentului și nicidecum împăcării. Rivalitatea lor a fost alimentată și de cele două curente literare, ai căror părinți au fost: N. Iorga a propovăduit semănătorismul, C. Stere poporanismul.

N. Iorga edita revista „Semănătorul” care avea o anumită răspândire în publicul cititor, C. Stere edita „Viața românească” care era cea mai citită revistă românească înainte de primul război mondial.

N. Iorga era naționalist, C. Stere propovăduia internaționalismul.

Unul vedea salvarea țării doar prin țăran și prin întoarcerea la origini, lupta cu elementul străin: evreu, armean, grec ș.a., pe când celălalt vedea în pătura țărănească o forță capabilă să crească calitativ, să ducă la reformarea României, transformând-o într-o țară europeană civilizată. C. Stere era convins că reforma agrară și votul universal vor schimba destinul României. Ceea ce de fapt și s-a întâmplat după 1918.

Rivalitatea lor a culminat cu momentul când, în 1919, C. Stere a fost propus pentru a fi primit membru al Academiei Române, după ce contribuise decisiv la unirea Basarabiei. N. Iorga a refuzat categoric această recunoaștere a meritului lui Stere, amenințând cu ieșirea sa din Academie. În felul acesta Academia Română l-a preferat pe Ștefan Ciobanu.

Zigu Ornea descrie această situație delicată:

„Lucrările Adunării generale a Academiei se deschid la începutul lui octombrie 1918. Pe ordinea de zi figura și alegerea de noi membri. Într-o discuție prealabilă în secția literară, Al. Philippidi, Duiliu Zamfirescu și bătrânul Iacob Negruzzi propun alegerea lui Stere, ca reprezentând provincia lui natală. Duiliu Zamfirescu a explicat apoi cum s-au petrecut lucrurile: «Nici n-am visat să propun pe d. Stere la un scaun în Academie. Interpelat de d. Iacob Negruzzi, de care mă leagă o veche prietenie literară, fără niciun caracter politic, dacă aș fi dispus să votez pe d. Stere în secția noastră, pentru a-l prezenta plenului, am răspuns afirmativ. Propunerea a fost făcută în secție de către onorabilul d. Philippidi. Eu am votat pentru». În plen cei trei propun candidatura lui Stere, bătrânul junimist Negruzzi adăugând, în sprijin, că acesta e sufletul Basarabiei și a contribuit mult, prin discursurile sale, la înfăptuirea actului istoric de la 27 martie. Iorga, furios peste măsură, declară: „...protestez cu indignare contra alegerii unui criminal de stat și declar că, dacă se face aceasta, mă retrag din Academie” (Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. II, București, 1991, p. 214).

Extrem de curios e faptul că cei doi titani au concurat și în plan strict literar. Iorga, cu mare ușurință, a scris proză, versuri, dramaturgie, istorie

literară, pe când C. Stere a lansat un roman fluviu *În preajma revoluției*, făcând epocă literară, fiind trecut imediat în rândurile marilor prozatori români. Iarăși un prilej deosebit de invidie și de bătaie fără de sfârșit...

În ziarul „Facla” (1930, din 10 aprilie, p. 1, director Ion Vinea), când cei doi protagoniști erau în viață și în plină frământare politică și de creație, scriitorul Tudor Arghezi, care colaborase la ziarul „Lumina” scos de C. Stere la București, în timpul ocupației germane, face o introspecție psihologică și literară vizavi de cei doi, intitulând-o *Două vieți paralele*. „Cultura românească a produs în paralelă două personalități de tragedie, cu numele deopotrivă, în două silabe, Iorga și Stere. Amândoi cărturari și dascăli și amândoi bărbați politici frunțași – și scriitori activi, posedați de neastâmpărul Demonului, făcătorul darului prorocirii.

Unul e vioi și cântă, ca un luntraș pe Arhipelag, care-și duce barca înflorită prin undă și lumină. Orice ar face, și atunci când este mânios fără pricină și nedrept ca un licorn din fabula pădurii, unul este și rămâne simpatic, pentru că la o vârstă când și cele mai sus purtate făclii se sting sau se apleacă la numărătorea aurului adunat din grăsimea timpului în șipotul din beci, flacăra lui nervoasă e întreagă și nesățioasă de întuneric. D-l Iorga are acest har frumos de a nu îmbătrâni, care dezmente devlăguirea precoce a intelectului românesc.

Celălalt e posomorât și vine din miază-noapte, de printre ghețuri și neguri. El nu știe să cânte, auzul lui e supărat de hohotul de râs, ochiul lui se închide dinaintea dansului nud într-un vâl sideral, de Cale lactee. El geme și tușește și e trist de tristeți pe care nu le-a avut. Personagiu de concentrare și de umbră, el a jucat rolurile cele mai bune în politică, din nevăzut, asemănat în grava lui vanitate cu puterile secrete ale naturii. Vanitățile paralelului sunt de natură, dimpotrivă, naivă, ca ale copilului care ucide porumbelul fără să-și dea socoteală, cu prețul unor lacrimi vărsate prea târziu.

Primul știe să suradă, să treacă, să uite. Cine cunoaște facilitățile lui sufletești îl exploatează en gros și en detail, de la presă până la Academie și de la Parlament până la Universitate. El nu e fericit dacă-l iubești fără să i-o spui și preferă sentimentului declarația repetată. Foarte sensibil la culori și vopsele, urșii elefanți sunt scoși din codru în câmp cu trei panglici de cocardă cu care îl gătești: prunci monstruoși ai naturii. Primul e

simțitor la cuvinte ca o fetiță la mărgele. Îi zici «poftă bună» și i se face poftă de mâncare. Vede o lacrimă și plânge. Aude un oftat și se crispează. Iată de ce țin la el oamenii care nu-i fac declarații, și atunci când îi înjură cu superficialitate.

Al doilea n-a uitat niciodată ce-i datorește unui adversar și mintea lui puternică a săpat în piatră mormântul ideal al detractorilor săi, în fiecare noapte. Tenacitatea omului din miază-noapte, mânată de orgolii dure, se datorește instinctului de răzbunare. Conștient de resursele interioare, el se va răzbuna însă asupra epocii, nu a oamenilor în particular și setea lui politică visează cu ochiul vânat fix pe brumă, lichidarea unui secol întreg.

Cel dintâi, ca și cel de-al doilea, a condus un partid politic, anulându-l însă treptat din voile și nevoile lui și brusc rechemându-l la viață. Fericierea politică a celui dintâi este că și-a legat destinul de victorie, pe când paralelul, poate că din concepție, poate că din greșeală, s-a solidarizat cu înfrângerea; un destin greu, de nevoieș prometeic.

Dar dacă cel dintâi nu și-a putut exploata victoria până la izbânda politică personală, cel de-al doilea, înfrânt, a izbutit să animeze din Vaticanul tainic al energiilor lui un partid. Dumnezeu știe ce ar fi fost în stare să încerce și să realizeze al doilea dacă victoria armelor era de partea lui! Miază-noaptea din privirile acestui ascet al inteligenței înspăimântă. Celălalt, victorios în război, strămută și în decepțiile politice succesive, vioiciunea și frăgezimea lui mediteraneeană.

Cel de al doilea cunoaște acum finalul tragic al tragediei întregi: partizanii îl aplaudă, îl slăvesc și-l abandonează. Ieri, adică aseară, Basarabia îi aparținea întreagă; azi, adică, azi la prânz, din Basarabia întreagă i-a rămas un crâmpci. E cea mai cumplită experiență pe care a făcut-o filosoful Stere.

Parcă tot mai practică și mai lipsită de suferință a fost pravila celui dintâi; el și-a părăsit singur, rând pe rând partizanii, prietenii și soldații.

Și finalul tragediei lui e paralel cu al celui de-al doilea și ibsenian: el a rămas ca și paralelul, singur.”

Poetul T. Arghezi a intuit ceea ce urma să se producă. Singurătatea era pe cale de a zămisi noi și profunde creații...

Această concurență acerbă de idei, de soluții politice, de vanități îi motiva pe cei doi nu doar să lupte unul cu altul, dar să-și asume inițiative radicale, care, în fond, le conservau individualitatea.

Fiecare dintre ei pretindea să ocupe primul loc în ierarhia politică și științifică a vremii.

O viziune interesantă asupra relației dintre cele două personalități are publicistul Pamfil Șeicaru, care i-a cunoscut bine pe ambii și care, în cartea sa *Un Singuratic: C. Stere*, Madrid, 1956, p. 23, scrie:

„Între N. Iorga și C. Stere a existat o vrăjmășie neîntreruptă, fără îndoială, datorită în bună parte temperamentelor lor așa de deosebite. Parafrazând pe Spinoza, putem spune că atât caracterul lui N. Iorga cât și cel al lui C. Stere erau o teoremă din care viața lor a tras toate consecințele. N. Iorga era un risipit, C. Stere era un concentrat; primul de o irascibilă vanitate, al doilea de un nemăsurat orgoliu. Romanticismul istoric al lui N. Iorga se opunea realismului sociologic al lui Stere; primul idealiza boierimea, convins că s-ar putea realiza un fel de democrație patriarhală în care țărănimea și proprietarii ar fi putut să găsească o formulă de înfrățire socială, al doilea vedea de-a lungul istoriei lupta de clasă. N. Iorga iubea consacrările oficiale, lui Stere îi erau indiferente. Primul era naționalist în sensul tradiționalist, al doilea era poporanist revoluționar”.

Doi oameni ca doi poli cu aceeași încărcătură magnetică se respingeau și nu era cea mai bună soluție pentru România Mare care avea nevoie de personalități care să consolideze legăturile dintre provinciile unite după 1918.

Academicianul Iorgu Iordan a fost studentul celor doi mari profesori. Impresiile lui despre cele două mari personalități ale culturii române le-a mărturisit în mai multe rânduri, dar am găsit că portretizarea cea mai reușită a fost făcută în volumul întâi de *Memorii* (vol. I, București, 1976, p. 210-212): „Cel mai mult gustam, în toate sensurile, discursurile lui N. Iorga și C. Stere, aceste personalități uriașe ale vieții noastre publice de atunci, atât de deosebite între ele. Îmi plăcea, ba chiar mă emoționa adesea, nu numai ce spuneau, ci și cum spuneau. Eram pe deplin, convins, în cazul amândurora, de perfecta lor bună-credință, ca și de intențiile lor privite din punctul de vedere al intereselor generale. Bineînțeles, adeziune politică totală manifestam numai față de directorul „Vieții Românești”, N. Iorga, ale cărui senti-

mente pentru clasa țărănească erau la fel de puternice, îmi era mai străin ca concepție, firește, aceasta și din cauza xenofobiei sale care îmbrăca uneori forme antisemite. Semăna cu C. Stere prin etosul și patosul cuvântărilor sale, puse, la fiecare, în slujba unor idei diferite, adesea foarte mult, de la unul la altul. Satisfacția mea ca ascultător al discursurilor lor era identică în cazul amândurora în ce privește latura pur umană. Cât despre conținutul, atât teoretic, cât și practic, preferințele mele mergeau hotărât spre C. Stere, pe care îl cunoșteam și ca profesor, cum am arătat în altă parte.

O cuvântare a lui N. Iorga extraordinar de impresionantă tocmai prin aspectul ei, într-un anumit sens, strict uman, a fost aceea de la sfârșitul anului 1911, ținută la Iași, într-o sală nu prea spațioasă, în legătură cu alegerile pentru Parlament. În legislatura abia terminată el fusese deputat al Colegiului II de Iași. Acum își pusese candidatura la același colegiu și solicita voturile alegătorilor. În ciuda modului exemplar în care își îndeplinisese mandatul – mai cu seamă apărând interesele țăranilor, deși nu-i reprezenta, formal, pe aceștia, și criticând violent abuzurile, nedreptățile etc. –, simțea că pierduse mult din popularitate. (Iată un concept, cum se spune foarte des astăzi, extrem de labil în ce privește elementele lui alcătuitoare și mai cu seamă felul cum sunt ele „văzute” de oameni.) Tot discursul lui, care a durat circa două ore, a avut drept temă deosebirea dintre un candidat ca el și candidații obișnuiți ai partidelor politice. Laitmotivul era acesta: nu mă votați pe mine, pentru că sunt om cinstit, vreau binele poporului, îmi iubesc țara și dovedesc toate acestea prin munca și acțiunile mele etc., etc. Votați pe șarlatani, pe hoți, pe profitorii de toate speciile, cărora puțin le pasă de interesele obștești, care se gândesc numai la ale lor, personale, familiale și de grup etc., etc. Toate aceste spuse cu patosul lui bine cunoscut, care, de astă dată, a atins, cu siguranță, culmea cea mai de sus, m-au ținut atent și interesat cum cred că n-am mai fost niciodată, înainte sau după aceea.

L-am ascultat și pe C. Stere, orator politic, și tot la întruniri organizate cu ocazia alegerilor legislative. Ca și la Iorga, deosebirea dintre un discurs electoral și o lecție era, în general, neînsemnată, afară, bineînțeles, de criticile mai mult ori mai puțin personale, la adresa candidaților partidului opus, deși astfel de atitudini, manifestate verbal în alt ton și, desigur, în alți termeni, nu lipseau nici la unul, nici la celălalt în lecțiile sau studiile lor științifice. Asemănarea aceasta, aparent surprinzătoare, căci N. Iorga și

C. Stere se găseau la antipod unul față de altul, mi-o explic eu prin profunzimea lor seriozitate, prin participarea lor totală, atât intelectuală, cât și afectivă, la punerea și analiza problemelor, indiferent de natura acestora. Amândoi corespundeau pe deplin definiției celebre (și foarte juste, după părerea mea) dată de Quintilian oratorului: *vir bonus, dicendi peritus* (om bun și la fel de bun vorbitor), cu accentul (pus tot de mine) pe partea întâi a acestei formule lapidare. La C. Stere îmi plăcea enorm – nu sunt un amator de paradoxuri – o anumită dificultate în exprimare. Găsea sau făcea impresia că găsește greu cuvintele cele mai potrivite pentru ideile sale. Eu vedeam în asta efectul procesului de elaborare a cuvântării sale, efortul depus de un gânditor autentic, care oricât de clară ar avea în minte problema supusă analizei, o vede mereu sub formă de proces, de lucru care se dezvoltă, se amplifică pas cu pas. La un orator ca Take Ionescu (dar nu numai la el), a cărui cursivitate în expunere îmi trezea înaintea imaginea unei guri de apă deschise, aveam impresia că și-a învățat discursul pe de rost și de aceea nu schimbă o iotă din el debitându-l sau că o deprindere îndelungată de a vorbi, de fiecare dată mult și foarte mult, l-a transformat într-un soi de automat. C. Stere avea dificultăți și de natură lingvistică, determinate de faptul că-și făcuse studiile în limba rusă. Omul gândea, gândea pe loc, dacă mă pot exprima astfel, în sensul că nu gândise o dată pentru totdeauna acasă ceea ce intenționa să spună ascultătorilor săi, ci continua să gândească, să re-gândească în cursul expunerii”.

Tactici și strategii contrarii în abordarea problemelor realității cotidiene. Scopuri nobile, dar drumurile care duc spre ele sunt absolut opuse.

Aceste portretizări au un punct comun, deosebirea fundamentală a caracterelor celor doi titani. Imposibil, probabil, de găsit punctul de tangență care i-ar fi unit și le-ar fi conjugat eforturile.

Am putea exemplifica multe calități ale celor doi, care, dacă ar fi mers în același pas, ar fi putut face minuni.

E greu de spus și greu de crezut, dar cert este faptul cât de eficient și benefic ar fi fost pentru destinul României dacă acești doi titani nu s-ar fi confruntat pe parcursul vieții lor, ci ar fi colaborat în numele și pentru binele țării și totul ar fi fost exact așa cum a fost fixat pe Aleea Personalităților de la Muzeul „Constantin Stere” de la Bucov (Prahova), unde cei doi stau alături... în Eternitate.

Note

¹ Nota de la p. 294, a istoricului Ion Bulei, unul dintre cei trei autori care au scris note la această ediție: „Nu neapărat numai din cauza prezentări critice a cărții *Istoria poporului român* în «Viața Românească» erau încordate relațiile dintre C. Stere și N. Iorga, desigur. Între cei doi era o întreagă diferență de fel de a gândi, de mentalități, de caracter. Pentru Iorga, Stere era în acești ani «profetul basarabo-ieșean al poporanismului», care își lăfia ciocoiește, cu apucături de parvenit îmbătat de sine, în insomnia savantă și filozofică înaintea cârdului de admiratori câștigați, meduzați și zăpăciți” (N. Iorga, *O luptă literară*, ediția Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Minerva, 1979, p. 370).

Revista „Viața Românească” îi apărea ca un organ de luptă politică și socială în haina de împrumut a unei literaturi oarecum „subvenționate” (aluzie la faptul că „Viața Românească” editată cu sprijinul liberalilor, direct al lui I.I.C. Brătianu, este prima publicație din România care-și remunera colaboratorii). Între „Semănătorul” și „Viața Românească” sunt de la început deosebiri ideologice. Pentru tradiționalism, al cărei reprezentant era și „Semănătorul”, țăranul de admirat era, cum spunea G. Ibrăileanu, „țăranul patriarhal ca o rămășiță a vremurilor lui Mihai și Ștefan”. Se idealiza acest țăran tocmai pentru că era atât de rămas în urmă, cu totul în afară de viața civilizată europeană. „Viața Românească” vedea în țăran altceva: „Țăranul social, țăranul sărac, țăranul care are nevoie de reforme, de ridicare, de transformare. Iar această transformare presupunea totala occidentalizare a țării, distrugerea pe de-a-ntregul a formelor vechi” (G. Ibrăileanu, *După 27 de ani*. În: „Viața românească”, nr. 25, 1933, nr. 1-2, p. 5). Exagerare, desigur, care atribuie poporanismului mult mai mult decât intenționase. Antipatia lui Iorga față de Stere pleacă de la cauze ideologice. Și ea nu va înceta să crească mai cu seamă în anii Primului Război Mondial când motivelor ideologice li se adaugă cele politice.), al cărei director era, o lungă dare de seamă despre *Istoria poporului român* a lui Iorga, apărută în Germania, în limba germană (În notă, p. 294, Ion Bulei consemnează: „Cartea lui N. Iorga *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* apare în două volume, în august 1905, în editura Friedrich Andreas Perthes din Gotha și este o sinteză remarcabilă, republicată în 1987, sub îngrijirea Georgetei Penelea”). Recenzia era foarte minuțioasă și pe alocuri tăioasă la adresa autorului. Concluzia era totuși că Iorga este cel mai mare istoric român, iar cartea, cu toate greșelile pe care le conține și pe care nu le poate trece cu vederea un recenzent, rămâne o carte de bază.

Ion HAINEȘ

Nicolae Iorga – jurnalist

I.H. – doctor în filologie, poet, prozator, critic și istoric literar, eseist. A studiat la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică din București, Secția regie, și la Universitatea din București, Facultatea de Filologie. Semnează zece volume de versuri, două romane, cărți de critică și istorie literară, din domeniul teoriei comunicării și al mass-media. A publicat în revistele „Scrișul românesc”, „Literatorul”, „Contemporanul”, „Destine literare” etc. poezie, articole și studii, eseuri din domeniul literaturii române, al teoriei comunicării și al mass-media. Membru al Colectivului de redacție al revistei „Bucureștiul literar și artistic”, membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România.

Un *uomo universale*, de formație enciclopedică, Nicolae Iorga a fost o personalitate titanică, manifestată în diverse domenii, aducând în fiecare strălucirea geniului său.

Cel mai mare istoric al românilor a debutat în presă la 14 ani, în ziarul „Românul” (1885). În tinerețe, a colaborat la „Contemporanul”, „Lupta”, „Convorbiri literare”, „Epoca”, la „România jună”, „L'indépendance roumaine” și „Sămănătorul”, revistă al cărei ideolog devine din 1903. (Revista fusese înființată în dec. 1901 de către George Coșbuc și Al. Vlahuță). Iorga susține necesitatea întoarcerii la trecut, înfrățirea tuturor românilor, împroprietărirea țăranilor, culturalizarea lor.

În jurul revistei „Sămănătorul”, al ideilor lui Iorga, s-a format un întreg curent, sămănătorismul, un curent controversat, care, din păcate, a creat o confuzie a valorilor, între etic și estetic, subordonând esteticul factorului cultural. Nicolae Iorga milita pentru o literatură cu substrat etic, scriitorul trebuia să aibă idei sănătoase, cum ar fi credința în neam, dragostea față de țăran și sat, față de obiceiurile și lumea acestuia, față de limba strămoșească și un trecut glorios. De aici, egalizarea creatorilor. Alături de Sadoveanu, Hogaș, Arghezi, Galaction, Rebreanu, Bacovia îi pune pe Vasile

Pop, S. Vărlan, Constanța Hodoș, Teodor Cercel, Ion Adam etc. Cultul pentru trecutul cultural, istoric și eroic al poporului nostru a însemnat și un revers negativ, idealizarea lui. Din același motiv, nu a apreciat la valoarea lor scriitori ca Rebreanu sau Arghezi.

Iorga milita pentru culturalizarea țăranilor, pentru înfrățirea tuturor românilor, împotriva oricăror influențe străine în cultura română.

Literatura sămănătoristă va prelua aceste idei. Sămănătorismul este mai curând o mișcare de idei social-politice și culturale și mai puțin un curent literar. Constantin Ciopraga îl socotește un „neo romantism liric, paseist și sentimental”, mai curând o stare de spirit, concretizată în câteva tendințe, făcând din apologia țăranului, a naturii și a trecutului principalele direcții de acțiune.

Proza sămănătorismului se caracterizează prin prezența unei tipologii boierești, „boierul de neam”, a satului patriarhal, icoană vie a trecutului, în comparație cu orașul modern, decăzut.

Poezia evidențiază aceeași antiteză sat-oraș, tema dezrădăcinării, a inadaptabilității, satul patriarhal, văzut idilic, chiar și la Goga, St. O. Iosif etc.

Scriitorii reprezentativi pentru ideologia sămănătoristă inițiată de Nicolae Iorga: C. Sandu-Aldea, Emil Gârleanu, Ion Gorun, Ioan Ciocârlan, Ioan Adam, Vasile Pop, Maria Cunțan, Șt. O. Iosif, Corneliu Moldovan, D. Nanu și chiar Octavian Goga și Mihail Sadoveanu, care cunosc influența sămănătoristă, de care, mai târziu, se detașează.

În general, literatura sămănătoristă este o literatură minoră. E. Lovinescu avea dreptate să vorbească despre ea ca despre „cimitirul literaturii române”.

Ca jurnalist, Nicolae Iorga se definește cel mai bine în galeria de portrete și evocări *Oameni cari au fost*, „galerie unică în istoria literaturii române”, „operă de moralist și de artist”, „o operă monumentală a literaturii române” (Valeriu Râpeanu, prefață la cele trei volume publicate de Editura Porto-Franco, Galați, 1991).

În 1934, a început tipărirea seriei în patru volume, la Editura Fundației pentru literatură și artă „Regele Carol II”. Volumul I (mai 1911) cu-

prindea 122 de portrete, vol. II (1935) cuprindea 170 portrete, vol. III (1936) – 243 portrete, vol. IV (1939) – 155 portrete; total 690 portrete. Primele sunt publicate în 1903. „Aceste portrete-necrologuri și articole cu caracter aniversar reprezintă cea mai amplă, cea mai profundă și cea mai organică meditație asupra morții din câte s-au scris în cultura noastră”, spune Valeriu Râpeanu în aceeași prefață.

Portretele definesc concepția lui Iorga asupra sensului vieții, asupra căilor prin care s-a realizat un destin uman. Autorul reînvie nu numai etapele unei vieți, ci modul în care această viață s-a împlinit în lumea din care personajul s-a născut și a trăit. Portretele nu sunt elogii convenționale, de circumstanță, de laudă ocazională, ci o privire profundă asupra vieții unor oameni de valoare sau anonimi, care au trăit cu sentimentul datoriei împlinite.

Viața trebuie să fie continuă afirmare, faptă, acesta este mesajul lui Nicolae Iorga din *Oameni cari au fost*.

Autorul a reînviat figurile legendare ale istoriei care au muncit pentru binele obștii. Iorga evidențiază legătura dintre muncă, idealurile și necesitățile progresului social, moral și intelectual ale țării. El a apreciat viața de modestă muncă, pe cei care au fost o expresie a nevoilor neamului. Portretele reprezintă adevărate radiografii spirituale. El aduce un elogiu eroilor care s-au jertfit pentru apărarea patriei în Primul Război Mondial, conducători de oști, ofițeri sau simpli soldați sau unor personalități – scriitori, savanți, profesori, arhitecți, artiști.

La Iorga, totul se subsumează unui sistem de valori, unui ideal înalt, care așază în centru poporul și Patria. Așa îi vede el pe Mihai Viteazul, pe Aurel Vlaicu, pe Hasdeu, pe Gheorghe Bariț, pe Iosif Vulcan, pe Titu Maiorescu, Știrbei Vodă, Andrei Șaguna, Odobescu, Alecsandri, Kogălniceanu, Tolstoi, Ion Ghica, Nicolae Densusianu, Spiru Haret, Ion Mincu, I. L. Caragiale, Eminescu, regina Elisabeta, generalul Dragalina, G. Coșbuc, Delavrancea, Al. I. Cuza, Elena Cuza, Dr. Carol Davilla, Anton Pann, Ion Creangă, „țăranul nostru național și învățătorul nostru național”, Nicolae Grigorescu, Carol I etc.

Iorga a relatat despre trecerea din viață a unui număr însemnat de oameni mari și mici, români, dar și străini. E o adevărată istorie contemporană. Peste tot se vede moralistul Iorga. Pentru el, utilitatea socială

este criteriu al judecății de valoare. Autorul face și portretul fizic al celui evocat, și portretul moral.

Profesorul Mihai Berza definește câteva procedee folosite de Iorga în realizarea portretelor sale:

a) definirea prin negație a personajului. Exemplu, „El n-a fost, ca unii episcopi și mitropoliți ardeleni, o întrupare a neamului nostru, în nevoile și speranțele lui, și n-a luptat în rândurile mirenilor sau în fruntea lor pentru învierea și neatârănarea țării și a poporului său. N-a fost un om al războiului, care cucerește și mântuie, și dușmanii noștri nu s-au temut înaintea lui”;

b) Caracterizarea prin opoziție: „Alții au discutat, el a afirmat. Alții au negociat, el a pretins. Alții s-au supus, el dârza a rămas împotriva sorții”;

c) Personalizarea morții după natura însăși a destinului căruia îi pune capăt: „Și când, în apropierea celor 80 de ani, îngerul morții a venit, el n-avea nici o cruzime în față, cum n-avusese nici o pripă în zbor: el sprijini pasul bătrânului care-l aștepta de mult și care-i era, acum, recunosător pentru îndemnul făcut spre odihnă”;

d) Transformarea în simbol a personajului. Exemplu: imaginea zborurilor lui Aurel Vlaicu, prin ridicarea acțiunii la valoare de simbol și prin trăirea acestui simbol de mulțimile însetate de libertate: „Și când l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frângând împotrivirile vântului, întrecând negurile, neamul lui întreg, toți acei iobagi de ieri, setoși de libertate, de lumină, de neatârănare, i s-au închinat nu numai ca unui fiu iubit, mai isteț și mai viteaz decât ceilalți, ci ca unui vestitor, ca unui simbol”.

În aceste portrete, Nicolae Iorga folosește toate mijloacele artistului: comparația, metafora, hiperbola, epitetul, jocul de cuvinte. Tudor Vianu avea dreptate: „O pagină de-a lui Nicolae Iorga este un lucru absolut individual, imposibil de a fi confundat cu produsul unei alte pene”. Sau: „Portretul omului fizic și moral alcătuiește unul din sectoarele cele mai glorioase ale artei scriitoricești a lui Iorga” (Tudor Vianu).

Nicolae Iorga a fost un mare gazetar. Om al vremii sale, el a fost o conștiință trează, un luptător pentru dreptate socială, libertate, adevăr, care a supus societatea românească a acelui timp unui aspru rechizi-

toriu. În perioada anilor 1906-1907, perioada răzcoalelor țărănești, înăbușite în sânge, Iorga acuză clasele dominante de crimă și cere amnistierea țăranilor răsculați. Titluri ca *Ascundeți țăranii!*, *Cain, Cain, ce ai făcut cu fratele tău, Avel!* vorbesc de la sine.

Între săraci și bogați, între țărani și boieri este, în ciuda opiniilor lui Iorga de înfrățire socială, o mare prăpastie.

În perioada Primului Război Mondial, critica socială din articolele lui Iorga este vehementă. Un pamflet ca *Lupii* este reprezentativ. Metaforic, lupul este ființa hidoasă, care se hrănește cu pâinea luată de la gura săracilor, care-și înzestreaă vizuina „cu bucăți rupte din trupul însângerat al fratelui și tovarășului său”. Aluzia este clară: „Prin mulțime trece automobilul, sania de lux a lupului”. Finalul reprezintă o amenințare, un avertisment: „Va veni primăvara și se vor deschide cărările. Îi vom urmări măcar atunci până acolo, în fundul culcușului. Și vor plăti!”

Un alt pamflet, foarte puternic, este tot o amenințare la adresa „proprietății putrede” a unei „burghezii de avocați”. Titlul pamfletului spune totul: *Stâmpărați-vă!*

Iată tonul pamfletului: „V-ați mâncat între voi ca niște câni, ca niște fiare. Pentru glorie, pentru câștig, pentru ambiții de leneși și capricii de femei” (1915). Iată ce le reproșează marele ziarist: „Nu i-ați putut da pământ țăranului. Nu i-ați putut da școală poporului. Nu i-ați putut da administrația interesului public. Nu i-ați putut da politica națională statului. Nu i-ați putut da armata idealului”.

În perioada anilor 1939-1940, ani de criză profundă a Europei și a României, Iorga avertizează asupra primejdiei hitleriste și primejdiei legionare. Gazetarul publică în „Neamul Românesc”, „Neamul Românesc pentru popor” și „Cuget clar” tablete zilnice, adevărate „poeme în proză ale durerii”.

Iorga condamnă ororile războiului.

În septembrie 1940, după Dictatul de la Viena, Iorga publică tableta *Drumeț în calea lupilor*, de un patetism dramatic impresionant. Gazetarul însuși este un „drumeț în calea lupilor”, care „s-ar fi luptat cu un singur dușman, cât era de tare, dar el era prins din toate părțile”.

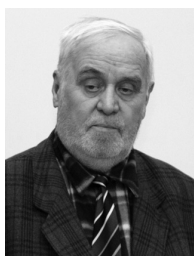
Așa se și explică sfârșitul tragic al marelui savant, ucis mișelește de legionarii din Garda de Fier, la 27 noiembrie 1940, în localitatea Strejnic, Prahova.

Premonitoriu, marele istoric scrisese celebra poezie *Brad bătrân*: „Au fost tăind un brad bătrân / Fiindcă făcea prea multă umbră”.

Vasta lui Operă, unică în peisajul culturii românești și universale, rămâne o inestimabilă comoară, pentru noi și pentru generațiile următoare.

Mircea COLOȘENCO

Nicolae Iorga – „Fratele păgân” al romanității

M.C. – istoric literar și editor.
Absolvent al Facultății de
Filologie a Universității
„Alexandru Ioan Cuza” din
Iași. În 1969 a absolvit și
cursurile de biblioteconomie
la Biblioteca Centrală de
Stat din București. A lucrat
muncitor, profesor, bibliograf,
redactor de ziar. A colaborat
la revistele „Manuscriptum”,
„Revista de istorie și teorie
literară”, „Luceafărul”, „Ateneu”,
„Steaua”, „Convorbiri literare”,
„Jurnal literar”, „Literatorul”
ș. a. Editează (inclusiv în co-
laborare) operele scriitorilor
I. Creangă, I. Barbu,
L. Rebreanu, N. Stănescu,
G. Bacova, N. Labiș,
Al. Macedonski,
G. Topârceanu ș.a.

La Teatrul Național din București, în seara de vineri 19 aprilie 1929, totul era pregătit pentru prezentarea unui spectacol fastuos: drama *Fratele păgân* a distinsului savant și om polivalent cultural Nicolae Iorga, în regia nu mai puțin cunoscutului om de teatru Constantin Nottara și într-o distribuție de zile mari, în frunte cu actorii Bulfinski și Calboreanu.

Ziarul „Ordinea” (II, nr. 107, 1929) nu pierde ocazia și prezintă viitoarea premieră în chiar numărul de dimineață, cu portretele celor doi protagoniști: autorul, Nicolae Iorga (la a zecea piesă pusă în scena) și regizorul, C. Nottara, ca în numărul de seară al zilei următoare (II, nr. 108, 1929), să reproducă, înglobând portretele actorilor menționați, o cronică dramatică entuziastă, ambele înscrisuri fiind anonime, ascunzând pe cel ce le scrisese, respectiv pe Directorul-Proprietar al publicației – Mihail Burileanu (1888-1930), tatăl avocatei Rodica Burileanu, viitoarea soție (din 1936) a nu mai puțin viitor celebru scriitor bilingv român-francez și dramaturg – Eugen Ionescu.

Reproducem, în continuare, cele două texte citate, cu precizarea că, peste ani, Nicolae Iorga va împărtăși în alt mod finalul vieții sale,

la 27 noiembrie 1940, asemănător întrucâtva cu cel al eroului dramei în discuție, unul fiind înlăturat din viața civilă a societății române prin călugărire, celălalt, autorul, fiind ucis și mutilat (ca o presimțire!).

I. „Fratele păgân” la Teatrul Național

Astăseară Teatrul Național reprezintă pentru prima oară noua piesa a d-lui N. Iorga „Fratele păgân”.

„Fratele păgân” la Teatrul Național

Astăseară Teatrul Național reprezintă pentru prima oară noua piesă a d-lui N. Iorga „Fratele păgân”.

Marele nostru învățat, quintesența inteligenței și capacității rasei noastre, ne dă și de astă dată

taților de foc intern cum numai d. Iorga e în stare a încălzi scrisul, piesele d-sale de teatru sunt pentru publicul românesc clipe de adevărate reculegeri din viața de toate zilele.

„Fratele păgân” e o evocare is-

D. C. NOTTARA

dovada puterii lui de muncă în toate domeniile de cultură.

Lucrările d-sale dramatice, de parte de causeriile teatrale ce gădă cuconetul nostru, totdeauna deasupra motivelor măruate de intrigă și amor, tind, pe lângă opera de propagandă cu adevărat culturală să ne arate în motive de artă, desfășurările sufletesti ale neamului nostru în ceea ce a avut el mai caracteristic.

Animate de intuiția marelui istoric și aprinse în lumina vâlva-

D. PROF. N. IORGA

torică de idei, fapte și oameni, prinsă în angrenajul unei scheme teatrale dintre cele mai reușite.

O bună interpretare îi va asigura un meritat succes pe prima noastră scenă. D-nii Nottara, Bulfinschy, Calboreanu, Pop, Marțian, Atanasescu etc. și d-na Sorana Topa, Maria Mohor, dețin rolurile principale.

Piesa e pusă în scenă cu mult fast și înțelegere de d. Nottara.

Marele nostru învățat, quintezența inteligenței și capacității rasei noastre, ne dă și de astă dată dovada puterii lui de muncă în toate domeniile de cultură.

Lucrările sale dramatice, departe de causeriile teatrale ce gâdila cuconetul nostru, totdeauna deasupra motivelor mărunte de intrigă și amor, tind, pe lângă opera de propagandă cu adevărat culturală sa ne arate în motive de artă, desfășurările sufletești ale neamului nostru în ceea ce a avut el mai caracteristic.

Animate de intuiția marelui istoric și aprinse în lumina vâlvătailor de foc intern cum numai d. Iorga e în stare a încălzi scrisul, piesele d-sale de teatru sunt pentru publicul românesc clipe de adevărate reculegeri din viața de toate zilele.

„Fratele păgân” e o evocare istorica de idei, fapte și oameni, prinsă în angrenajul unei scheme teatrale dintre cele mai reușite.

O bună interpretare îi va asigura un meritat succes pe prima noastră scenă, D-nii Nottara, Bulfinschy, Calboreanu, Pop Marțian, Atanasescu etc. și d-na Sorana Țopa, Maria Mohor, dețin rolurile principale.

Piesa e pusă în scenă cu mult fast și înțelegere de d. Nottara.

II. Teatrul Național: „Fratele păgân”

– cinci acte de d. N. Iorga

Nu contestăm că pentru mulți, sau poate chiar pentru cei mai mulți, lucrările dramatice ale domnului N. Iorga nu prezintă atracția unui spectacol obișnuit de teatru.

Întâi fiindcă marele nostru învățat nu se ocupă în teatru de ceea ce cer pretențiile unui public ce caută în teatru *delectori* sau leitmotivuri din viața de toate zilele pe care doar sforăriile autorului le schimbă mișcările, formele păstrându-se mereu veșnic aceleași și al doilea, pentru că teatrul d-sale pornit spre desăvârșirea unei idei de cele mai multe ori cu caracter cultural neglijează așa zisa lege a lucrărilor dramatice, prin definiție, inflexibile.

Astfel, teatrul domnului Iorga prezintă totdeauna o atmosferă grea de suferințe reprezentate cerebral nu într-un conflict de logica teatrală, ci

CRONICA DRAMATICA

Teatrul Național: „Fratele păgân“

cinci acte de d. N. Iorga

Nu contestăm că pentru mulți sau poate chiar pentru cei mai mulți, lucrările dramatice ale domnului N. Iorga nu prezintă atracția unui spectacol obișnuit de teatru.

Întâi fiindcă marele nostru învățat nu se ocupă în teatru de ceea ce era pretențiunile unui public ce căută în teatru *delectari* sau leit-motivuri din viața de toate zilele pe care doar sfiorările antornului le schimbă mișcările, formele păstrându-se veșnic aceleași și al doilea, pentru că teatrul d-sale pornit spre desăvârșirea unei idei de căle mai multe ori cu caracter cultural

lui, siliu de improvizări. D. Iorga are silozle simpatia față de acest om pe care îl isbeste fatalitatea în toate chipurile. Dumnezeu! strămoșilor îl cheamă la scoanele creștinești, dragostea pământului păriaților îl aduce pe meșaguriile alor lui, iar dragostea lui se îndreaptă către o creștină. Dar oamenii sunt înși contra lui și el trebuie să se penească o viață pe care nu o are.

Deasemenea persoana lui Vodă e zugrăvită puternic. Inconjurat de boemi cari nu îl înțeleg și de curteni lingușitori, el găsește în sine înțelepciunea și puterea

D. BULFINSKI

D. CALBOREANU

din acea mișcare impusă de necesitățile unei veridice realități istorice pe care o evoacă autorul nu pentru teatru propriu zis, ci pentru reînvierea unui fapt ce-a durat un conflict oarecare.

Din acest punct de vedere teatrul domnului Iorga e sortit a place mai mult tineretului pornit pe calea inițierilor și acelora ce găsesc în el prilej de desfătare intelectuală.

„Fratele păgân” e o dramă istorică. Fără denaturări, fără prea multă poadoaba a poetizării și fără voite „culmi” în desfășurare.

Acțiunea se petrece sub domnia lui Radu-Vodă. Poporul mai este sub imperiul amintirii lăsate de Mihnea-Vodă, om iubit de țară, care la sfârșitul vieții a trebuit să facă sacrificiul de a trece la mahomedanism, pentru a scăpa țara de urgia turcească.

Odată cu el a devenit păgân și unul din copiii lui, Ibrahim. În timpul domniei fratelui său, Radu-Vodă, Ibrahim se refugiază la curtea acestuia, dar boierii nu pot suferi ca un „păgân” să fie de o seamă cu dânsii. Conflictul ajunge la culme când Ibrahim se îndrăgostește de fiica vornicului Udrea, Grăpina. Domnitorul cere sfatul boierilor, dacă iubind o româncă el nu are dreptul să treacă din nou la creștinism. Toți îl bănuie pe Ibrahim de rea credință și că nu urmărește decât măririi și Vodă e silit să respingă cererea fratelui, iar împrejurarea că fata lui Udrea e surprinsă în urma acestor hotărâri în casa lui, îl silește să plece urmărit, și ajungând hărțuit la un schit să se călugărească, soluție la care a ajuns și credincioasa lui Grăpina.

Pe această canava, d. Iorga brodează. Ca în față unei baghete magice ne apar aidoma timpurilor secolului al 17-lea cu negustorimea sânguitoare, cu boierit dintr-o bucată, care nu înțeleg să glumească cu cele sfinte și cu Domnul, neînțeles de mulțime, dar care în clipele grele știe să se învingă pe sine.

Conflictul dramatic izbucnește puternic și patetic. Destinul a făcut dintr-un creștin un mahomedan, fără voia lui, ci din voia tatălui silit de împrejurări. D. Iorga ne silește simpatia față de acest om pe care îl isbește fatalitatea în toate chipurile. Dumnezeuul strămoșilor îl cheamă la icoanele creștinești, dragostea pământului părinților îl aduce pe meleagurile alor lui, iar dragostea lui se îndreaptă către o creștină. Dar oamenii sunt toți contra lui și el trebuie să ispășească o vină pe care nu o are.

De asemenea persoana lui Vodă e zugrăvită puternic. Înconjurat de boierii care nu-l înțeleg și de curtenii lingușitori, el găsește în sine înțelepciunea și puterea ca doar de dragul fratelui inimos de spartă, să nu împingă țara într-un război cu turcii.

Fata lui Udrea dovedește virtuțile neamului, prin înțelegere, milă și sacrificiu.

Boierii și negustorii sunt desenați în contururi precise, iar bunii călugări redau cu prisosință atmosfera de pace și reculegere a schitului.

Acțiunea bine încheată interesează din capul locului și ajunge la un punct culminant în actul al treilea, la sfatul domnesc, în care se hotărăște soarta lui Ibrahim.

Dialogul este condus cu îndemânare și menține tot timpul vie atmosfera piesii.

Decorurile evocatoare. În deosebi impresionant iatacul fetelor, aplaudat la scenă deschisă de un public încântat.

După fiecare act publicul a aplaudat îndelung autorul care a mulțumit dintr'o loje.

Interpretarea reprezentată prin d-nii: Calboreanu, Bulfinsky, Pop Marțian, Nottara etc., și d-nele Sorana Țopa și Maria Mohor s'a achitat conștiincios.

În deosebi a jucat cu căldură și convingere d. Bulfinsky în rolul Radu-Vodă, și Calboreanu în rolul lui Ibrahim.

Decorurile pline de atmosferă și evocatoare.

Sanda-Maria ARDELEANU

Alexandrina IONIȚĂ

Problematica de editare a operei lui Nicolae Iorga

S-M. A. – dr. prof. univ.,
coordonator al Masteratului
internațional francofon cu
dublă diplomă Teoria și
practica traducerii, USV-USM.
Semnează importante lucrări
de lingvistică publicate în
țară și peste hotare.

Creator al unei opere multilaterale, mai ales istorice, dar și literare (tratate, critică literară, descrieri de călătorie, memorii, biografii, amintiri și evocări, necrologuri, corespondență etc.), pe care nu reușești să o parcurgi într-o viață dedicată exclusiv lecturii, publicată în limbile de circulație ale vremii, apropiate inimii sale, Nicolae Iorga este de departe, din punctul de vedere al cunoașterii creației sale, cel mai oropsit dintre toți scriitorii români.

A.I. - dr., bibliolog și editor.
Semnează volumele: *Studii
de bibliologie și Carte franceză
în Moldova până la 1859*
(2 vol), precum și zeci de
articole de bibliologie.

După publicarea zecilor de tomuri de documente istorice, de cărți și articole, în țară și în străinătate, încât ajunsese chiar el să sublinieze amar că e mai apreciat în afară decât înlăuntrul țării, după intrarea în Academia Română – și ea subiect cu aleasă cântare, relație demnă de cercetare detaliată, inclusiv ca studiu psiho-sociologic –, și, mai ales, după ce numele său devenise sinonim cu însuși spiritul savant, enciclopedic, cu autoritate profesională indiscutabilă, cariera iorghiană a atins apogeul în anii 1920-1930, pentru ca, în ultima decadă a vieții, mai ales după 1937, să publice reluări și, mai ales, memoriile fără de egal astăzi. Se recunoaște în mod general că, dacă nu l-ar fi

ucis legionarii, în noiembrie 1940, Antonescu nu ar fi făcut-o din proprie convingere (era, totuși, de formație militară occidentală, ca absolvent de Saint-Cyr cel puțin, dacă nu ca român filofrancez!), ori pentru salvagardarea imaginii sale externe, dacă nu din respect pentru patriotismul și munca savantului. Or, germanii nu ar fi dat, cel puțin nu în acel moment, un astfel de ordin teribil de impopular. Însă ar fi făcut-o regimul comunist de sorginte stalinistă, N. Iorga fiind înscris pe lista lor neagră și pentru antiextremismul savantului, și pentru formația sa „burgheză”, și pentru activitatea politică în Parlamentul interbelic, ce votase condamnarea PCR-ului, și pentru necolaborarea sa, care sigur s-ar fi produs.

Disparația fizică a savantului a determinat, paradoxal, nu un *boom* științific, așa cum se produce, de obicei, în alte domenii creative. Nici biroul, nici celebrul lui baston, asemănat cu un toiag, nici măcar tocul de scris nu au fost scose la licitație și, în niciun caz, vreo carte mai veche. Măria Sa Istoria nu a dorit-o! Opera sa fizică a fost arsă pe ruguri, imaginea i-a fost înnegrită până la eliminare de acuzații nimicitoare, numele i-a fost condamnat la uitare, din ordin politic, pentru generațiile care au studiat, în deceniile următoare, istorie, literatură, folclor etc. Vreme de jumătate de veac, „patriarhul istoriografiei românești” nu a avut voie de la stăpânire, nici prin scrisul său, nici prin metoda sa de cercetare științifică, nici măcar prin patriotismul, odinioară recunoscut peste mări și țări (v. memoriul său către Mussolini, inclusiv cu documentație istorică italiană, când Ungaria a revendicat Transilvania) să viețuiască în cultura românească. Naționalismul și antisemitismul, printre altele, i-au fost reproșate până la distrugerea sa.

Zilele trecute, la Conferința Națională *Iorga după Iorga* (28-30 mai 2021), organizată de Muzeul Memorial „Nicolae Iorga” din Vălenii de Munte și colaboratorii (acum, prima întrunire, aviz colegilor interesați!) am fost întrebată (I.A.), la aniversarea a 150 de ani de la naștere, de către un cercetător pe care îl admir mult: „Dacă ar fi trăit, Iorga tot așa ar fi gândit?” N-am stat prea mult pe gânduri să afirm cu multă convingere că nu și-ar fi schimbat principiile în care a trăit o viață, cu plusurile și cu minusurile aferente, căci – nu-i așa?, – fiecare dintre noi este produsul epocii în care s-a format și trăiește, chiar dacă unii își mai schimbă părerile au ba. Nu cred că savantul și-ar fi negat

afirmațiile anterioare. Nu a făcut-o nici când, la diferență de zeci de ani, într-un fel descria Italia văzută la 1890 (v. *Amintiri din Italia*, ediția Cristinei Ioniță), când aproape dădea cu barda criticând arta medievală italiană pentru lipsa ei de viață („estatică”), și cu totul altfel în anii 1920-1930, când diletantismul se transformase în cunoaștere profundă, apreciere și iubire pentru țara și oamenii ei (v. *Poporul italian în trecut și în prezent. Cinci conferinți sau Italia. Conferinți*, același editor). Doar și-a nuanțat opiniile, în ultimele două antologii de texte, lăsând să se înțeleagă un subtil regret pentru asprimea criticilor de junețe și subliniind faptul că astăzi (atunci!) altfel ar scrie, dar după o temeinică informare. Nu a făcut-o nici sub amenințarea morții, vreme de aproape 10 ani, ci doar a sperat că temperamentul juvenil al „înfierbântaților” va fi domolit de maturizarea lor politică. Soarta însă l-a cruțat de „experimentul Pitești”.

A plătit cu viața și a plătit cu interzicerea operei sale, adică lucrul cel mai de preț pentru sine, a plătit cel mai scump preț posibil doar pentru că a avut neșansa de a îmbătrâni într-o epocă de profunde și radicale răsturnări de valori umane, cele mai nefaste din istoria omenirii. Autoarele articolului de față, studente fiind în anii 1970, la 30 de ani de la dispariția savantului, nu i-au putut cunoaște nici opera literară, nici pe cea istorică, bine încuiată în „fondul secret” de tragică amintire culturală românească și de dramatice lipsuri în formarea metodologică a intelectualității postbelice, dacă avem în vedere acest model cultural și de cercetare științifică reprezentat de Nicolae Iorga. Contemporanii săi au știut, noi aflăm încă, după 100 de ani de la publicarea operei.

În anii 1960, când unii încă mai credeau că ne tragem din slavi, după „generoasa amnistie” din 1964, doar opera literară iorghiană a început să fie devalată, cenzurată fiind (v. *Pagini alese*, ediția M. Berza din 1965), nicidecum publicată integral, căci elementele de patriotism nu trebuiau expuse cititorului. Nu încă! *Istoria Românilor* începe să fie editată abia în 1988, prin contribuția unor istorici de temeinic prestigiu, și au trebuit aproape douăzeci de ani pentru a fi finalizată. După anii 1990, nu puține din operele sale au fost reeditate, astfel că se poate spune că acum, în anul 2021, trăim în plină *epocă de redescoperire* a personalității și a operei celui mai mare istoric al românilor. S-a scris enorm despre autor, exegeza operei este în plin avânt, cu plusurile re-

alizare de evoluția științifică, desigur, și încă mai sunt multe lucruri de spus la fiecare întrunire cu acest subiect.

Printre editorii români, care includ în patrimoniul lor opere iorghiene, se află Casa Editorială Demiurg, fondată în 1996, al cărui proiect de repunere în circulație a creației iorghiene se grupează în jurul a două colecții consistente: *Intelectuali români de expresie franceză*, coordonată de Sanda-Maria Ardeleanu, și *Conferințele lui N. Iorga*, inițiată de Alexandrina Ioniță, coordonată acum de Irina Croitoru. Fiecare dintre cele două colecții de sine stătătoare a ajuns la nr. 12, cu alte titluri aflate în lucru – despre care, desigur, încă nu putem vorbi –, și dacă la *Conferințe...*, toate numerele aparțin autorului nostru, la *Intelectuali români...*, avem 9 titluri în 12 volume. Doar patru autori din colecție nu aparțin universului iorghian: Sanda-Maria Ardeleanu, Mariana Șovea, Liliana Cora Foșalău și Georges Bengesco. Bun înțeles, unele dintre cărțile semnate de N. Iorga au rămas *hors serie*: *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, *Amintiri din Italia*, *Istoria învățământului românesc* și *Femeile în viața neamului nostru*. *Chipuri, datine, fapte, mărturii*.

Portofoliul descris mai sus, de 25 de titluri în 28 de volume editate din opera literară și istorică a lui N. Iorga, este, fără îndoială, consistent și reprezentativ, și poate ar fi fost și mai amplu dacă nu am fi întâmpinat importante și numeroase dificultăți, mai ales că acest act al editării, la început negat sau minimalizat în exterior, nu a fost rezultatul unei echipe numeroase, cu o varietate profesională sau lingvistică, echipa noastră funcționând doar cu patru devotați misiunii asumate până la pasiune: Sanda-Maria Ardeleanu, Alexandrina Ioniță, Irina Croitoru și Cristina Ioniță, și beneficiind de colaborarea lui Mihai Ardeleanu.

Reeditarea secvențială, dar cu respectarea *in integrum* a operei iorghiene, – dacă este să fim foarte corecți profesional, – a fost posibilă inițial doar ca o tentativă de măsurare a posibilităților și de identificare a limitelor (*Istoria lui Ștefan cel Mare...*), fără crearea unor perspective decât în momentul în care a fost cristalizat proiectul cultural *Francofonia românească*. *Restitutio*, sub patronajul Centrului de Cercetare Analiza Discursului (CADISS) de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și al Alianței Civilizațiilor ONU, cu subproiectul *Intelectuali români de expresie franceză*, amândouă asumate de Sanda Maria

Ardeleanu. A fost momentul în care s-a constituit echipa, căreia i-au crescut treptat aripi, pentru readucerea în fața cititorului a unor cărți demult uitate, dar de valoare unică în cultura românească, și a unui fel de a gândi astăzi aproape necunoscut, dacă ne referim la cititorul nespecializat, la publicul larg, căruia i se adresa Nicolae Iorga, atunci când nu vorbea studenților.

Se cuvine subliniată aserțiunea autorului – unul dintre crezurile sale de o viață –, că un mare profesor e mare nu prin mulțimea datelor transmise ascultătorului/cititorului – atunci, ca și acum, se merge la enciclopedie! –, ci prin felul în care stabilește conexiuni între evenimente și fenomene, le interpretează, dar, mai ales, prin felul în care știe să explice lucruri extrem de complicate într-un mod pe înțelesul tuturor. Or, Nicolae Iorga, mai mult de a fi un mare culegător și publicator de documente, prin zecile de tomuri, a fost un mare profesor prin tratatele sale și un conferențiar deosebit de admirat, prin sutele de conferințe, de un public pe care știa să-l entuziasmeze în primul rând pentru cauza românească, pentru includerea istoriei și culturii românești în istoria și cultura universală, subliniind valorile naționale, adeseori rămase necunoscute și neapreciate, ne spune el însuși. Este adevărat că adeseori începea conferințele adresându-se personalităților din auditoriu, însă tonul său cald și cuvântul său se adresează omului, nu specialistului, iar ascultătorii săi nu sunt numai studenți, ci sunt foarte variați și ca pregătire, și ca nivel cultural, însă, în final, toți au împărtășit mesajul și l-au răsplătit cu ovații adeseori menționate în text.

Dintre toate problemele de editare, această păstrare a autenticului ton și stil iorghian a pus mari dificultăți. În fond, pe parcursul sutei de ani, care s-a derulat din vremea autorului până în vremea actualului cititor, limba a cunoscut evoluții asupra căreia se cere, din partea editorului, o minimă, dar judicioasă intervenție, iar scrierea contemporană nouă, cu rigorile ei specifice, nu vine, în niciun caz, să ușureze munca noastră. Pe de o parte, este știut că o virgulă poate schimba sensul propoziției, iar autorul nostru uza și abuza de particulă, iar corectura textului era departe de a fi fost partea cea mai tare a autorului. Pe de altă parte, cititorul actual însuși, comparând edițiile, poate constata diferența de calitate a tiparului și intuiește multe din dificultățile de natură lingvistică, pentru care rareori există reguli generale. Și, pentru a sublinia aspectul

în discuție, am procedat la publicarea unor facsimile din original în paralel cu textul edițiilor de față, respectul cititorului fiind de nelipsit în domeniul nostru. Asemeni actului de traducere, pentru care păstrarea autenticului, a specificului autorului, într-o varietate de nuanțe lingvistice, este o chestiune de creație și de recreație, asemeni lui, deci, ni se pare actul de reeditare, la nivel de literă și punctuație. Dintre toate titlurile iorgiene editate la Demiurg, cele mai mari probleme le-a pus *Istoria literaturilor romanice în desvoltarea și legăturile lor* (3 vol.). Așa cum se cuvine, s-a lucrat după ediția princeps, – la fel ca toate celelalte reeditări, fără a se folosi vreo ediție intermediară, posibil censurată politic sau chiar de editor –, reconstituindu-se textul prin culegere, text puternic alterat nu de trecerea timpului, ci de calitatea tiparului inițial; nu o dată, în cursul reeditărilor, am fost nevoiți să notăm adeseori în subsol *ilizibil în original*. Dacă Alexandru Dușu, în 1968, și-a asumat misiunea de a întregi textul lipsă din versurile citate în limbi neolatine, noi nu am făcut completări, nici aici, nici în altă parte, ci am redat întocmai textul, asumându-ne mențiunea.

Pe de altă parte, întrucât corectura ediției princeps era, adeseori, în mare suferință, de pildă, având uneori nota de subsol explicată, dar lipsa mențiunea ei în text, am fost nevoite să-i găsim locul potrivit după conținut și să remediem, asumându-ne problema. Bineînțeles, multe alte corecturi, chiar nume de personaje istorice sau literare, ori de autori citați în forme diferite, ca să nu mai pomenim de textul propriu-zis, au fost remediate implicit, uniformizând cu forma general recunoscută. Deci, nu puține au fost arogările legate de corectură de text, absentă sau incomplet realizată în ediția princeps. Pentru editările de la Demiurg, aspectele lingvistice au fost asumate de Sanda-Maria Ardeleanu, iar aspectele istorice, de Alexandrina Ioniță: ambele suntem de părere că nu e deloc imposibil să fie munca noastră imperfectă, dar perfectibilă, pentru eventuale ediții viitoare.

Unele dintre operele lui Nicolae Iorga reeditate la Casa Editorială Demiurg din Iași, expuse în anexa acestor rânduri, au fost deja republicate în deceniile precedente (*Istoria lui Ștefan cel Mare* (1966), *Istoria literaturilor romanice...* (1968), *Istoria învățământului românesc* (1971)), însă majoritatea se află la prima reeditare. În fond, oricare cititor se întreabă în mod firesc: Ce aduce nou reeditarea de la Demiurg?

Este sau nu mai bună decât alta? De ce e mai bună? Ce aduce mai bun față de precedentă? Evident, trecem peste faptul că edițiile princeps sunt extrem de greu de găsit și cu foarte mari probleme de lectură din cauza tiparului care și inițial era greu de citit.

Să luăm, de pildă, prima reeditare a două cărți foarte iubite de autor: *Portretele Doamnelor române publicate de N. Iorga / Portraits des princesses roumaines publiés par N. Iorga* și *Domnii români după portrete și fresce contemporane adunate și publicate de președintele Comisiunii N. Iorga / Les princes roumains d'après des portraits et des fresques réunis et publiés par le président de la Commission N. Iorga* (titlurile de la Demiurg) poate și pentru că a vizitat mănăstirile Moldovei și Valahiei în cruciș și în curmeziș, pentru a realiza aceste ediții neegalate încă prin portretistică.

Ediția princeps a *Doamnelor române* era, din start, bilingvă, ceea ce s-a păstrat, cum era și normal, în singura reeditare de după 1937, însă aceasta a necesitat o nouă culegere a textelor (român și francez), cu efectuarea corecturilor absente inițial, după care s-a procedat la crearea indicelui general, care nu era în prima ediție și care a dat un plus de valoare cărții, crescută, la rândul ei, de calitatea de protocol, realizată la Demiurg. Partea a doua a cărții reproduce în ediție anastatică portretistica inițială.

Pentru că *Doamnele române* a fost prima republicată din set, era o obligație de onoare să o întregim și ne-am oprit asupra *Domnilor români*, singura reeditare după 1930, încercând să realizăm ceea ce s-ar putea numi „carte în oglindă”, așa cum a inspirat-o autorul. Pentru că ediția princeps era numai în românește, s-a procedat la traducerea textului în franceză (Sanda-Maria Ardeleanu), cu corecturile textelor, română și franceză, iar *Prefetei* autorului i-a fost realizat indicele general; a fost apoi anexată partea a doua, cu ilustrația în formă anastatică, și s-a realizat copertarea în catifea albastru regal, de protocol, ca și precedentă. Avem astfel o elegantă reeditare, un set de carte rară, de care cititorul, român sau francofon, se bucură și sub aspectul conținutului, căci nu-l mai sufocă mulțimea personajelor istorice, – ele pot fi ușor identificate după indice –, și sub aspectul formei de o rară frumusețe.

Nu ne oprim asupra *Istoriei învățământului românesc*, pe care fiecare dascăl, poate și fiecare elev mai vrednic ar trebui să o aibă în propria bibliotecă, dar insistăm să subliniem o ediție deosebit de reușită, în trei limbi (română, franceză și germană), care întrunește două texte iorghiene, *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal* și *Problema sașilor din Transilvania*, scrise la mare diferență de timp, 1919 și 1936, în traducerea Sandei-Maria Ardeleanu, Alexandrinei Ioniță și Irinei Croitoru. Dar să ne oprim, nu în defavoarea informării cititorului, asupra *Istoriei poporului frances*, pentru prima dată republicată după 1919, cu prefața lui Alexandru-Florin Platon, ce subliniază valoarea actuală a cărții în ciuda timpului decurs. (Se va fi întrebât, nedumerit și, poate, în dezacord, lectorul nostru de ce *frances* și nu *francez*: simplu, pentru că așa scria Iorga și așa era încetățenit în grafia epocii, însă *Kiev* și nu *Chiev*, pentru a nu crea confuzii și pentru a-l introduce în contemporaneitatea noastră pe același beneficiar al textului, ca să revenim asupra obligațiilor de autenticitate și a răspunderii editoriale!) Aici, ca și la *Chestiunile...*, unice cărți!, ale lui Nicolae Iorga (*Chestiunea Rinului*, *Chestiunea Mării Mediterane*, *Chestiunea Dunării*, *Chestiunea oceanelor*, aceasta din urmă, în lucru) sau ca în *Istoria statelor balcanice în Epoca Modernă*, notele editorului vin să reliefeze și să limpezească în știința cititorului multe din evenimentele și personalitățile citate, ca, de altfel, reconstituirea bibliografiei iorghiene, astăzi total uitată și neutilizate, dar foarte doctă și de referință la vremea ei, cu corecțiile și completările necesare, de la *Istoria învățământului...*

Să scrii despre Nicolae Iorga și/sau despre cărțile sale pare un demers interminabil, iar a vorbi despre republicarea operei sale – nu vorbim acum despre *Opera omnia*, despre care s-a discutat la „Iorga după Iorga”, toată lumea recunoscând că un astfel de proiect depășește și posibilitățile unei echipe mici, și pe acelea ale unei edituri mici, ci este numai de anvergura Academiei Române, pe parcursul unui timp îndelungat și cu specialiști întruniți din mai multe domenii! – pare o asumare de neterminat. Și totuși, dintre toate reeditările de la Demiurg, două din cărțile savantului au rămas acum nereliefate. Prima este prelegerea savantului la Collège de France, în 1921, închinată romanității românilor, în care explică *teoria Romaniei orientale*, pentru prima dată tradusă în românește de Sanda-Maria Ardeleanu și

pentru prima dată publicată în România, realizând o ediție bilingvă de largă respirație și de excepțională cunoaștere a noastră pe plan extern, *Latinii din Orient / Les Latins d'Orient*. Redescoperirea acestei ediții se dovedește a fi mai mult decât necesară, în egală măsură, istoricilor, lingviștilor, juriștilor ș.a.

O altă carte iorghiană, peste care nu se poate trece, este *Lupta pentru limba românească* (ediția din 1906, pentru că așa scria Iorga și așa se scria la vremea respectivă!), pe care am considerat-o cea mai elocventă relevare a rolului pe care limba l-a avut în păstrarea ființei noastre naționale de-a lungul secolelor („... în nicio alcătuire *nu se poate întrupa mai deplin și mai frumos sufletul unui neam decât în limbă. Limba cuprinde într-o formă înțeleasă veșnic de toți, întrebuițată neconținut de toți, întreaga viață, timp de secole întregi, timp de mii de ani uneori, a poporului aceluia. Limba pe care o vorbim acum nu este numai limba românească de astăzi, nu este ceva fixat acum de gramatici, pe care oamenii să-l întrebuițeze după normele ce se află în aceste gramatici; ea este ființa vie care ni vine din timpurile cele mai depărtate ale trecutului nostru, ea este cea mai scumpă moștenire a strămoșilor cari au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui suprem product sufletesc care este limba*”. Sau: „Astăzi în limba românească se poate exprima cugetarea cea mai fină, se poate exprima simțirea cea mai gingașă, se poate exprima cea mai mare înălțime a cugetării, că această limbă este tot așa de măiestrită când se află în mâna măiestrului cum sunt acele pe care le întrebuițează scriitorii cei mai mari ai Apusului civilizat”).

Sfășietorul destin istoric al cărților iorghiene, pe parcursul acestei sute de ani derulate, poate fi depășit doar prin repunerea lor pe raftul librăriilor, spre nesfârșita cunoaștere a cititorului. Epocile istorice fiind diferite, oamenii înșiși de o diversitate de necuantificat, felul de a aprecia vremurile de o varietate uluitoare, nu e de mirare că Iorga însuși și opera lui au constituit obiectul nenumăratelor judecăți: de la insulte (naționalist, antisemit, rasist cu nuanțările aferente etc.) până la admirație nețărmurită. Prin editarea cărților sale, ne-am propus să oferim cititorului doar partea cea mai frumoasă și mai constructivă a gândirii sale, care întotdeauna intersecta nenumărate planuri, deschizând noi perspective de cunoaștere studenților săi, vastului său auditoriu, iar acum, nouă.

Anexa 1:

Colecția **Intelectuali români de expresie franceză**Coordonată de prof. univ. dr. **Sanda-Maria ARDELEANU**

1. N. Iorga, *Latinii din Orient/Les Latins d'Orient*, trad. Sanda-Maria Ardeleanu, ed. Alexandrina Ioniță
2. *Portretele Doamnelor române publicate de N. Iorga/ Portraits des princesses roumaines publiés par N. Iorga*, ed. Sanda-Maria Ardeleanu, Alexandrina Ioniță
3. *Domnii români după portrete și fresce contemporane adunate și publicate de președintele Comisiunii N. Iorga/ Les princes roumains d'après des portraits et des fresques réunis et publiés par le président de la Commission N. Iorga*, ed. Alexandrina Ioniță, Sanda-Maria Ardeleanu
4. Sanda-Maria Ardeleanu, Mariana Șovea, *La franco-philophonie roumaine*
5. *Regina Elisabeta văzută de N. Iorga*, ed. Sanda-Maria Ardeleanu, Mihai Ardeleanu, Alexandrina Ioniță
6. *Personalități franceze văzute de N. Iorga*, vol. I: 2016; vol. II: 2018, ed. Sanda-Maria Ardeleanu și Alexandrina Ioniță
7. Liliana Cora Foșalău, *Le monde lexical du vin*
8. N. Iorga, *Franța în sud-estul Europei. Conferințe susținute la Sorbona*, ed. Sanda-Maria Ardeleanu, Alexandrina Ioniță
9. N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice în desvoltarea și legăturile lor*, vol. I-III, ed. Alexandrina Ioniță, Sanda-Maria Ardeleanu
10. Georges Bengesco, *Bibliografie franco-română de la începutul secolului al XIX-lea până în zilele noastre (lucrări tipărite sau editate în Franța) / Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIXe siècle jusqu'à nos jours (ouvrages imprimés ou édités en France)*, traducerea Prefeței din limba franceză coordonată de prof. dr. Elena-Brândușa Steiciuc. Ediție anastatică îngrijită și notele Prefeței de dr. Alexandrina Ioniță
11. N. Iorga, *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal. Problema sașilor din Transilvania*, ediție trilingvă îngrijită, note și traduceri de Sanda-Maria Ardeleanu, Alexandrina Ioniță și Irina Croitoru
12. N. Iorga, *Istoria poporului frances*, prefață de Florin-Alexandru Platon, ediție îngrijită de Sanda-Maria Ardeleanu și Alexandrina Ioniță.

Anexa 2:

Colecția **Conferințele lui N. Iorga**Coordonată de asist. univ. dr. **Irina CROITORU**

1. *Medici și medicină în trecutul românesc*, ediție îngrijită, adnotată și indice general de Irina Croitoru
2. *Cugetare și faptă germană*. Cuvânt înainte de Viorica Moisuc, ediție îngrijită de Alexandrina Ioniță
3. *Originea și sensul democrației*, ediție îngrijită și note de Sanda-Maria Ardeleanu și Al. Ioniță
4. *Cugetare și faptă germană*, ediția a 2-a, Cuvânt înainte de Viorica Moisuc, ediție îngrijită și indice general de Al. Ioniță
5. *Lupta pentru limba românească. Acte și lămuriri privitoare la faptele din martie 1906*, ediție îngrijită și note de S.-M. Ardeleanu și Al. Ioniță.

6. *Poporul italian în trecut și în prezent. Cinci conferinți*, ediție îngrijită și note de Cristina Ioniță
7. *Italia. Conferinți*, ediție îngrijită și note de Cristina Ioniță
8. *Chestiunea Mării Mediterane. Istorie a Europei de Miazăzi în legătură cu această chestie*, ediție îngrijită, note și indice general de Al. Ioniță
9. *Chestiunea Rinului. Istorie a Europei Apusene în legătură cu această chestie*, ediție îngrijită, note și indice general de Al. Ioniță
10. *Chestiunea Dunării. Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie*, ediție îngrijită, note și indice general de Al. Ioniță
11. *Istoria statelor balcanice în Epoca Modernă. Lecții ținute la Universitatea din București*, ediție îngrijită, note și indice general de Al. Ioniță
12. *Chestia oceanelor. Lecții făcute la Școala de Război*, ediție îngrijită, note și indice general de Al. Ioniță.

Nicolae IORGA
Articole și cuvântări

Cuvântare ținută în București, la 16 mai 1912, la centenarul ocupării Basarabiei de către ruși

Nu pentru a „ofta”, cum spune pe hârtie roșie, cu obrăznicie, un manifest revoluționar, nu pentru a plânge, precum nici pentru a enunța sentimente de ură, fâgăduințe de răzbunare, ne-am adunat aici.

„Oftează” aceia cari urmăresc lucruri ce nu le-au avut și nu pot să le aibă, ca acei tulburători cari nu vor vedea niciodată, neam de neamul lor, o societate socialistă în care, în locul sufletului care târăște un trup, să fie armonia trupurilor sătule, hotărâtoare și pentru sufletul desprețuit. Noi vorbim aici de lucruri pe care le-am avut și pe care avem dreptul de a le avea, – și aici nu încapе nici o „oftare”.

Și vorbim de lucruri pe care le avem. Dacă a avea o țară înseamnă a-ți trimete într-însa soldați de graniță, poliție, funcționari cartofoari și bețivi, – Basarabia nu e a noastră.

Dacă însă aceasta înseamnă a-i lucra toate ogoarele, a-i înfățișa toată munca, a-i da toți apărătorii, – atunci e a noastră, și nu a celorlalți, Basarabia.

Nu voi face să se audă nici plângerea obișnuită că suntem puțini, slabi, săraci, nenorocoși. Am găsit drumul norocului, și cel dintâi pas făcut pe dânsul e o singură înaintare spre biruință: e drumul muncii solidare și disciplinate.

Acum o sută de ani tocmai, la 16 mai 1812, prin tratatul de la București, între Rusia și Turcia, am pierdut pământul pe care numai cu greu îl pot numi, împotriva adevărului istoric: Basarabia, căci Basarabia era numai partea de la gurile Dunării. E oare o umilință în aceasta? Am stat noi la luptă, am fost biruiți, ni s-a smuls o parte de țară printr-un tratat pe care noi să-l fi încheiat, iscălit și jurat?

Sunt popoare cărora așa ceva li s-a întâmplat și care, cercetând împrejurările pierderii dureroase, ajung la încheierea că nu e motiv să simtă

umilință pentru biruirea lor. La 1871 s-au luat Franciei două mari și frumoase provincii: Alsacia și Lotaringia.

A fost o armată franceză care a pierdut lupte, un guvern francez care a pierdut lupte, un guvern francez care a iscălit o pace neprielnică.

Și totuși fără umilință se gândesc francezii la acel „an grozav”, ale cărui triste urmări și până astăzi nădăjduiesc să le poată îndrepta, vorbind sau ba de visul pe care se simt datori a-l urmări. Atunci a fost înfrânt imperiul, răzimat pe oștire ce exista în parte numai în cadre și era înarmată numai pe paginile condicelor de socoteli, imperiul bătrânului, bolnavul Napoleon al III-lea, imperiul unei curți corupte, risipitoare și fără grija viitorului.

Că acest imperiu se întemeiasse pe consimțământul național al plebiscitului, că el fusese aclamat frenetic a doua zi după biruințele din Crimeea și din Italia, că națiunea franceză salutase în el gloria înviată a zilelor lui Napoleon cel genial, ce are-a face!

Francezii simțeau și simt că nu ei, libertatea lor, energia lor națională, răspunderea lor au fost strivite de germani. Și astfel anul de jale nu e pentru dânsii un an de rușine.

Cu atât mai puțin trebuie să plecăm noi fruntea la amintirea sfâșierii din 1812. Noi, România, noi, neamul românesc. România nu exista, și în acea jumătate de Românie care era Moldova, nu se gândea nimeni că o Românie ar fi cu puțință, că ea ar fi un bine pentru cei cari sufereau de multe apăsări și stoarceri.

Domnul dinaintea năvălirii era un grec și boierii greco-români, cu două graiuri, erau împărțiți prin aceasta chiar între două suflete naționale. Și atâta trăia în toată țara: această boierime fără ideal și fără alt simț pentru țară și pentru neam decât acel instinct elementar pe care nimic nu-l poate dezrădăcina din suflete. Li-a părut rău că au pierdut partea cea mai largă a Moldovei, bogată în ogoare, în pășune pentru vite. Li-a părut rău mai ales ca moșieri, ale căror comunicații erau să fie tăiate de acum înainte printr-un hotar.

Nici un suflet nu s-a sprijinit pe amintiri, nu s-a deschis către speranțe pentru a da o luptă desperată spre care s-ar putea îndrepta astăzi recunoștința noastră pioasă. Se gândeau doar cu frică la primejdia ca

Moldova micșurată după sfășiere să nu poată răspunde tributul către Poartă, și cereau ca ea să fie întregită cu județe muntene până la Ialomița!

Și astfel azi, când am avea nevoie măcar de un singur erou, în numele căruia să facem prăznuirea, nu-l găsim, și e nespus de dureroasă această lipsă.

La parastasul făcut azi de câțiva oameni pioși nu s-a putut rosti un singur nume de la 1812, și a trebuit să se gândească organizatorii la acei bieți flăcăi basarabeni, chemați în ultimul ceas pe câmpiile Manciei nesfârșit de depărtate, ca să ridice din noroi și sânge – ca și frații lor din România în 1877 – steagul împărătesc al Rusiei pe care fiii ei cei adevărați îl lăsaseră să li lunece din mâni.

Precum și ceilalți cari au fost despoiați la 1812, suedezii, asemenea nouă prin situația grea, cu același dușman uriaș în față, dar superiori nouă prin valorificarea politică a elementului țărănesc și prin puterea morală ce rezultă dintr-o conlucrare pașnică și legală a unui întreg popor, și suedezii, zic, nu pot găsi, dincolo de trădarea regelui lor, de lașitatea clasei lor dominante, nici un erou al împotririi și răzbunării, de care în veci să rămâie glorios legată pierderea Finlandei.

Fără conștiință era clasa boierească a Moldovei din anul 1812, călcând astfel datoria oricărei clase dominante de a cuprinde și exprima toate amintirile, toate speranțele, tot dreptul, toată mândria și onoarea unui popor.

Mulți din membrii ei, și boieri mari, au trecut Prutul pentru a se așeza supt oblăduirea împăratului creștin fără a-și da seamă că rosturile de căpetenie ale unui stat, paza liniștii și a dreptății, n-au a face cu creștinătatea sau păgânătatea, ci numai cu valoarea etnică a unui popor.

Un steag nu fâlfâia în aer și o oaste nu stătea supt arme. Moldovenii, de multă vreme încă, nu mai aveau voie să se lupte, căci țerii lor nu-i trebuia altă apărare decât a stăpânilor cari erau să o vândă.

Câți din urmașii mândrilor ostași de odinioară mai doreau să guste emoțiile războaielor, aceia nu nemeriseră în tabăra turcească, unde românii nu s-au îmbulzit niciodată, ci ei se găseau în rândurile ostașilor țarului.

Era o greșeală, o mare greșeală, mai mare și decât a boierilor setoși de stăpânirea străină. Un popor se poate ridica însă totdeauna peste greșelile sale, atunci când ele n-au produs viciile care străbat adânc în ființa lui și-l distrug.

Peste greșeli ca aceea de atunci, să căutăm îndreptarea unei pierderi care nu poate să fie veșnică.

Nu folosesc și nu trebuie ținute în seamă făgăduințele unor ruși de omenie ca publicistul Durnovo. Am dori să vie cândva aici la noi ca să-și dea seamă că este nu numai un drept, dar și un popor în stare să și-l ceară. Și am dori să-l vedem și noi, tocmai pentru că samănă așa de puțin cu cei de același grai și de același sânge cu dânsul.

Dar, după experiențe ca aceea din 1878, când ajutorul nostru a fost răsplătit printr-o nouă smulgere a părții din Basarabia pe care alții ni-o dăduseră înapoi, să nu se supere că nu-l putem crede. Și deci nu răspundem la oferta unei Basarabii corectate ca hotar și a unor ținuturi care se găsesc încă în pădure, pe trupul ursului austro-unguresc.

Nu folosesc nici apeluri ca acela care a pornit azi de la București, de la persoane desigur foarte bine intenționate, către un număr de ruși liberali, „tineri”, a căror adresă li-a fost dată de un cunoscător.

Noi n-avem de cerut nimic de la nimeni și nu ne îndesăm la nici o po-mană.

Prin astfel de cereri, demnitatea noastră națională se atinge. Și nu văd tocmai așa de limpede deosebirea dintre rusul „bătrân” și cel „tânăr” cari, cu toată deosebirea lor de vârstă, mi se par a fi înainte de toate ruși, așa cum i-a făcut acel lung șir de ani în care s-a săvârșit alcătuirea sufletească a poporului rusesc.

Și revoluția rusească liberatoare, aceea n-are a face cu noi. Ar fi făcută pentru oamenii în genere, pentru cei supuși și apăsați, fără deosebire.

Și nouă ni trebuie ceva anume pentru neamul nostru, care e deosebit de celelalte și cere măsuri deosebite pentru dânsul.

Suntem noi oare prea slabi pentru a lua asupra noastră sarcina de a ne restitui în drepturile noastre?

Să vedem. Astăzi o mare parte dintre români nu iau parte cu sufletul la viața neamului, pe când trupul lor folosește altora cari-i stăpânesc.

În miile de cărturari ai Basarabiei s-ar găsi oare o sută de oameni cari să-și dea seamă pe deplin de ce sunt, de ce valorează nația lor, această Românie liberă, această cultură a ei, mai sănătoasă decât a Rusiei?

Și în sutele de sate românești ale Basarabiei, e oare în această clipă unul singur în care toți: preot, învățător, oameni din popor, să se adune pentru ca, în genunchi înaintea altarului, să facă pomenirea trecutului neuitat și juruiți pentru viitorul care nu poate întârzia? Și în altele din provinciile nelibere, adesea nu e mult mai bine.

Aici la noi, cei cari am înțeles și ne-am întărit în hotărârea de a fi ce trebuie să fim, suntem câteva mii.

Ne-am strâns azi încă mai mult. Am simțit-o cu toții. Zică orice vor voi sămănătorii de ură, sprijiniți în lupta dintre partide care nu se sfiește să ațâțe războiul civil, azi a trecut peste suflete ceva mai mare decât interesele și rivalitățile de clasă.

Ne-am simțit un popor, un singur popor. Și furia urgiei din urmă ne mână pe toți iute către limanul dreptului îndeplinit, al dreptății săvârșite.

Lucrăm către neîntârziata trezire a neamului întreg. Neînțelegerea de sus și neputința inculturii, sărăciei de jos vor trebui să înceteze. Nu vom cruța nici o silință pentru ca să ajungem acolo.

Și, atunci când, de la un capăt al teritoriului național până la cellalt, va fi în milioane de oameni același simț, aceeași conștiință, aceeași mândrie, ne vom întreba pe ce drum a pierit străinul care fusese cândva stăpân în moștenirea noastră!

*Text procesat și difuzat pe Internet
de D-l Remus TĂNASĂ
www.stiriaz.ro*

De-a lungul hotarelor noastre firești: pe Nistru

*Din Conferința la Liga Culturală,
ținută cu prilejul congresului, la 1 iunie*

Trăim într-o țară de profeți, și într-o țară de profeți este de rău gust să spui că ai prevăzut ceva. Deci n-am avut norocul să prevăd, ci ocupațiile mele și o curiozitate de spirit foarte naturală m-au făcut să mă apropiu de o mulțime de lucruri cam neglijate, cu singurul regret că împrejurările n-au adus și pe alții în același domeniu ca să aibă azi la îndemână aceeași experiență, căci ne-am putea înțelege mai bine. Căci, când declamăm numai, declamăm fiecare pe alt ton și se face un fel de cacofonie oratorică foarte neplăcută. Iar, dacă e vorba numai de idei, atunci oamenii se înțeleg de la cel dintâi cuvânt și declamația e superfluă.

Hotarele neamului românesc am mulțumirea de a le cunoaște în parte prin mine însumi. Mi-a venit cândva un dor de drum. Dorul acesta de drum m-a îndreptat, nu, ca pe atâția – cari pentru moment se pare că au nemerit mai bine – pe cine știe ce drumuri plăcute din Occident, unde știți că „au mâncat pâinea amară a exilului”, pe unii dintre frații noștri cari au simțit mai ieri o nebiruită nevoie de a face propagandă tocmai în momentul când băteau la București bombele nemțești, ori, mai târziu, la Iași bolșevicii nutreau gânduri nu prea bune, așa încât între „propagandă” și evenimentele acestea este se pare o legătură foarte strânsă. (*Ilaritate, aplauze*)

Ci drumurile acestea pe care, într-un anume moment, m-am simțit îndemnat să le fac m-au dus până la marginile ținuturilor românești.

Amintirile sunt plăcute la orice vârstă, dar mai ales sunt plăcute pentru acela al cărui orizont se tot îngustează cu vârsta care crește. Cum omul are totdeauna nevoie de perspectivă, îmbătrânind el și-o deschide tot mai larg în urmă iar, când își isprăvește zilele, este o perspectivă infinită

deschisă către veșnicie; nimic înainte, nimic în urmă, ci numai infinitul speranței de imortalitate în față.

Îngăduit să-mi fie deci să povestesc despre câteva drumuri făcute la hotare, dând cu acest prilej câteva noțiuni de care se pot alipi apoi anumite informațiuni istorice.

Îmi voi aduce aminte toată viața de o admirabilă călătorie pe care am făcut-o pe Nistru, pe Nistrul asupra căruia se îndreaptă azi ochi foarte lacomi, deși privesc foarte departe, de la marginea Siberiei tocmai până la Bender și Cetatea Albă. Nenorocit telescop diplomatic acela care permite a se vedea hrăpăreț de atât de departe, și mai curând aș fi preferat să nu existe nici un fel de telescop diplomatic, decât să vadă de unde este amiralul Colceag Basarabia, de unde se zice că e originar, dar pe care o dorește ca țară rusească într-un imperiu din care să nu se fi luat nimic alta decât Polonia. Mare primejdie este aceea care ni vine acuma de acolo; poate hotărî cineva ce-o vrea, dar este a nu cunoaște națiunea română dacă se crede că s-ar putea așa ceva. Din Basarabia nu ne ducem, poate fi foarte sigur oricine, decât morți. (*Aplauze fur-tunoase*)

Căci este în noi o veche îndărătnicie românească datând de mai multe secole, de când Ștefan cel Mare porni a lua Colomeia, foarte bătrân, cu vechea lui socoteală în Pocuția: scrisori de-ale lui Alexandru cel Bun, bani neplătiți... și omul, răzeș bătrân, care-și avea hârtiile totdeauna la îndemână, poftit să se ducă de acolo cu ofertă de arbitragiu, în interesul general al creștinătății, la care se gândea și el, dar până la un punct, a spus cuvintele acestea: „Eu am venit aici în moșia mea și nu mă duc”, *ad guttur meum*, în ruptul capului, în frântul gâtului, am zice, ca să născocim un termin corespunzător celui latin. Și nu s-a dus. A venit, pe urmă, un om mai slab, care s-a dus; dar Ștefan, el, nu s-a dus, Tot așa în ruptul capului nu ne ducem din Basarabia, nici de hatărul lui Colceag. (*Aplauze puternice*)

Am mers în Basarabia o dată cu dl. Nicolae Flondor, călătorind la aventură, mai cu pașaport, mai fără. Dl Flondor știa rutenește, eu nici o vorbă. Era atunci și războiul cu Japonia, timp de foarte aspră cercetare a călătorilor; dar pleacă cineva nu numai cu pașaportul, ci și cu norocul lui. Ne-am dus la Hotin. Drum foarte frumos, străbătând de-a curme-

zișul satele, de la Noua Suliță drept spre cetatea lui Petru Rareș. Și în aceste părți contestate de ucraineni n-am avut impresia că sunt printre ruteni.

Aici, o mică paranteză: limba este un lucru foarte prețios pentru un popor: dar noi avem români foarte buni cari vorbesc românește foarte rău, și sunt atâția români de grai bun cari au apărat cauza nemțească, și alți români perfecți în ce privește limba, cari nu s-au arătat și buni români, așa încât între aceștia și aceia cari vorbesc românește cu un accent detestabil, dar simt și lucrează românește, dați-mi voie să aleg – cum găciți.

Mare lucru e limba, dar nu este totul. Este în sufletul omului ceva mai tare decât însuși graiul pe care-l întrebuințează o conștiință instinctivă care deodată răsare.

Și este și un fel de vădire în afară a firii celei mai ascunse dinăuntru, prin port, prin datini, prin felul însuși de a se înfățișa, caractere într-adevăr deosebitoare pentru un popor. Ei bine, până și în ținutul Hotinului am văzut îmbrăcămintea veche a poporului românesc, cea mai mândră, aceea care se găsește și în nordul Bucovinei, dincolo de Prut, și pe care o găsim în Moldova, în regiunile ungurești: admirabilul port femeiesc cu vâlul alb, lung, încunjurând pieptănătura înaltă, specială.

Am ajuns la Hotin. Ruși în Hotin n-am prea văzut, afară de un polițai care încasa evreii din localitate spuindu-li că se pregătește un pogrom și că el singur este persoana care-i poate salva. Evident că el făcea pogromul și deci tot el îl putea contramanda.

În Hotin am mai văzut persoane care români nu erau, dar nici ruși, și care m-au primit pe mine, român, fără nici un fel de dușmănie națională, ci ca pe o pradă rară străină, venită în părțile acestea; mi-au acordat chiar titlul de onoare, pe care l-am reprodus în cartea mea și care a suferat pe dl. dr. Cazacu, acum om politic de opoziție în Basarabia, după ce a fost medic la noi, pentru că acel termen ar fi fost insultător față de populațiunea care nu era rusească și nu era românească; mi-au spus că sunt „a grois pură”, un mare „pură”. (*Ilaritate*)

De la Hotin am vrut să cobor pe Nistru cu barca. Mi-ar fi fost o mare plăcere, dar n-am putut să mi-o îndeplinesc și a trebuit să merg pe us-

cat, tăind alt colț al Basarabiei de la Hotin până la Soroca. Am trecut printr-un minunat ținut de mazili vechi și dârji.

Nicăieri pe aici n-am întâlnit altă populație decât populația românească, aceea care a dat seminția și apucăturile Hânceștilor, cari au lăsat vorba cea mare de opoziție, de alt fel de opoziție: „Vodă vrea și Hâncu ba”. Altceva decât opoziția de azi care e în multe cazuri lingușirea de mâne, precum lingușirea de azi este opoziția de mâne. (*Aplauze*)

Am ajuns la Soroca. Acolo am întâlnit paraziți oameni și paraziți neoameni, cari trăiesc foarte bine împreună.

Am așteptat vaporul, *parohodul* cum îi zic rușii, și cu el am mers de la Soroca până la localitatea pe care aceiași ruși o numesc, neștiind ce înseamnă, Vadolivoda, ceea ce înseamnă un „Vad al lui Vodă”, proprietate a domniei. Pe atunci nu mergea vaporul până la Cetatea Albă, cum aș fi dorit eu, și cetatea studiilor mele n-am văzut-o încă, deși ceva mă îndeamnă să-mi cumpăr un locșor acolo și din căsuța mea să privesc ca pârcălabii vremurilor asupra limanului larg și a valurilor tulburate ale Mării Negre.

La Vadul lui Vodă coborâre pentru Chișinău. Dar până acolo adevărata graniță românească am văzut-o. Pe lume nu se poate închipui, cred – potrivit poate și sentimentalității mele naționale – drum mai frumos ca acea coborâre pe Nistru într-o noapte de mai.

Aproape toată lumea se dusesese să doarmă, și rămăsesem singur pe coarta vaporului. Era în aer o mireasmă de tei, cântau privighetorile de o parte și de alta a pădurilor de pe mal: ce mai era nevoie să-mi spuie cineva ce țară era aceasta! O cunoșteam din rădiurile Botoșanilor, din codrii Vasluiului, din măgurile dunărene, o cunoșteam din adâncurile Ardealului și Bucovinei, din șesurile Banatului, din toate părțile pe unde m-a purtat viața și dorul: doar era mireasma țerii mele, și aceea nu înșeală. (*Aplauze entuziaste îndelung prelungite*)

Așa am văzut laturea răsăriteană a româniei, pe Nistru.

(*Neamul Românesc, an. XIV, nr. 125, 15 iun. 1919, p. 1.*)

Preluat din lucrarea N. Iorga. *Neamul Românesc în Basarabia*, volumul II, ediție îngrijită, note, comentarii și bibliografie de Iordan Datcu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 223-226.

Cum a fost luată Basarabia de țarul Alexandru I

Idei dintr-o conferință ținută la Chișinău, în ziua de 25 octombrie 1925

Am venit cu plăcere între d-voastră fiindcă a alerga la cea dintâi chemare a românilor cari de mai puțină vreme sunt reuniți cu temeiul nației lor este o datorie. Nu mă adresez deci atâta noilor basarabeni cu cari ne cunoaștem din vechiul Regat, ci băștinașilor de aici, cari mai bine de un veac au stat cam la o parte de înaintarea culturii românești. Dar nu uit aici pe aceia cari nu sunt români de sânge, nici de limbă. Fac deosebire între câți au sporit prin munca lor onestă valoarea țerii care e și patria lor și între aceia cari s-au folosit numai de munca altora. Oricine are dreptul la ocrotirea legilor, prin care să li se asigure liniștea și respectul persoanei și avutului lor. Dar cine aduce și o cultură originală, un suflet național are dreptul la respectul deplin și al acestui suflet. Formată dintr-o isteață sinteză de lucruri înghițite și mistuite potrivit cu firea noastră însăși, cultura noastră va mai înghiți, căci are apetit bun și va asimila fiindcă are și stomah tare, și totuși va rămânea ea însăși.

Este un gen de conferințe care s-ar putea numi: a *mânca fân*. Fălcile se mișcă, toată înfățișarea nutririi este, dar omul se trudește în zadar. Ce poartă el în dinți nu e o hrană. Tot așa face vorbitorul care se ocupă de lucruri indiferente. Ba pot să fie în sine și lucruri foarte interesante, dar nu e ceasul lor; cine s-ar ruga să plece pe primadona care după miezul nopții ar cânta în urechea celui prins de somn, acasă la dânsul, aria pe care cu câteva ceasuri în urmă a aplaudat-o mai călduros?

Nu e însă indiferent a vorbi azi în Basarabia de dreptul nostru național, indestructibil, oricât ar fi de contestat și, fiindcă el se contestă necontestat, trebuie să vorbim de dânsul.

Aici, în adevăr, nu mă simt pe un pământ oarecare. Nu știu dacă stăpânim ori ba și teritoriu național care să nu fie al nostru, dar știu că eu nu

mă simt bine decât când supt picioarele mele am țărâna dreptei noastre moșteniri. Odată, în 1913, când veneam în Balcani ca să împiedecăm Bulgaria de a fi o nouă Turcie de heghemonie și dominație, am avut, deși românii nu veneau pentru a cuceri, ca o strângere de inimă: era pământul altuia. Care dintre noi are însă cea mai mică urmă a acestui sentiment în acest frumos ținut?

Până mai ieri – ba pentru mulți și până azi, până departe în viitor pentru alții – se credea că luarea Basarabiei de Alexandru I, țar al tuturor Rusiilor, e un capitol din dezvoltarea normală a unei împărății, din expansiunea firească a unei rase.

Din dezvoltarea normală a unei împărății, căci era doar... Testamentul lui Petru cel Mare. Dar răposatul împărat rusesc, care învățase ceva carte apuseană pe apucatele la Slobodka din Moscova, n-avea, cu scrisoarea lui stângace, cu ortografia lui dibuitoare, aplecări către orice fel de literatură și mai ales către felul cel mai prost, care e literatura politică înlocuind acțiunea. La moartea lui pripită din nepriceperea medicilor, numai la indicații de acest fel nu se putea gândi. „Testamentul” e falsificatul unui scriitor francez obscur, multă vreme după moartea lui Petru.

Petru n-a venit la Prut, ca să bată turcii la Stănilești și să-l trimeată acasă aproape cu escortă, din propriul lui îndemn. Cel care deschisese fereastra de la Petersburg către Marea Baltică și clădisese un stat nou îndreptat către pătrunderea în Germania, nu făcea decât ce făcuseră, în vechiul Kiev, cnejii de acolo: el crease, cu slavi, o nouă formă de organizare germanică. La Dunăre l-a chemat avântul spre libertate al nostru, al românilor, și al slavilor din Balcani. Dimitrie Cantemir, Toma Cantacuzino, Sava Ragusanul i-au fost îndemnători pentru o acțiune ușurată, rău pregătită. Învins o dată, nici o silință nu l-a putut face să se întoarcă în aceste părți, care nu-l preocupau în rândul întâi.

Când, cu generalul Münnich, german de origine, rușii au intrat în Iași un sfert de veac mai târziu, îi aducea aici, după o încercare în Crimeea, care aceea era esențială, alianța cu Austria, care pe vremea aceea credea că de la Belgradul cucerit, din Ardealul anexat, poate să-și adauge printr-un nou război toți Balcanii.

Împărăteasa Ana, nepoată de frate a lui Petru, era tot așa de „occidentală”, de „germană” ca direcție ca și unchiul ei.

Dar, se va zice, Ecaterina a II-a, cu „drumul la Constantinopol”, cu visurile ei bizantine, cu numele de Alexandru și Constantin date fiilor fiului ei?

Era pe atunci o pornire de ideologie „filosofică”, într-un sens nereal și ușuratec, de care a fost stăpânită și această împărăteasă, o germană de naștere a cărei creștere era pur franceză. Lupta cu barbarii, triumful civilizației o ispiteau, o fermecau. Voltaire o ducea de mână spre Bosfor mai mult decât umbra lui Constantin cel Mare ori a martirului Constantin Paleologul.

Și, de altfel, nu era, nu este nevoie să aibă cineva Basarabia, gurile Dunării, Dobrogea, Bulgaria pentru ca, de pe coastele de sud, ale uriașului conglomerat rusesc, să ajungă la Strâmtori și prin ele la Marea liberă, cu tendinți de tutelare care, cum se știe, au mers până la Sicilia. De câte ori s-a încercat această cale, oștile rusești, sămănând cu morții lor un drum lung și greu, s-au oprit înainte ca soldații împărătești să vadă cupolele aurite ale cetății lui Constantin. Dar, îndată ce au avut o flotă, rușii puteau să reia în voie acestălalt drum, cu mult mai ușor. Pe el au putut, în 1834, ca ajutorii de formă ai sultanului Mahmud contra rebelului vicerege egiptean, să intre chiar în Bizanțul rob și, în aclamațiile grecilor setoși de libertate, să se închine la Sfânta Sofia.

Nici de o expansiune națională nu poate fi vorba. Nici marfa, nici scrisul rusesc n-au fost articol de export în această direcție, – în ce privește pe acesta din urmă, în afară de mici împrumuturi, mai mult prin basarabeni, pe la 1830-50 – până în anii 80 ai secolului trecut, când toată generația mea s-a inspirat din marii investitori, traduși în franțuzește, ai Rusiei. Vechii ruși de la Kiev erau cu siguranță, și în ciuda tuturor teoriilor meșteșugite, scandinavi, și prădăciunile lor pe malurile Traciei și până la Constantinopol sunt simple acte de piraterie normandă. Iar statul cel nou de la Moscova, al muscalilor, ieșiți din robia de veacuri a tătarilor, i-a imitat după o lege istorică adevărată de toate națiile și de toate timpurile. Ca și tătarii, au avut lăcomia pământului. A cărui pământ?

A oricăruia, după împrejurările ce se înfățișează. Aceasta până ce, prin Petru cel Mare, germanul a înlocuit ca model pe vechiul tătar.

Nici în momentul luării Basarabiei de Alexandru I nu întâlnim politica de stat consecventă, ori expansiunea națională irezistibilă.

Cine e omul? Și care e momentul istoric?

Alexandru e fiul unei mame germane din Wurttemberg, având și ea, ca și Ecaterina, o cultură „filosofică” franceză, învățătorul i-a fost un francez, principalul critic al timpului său, Laharpe. Direcția spiritului său a fost ideologică, urmând ca și cercul de care se înconjurase, între cari românii moldoveni Alexandru Sturdza și sora lui, contesa Ebling, scopuri de morală religioasă, de conducerea politicei după norme ieșite din spiritul vizionarilor mistici. Iar omul politic din el a avut un orizont care nu cuprindea înainte de toate nici cuceriri în sud-estul Europei în calea către cetatea marelui Constantin: a voit și a izbutit să fie arbitru și regentul Europei, scoase mai ales prin armatele lui din ideologia opusă, a Revoluției franceze.

Iar modelul său uman a fost gigantul Napoleon, al cărui geniu l-a lingușit și l-a invidiat, făcând desperate silinți ca să-i ajungă mărirea și să-l întrecă, să-i distrugă puterea.

Napoleon a creat o ordine de lucruri fantastică în Europa, oricât de normale ar fi fost liniile pe care a pornit.

De la Rin la Elba, la Niemen, s-au ordonat formațiuni noi datorite singurei lui voințe. Imperiul de Apus își alătura o monstruoasă bază contra Națiunilor.

Rusia, care se înțelegea Imperiul de Răsărit, a vrut, firește, compensații. Și Napoleon i le-a oferit, le-a impus.

Pentru a-l depărta de Europa Centrală, l-a împins spre Finlanda, spre Dunărea românească.

Aici, el a apărut supt singurul pretext că turcii au călcat tratatele, schimbând fără motiv și fără judecată pe domnii, de fapt trădători, din Iași și București. Ocupația *provizorie* a țărilor noastre era după mărturisirea țarului o simplă garanție. Ea trebuia, după orice logică omenească, și după cea diplomatică, să înceteze în momentul când turcii s-au supus retrăgând pe domnii nou-numiți și reîntregând pe ceilalți. Totuși, oștile imperiale au rămas la noi.

Au rămas în țări pe care le-au declarat în toată forma anexate de împărăția țarilor. Prin voia cui? Prin voia aceluia care stăpânea Europa și

care și-a pronunțat hotărârea în discursul la Senat din 1808, impunând el turcilor armistițiul de la Slobozia, negociat de un ofițer francez: prin voia lui Napoleon. *Era un dar al lui, un dar interesat, în funcțiune de înseși cuceririle lui.*

Toată situația rușilor la Dunăre a fost neconținut în legătură cu situația înseși a politicii napoleoniene, schimbătoare, cum schimbătoare erau vicisitudinile acesteia. Când anexarea completă, când numai a Moldovei, când a singurei părți până la Șiret, când granița Prutului, când numai Basarabia, – până în momentul când o rezistență numai energică a turcilor ar fi evitat și această cesiune, a unui teritoriu care, de altfel, nu li aparținea.

Care Basarabie? Singura istorică: a domnilor munteni din Argeș, în secolul al XIV-lea, viitorul Bugeac al tătarilor: Chilia, Smilul nostru, devenit în turcește Ismail, nici măcar Cetatea Albă. Nimic din centrul, din nordul Moldovei dintre Prut și Nistru. Și, dacă turcii rezistau spunând adversarilor lor și după ce armata marelui vizir, încrezătoare în succes, se lăsase închisă, pradă bolilor, în insula din fața Giurgiului, că „e rușinos că rușii, cari stăpânesc un sfert al globului să se certe pentru o palmă de pământ, care nici nu li este folositoare”, nu era pentru întinsul pământ moldovenesc de la spatele cetăților, *ci pentru aceste cetăți*, îndărătnic apăsate de sultanul Mahmud, care nu putea să uite eroica lor rezistență, mai ales a Ismailului, la atacurile oștilor țarului. O dată ce au trebuit cedate cetățile, ce-i mai interesa pe dâșșii restul?

Din partea noastră nu chemasem pe ruși și n-am dorit rămânerea noastră.

Totul s-a petrecut, *de nobis sine nobis*, despre noi fără noi. Și cum oare am fi putut dori menținerea pe întregul sau pe o parte numai a moșiei noastre a unei stăpâniri oricât de „creștine” și de „ortodoxe”, care se anunța printr-o ocupație îngrozitoare? Să ascultăm doar mărturii străine culese de mine la 1912, protestând și, prin fundația, din banii culeși pe stradă, a căminului basarabean din Iași, contra solemnei comemorări, la Chișinău, a anexării, dintr-o carte, *Basarabia noastră. Scrisă la 100 de ani după răpirea ei de ruși*, pe care poate că după unire basarabenii ar fi putut-o retipări: „nu se poate spune prin cuvinte cum se poartă trupele cu locuitorii țerii: pradă așa de cumplit încât nimeni nu

mai e sigur de averea lui. Țara e datoare să dea proviziile trebuitoare, dar comandanții le vând și locuitorii trebuie să dea hrană sau bani în locul ei...”. Spătarul Iordachi Catargiu, întors din Paris, fu dus în cea mai mare grabă peste Nistru, bătrânul vistier Iordachi Roznovanul fu bătut și târât de barbă prin Divan, pentru că nu putea da 20 000 care în zece zile, și părținitorii săi amenințați cu „execuția militară”. Boierul Conachi s-a urmărit pentru că trăsura lui călcase un ofițer beat. Și împotriva Mitropolitului Veniamin, adăpostit la mănăstirea Neamțului, începură cercetările.

Împotriva aceluia care, blând și supus, primise ostile pravoslavnice cu crucea și evanghelia în mână.

Basarabia e deci, cu Finlanda și ea liberată azi, partea atribuită Rusiei într-o împărțire a lumii care s-a desființat în clipa când uriașul a fost fulgerat pentru monstruoșitatea lăcomiei sale. Cum el nu servise Franța, tot așa Alexandru I n-a servit Rusia, cu atât mai puțin poporul rusesc. Dintr-o convenție criminală încheiată în circumstanțe absolut anormale rămăsese această zdreanță anacronică de napoleonism, păzită de ostașii țarului. Basarabia însăși i-a pus capăt prin votul ei din 1918.

Dacă ar fi altfel, încă am rezista din toate puterile noastre la orice încercare de a ni se smulge din nou pământul nostru. Cu atât mai mult cu cât ceea ce avem nu jignește nici un interes de stat al Rusiei, nici o necesitate de viață a marelui popor rusesc.

(*Neamul Românesc*, an. XX, nr. 242, 29 oct. 1925, p. 1.)

Preluat din lucrarea N. Iorga. *Neamul Românesc în Basarabia*, volumul II, ediție îngrijită, note, comentarii și bibliografie de Iordan Datcu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 260-265.

Despre Basarabia

Mi se cere să particip, nu la apărarea dreptului nostru asupra Basarabiei, pe care nici un om cuminte dintre cei cari fac parte din forma cea nouă a Rusiei, pe care o dorim desfăcută de apăsătoarele tradiții țariste, nu înțelege a o socoti capabilă de a fi desfăcută din trupul statului românesc, revenit în hotarele sale firești, ci la considerarea rostului Basarabiei în legătura, care trebuie să fie din ce în ce mai strânsă, fără osebite de loc și de moment istoric, între părțile dintre Prut și Nistru și dintre celelalte părți românești.

Dacă înțeleg bine ceea ce s-a cerut, este prin urmare o definiție a Basarabiei: o definiție supt mai multe raporturi și, anume, o definiție în ce privește originile sale, adică felul de viață românească cel mai vechi și formele pe care a trebuit să le primească această bucată de viață românească. Apoi condițiile în care s-a făcut desfacerea acestei țări, care a devenit pentru Rusia țarului Alexandru I, întâi o „oblastie” cu un caracter național și provincial bine delimitat și pe urmă o simplă provincie, a cărei alipire la monarhia, făcută din multe petece, a Romanovilor, trebuia să ajungă cât se poate mai strânsă.

Țara Românească a Moldovei – căci acesta este numele cel mai vechi al Domniei care s-a chemat pe urmă mai pe scurt: Moldova – s-a alcătuit departe de malul Prutului, în colțul acela unde românimea din mai multe locuri s-a legat de la sine împreună, anume pe valea râului de unde a venit numele Moldova și în jurul acelu vechi centru orășenesc, venind încă din vremea tătarilor și locuit la început de lucrătorii sași de la minele ce nu mai există astăzi, centru care se zice astăzi Baia, din cauza acestor mine, ca și Baia Mare, Baia de Criș, Baia de Aramă, dar care odinioară era numit în latinește Cetatea Moldovei, iar pentru unguri Moldva-Banya, Baia Moldovei, pentru sași: Die Stadt Mulde, Cetatea Moldovei. Prin sărituri răpezi de ostași această Domnie moldovenească, strâns legată de râu, a ajuns înaintea largii ape a Șiretului și înaintea Sucevei, care se varsă în Șiret și, înainte de a coborî în jos către Roman, ea a țintit drept către vadurile Nistrului, ajungând prin cel de

la Cernăuți la vadul cel mare de la Hotin și prin vadul de la Țuțora pe Jijia, în jos de Iași, la celălalt vad, de la Tighinea, sau, coborându-se mai în jos, la cetățile cele întemeiate pe pământ românesc, dar fără stat al românilor, pe vremea aceea, la Chilia și Cetatea Albă.

Este de uimit cu câtă putere s-a tins de la început la stăpânirea acelor mari ape, a căror nevoie a fost simțită de la început și căroră li s-a căutat până la izvoarele lor o întregire prin țara cea nouă, căci de aici a pornit adăugirea, în părțile de la Cernăuți, unde a fost Țițina, de la Șipinți, în legătură cu așa-zisa Șerpeniță din județul Dorohoi, și de la Hmilov, a cărui așezare n-o putem găsi, a Moldovei celeilalte, pentru ca de acolo să se urmărească și mai departe stăpânirea târgurilor celor mari din colțul ruso-polon al Pocuției. Era o întregire pe care am putea-o numi în parte basarabeană în această legătură dintre Domnia cea veche din părțile Băii și dintre două prelungiri, dintre care una lovea drept la Hotin, iar cealaltă căuta, peste vadurile Prutului și Nistrului, legătura cu izvoarele înseși ale acestor ape.

Abia cunoaștem pe cei dintâi Domni ai Moldovei, și nu ne putem da samă de însușirile lor. Ele însă au trebuit să fie mari, căci nu înseamnă puțin lucru ca, de la primii pași făcuți de un stat întemeiat militărește, el să-și vadă harta întreagă, pe un timp când ea nu era însemnată pe hârtie, și să întemeieze o politică îndreptată pe căile acestea largi ale râului și cuprinzând un total așa de deplin și de solid încheat cum era acela dintre Carpați și Nistru.

Se poate întâmpla ca, în părțile acestea de la răsărit, satul românesc să fi fost mai rar, căci a fost o pădure basarabeană care s-a mâncat încetul pe încetul și pe care ar trebui, firește, s-o punem la loc. Desigur că, acolo unde se întindea stepa, adecă șesul fără copaci și cu puține cursuri de apă, afară de lacurile sărate care se înșirau deasupra gurilor Dunării, să se fi strecurat popoarele din răsărit, împotriva căroră Domnii Moldovei au făcut imediat un lanț de cetăți apărătoare: Hotinul ridicându-se încă de pe vremea înaintașilor lui Ștefan cel Mare, până ce i s-a adaus strălucita îmbrăcăminte de piatră și de cărămizi aparente, dăruite desigur de Petru Rareș, Soroca, întemeiată ca un punct de strajă înaintea tătarilor, bătuți la Lipnic de Ștefan cel Mare, Orheiul și zidurile puternice, drept pe Nistru, ziduri care durează perfect și până acum, de la Tighinea,

fără a mai pomeni întăriturile ocrotitoare peste cetățenii, cari își aveau, cum s-a dovedit în urmă, monedele lor, în care numele de Cetatea Albă, în grecește *Aspro-Kastron*, era unit, pe cealaltă față a banului, cu bourul moldovenesc de pe vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi.

Basarabia nu este un adaos dăruit ambiției unui Domn târziu, ci una din pietrele de temelie în clădirea solidă a Domniei moldovenești din cele dintâi timpuri.

Ne-am deprins mai târziu a vedea în Prut un hotar, și cântecul popular l-a blăstămat din cauza împiedecării legăturilor de fiecare zi între oamenii de același fel, cari erau foarte deseori tovarăși de muncă și membri ai aceleiași familii. Dar, în viața cea veche a poporului nostru rural, el nu înseamnă o despărțire. Nu este râu, sau, exceptând Tisa singură, și anume în partea de jos, n-a fost râu care să însemne o despărțire între două grupe de români.

Priviți la Dunăre: români sunt de o parte și de cealaltă, având cu de-săvârșire aceeași înfățișare și, chiar dacă românii se strecoară adânc în Balcani, întinzând mâna fraților lor, de o făptură întrucâtva deosebită, din părțile Macedoniei și Tesaliei, nimic nu-i deosebește.

Tot așa românii se întind și astăzi de o parte și de alta a Nistrului, și, precum cei din Balcani s-au coborât până în fundurile acestea macedonene, tot așa ceilalți, de la răsărit, s-au dus până la Nistru, până la Bug, s-au coborât cu turmele în Crimeea și au ajuns, prin colonizările silnice ale rușilor, până la apele depărtate ale răsăritului manciurian, ale celei mai îndepărtate Asii.

Prin urmare nu se poate crede că, în cele dintâi timpuri, cum nu era o deosebire între șiretenii de o parte și de cealaltă, să fi fost una între prutenii de pe dreapta și prutenii de pe stânga. Ținuturile pe care le-au întemeiat în jurul cetăților primii Domni moldoveni se întindeau pe amândouă malurile apei.

Ținutul Hotinului trecea până în Bucovina de astăzi, cu pădurea lui.

Ținutul Iașiului era și pe un mal și pe celălalt al Prutului.

Ținutul Fălciului era strâns legat de partea cealaltă, și între Huși și Lăpușna erau legăturile cele mai firești. Prutul însuși are o astfel de șer-

puire, încât deseori cine călătorește în aceste părți ajunge de nu-și mai dă bine samă unde este Moldova rămasă neatârnată și unde și-a înfipt gheara vulturul bizantin al țărilor.

Iar pădurea Tigheciului își avea o parte corespunzătoare dincolo de Prut, precum stepa din josul Basarabiei trece Prutul, cuprinde Căvurliul, o parte din Brăila și coboară în Ialomița, pe care o stăpânește cu Bărgănelul și se oprește numai în marginea Vlăsiei, a pădurii românești din Ilfov și Vlașca.

Neamurile boierești nu s-au deosebit niciodată, după cum unul era de o parte, altul de cealaltă parte.

Un amestec de sânge cu unii ruși, pe cari de la început i-am cucerit și confundat cu noi, se observă încă din veacul al XIV-lea, dar ei sunt mai mult în Moldova de Sus decât în părțile Basarabiei de Mijloc, între toate asemenea cu Moldova, și părțile de jos, care au avut deseori o soartă deosebită de a regiunilor celorlalte, dar și aici fără deosebire după cum erau la răsărit sau la apus de același Prut.

Ctitorii bisericilor din Basarabia nu sunt oameni de acolo, precum ctitori ai lăcașurilor din Moldova au putut fi deseori cei cari înfățișau viața românească dinspre răsărit. Și primejdiile au fost aceleași.

Niciodată o năvălire nu s-a oprit la șivoiul îngust al Prutului, ci totdeauna horda tătarască a pătruns până la Șiret și chiar dincolo de această apă, când n-a trecut pe deasupra trecătorilor spre a se coborî prăpăstios în Ardeal, primejduind Maramurașul și părțile vecine.

Nu se poate o legătură mai strânsă între două părți de la început nedezlipite și fără nici un motiv de dezlipire de aceleași hotare.

Când a fost nevoie să se împartă Moldova în două, nimeni nu s-a gândit s-o împartă în lung, ci împărțirea s-a făcut în lat. Țara de Jos, de la Bârlad încolo, opunându-se Țării de Sus, care se îngrămădea, după scăderea vechii capitale a Sucevei, în jurul Iașilor. Nimic nu poate fi mai doveditor a unității românești decât acest caracter de împărțire pe latitudine a Moldovei, pentru nevoile administrative de mai târziu.

Când se făcură ceva mai târziu planurile de împărțire a Moldovei între împăratul Sigismund, care era rege al Ungariei, și între regele polon,

care râvnea la drumul spre Marea Neagră prin părțile basarabene, înțelegerea aceasta a tăiat tot în lat Moldova, plan care, lovindu-se de dârza împotrivire a lui Alexandru cel Bun, n-a putut fi îndeplinit niciodată. Iar când între urmașii lui Alexandru s-a făcut împărțirea, de venituri mai mult decât de țară, Ilie, fiul lui Alexandru, a fost Domn în sus, Ștefan în jos, și Petru Aron s-a refugiat, se pare, într-un anume moment, la Cetatea Albă. Rușii n-au urmărit niciodată Basarabia privită ca o entitate deosebită – aceasta nu se bagă de samă; ei n-au urmărit nici măcar Moldova singură, ci stăpânirea asupra amânduror Țărilor Românești până la Dunăre, ca să aibă legătura cu elementele slave din Peninsula Balcanică, în chip firesc legate de dâșii.

Dacă, la 1812, s-au oprit la Basarabia, este pentru că n-au putut câștiga mai mult.

Planurile făcute de dâșii înaintea încheierii acestei păci neașteptate, pe care ei au primit-o numai de frica lui Napoleon, care se pregătea de năvălire, cuprindeau măcar Moldova întreagă, sau măcar Moldova până la Șiret. Și după anexarea Basarabiei, țarul Alexandru n-a crezut scopul său în adevăr atins, ci el a dorit să întrebuințeze Basarabia ca o bază pentru luarea în stăpânire a Moldovei, sau, pe vremea lui Kiseleff, prezident al amânduror Principatelor, s-a stabilit carantină la Dunăre, care trebuia să fie hotar față de turci.

Dar, îndată ce puțința aceasta de a căpăta Țările Românești, care s-a ivit ultima oară, ca o fantazie bolnăvicioasă, în timpul Războiului celui Mare, când Stürmer¹, înțeles cu germanii, se socotea stăpân în Moldova, lăsând Muntenia în sama împăratului-rege de la Viena și Budapesta, când această imposibilitate s-a vădit, Basarabia a rămas fără sens pentru Rusia. Și Rusia nu putea să aibă nevoie de dâșsa, nici în ce privește coborârea la Marea Neagră, pe care o are așa de larg, nici în ce privește o înaintare asupra gurilor Dunării, spre care merge un interes european, care, oricând, a stat împotriva pretențiilor rusești și care, chiar când a trebuit să cedeze rușilor gura Chilie – pe când la tratatul din

¹ N. Iorga se referă la o situație din timpul primului război mondial când Boris Vladimirovici Stürmer, considerat un funcționar mediocru, cu vederi reacționare, a ajuns, datorită influenței lui Rasputin, președintele Consiliului de Miniștri al Rusiei. Stürmer a fost bănuit, după cum arată N. Iorga, că vrea să încheie un tratat de pace cu Puterile Centrale. A fost arestat și a murit în închisoare.

Paris era vorba de toate gurile Dunării în sama Turciei supt administrația Moldovei – s-a îngrijit, prin canalul de la Sulina, să prefacă acest braț al Chilieii într-o linie moartă pentru comerț.

Dacă mai este nevoie, în starea actuală a legăturilor, să se aducă înaintea argumente istorice și argumente de bun simț, ele pot fi culese și de ai noștri, pentru a se folosi de dânsese în diplomație, și pentru alții, din această scurtă expunere.

Din volumul N. Iorga. *Sfaturi pe întuneric. Conferințe la radio (1931-1940)*, Ediție critică, note, comentarii, bibliografie de Valeriu Râpeanu și Sandală Râpeanu, Societatea Română de Radiodifuziune, București, Editura „Casa Radio”, 2001, p. 329-332.

Limba ca element al sufletului românesc

Între elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, nici unul nu cuprinde mai mult și nu oglindește mai adevărat decât însăși limba lui.

Cu privire la acest grai românesc, care s-a dovedit în stare, cu adăugirile cele firești, să îmbrace orice idei, cât de înalte, și orice sentimente, cât de fine, fiind, supt foarte multe raporturi, și mai ales supt acela al varietății și al unei armonii de o esență cu desăvârșire subtilă, mai presus de limbile, asupra cărora s-a exercitat înrăurirea atâtor oameni de geniu, ale popoarelor celor mari din centrul și din Apusul Europei, s-au ivit în cursul timpului idei și s-au prezentat propuneri care și până în ziua de astăzi împart spiritele și care cer o judecată mai asemănătoare cu a oamenilor de bun simț decât cu cea a teoreticienilor și a polemiștilor.

Odinioară limba aceasta era deschisă pentru orice năvală de cuvinte străine.

Ușile năvălirii se deschideau însă numai asupra cămăruței în care se găseau scriitorii și vorbitorii solemnii din Biserică și de la Curte. Cum ceilalți n-au scris, dar au păstrat, și pe calea aceasta a unei păstrări neclintite se poate vedea cum au judecat generațiile care s-au urmat marile preferențe, amestecurile cu grămada, copleșirile nesăbuite și prin aceasta chiar trecătoare și numai pe deasupra, fără să aibă o adevărată înrăurire asupra felului de a vorbi al mulțimilor.

Reducându-le la adevărata lor valoare, aceste învrâstări și întortocheri au trecut prin două faze. Cea dintâi, mai veche, este aceea în care nu se pleacă de la o „idee”, ci de la o „neputință” și de la o „nepricepere”. Scriitorii nu sunt introducătorii cu voie a atâtor cuvinte slavone care ne par astăzi la cetire așa de greoaie și de urâte și pe care le-a semnalat cu despreț Școala Ardeleană de la începutul secolului al XIX-lea și le-a luat în batjocură, cu destul humor popular, după 1820, poetul muntean Paris Mumuleanu. Avem a face numai cu traducători cari nu înțelegeau bine cuvintele din

originalele slavone, precum au venit mai târziu alții, cari au înțeles tot așa de puțin cuvintele din noile originale la care s-a recurs: cele grecești. Ei reproduc adeseori cuvintele în întregime, ba mi s-a întâmplat o dată să găsesc însuși articolul grecesc amestecat cu cuvântul și făcând în felul acesta o ciudată alcătuire nouă. Cum aceste împrumuturi din nevolnicie s-au păstrat în cărți, ne închipuim prea adeseori că în adevăr, la o anumită dată, poporul românesc a întrebuițat aceste cuvinte și căutând pitorescul, cuvintele neobișnuite le întrebuițăm și astăzi, atunci când ele n-au făcut parte niciodată din țesătura organică a graiului românesc.

Adecă, să ne înțelegem, niciodată un țăran, un negustor, un boier, un Domn n-a vorbit către cei de sama sa cu acest vocabular străin, ci s-a păstrat din veac în veac țesătura trainică și strânsă a unei comori de cuvinte care sunt în stare să cuprindă tot ceea ce dă gândul și ce inspiră inima oamenilor.

Teoreticienii au venit însă odată cu veacul trecut, trudindu-se, supt cuvânt că e nevoie să se îmbrace idei care până atunci n-ar fi pătruns la noi, a găsi o altă rostire pentru dănsule. Și au produs greșeli care dau unei părți din literatura noastră o înfățișare caricaturală, așa încât, ca să se poată gusta anumite traduceri sau chiar opere originale ale lui Eliad, este de nevoie să facem o adevărată prelucrare de traducere, precum am făcut eu, pe vremuri, cu noua ediție a călătoriilor, atât de interesante, ale ardeleanului de pe la 1840, Ioan Codru Drăgușanu. Se prevedea schimbarea – și el încerca să o înlăture – de către Mumuleanu, în *Caracterele sale* de la 1825, când el scria cu atâta înțelepciune următoarele rânduri: „Să luăm numai acele (cuvinte) care ni vor fi de lipsă de la greci și latini, iar cele slavonești vorbe și ziceri câte sunt dulci la auzul nostru și câte sunt prea de obște în norod să le întrebuițăm, iar câte sunt numai în gurile celor învățați și câte sunt aspre de fărâcă limba și dinții noștri să le lăsăm“.

Nu se poate în adevăr o mai bună povață pentru ceea ce trebuia să se facă atunci, și nu s-a făcut de toți cu aceeași bună socoteală, și ce s-ar putea face astăzi, când, cu cele mai bune intenții, s-a aruncat formula curățirii limbii de cuvintele străine moderne fără folos, care acopăr pe ale noastre și, pe de altă parte, autoritățile filologice au dat răspunsuri care, trebuie s-o mărturisim, sunt supt nivelul la care de la sine se poate ridica în judecarea acestei chestiuni bunul simț.

Eliad, care pornise așa de românește, în legătură cu vieța aproape țărănească din mahalaua Târgoviștii unde se născuse, și care apoi trăise într-o lume care nu se deosebea în ce privește nivelul social de cea a lui Anton Pann, care, deși străin, în ce privește producția lui poetică nu s-a lăsat cucerit niciodată de dorința de a scrie o românească „mai înaltă!”, a ajuns de la o bucată de vreme să creadă că într-o întoarcere la un presupus trecut, asemenea cu limba italiană, a graiului nostru s-ar putea găsi tot ceea ce trebuie, nu numai pentru a o face în stare să înveșmânteze orice produs al minții, dar să o și ridice pe un plan superior. Am spus la ce rezultat, în ce privește producția lui poetică, a ajuns el prin această italianizare silnică și imposibilă a unei limbi care de veacuri întregi își avea rosturile de la care nimeni n-ar fi trebuit să încerce a o îndepărta. Italianizantul care era acest scriitor muntean, întors, de altminteri, către sfârșitul vieții sale la întrebuițarea limbii cunoscute de toată lumea, avea în față pornirea, tot mai puternică, la ardeleni, cari în felul acesta căutau să arate coborârea din romani și numai din romani și credința pe care au păstrat-o față de originile noastre, o altă prefacere, tot așa de dăunătoare pentru moment și tot de puțin trainică pentru viitor, a acestei limbi smulse din datinile ei cele vechi.

Cuvintele latine, neprefacute, prin urmare nepotrivite chiar cu felul nostru de a rosti sunetele, au pătruns în limba noastră, înlăturând tot ce avea înfățișarea unui împrumut din slavona care era pe dreptate oropsită, în ce privește însă încălcările cărturarilor, iar nu ceea ce, din această limbă, ca și din atâtea altele, ne însușisem de-a lungul veacurilor, prefacându-l, de multe ori, adânc, câteodată aproape desăvârșit, după nevoile de armonie și de măsură ale limbii noastre și făcând astfel dintr-însul, prin această potrivire, o creațiune, o făptură organică a noastră.

De pe la 1870, printr-un șir de scriitori cari nu erau legați prin nici o mărturisire de credinți teoretice, ci își trăgeau învățământul de la instinctul lor de adevărați poeți, s-a ajuns la părăsirea acestor rătăciri.

Precum am spus, poporul care nu cetea, sau cetea cărți făcute pentru dânsul și în care se ținea samă de graiul pe care-l păstrează el, nu fusese supus la nici una din aceste schimbări, și el n-a slavizat, n-a grecizat, n-a latinizat și n-a italianizat.

Cu atât mai puțin s-a supus el, supt influența unor saloane în care nu-i călca piciorul, la acele francizări care, într-un anume moment, pe la 1870, au omorât cu desăvârșire orice manifestare poetică a literaturii din București.

El, poporul, temelia, și nu mulțimea națiunii, rămânea și mai departe îndreptarul către care la orice îndoială trebuia să se îndrepte oricine.

Ceea ce a pus din nou întrebarea în ce privește limba bună și curată – și adaug numai în ce privește vocabularul, căci nu s-a băgat de samă îndeajuns cât de mult am pierdut mijloacele sintactice nesfârșite pe care le are limba noastră, pentru a primi gramatica, potrivită după vechea normă latină, a francezilor din secolul al XVII-lea – a fost înlocuirea, în cea mai mare parte, a cărții prin ziare.

Ziarul a ajuns să fie cetit, dacă nu de toată lumea, cel puțin și de multe elemente din clasele adânci. A vorbi ca la gazetă a devenit pentru foarte mulți o regulă în ce privește alegerea cuvintelor, ca și, de altfel, orânduirea lor. Babilonia contra căreia s-a ridicat, cu un spirit așa de fin și cu atâta solid bun simț, domnul Pisani, expunându-se la acele critici zeflemiste, care sunt din nenorocire otrava vieții noastre intelectuale, se datorește, înainte de toate, înrâuririi acestui scris la răpezeală din partea unor oameni cari, la rândul lor, cetesc gazete străine, și anume numai gazete franceze.

Nu s-ar putea înlocui – o spunem, ca și Paris Mumuleanu odinioară – acele cuvinte care au ajuns „de obște” și care „sunt dulci în auzul nostru”, precum și câte ne îngăduie să exprimăm nuanțele pe care nu le putem exclude din mintea noastră. Dar lupta care s-a dus și continuă a se duce astăzi ne îndeamnă pe toți la un lucru: la o chibzuire, de câte ori este vorba de a cumpăni cuvintele vechi cu cele noi, cele dintâi având dreptul să treacă înainte.

Căci, altfel, sau rupem legăturile noastre cu un popor care nu ne înțelege, sau îl facem pe dânsul însuși să fie necredincios tradițiilor sale și să rupă el cu ceea ce în curs de atâtea secole au izbutit să îndeplinească înaintașii.

Din volumul N. Iorga. *Sfaturi pe întuneric.*
Conferințe la radio (1931-1940), Ediție critică, note, comentarii,
 bibliografie de Valeriu Râpeanu și Sandală Râpeanu,
 Societatea Română de Radiodifuziune,
 București, Editura „Casa Radio”, 2001, p. 390-393.

Ce rămâne...

Steagul roșu fâlfâie, ca și la Cernăuți, la Cetatea Albă și la Chișinău. De ce și cum, nu e vremea să se vorbească.

Ceea ce privește acest neam care nu e deprins a se văicăra, căci prea multe păcate a tras, ale lui și ale altora, e ce rămâne în acel pământ pe care noi l-am deschis civilizației cu străvechii noștri moldoveni, din nou robiți în mormintele lor.

Rămân trei milioane de țărani, înfiți acolo din vremile preistorice ale celor mai depărtați dintre strămoși. Rămân la orice regim de hegemonie națională și de prefacere socială i-ar impune „liberatorii”, rămân cu limba lor minunată pe care n-au voit s-o schimbe, rămân cu datinile lor, care n-au suferit nici o prefacere, rămân cu simțul, atâta de prețios și cuprinzând toate făgăduielile de viitor, că ei sunt la dâșii acasă și că întorc brazda pe care au tăiat-o întâia oară (...), așteptând „plinirea vremilor”, care nu înșală niciodată.

Rămâne, în orașe, amintirea unui sfert din veac de libertate, rămâne o generație crescută de noi, păstrând în cap și în inimi aceleași gânduri și simțiri ca noi.

Rămâne ce am putut îndrepta și crea acolo unde am găsit ignoranță (...) și păduchi.

Rămâne o întreagă emigrație de intelectuali, cari nu pot avea decât un singur gând: revenirea la dreptul lor și al nostru.

(Nr. 142, 2 iulie 1940)

„Boierii” în Basarabia

Posturile de radio din Rusia vorbesc neconținut de binele care s-ar fi făcut Basarabiei izgonind pe odioșii „boieri”.

„Boierii”, cari au fost înfățișați tot așa, decenii întregi, și în Bulgaria, unde ei apăreau poporului lesne crezător ca un fel de păsări răpitoare,

SECTIA ISTORIE

Anul al XXVIII-lea, No. 13. 1-iulie 1940

NEAMUL ROMÂNESC PENTRU POPOR

Spore la 1.10 și 15 din București luni.
A doua mână: 100 de lei pe an.

FUNDATOR: N. IORGĂ

Studentii și elevii: 50 lei pe an.
Recenzia plătește 200 de lei.

Cea mai mare durere

S'a luat României noastre prin silă toată Moldova de Răsărit și ținuturile de peste Prut ale vechilor răzeși bucovineni.

O mai mare durere decât aceasta n'o pot cuprinde inimile noastre.

Robită peste o sută de ani, lăsată în părăsire și întunec, cârmuită într-o limbă pe care n'o înțelegea, stăpânită de oameni cu totul străini, Basarabia celor trei milioane de țărani români a venit de la sine către noi în zilele de cumplită neorînduială când împărăția rusească se dărâma.

ar fi fost, de la unirea acestei țări românești cu România, niște cruzi exploataitori, trăgând către nesațul lor toată vloga unei biete țări, dată pe mâna unor administratori necinstiți. Și unor sângeroși jandarmi.

De fapt, când ni s-a dat, de ea însăși, Basarabia, am lăsat-o în sama acelor elemente basarabene de la iubirea de neam a căroră ea ne venea: oameni, cari până atunci nu jucaseră vreun rol politic au fost reprezentanții și cârmuitorii, adăugându-se doar un aparat birocratic pe care nu-l puteau avea la dispoziție acasă. Și, când au început tristele lupte de partid, ele s-au dat între dâșii, cari erau fii ai satelor, adevărații boieri de acolo, nobilii țarismului fiind sistematic înlăturați.

Ca operă a „boierilor” apare oricui știe și nu minte, întâi, împrumutarea largă a țăranului, fără deosebire de nație. Apoi o îngrijire a gospodăriei lui, care nu se mai pomenise până atunci și la rezultatele căreia eu însumi am fost martur, nu o singură dată.

„Boierii” au găsit în sate analfabetism complet și inochentism de peșteri și de desfrâu. De la un capăt la altul al Basarabiei, la 27 iunie 1940, înfloreau școli, de toate treptele, și cu două facultăți.

Iată ce au făcut „boierii” în Basarabia!

(Nr. 144, 4 iulie 1940)

N-ajunge sila?

Până și cugetătorii de la cari se aștepta încurajare și mângâiere pun astăzi legăturile dintre state pe singura bază a silei. Cine poate, atacă și strivește, dacă statul, mai slab, nu are prudența de a primi și executa fără discuție sentința.

Așa fiind, de ce s-ar recurge la drept? La dreptul de orice fel. Cel etnic, ca și cel istoric. De ce s-ar invoca o îndreptățire pe baza unei ideologii în care nu crede nici acela care se face a o invoca? De ce s-ar tăgădui lucruri evidente și s-ar prezenta afirmații pe care le infirmă orice recurs la realitate?

Ni s-a luat Basarabia. Așa, în douăzeci și patru de ceasuri, ca invazie, în patru zile, ca termenul de grație. Acesta e faptul. El poate sta alături cu alte răpiri și va avea soarta, mâne-poimâne, cândva, a tot ce este clădit pe singura silă. Cei de acolo vor face ce vor putea, și mare este puterea rezistențelor pasive ale sufletului omenesc jignit.

Dar de ce să se spuie că Basarabia cuprinde în majoritate „ucraineni”, cuvânt de ieri-de alaltăieri, precum abia de pe la 1670, lucru dovedit prin cronici, au fost colonizați rutenii pe la Hotin? De ce să se cuprindă Basarabia și Bucovina însăși într-o viață politică rusească, a cărei înaintare în părțile basarabene singure n-are mai mult decât vreun secol și jumătate?

De ce?

Pentru a se adăugi încă un argument *pentru noi*.

(Nr. 145, 5 iulie 1940)

Ce se duce cu noi din Basarabia

Se poate ca, la ieșirea din Basarabia, să plece cu noi unele greșeli în administrație, pe care le plătim așa de scump, dar care vor fi întrecute, fără îndoială, de regimul social și mai ales național, care se așează acum, dar împreună cu noi pleacă de acolo și însușiri a căror lipsă, pregătind alte vremuri, se va resimți îndată.

Așa cum eram în acea țară, care făcea parte, după orice judecată dreaptă, din casa noastră, noi reprezentam Apusul. Un fel de a gândi și de a lucra, care nu are a face cu ce vine în loc. Apusul altei libertăți decât a celei de azi, o libertate care, în ciuda jandarmilor și a unor teorii mai noi, se simțea în toate. De acum înainte asupra întregii vieți, și asupra celei casnice, până în intimitatea ei, se lasă perdeaua de fier. Ca în Galiția, despre care de zece luni nu se mai aude nimic.

Pleacă, împreună cu noi, o religie de două ori milenară, pe care o împărtășeam și o respectam. Vor tăcea clopotele între Prut și Nistru.

Vor tăcea cu toatele până la... Până la cea de a doua înviere, care va veni!

Pleacă iubirea pentru limba a două-trei milioane de oameni, cari vor putea să întrebuințeze doar în cele mai mici ale lor [treburi?] un dialect moldovenesc disprețuit.

Și pleacă forme de viață potrivite cu totul acelui pământ care se cufundă în apele cenușii ale turburelui internaționalism marxist.

(Nr. 147, din 7 iulie 1940)

Păcat de munca noastră!

Printr-o nedreptate fără pereche, s-a luat țării noastre toată Moldova de peste Prut, unele sate bucovinene curat românești, și s-a știrbit un colț din Județul Dorohoi. La această sărăcie a noastră, cu atâta greutate întregită, s-a lăcomit Rusia cea nesfârșit de mare, întinsă până în adâncurile Asiei. Încă o dată lăcomia celui dăruit cu toate s-a aruncat la puținul avut al celui care a primit un colț de pământ, pe care l-a apărât, în trecut, cu unghiile și cu dinții.

E păcat de atâta lume românească, din nou căzută pradă străinului dușman. Și e păcat și de munca noastră.

Căci aproape un sfert de veac ne-am trudit să dregem ce stricaseră alții, să ridicăm felul de viață al tuturor și să facem ca ai noștri, atâta timp disprețuiți și apăsăți, să ajungă iar la o stare vrednică de oameni.

Dar orice dreptate învie și orice muncă-și cere răsplata.

Și noi ne așteptăm, iarăși, ceasul, curând sau târziu?

(„Neamul Românesc Literar”,
nr. 14-15, din 15 iulie-1 august 1940)

Cea mai ridicolă calomnie

Ignoranța și reaua credință, mergând până la falsificarea cea mai patentă, strigă tare în văzduh, nu atâta ca să câștige pe alții, ci ca să se amețească singură, a găsit încă un cap de acuzație împotriva acestei României distrugătoare din principiu, care și-a făcut o plăcere perversă din a strica și a înjosi toate pe pământul smuls unității politice a Rusiei țariste.

Între altă stricăciune pe care am făcut-o și pentru care ni se impune „amendă” rășluirii Bucovinei de Nord este – cine ar crede-o? – până și prigonirea limbii moldovenești, considerată ca un dialect pentru poporul de jos...

Filologul care a strigat la radio, cu atâta răutate și sete de a lovi, această imensă prostie, ar merita să fie semnalat lumii științifice.

Auziți? Limba, dintre toate, care, afară de dialectele, impuse prin despărțare și lipsa de comunicații, macedonean și istrian, e de o perfectă unitate, ar avea un dialect moldovenesc din Basarabia, dar din Basarabia singură, pe care călăii din București au degradat-o, căutând să o înlăture!

Până în Carpați e același dulce fel moale de a prezenta sunete străbune, care se aude și de la cel mai depărtat moldovean de pe malul Nistrului.

Și acum vine să restaureze peste Prut limba poporului persecutată.

(Nr. 160, 24 iulie 1940)

„Crucile și bisericile noastre”

La plecarea soldaților noștri din această Basarabie, pe care o știm astăzi, aveau mai multă voie s-o apere decât, cu tancuri și avioane cu tot, ceilalți să atace, sătenii, cari-i întâmpinau în trista lor cale, se căinau că de acum înainte nu vor mai avea sprijinul și mângâierea „crucilor și bisericilor noastre”.

Soarta acestora se știe. De la Tighina și de la Hotin am privit și eu malul celălalt al tuturor fericirilor. Satul părea pustiu și monoton. Mare, se ridica obișnuita casă de adunări comunistă. Alături biserica era pocită, ca să servească la alte scopuri.

Li se făgăduiește oamenilor câte un hectar, două hectare, unde se mai poate găsi și așa cum o mai fi pământul. Se crede că printr-aceasta s-a câștigat devotamentul pentru noul stat, noua formă socială, noua hegemonie națională, tinzând, pe încetul, către unificare a ce se află în fundul gândului acestor „internaționali” naționaliști. *Dar sufletul omenesc nu se hrănește cu atâta.*

În viața lor, acești oameni, de atâta evlavie tradițională, vor simți nevoia atingerii cu misterul. Și nu la casa sovietică și la noii ei sfinți revoluționari vor putea-o găsi.

(Nr. 162, 27 iulie 1940)

Ce este un hotar...

S-a îngustat cu peste o treime pământul țării noastre și trei-patru milioane dintre ai noștri au ajuns să fie iarăși, după abia vreo douăzeci de ani de libertate, supt o stăpânire străină, care se arată de la început, și la Răsărit și la Apus, deosebit de aspră.

Mulți dintre cărturari și-au căutat adăpost, pierzându-și adesea toată averea, în părțile acestea, unde mai este steagul românesc, pentru care s-a vărsat atâta sânge. Dar sătenii au rămas tot acolo, siliți să se înțeleagă, în limba stăpânilor celor noi, și, în ce privește pe basarabeni, fără să aibă măcar mângâierea Bisericii.

Cu dâșii să fie inima noastră! Prin tainele care leagă pe oameni, ei o vor simți-o.

Și speranțele lor se vor uni cu pregătirile de viitor ale noastre.

(„*Neamul Românesc pentru popor*”,
an. XXVIII, nr. 19, 1 oct. 1940)

Textele *Ce rămâne...*, „*Boierii în Basarabia, N-ajuge sila?*, *Ce se duce cu noi din Basarabia, Păcat de munca noastră!*, *Cea mai ridicolă calomnie*, „*Crucile și bisericile noastre*”, *Ce este un hotar...* au fost preluate din lucrarea N. Iorga. *Neamul Românesc în Basarabia*, volumul II, ediție îngrijită, note, comentarii și bibliografie de Iordan Datcu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p 272-285

Noi hotare*

Nu-mi place să plâng înaintea tuturor, și cu atât mai puțin pentru păcate, față de hotarele noastre cele mari, pe care noi nu le-am făcut.

Pentru păcate pe care le-a făcut vremea și pe care vremea rămâne să le ia cu dânsa, fără a trebui să le ispășim noi.

De aceea, cu aceeași liniște cu care am vorbit, altădată de aici, fără nici un fel de trufie, care e o piață rea pentru un popor, de izbânzile noastre, voi vorbi astăzi, sprijinit pe tot ce mă învață trecutul, despre granița, nestropită cu sânge de noi, neplătită cu sânge de alții, care se taie astăzi supt auspiciile unei puteri în afară de noi, cari pierdem, și în afară de cei cari câștigă.

Granița care înaintează bucură pe cei ușurateci, cari nu cercetează nici motivul, nici temeiul. Ea cheamă la gândire pe cine-și dă samă de acea dezvoltare, plină de multe desfaceri și refaceri, care e vieța unui popor, cuprinsă și ea în mișcarea generală a lumii.

Sunt graniți pe care, fără o putere care să fie *a lui*, le trage cel mai tare în carnea celui mai slab. Nici ea nu e veșnică, pentru că e de-ajuns un ceas fără noroc, o conducere insuficientă, greșeala, care nu se mai poate repara niciodată, a unui general, succesul unei arme de azi, care mâni va fi întrecută, ajunge o stare demoralizată, care poate fi numai trecătoare, pentru ca totul să se schimbe, întoarcerea la vechile graniți producându-se imediat, dar sunt graniți pe care, fără a fi luptat pentru ele, le trece, fără nici un drept deplin, cel mai slab, a cărui ambiție a fost împinsă înainte de alții.

Granița de astăzi nu e între noi și poporul care ne înlocuiește, ca stat – căci, cum voi arăta, numai de stat e vorba – ci vine de la Mari Puteri de astăzi ale lumii, care ele însele nu pot să aibă un interes permanent la păstrarea ei. Mai curând sau mai târziu deci trebuie să se producă din nou *cântărirea între puterile înseși și singure ale acelor pe cari noua graniță îi desparte*. Sunt lucruri care, oricât am declara și am făgădui, trebuie

să se întâmple, întocmai precum se întoarce la locul ei craca vie pe care ori a îndoit-o vântul ori s-a plecat trecător supt puterea mâinii noastre.

Dar nu poate fi mai mare greșeală decât aceea ca un popor despoiat să aștepte o întorsătură a norocului care să-l repună în drepturile sale. Aceasta ar avea, fără o efortare și o jertfă a lui, tot atâta valoare cât și ceea ce a ajuns el a suferi.

El are a-și păstra puterile proprii neatînse, care dacă, la o cercetare amănunțită, se încredințează că ele n-au fost îndestulătoare, să le ridice așa de mult, încât, la ceasul hotărât de istorie, misiunea sa firească să poată fi îndeplinită.

Ar fi bine să isprăvim odată cu sprijinirea, sinceră sau nesinceră, pe alții. Alții pot să aibă chiar gândurile cele mai bune față de noi, ca între popoare care samănă în ce privește civilizația și chiar legate prin raporturi de rasă care nu se poate desființa, dar, fără să aibă nimeni dreptul de a se supăra, ele ascultă de nevoile lor înseși, care întrec și trebuie să întrecă orice lucru. Nu prin continue schimburi de alianțe, fiecare cu iluziile ei, se pot servi scopurile cele mai înalte ale unui popor, ci ajutorul din afară urmează mecanic conștiința pe care o au ajutătorii despre puterea celui ajutat sau, altfel, ceea ce se lămurește nu e decât *o pomană care, fără să asigure nimic, înjosește pe cine a primit-o*.

Dar granița trasă pe pământ nu corespunde totdeauna celei care se trage, nevăzută, între puțința unora și puțința altora.

Aceasta e singura adevărată.

Și într-însa se amestecă mai multe însușiri, care se cer osebite pentru a ne da samă de ce poate însemna ceea ce astăzi, ca popor, nu primim și nu suferim în resemnare, ci lăsăm să treacă tot așa ca o revărsare de ape, care preface, mulțămită ploilor mari din anume momente, într-o revărsare năprasnică aceea ce, altfel, e o pașnică apă de la care nu se poate aștepta să mănânce deodată atâta pământ.

Ne-am obișnuit prea multă vreme cu o graniță de state, care a rămas multă vreme neschimbată. Aceasta s-a datorit unei politici de înțelegere între așa-numitele Mari Puteri, care se găseau supt o hegemonie trecută de la Napoleon al III-lea la Bismarck și la Wilhelm al II-lea. Un oarecare echilibru se stabilise, și minți cumpănite, care n-au a face cu

cele de astăzi, se temeau să-i aducă o atingere, căutându-se a se stânga îndată orice foc se aprindea de vreun stat mai mic, imprudent. Acum, în orice moment, după un capriciu individual pe care nu mai sunt așezăminte tradiționale sau stări de spirit libere capabile de a-l înfrâna sau mărgeni, orice formă politică se poate schimba în hotarele ei.

Dar, în măsura în care statul ajunge a fi ceva nesigur și trecător, raportul între el și națiune se schimbă, în folosul acesteia.

Știu că împotriva nației se pot lua, și se iau, măsurile cele mai necruțătoare, de care a ajuns lumea să nu se mai indigneze, nici chiar să se mire. Cu sau fără voia lui, un grup național poate fi ridicat din așezarea unde e înrădăcinat de secole și din gospodăria care reprezintă agonisita a zeci de generații, pentru a fi aruncat în altă climă și în alte condiții, care-l pot duce chiar și la peire. Se pot vedea, în acest apus de civilizație, mii de oameni trimiși într-un exil pe care-l explică numai faptul că „nu convin noilor stăpânitori ai pământului pe care aceia l-au avut. De mult am ajuns să avem români și până în Caucaz și chiar pe țărmurile manciuriene ale râului Amur. Și ceea ce era, pe vremea surghiunirilor, o excepție, e astăzi o procedare de toate zilele. Națiile ar fi o pleavă care se poate spulbera în vânt – cumplită părăsire și a principiului care părea mai sigur și mai sfânt.

Dar nici una din aceste măsuri nu ajunge la întreg rezultatul pe care-l urmăresc.

E o putere mistică de rezistență în ființa omenească însuflețită de tradiție și sigură de dreptul ei. Răbdările martiriului ei sunt cu adevărat fără sfârșit. Rase care se cred distruse reapar la lumină din fragmentele lor, cu atât mai dârze, cu cât sunt tăiate mai scurt.

Și ele, fără îndoială, în hotarele pe care și le fac, atârnă de energia fiecărei generații, afară de popoarele în care, prin huzurul unei vieți clădite pe petreceri, orice vlagă sufletească s-a stâns, afară de cartagenile putrede de mult bielsug, un rând de oameni ajungând a trage, printr-o eclipsă de conștiință, după ei și rândul care vine.

Aceasta chiar atunci când n-a mai rămas nici o ultimă oază de independență de unde să vie speranțele pe care, în această zi de încercare, le întindem fraților înstrăinați o clipă, cari nu trebuie să creadă că, atâta cât suntem vii în hotarele ce ne-au rămas, putem uita, nu numai de dănsii, dar și de datoria

pe care o avem față de cei ce nu mai sunt acum lângă noi. Cu atât mai mult când e viu și veghetor în orice clipă statul, care fusese și mai mic înainte de actele de dreptate pe care el le-a plătit prea scump pentru ca socotelile teritoriale să fie pentru totdeauna încheiate în forma de acum.

Comunicațiile între noi vor fi grele. Cunoaștem oamenii, și ne așteptăm la aceasta. Ziare, cărți vor fi împiedecate de a pătrunde. Călătoriile de la o parte la alta vor fi oprite. Dar, din fericire, știința dă astăzi celor momentan pierduți mijloace minunate de a putea, dacă nu a corespunde cu noi, măcar de a primi de aici știri, mângâieri și îndemnuri.

Ani întregi au pornit pe calea undelor aeriene către această țară batjocuri și provocări. Spațiul ceresc însuși părea înveninat de dânselle. Împreună cu insultele pentru România și poporul românesc se auzeau îndemnuri la nesupunere și la revoltă. Ele luau un caracter oficial, dat fiind punctul de unde plecau. Cu prea puțină grijă de mândria noastră, le-am lăsat să treacă.

Noi nu vom face așa în trimiterea spre spațiile largi a veștilor despre viața noastră liberă, cu ce muncim și putem îndeplini, pregătind astfel, în chipul cel mai firesc, restaurările de libertate. Niciodată n-am întrebuințat ca mijloace nici insulta, nici conspirația, nici corupția prin bani. E în noi o nobleță, moștenită de la cei mai depărtați și cei mari strămoși, care ne oprește de la aceasta.

Dar veți afla voi, cari rămâneți și acum o parte scumpă a neamului nostru, tot ce ne îndeamnă și tot ce ne zbuciumă. Durerile ni le știm; de acestea nu se cuvine să vorbim: prea ni s-ar bucura dușmanii, cărora le place să știe că ne doare.

În ce mă privește, paznic de morminte, dar și vestitor de vremuri, mă veți mai auzi poate. Nu o dată, supt cuvinte veți prinde înțelesurile care numai așa se pot transmite. Și fără a vă vedea, pe căile tainice care ne leagă, de la voi înșivă mă voi inspira.

Notă

* Conferință la radio a lui N. Iorga cu un destin straniu. Precizăm că nu este menționată în *Bibliografie Radiofonică Românească*. N. Iorga publică în numărul din 11 octombrie 1940 o scrisoare către directorul „Neamului Românesc”, N. Georgescu, în care arată că cei care au sus-

ținut ziarul „sunt la capătul mijloacelor lor” și că în același timp se întreabă „de ce l-ar păstra în această formă când nu sunt în măsură să-și exprime părerea lor întreagă”. Aceasta a fost ultima apariție a publicației lui N. Iorga „Neamul Românesc”.

Textul conferinței a apărut în noua formulă și anume „Cuget Clar” („Noul Sămănător”) și „Neamul Românesc”, anul V, nr. 18, 10 noiembrie 1940, p. 286-288. Titlul era *Noi hotare...* și în notă la titlu se preciza: „Conferință care nu s-a ținut (septembrie 1940)”. Deasupra titlului *Noi hotare...* în chenar pe cuprinsul întregii pagini se afla scris „Neamul Românesc”, tocmai pentru a sublinia continuitatea publicării conferințelor în ziarul pe care l-a condus.

Așa cum ne încredințează un istoric avizat al Radiodifuziunii Române, Iulius Țundrea în volumul *Fonoteca de aur*, Editura Eminescu, 1982, p. 243, cu această conferință s-a întâmplat, așa cum spuneam, un fapt straniu: deși a fost rostită din studioul Radiodifuziunii Române, *nu a fost transmisă*. Un deceniu de prezență radiofonică a lui N. Iorga se încheia printr-un act samavolnic al conducerii Societății.

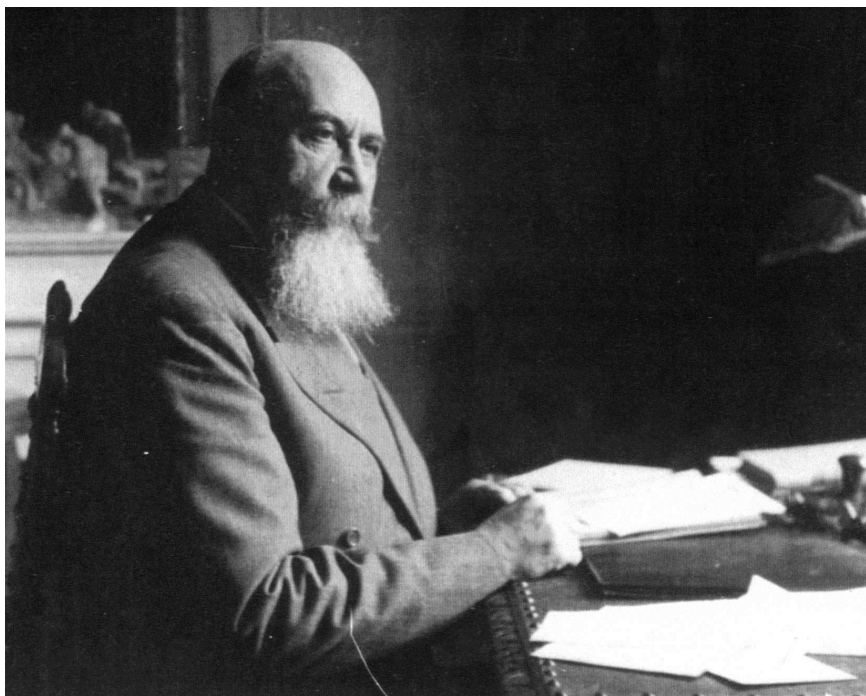
Demn de reținut este faptul că de data aceasta N. Iorga s-a conformat cerinței *de a avea un text scris*. Este cert că după ce a fost citită de cei în drept s-a hotărât nedifuzarea conferinței.

Textul conferinței a fost republicat după periodicul amintit în volumul N. Iorga, *Ultimele*, ediție și comentariu introductiv de Stelian Neagoe, Craiova, Scrisul Românesc, 1978, p. 204-210.

Conferința nedifuzată a lui N. Iorga reprezintă un adevărat text testamentar al gândirii savantului. Conferința constituie un model de elevație stilistică, apărând ca una din marile pagini în care darurile gânditorului și artistului N. Iorga se sublimează într-o formulă de o emoționantă elocvență.

În același timp N. Iorga e în acord cu structura gândirii sale de până atunci în ceea ce privește raporturile dintre statele mari și cele mici, idee susținută – după cum am văzut – în câteva din conferințele ținute la Radio mai ales după acordul de la Munchen. Astfel se vedește încă o dată organicitatea concepției lui N. Iorga și faptul că aceste conferințe reprezintă un capitol care se integrează gândirii sale și contribuie esențial la definirea ei.

Text și notă preluate din volumul N. Iorga. *Sfaturi pe întuneric. Conferințe la radio (1931-1940)*, Ediție critică, note, comentarii, bibliografie de Valeriu Râpeanu și Sandală Râpeanu, Societatea Română de Radiodifuziune, București, Editura „Casa Radio”, 2001, p. 681-683 și 736-737.

DATE BIOBIBLIOGRAFICE

- 1871 În noaptea de 5/17 iunie, se naște Nicolae Iorga, în orașul Botoșani, fiu al avocatului N. Iorga, în vârstă de 33 de ani, și al Zulniei Iorga, în vârstă de 29 de ani. Tatăl său moare în ziua de 20 martie 1876, pe când copilul nu împlinise nici cinci ani.
- 1878 *aprilie*. N. Iorga începe școala primară în orașul natal, pe care o termină în 1881.
- 1881 Începe, tot la Botoșani, liceul „August Treboniu Laurian”.
- 1886 Se mută la Iași, unde urmează, începând din clasa a VI-a, cursurile Liceului Național.
- 1888 Susține examenul de bacalaureat. În luna septembrie, se înscrie la Facultatea de Litere din același oraș.
- 1889 *decembrie*. Trece examenul de licență cu calificativul „magna cum laude”. Această perioadă a vieții sale este înfățișată în capodopera *O viață de om – așa cum a fost*, capitolele I-IX.

1890 18 februarie. Strălucit debut publicistic al lui N. Iorga în ziarul „Lupta”, condus de Gheorghe Panu, cu o cronică asupra dramei *Năpasta* de I. L. Caragiale; istoricul se situează de partea dramaturgului, violent atacat pentru această nouă creație a sa. De acum încolo, în paginile unor reviste științifice și literare („Arhiva literară și științifică”, „Revista nouă”, „Literatură și artă română”, „Contemporanul” etc.), dar și în paginile unor cotidiene („Lupta”, „Drapelul” ș.a.), N. Iorga va desfășura o amplă activitate de publicist, de critic și istoric al literaturii române, scriind studii și articole despre literatura română și universală. Majoritatea scrierilor sale din această perioadă, care îl situează printre criticii români cu cel mai larg orizont cultural din secolul al XIX-lea, au fost strânse în ediția *Pagini din tinerețe*, vol. I-II, București, Editura pentru literatură, 1968. Tot în aceste volume se află și o selecție din opera sa beletristică: versuri și note de drum din perioada începuturilor sale.

25 martie. Se căsătorește cu Maria Tassu, fiica magistratului Vasile Tassu.

15 aprilie. Întreprinde prima călătorie în străinătate, și anume în Italia. Toamna, primind bursa „Josif Nicolaescu” își începe călătoriile de studii în Franța, Germania, Anglia. Se deschide un nou capitol în viața lui N. Iorga, prin frecventarea cursurilor unor mari profesori ai vremii, unii rămânându-i prieteni, solicitându-i studii în reviste de specialitate, cărți despre istoria României, invitându-l la congrese sau pentru lecții și conferințe. Totodată, începând cu volumul *Amintiri din Italia* (1895), Iorga va scrie practic despre toate călătoriile sale din străinătate, care se vor desfășura până în 1939, aproape cinci decenii – volume, însemnări în reviste și ziare; acestea constituie una din biruințele sale literare, care îl situează printre cei mai de seamă scriitori români ai genului. Toate notele sale de drum în străinătate au fost reunite în ediția *Pe drumuri depărtate*, vol. I-III, București, Editura Minerva, 1987.

1895 În urma unui concurs viu disputat, N. Iorga obține catedra de istorie universală a Universității din București. Lecția de deschidere, ținută în luna noiembrie, s-a intitulat „Despre utilitatea stu-

diilor istorice”. Lecțiile de deschidere ale cursurilor universitare, discursul de recepție la Academia Română și alte contribuții teoretice legate de știința istoriei au fost adunate în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice*, apărut în două ediții antume (1911 și 1933), a treia, apărând postum, în 1944. Ed. a IV-a, introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, notă asupra ediției de Victor Dumea, Polirom, 1999, este cea mai completă.

1897 Este ales, în unanimitate, membru corespondent al Academiei Române.

1901 4 februarie. După ce divorțează de prima lui soție, Maria Tassu, se căsătorește, la Brașov, cu Ecaterina Bogdan, sora istoricului Ioan Bogdan și a criticului G. Bogdan-Duică. Cu privire la viața personală a istoricului N. Iorga și a familiei sale, a se vedea ediția fundamentală de scrisori, documente, fragmente de jurnal: *Scrisori către Catinca*, București, Editura Minerva, 1991, apărută sub îngrijirea lui Andrei Pippidi. Cu *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, tipărită în două volume: I. *Epoca lui Dimitrie Cantemir - Epoca lui Chesarie de Rîmnice*, II. *Epoca lui Petre Maior - Excursuri*, N. Iorga inaugurează o serie de istorii ale literaturii române. Astfel vor apărea: *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* (trei volume); *Istoria literaturii românești contemporane*: I. *Crearea formei, 1867-1890*, II. *Crearea fondului*. A mai publicat *Istoria literaturii românești, Introducere sintetică*. N. Iorga a scris și *Istoria literaturilor romanice, în dezvoltarea și legăturile lor* (trei volume, primul din 1920).

2 decembrie. Apare revista „Sămănătorul”, sub direcția lui Alexandru Vlahuță și G. Coșbuc. N. Iorga își începe colaborarea în ziua de 4 mai 1903. Articolul-program, care marchează direcția ideologică imprimată de el acestei publicații și nașterea curentului al cărui întemeietor și mentor a fost – sămănătorismul –, apare în numărul din 18 mai 1903. O selecție din articolele, cronicile și notele sale a apărut în două volume, cu titlul *O luptă literară* (1914, 1916). În anul 1979, la Editura Minerva, a apărut, cu același titlu, în două volume, cel dintâi reunind paginile selectate de N. Iorga în ediția din timpul vieții sale, cel de-al doilea, pagini-

le rămase în periodic, fiind astfel cea mai completă culegere din textele semnate de N. Iorga în „Sămănătorul”.

1906 13 martie. Numele lui N. Iorga e pronunțat ca inițiatorul mișcării de protest a tineretului studios împotriva unei reprezentații cu o piesă franceză, jucată în limba franceză de artiști amatori din rândurile aristocrației românești, pe scena Teatrului Național din București. Au loc manifestații și incidente între studenți și armată. La acțiunea lui N. Iorga s-au raliat numeroși intelectuali români. Istoricul acestui moment din viața lui N. Iorga – în volumul *Lupta pentru limba românească*. Părăsește conducerea revistei „Sămănătorul”, conform unui anunț publicat în numărul din 22 octombrie.

10 mai. Apare primul număr al publicației „Neamul Românesc”; cu o periodicitate diferită, acest ziar este principala tribună prin care se exprimă atitudinea lui N. Iorga față de fenomenele sociale, politice, culturale din țară și străinătate.

1907 După răzcoalele țărănești – fusese considerat unul dintre „instigatori” – N. Iorga candidează la alegerile pentru Camera Deputaților și este ales la Iași. Începe o importantă carieră de parlamentar, fiind socotit unul dintre marii noștri oratori. În 1939-1940, va apărea o selecție în trei volume din *Discursurile parlamentare* ale lui N. Iorga.

1908 2 iunie. Se inaugurează Cursurile Universității Populare de vară de la Vălenii de Munte care, cu o pauză de câțiva ani, cauzată de Primul Război Mondial, vor dura mai bine de trei decenii. Ultima ediție organizată de savant și cu participarea lui are loc în vara anului 1940. Cursurile vor fi reluate, cu intermitență, după moartea savantului, până în zilele noastre.

1911 Ține discursul de recepție ca membru titular al Academiei Române, discurs intitulat *Două concepții istorice*. Răspunsul a aparținut fostului său profesor, A. D. Xenopol.

1916 În urma înfrângerilor suferite de armata română, N. Iorga se refugiază la Iași, unde tipărește, cu o frecvență cotidiană, „Neamul Românesc”. În ziua de 14 decembrie 1916, rostește un discurs în

Parlamentul României refugiat la Iași, discurs considerat drept una dintre cele mai înalte expresii ale artei oratorice românești și care a avut un ecou ieșit din comun.

1919-1940 Cei douăzeci și unu de ani ai perioadei dintre cele două războaie mondiale sunt marcați printr-o febrilă activitate de profesor, conferențiar, orator parlamentar, autor de sinteze istorice și culturale. De asemenea, pe scena Teatrului Național din București în special, dar și pe aceea a Teatrului Popular, înființat și condus de el, i se joacă un număr important de piese de teatru. Cu o frecvență anuală, uneori și mai des, întreprinde călătorii în străinătate, în special pentru cursurile pe care le ținea la Sorbona. Ne vom face o imagine mai clară despre călătoriile lui N. Iorga peste hotare, din 1890 până în 1939, dacă vom spune că țările cele mai des vizitate au fost Italia, Franța, Elveția, Belgia, Olanda, Iugoslavia, Austria, de două ori Spania, o dată Norvegia, Turcia, Grecia, Portugalia, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia. N-a vizitat Rusia și Finlanda. O situație specială are Germania, unde și-a făcut cea mai mare parte a studiilor, în ultimul deceniu al secolului trecut. Trece pe aici în 1913, în drum spre Anglia și în 1927, în drum spre Norvegia. După venirea lui Adolf Hitler la putere, nu s-a mai dus în Germania.

1891 27 ianuarie-20 martie. Întreprinde o călătorie în Statele Unite ale Americii, singurul său voiaj în afara Europei.

1892 17 aprilie-31 mai 1932. Devine președintele Consiliului de Miniștri al României, în fruntea unui cabinet de „tehnicieni”. Guvernarea sa a făcut obiectul unor opinii controversate, din pricina faptului că N. Iorga a luat puterea într-o perioadă economică neprielnică, momentul maximei instalări în țara noastră a crizei economice mondiale.

Apar primele două volume din *Memorii*, așa cum și-a intitulat N. Iorga notele sale zilnice, evenimentele fiind însemnate, după propria-i mărturisire, în seara fiecărei zile. Vor apărea șapte volume, prima însemnare fiind din ziua de 17 mai 1917, ultima din 24 februarie 1938. Însemnările de dinainte de 17 mai 1917 se află în arhiva N. Iorga, evacuată o dată cu tezaurul național la Moscova, în timpul Primului Război Mondial.

1932 Apare *Supt trei regi*, cu supratitlul *România contemporană de la 1904 la 1930* și subtitlul *istorie a luptei pentru un ideal moral și național*.

1934 Un an deosebit de bogat în tipărituri de referință: *Byzance apres Byzance, Histoire de la vie byzantine, O vieață de om – așa cum a fost*, vol. I-III, monumentală autobiografie; *Oameni cari au fost*, primul volum reunind într-o serie de patru volume portretele publicate cu începere din 1904, culme a artei noastre portretistice.

1936 Apare primul volum din *Sfaturi pe întunec*, selecție din conferințele sale radiofonice. Următorul volum va apărea în 1940 și va cuprinde conferințele ținute la Radio până la sfârșitul anului 1938.

Apar primele două volume din *Istoria românilor*, urmând ca până în 1940 să fie tipărite toate cele zece tomuri ale acestei lucrări ce sintetizează gândirea și cercetările savantului pe acest tărâm.

1939 Apare *România cum era până la 1918*, vol. I *România „Munteană”*, vol. II *Moldova și Dobrogea. Neamul Românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, cuprinzând note de drum prin țară, începând cu anul 1903, când istoricul tipărește volumul *Drumuri și orașe*.

Apar *Toate poeziile lui N. Iorga*, vol. I – 1907, vol. II – 1940.

1940 Apare, în două volume, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, ediția a II-a.

Deși în 1936 Parlamentul României îl numise profesor pe viață – împreună cu doctorul Gheorghe Marinescu – imediat după 6 septembrie 1940, N. Iorga este pensionat. Una după alta, publicațiile conduse de el, „*Neamul Românesc*” și „*Cuget Clar*” („*Noul Sămănător*”) încetează să mai apară.

În noaptea de 27/28 noiembrie N. Iorga este asasinat în pădurea Strejnicul, de lângă Ploiești. Fusese ridicat, cu câteva ore în urmă, de la vila sa de la Sinaia, de către o echipă a Gărzii de Fier, condusă de Traian Boieru.

Text preluat din volumul N. Iorga. *Sfaturi pe întuneric. Conferințe la radio (1931-1940)*, Ediție critică, note, comentarii, bibliografie de Valeriu Râpeanu și Sandală Râpeanu, Societatea Română de Radiodifuziune, București, Editura „Casa Radio”, 2001, p. 738-741.

Ștefan CIOBANU

Omagiu Profesorului Nicolae Iorga

Ș.C. – (n. 11 noiembrie 1883, Talmază, azi raionul Ștefan Vodă, Republica Moldova – d. 28 februarie 1950, București, România) un istoric și academician român, autor al unor lucrări importante despre literatura română veche, cultura românească în Basarabia sub ocupație rusească, despre demografia Basarabiei, susținător fervent al introducerii limbii române în școlile din Basarabia, vicepreședinte al Academiei Române între 1944-1948. Membru al Sfatului Țării și unul dintre cei mai activi promotori ai Unirii de la 1918.

1.

În primăvara anului 1912, oficialitatea rusă sărbătorea, cu mare pompă, aniversarea răpirii Basarabiei.

A apărut multă literatură oficială și neoficială, multe broșuri și articole de gazetă, în care [autorii] căutau să ascundă un adevăr istoric, căutau să dovedească, că Rusia întotdeauna a avut drepturi asupra Basarabiei, că anexarea ei a fost o binefacere pentru populația românească basarabeană.

Oficialitatea rusă se simțea fericită pe când asupra tuturor popoarelor cari trăiau în Rusia, ca și asupra românilor basarabeni, după revoluția nereușită de la 1905, se întindeau norii negri ai reacțiunii.

Eram pe atunci la Jitomir, și nu știu prin ce împrejurări ciudate poșta rusească, într-o zi posomorâtă de toamnă, mi-a adus două cărți românești: „Pribegi în țară răpită” de D.C. Moruzi și „Basarabia noastră” de N. Iorga.

Cum au trecut aceste cărți Prutul, cum au fost expediate, mie și altor prieteni (cum am aflat

Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei (1914-1940), selecție și argument editorial Pavel Balmuș, Editura Institutul Cultural Român, 2008, p. 258-267.

mai pe urmă), de către dl. I. Pelivan, atunci prigonit de către autoritățile rusești, pentru că, în zilele serbărilor aniversării, a îmbrăcat doliu, – nu știu.

Dar cartea d-lui Iorga, a cărei copertă era încadrată în linii subțiri de doliu, ni s-a părut nouă, acelor câțiva care ne interesam de chestiunile naționale, ca o lumină vie, mângâietoare, în noianul literaturii ipocrite despre Basarabia, care apăruse în acel an; ni s-a părut că noi nu suntem atât de izolați, atât de lăsați valurilor soartei, că de noi se interesează acei de peste Prut și aceasta trezea în sufletul nostru speranțe nelămurite...

Mișcarea națională în Basarabia, înainte de revoluția de la 1917, a fost foarte slabă. Împrejurările erau de așa natură, că nu era posibilă aproape de loc nici o manifestare națională și culturală. Acei câțiva naționaliști pe care puteai să-i numeri pe degete erau mai mult niște visători inofensivi decât luptători. Și totuși această mișcare a pregătit terenul pentru revoluția din 1917 și pentru unire; era însuflețită din Vechiul regat și mai cu seamă de unii dintre acei câțiva basarabeni cari au trecut peste Prut.

Dintre personalitățile din Vechiul regat dl. N. Iorga a fost poate unicul savant și om politic care a avut cele mai strânse legături sufletești cu Basarabia, care se interesa viu de soarta acestei provincii și care a avut influență covârșitoare asupra acelui mic cerc de naționaliști, cari s-au grupat pe urmă în jurul „Cuvântului Moldovenesc” și a ieșit la suprafață în timpul revoluției.

Cercul studenților români din Kiev din anii 1907-1917 avea un cult adevărat față de N. Iorga. Poate că aceasta se datorea, la început, în mare parte, celor câțiva studenți români din Vechiul Regat, cari studiau la Kiev, în frunte cu inimosul Șt. Berechet. Prin el au pătruns la Kiev operele d-lui N. Iorga și în special admirabilele lui impresii de călătorie prin Basarabia din cartea „Neamul Românesc în Basarabia”. Aceasta carte era citită cu nesațiu de toți acei care știau să citească românește și era adorată de către răposații Gh. [Sim. Gh.?] Murafa și A. Mateevici.

Felul cum este scrisă această carte, cum o mulțime de notițe istorice, aruncate parcă în treacăt, dar care, adunate la un loc, ar alcătui o istorie frumoasă a Basarabiei, – felul cum se leagă trecutul frumos al acestei

țări cu prezentul ei trist, și încântătoarea formă literară, cu câteva chipuri caracteristice ale Basarabiei, explică admirația studenților basarabeni față de această frumoasă carte.

Din când în când, dl. Berechet primea câte un număr din „Neamul Românesc” și uneori petele negre ale cenzurii de pe coloanele acestui ziar ne dădeau indicii că în acest ziar a fost ceva despre Basarabia.

Generația naționaliștilor, înainte de noi, era și mai aproape de N. Iorga. Cercul studențesc de la Dorpat, în frunte cu dl. Pelivan, avea același cult față de dl. Iorga și legase chiar relațiuni personale cu el. În vara anului 1907 sau 1908, un grup de tineri a ascultat cursurile de la Vălenii de Munte. Între acești tineri, în cap cu dl. I. Pelivan, au fost dl. Vasile Oatul, profesorii E. Alistar și Baidan și dl. Loghinescu, institutor.

Cu ocazia aniversării răpirii Basarabiei, când oficialitățile române tăceau, iar mulți din oamenii politici ai României vechi priveau chestiunea Basarabiei ca o utopie, ca o chestiune periculoasă, dl. N. Iorga, în ciuda împrejurărilor, organizează o expoziție basarabeiană la București, cu scopul de a arăta că în Basarabia încă n-a murit spiritul românesc, obiceiurile și datinile românești, că cultura românească încă n-a fost înăbușită de cea străină. La această expoziție au fost trimise din Basarabia, de către dl. I. Pelivan, câteva lăzi cu diferite obiecte de artă națională – covoare, țesături, costume și un număr de manuscrise vechi moldovenești, care, mai pe urmă, au fost publicate de către dl. N. Iorga¹.

Ca să atragă mai mulți tineri basarabeni la universitățile din țară, dl. N. Iorga, tot în anul acela, adună, prin subscripție, mijloace, cu scopul, cum spune în „Neamul Românesc pentru popor”, „de a alcătui la Iași o casă, în care să stea și să afle hrană feciorii de români din Basarabia”². Casa a fost cumpărată în Iași, pe strada Sărării 119, unde au găsit adăpost mai mulți studenți basarabeni, înainte de unire. Iar la 1918, după unire, această casă a fost donată Directorului de Instrucție Publică din Basarabia [Însuși Șt. Ciobanu?] și servește și astăzi drept cămin pentru studenții basarabeni³.

Ideile d-lui N. Iorga despre Basarabia erau foarte precise și clare. Om cu cele mai largi vederi, cu o cultură rară, în sensul cel mai adevărat al cuvântului, cu cunoștințe care trec peste puterile omenești, cu o capacitate de sinteză caracteristică numai oamenilor geniali, de o cinste

fără asemănare, dl. N. Iorga a avut întotdeauna ferma convingere că Basarabia trebuie să fie a României, că legile istorice nu permit nici o nedreptate și că Nemesis, mai devreme sau mai târziu, se va răzbuna asupra acelor ce au încălcat dreptatea. Aceasta convingere se transformă la dl. N. Iorga în credință nestrămutată, că Basarabia va fi a României, că dreptatea istorică va fi restabilită.

Și nu scapă nici o ocazie să spuie tare aceste lucruri, să-și manifeste sentimentele lui față de Basarabia, cu toate că împrejurările nu erau totdeauna prielnice.

În articolele sale din „Sămănătorul”, din „Neamul Românesc”, în conferințele sale⁴, el propovăduiește aceste idei, periculoase pe atunci chiar pentru acei care trăiau în România.

În articolul său „Basarabeni în războiul Rusiei”, dl. N. Iorga, în cele mai calde și mai mișcătoare cuvinte, vorbește despre „Jertfele fără folos” ale basarabenilor, ale „fiilor acestei țări de robie”, „îngenunchate”, „pentru cinstea acestui steag străin”, în războiul ruso-japonez.

Și dacă în acest război, după părerea d-lui N. Iorga, vor cădea mulți flăcăi români, el cu amărăciune găsește mângâiere în faptul că atunci „când vom afla peste câteva săptămâni, că într-o încăierare uriașă au căzut mai mulți ruși decât japonezi și că biruința a rămas astfel a acestora din urmă, noi ne vom gândi cu oarecare mulțumire în cuget că dreptatea are și ea zilele ei”⁵.

N-a fost eveniment național și cultural în Basarabia care să nu fi fost urmărit de către dl. N. Iorga, care să nu fi fost încurajat și susținut de el.

El salută apariția primului ziar românesc „Basarabia”, urmărește rând cu rând paginile lui, îi dă sfaturi, chiar polemizează în mod frățesc cu el; el dă aprecierile asupra ziarelor: „Moldovanul” și „Viața Basarabiei” asupra revistei „Luminatorul”, el îi încurajează pe acei de la „Cuvântul Moldovenesc”; el scoate în evidență însemnătatea deschiderii tipografiei moldovenești la Chișinău; se oprește asupra cărților despre Basarabia, care apăruseră în vremurile acelea, asupra lucrărilor lui D. Moruzi, G. Weigand și [a] fostului guvernator al Basarabiei, [a] principelui [S.] Urusov; ba chiar notează numărul studenților scutiți de taxă de la Universitatea din Iași.

Pe la 1903, dl. N. Iorga, nu fără oarecare risc, întreprinde o călătorie prin Basarabia, vizitând cele mai importante județe, începând de la nordul ei și până la Dunăre, culegând impresii, pe care le-a adunat, cum am notat mai sus, în admirabila sa carte „Neamul Românesc în Basarabia”, cea mai frumoasă descriere de călătorii prin Basarabia.

Dl. N. Iorga avea și legături personale cu mai mulți basarabeni, în special cu dl. I. Pelivan și dl. P. Halippa, care, cum vedem din unele extrase din scrisori publicate în cartea lui „Pagini despre Basarabia de astăzi”, îl puneau în curent cu cele ce se petreceau în Basarabia.

Se apropia centenarul anexării Basarabiei. Rușii făceau pregătiri zgomotoase pentru acest centenar.

Ca răspuns la aceste serbări, ca protest, dl. N. Iorga, cum am vorbit mai sus, organizează ostentativ o expoziție basarabeană la București, adună fonduri pentru căminul studenților basarabeni, tipărește cea mai frumoasă, cea mai documentată istorie a Basarabiei, „Basarabia noastră”, pe care o trimite în Basarabia, ține conferințe, scrie articole despre Basarabia.

Încă la 29 noiembrie 1909 el ține o conferință la Huși, dovedind în ea nedreptatea ce s-a făcut românilor prin răpirea Basarabiei, arătând caracterul ei românesc⁶, iar ceva mai târziu, într-un articol în „Neamul Românesc”, spune că românii din toate colțurile, la serbarea rușilor, trebuiau să răspundă „printr-o afirmație de conștiință și printr-o făgăduială solemnă... Și făgăduim că vom da tot ce e mai bun în noi, credință și muncă, noi înșine și urmașii noștri, pentru ca vechea nedreptate să se șteargă și viața națională liberă să domnească și peste acele plaiuri ale întunericului și robiei, unde dreptul nostru veșnic ne cheamă”⁷.

În conferința sa de la Academie, la 12 mai 1912, „Însemnătatea ținuturilor de peste Prut pentru istoria românilor”⁸, precum și în cuvântarea comemorativă [de] la 16 mai⁹, ținută în București, dl. N. Iorga, cu aceeași persistență, cheamă la muncă pentru redeșteptarea, pentru dezrobirea Basarabiei. „Nu vom cruța nici o silință, spune el mulțimii bucureștene, ca să ajungem acolo. Și atunci, când, de la un capăt al teritoriului național până la celălalt, va fi în milioane de oameni același simț, aceeași conștiință, aceeași mândrie, ne vom întreba pe ce drum a pierit străinul care fusese cândva stăpân în moștenirea noastră”¹⁰.

A fost ceva profetic, în toată lupta dusă de dl. N. Iorga pentru Basarabia, în credința neștirbită că Basarabia va fi a României. În iubirea lui față de această țară oropsită. Și când, la 1917, s-a început lupta basarabenilor, a acelei generații care a fost pregătită de [către] dl. N. Iorga, pentru dezrobirea Basarabiei, toți găseau îndemnuri, sfaturi la dl. N. Iorga, în cămăruța lui de pe str. Lăpușneanu, la Iași, unde era redacția „Neamului Românesc”, iar după Unire, până în zilele de astăzi, dl. N. Iorga continuă să se intereseze tot atât de viu de mersul lucrurilor în Basarabia¹¹, ca și în trecut.

Dar dl. N. Iorga, pe lângă influența lui personală, pe lângă munca neobosita pe cale culturală și de publicistică, a scos la iveală și o serie de lucrări științifice de o importanță covârșitoare, care se referă la trecutul Basarabiei.

În afară de istoria Basarabiei, sub titlul de „Basarabia noastră”, care, cum am văzut mai sus, a apărut la 1912, dl. N. Iorga, încă la 1900 [1899?], publică monumentală lui lucrare „Studii istorice asupra Chilei și Cetății Albe”, în care autorul, folosindu-se de cele mai variate izvoare românești și străine, dă o istorie politică și economică asupra acestor orașe basarabene, în legăturile lor cu viața economică a țărilor românești și cu viața altor orașe românești și străine. Este una dintre cele mai interesante și mai serioase lucrări în domeniul istoric, în România. Spiritul critic care este caracteristic d-lui N. Iorga, bogăția materialului întrebuințat, precum și forma expunerii, fac ca această lucrare și astăzi, după douăzeci și ceva de ani de la apariție, să nu piardă nimic din valoarea ei.

În „Analele Academiei Române”, dl. N. Iorga tipărește un număr mare de studii, de notițe și de documente cu privire la Basarabia.

Așa, în vol. [tom.] XXXIII, în lucrarea „Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea, după izvoare apusene: Luarea Basarabiei și Moruzeștii”, dl. N. Iorga citează mai multe documente străine, care se referă la felul cum au decurs negocierile Păcii de la București în 1812¹². În conferința sa „Din ținuturile pierdute. Boierii și răzășii în Bucovina și Basarabia, în cele dintâi decenii după anexare”¹³ dl. N. Iorga reproduce și interpretează o serie de documente variate cu privire la viața românilor din Basarabia, iar în volumul următor al [Analelor] Academiei publică

nouă documente vechi cu privire la o familie boierească basarabeană¹⁴, documente care, cum am notat mai sus, au figurat la expoziția din anul 1912, la București.

În sfârșit, dl. N. Iorga, vizitând Basarabia după Unire, a descoperit o mulțime de documente noi, care zăceau în arhivele Chișinăului și pe care le-a publicat sub titlul „Lucruri noi găsite în Basarabia”¹⁵, iar la 1918, în valoroasa sa broșură „Continuitatea spiritului românesc în Basarabia”¹⁶, dovedește caracterul românesc al acestei provincii, sub dominația rusească, legăturile culturale pe care le-a păstrat ea cu țara veche, contribuția Basarabiei la viața culturală a românismului în genere.

E foarte greu de înfățișat, într-un articol, ceea ce a făcut acest suflet mare, această inimă nobilă pentru Basarabia. Ca istoric, ca om de cultură și de politică, el a ținut să înțeleagă rostul vremurilor, însemnăta-tea momentelor prin care trece neamul nostru. Și a căutat să-și puie toate puterile sale uriașe în serviciul cauzei mari a neamului și în special el a fost acela care nu ne-a uitat pe noi atunci când toți ne considerau pierduți, atunci când toți puseseră piatra mormântală asupra Basarabiei, și numai glasul lui, în Vechiul Regat, striga tare: că noi suntem vii, că noi nu suntem pierduți.

Și nu va trece multă vreme și neamul românesc din Basarabia, trezit la viață nouă, îl va pune pe dl. N. Iorga în fruntea acelor cari au contribuit la unirea lui cu întreg neamul românesc, punând în umbră pe salvatorii lui falși și [pe] speculatorii unirii.

Dar Basarabia încă are nevoie de puterile uriașe ale D-lui N. Iorga.

(Lui Nicolae Iorga. *Omagiu. 1871-5/18 iunie 1921*, Craiova, Editura „RAMURI”, s.a. [1921], p. 71-78)

2.

„De o sută de ani, poporul moldovenesc de acolo stă sub bici, și lumina învățaturii celei adevărate în limba strămoșească, înțeleasă de oricine, n-o vede. De o sută de ani, biserica, unde bâiguie slovenește popa cel bătrân ori înstrăinat, e mută pentru sufletul basarabeanului... De o sută

de ani, peste trupul prins în lanțuri de fier stă vulturul cel negru cu două capete lacome, și două pliscuri ascuțite rup din carnea noastră.

Să se bucure! De mii de ani, pe lumea lui Dumnezeu se bucură dușmanii lui și ai dreptății pentru fapta cea rea. Dar veac după veac, clipă după clipă, pietrele clădirilor durate cu blestem se desfac și cad în adâncuri și pe mormintele făcătorilor de nedreptate cresc buruieni otrăvite și se târăsc șerpilor cei cu venin. Și cu acești despuietori ai noștri, cari se bucură astăzi pentru că suntem sfâșiați, nenorociți și slabi, așa să fie, Doamne!

Și așa va fi!”¹⁷

Așa scria Nicolae Iorga în anul 1912, când Rusia sărbătorea centenarul anexării Basarabiei.

A fost o întrezărire profetică a vremurilor cari se apropiau, a fost un blestem biblic al unui suflet sfâșiat de durere, nu însă în deznădejdea morții, ci în speranța unei răzbunări a dreptății imanente. Și cuvintele de o zguduitoare revoltă ale acestui om s-au îndeplinit: n-au trecut nici cinci ani de la data când Rusia, în pace, sărbătorea un act de nedreptate, și blestemul unei conștiințe care acumulează durerile de veacuri ale unui neam întreg își face efectul: „pietrele” clădirii uriașe se dărâmă și Basarabia, care fusese luată de către ruși la 1812, „ca o fărâma din zdrențele turcești”, se alipește la trupul cel mare al românismului!

Anii de prefaceri, de închegare și de frământări politice de după Unire, au acoperit cu vălul uitării opera legendară de animator al sufletelor pentru chestiunea Basarabiei a lui Nicolae Iorga. Basarabia de astăzi cunoaște pe mulți meseriași ai Unirii, pe mulți cavaleri ai industriei politice, pe mulți profi[tă?]tori ai situațiilor turburi, și nu cunoaște pe Nicolae Iorga. Basarabienii au auzit, doar în formă vagă că există un istoric Iorga, un savant care ține conferințe, scrie cărți, vorbește în parlament, și care a jignit nu știu a[le] cui sentimente față de chipul sfintei Olga din catedrala Chișinăului...

Dar dacă cineva ar răsfoi opera titanică a acestui om fără exemplu [egal!?], numărul amețitor de mare de articole de ziar și de revistă, scrise de el, dacă ar cerceta cărțile lui, ar găsi în ele că sufletul lui Nicolae Iorga întotdeauna a vibrat pentru provincia noastră, că, de la înce-

putul carierei lui de publicist și om de știință, el ține mereu încordată atenția opiniei românești asupra cauzei basarabene.

„Ideea unității naționale m-a preocupat toată viața, pe un timp când ea era socotită, de oportuniștii cari triumfă astăzi, ca o nebunie”¹⁸.

Sensul acestor cuvinte se poate referi în special la Basarabia, la care nimeni din Vechiul Regat nu se gândea, înainte de Unire. Era o „nebunie” să creadă cineva că Basarabia poate fi ruptă din ghiarele „vulturului negru”; era o „nebunie” să ai o credință arzătoare că dreptatea, în cele din urmă, va triumfa; era o „nebunie” să pledezi cu toată pasiunea și cu tot talentul dat de Dumnezeu pentru o cauză care era socotită pierdută; era o „nebunie” să te revolți, când pe malul Prutului se auzea fluierătura hoțască a santinelor rusești și zângănitul armelor lacome de cotropire.

Nicolae Iorga a avut viziunea supraomenească că poporul românesc din Basarabia nu va muri. El a înțeles zbuciumul unui neam, de asupra căruia plutea un blestem al destinului istoric; el a fost tălmăcitorul năzuințelor lui de veacuri, atunci când Basarabia era mută.

În conferințele pe care le ține, în opera lui publicistică și științifică, el mereu amintește că există o Basarabie românească, care nu trebuie uitată. El se interesează de lucrurile și oamenii ei, împletind amintirile istorice cu realitatea Basarabiei de atunci. Acțiunea lui pentru Basarabia, pornită cu o voință încordată și cu un entuziasm al oamenilor de [bună]credință, formează, în Vechiul Regat, o întreagă generație de tineri cu înțelegere a problemei Basarabiei. Și dacă, în ultimele două decenii, înainte de Unire, în presa din dreapta Prutului se discută și chestiunea provinciei noastre, dacă un rând de scriitori tineri abordează în operele lor situațiile din Basarabia, aceasta se datorește [și?] lui Nicolae Iorga. Pentru el și pentru tineretul românesc din jurul lui Unirea Basarabiei n-a fost o surpriză; a fost un act așteptat, dorit. Iar în preajma Unirii și imediat după ea tineretul român, încălzit de religia lui Nicolae Iorga, toți acești învățători, profesori, ofițeri cutreieră satele basarabene, semănând credința marelui lor îndrumător.

La 5/18 iunie profesorul Nicolae Iorga împlinește șaiszeci de ani. Poporul românesc astăzi întregit îl va sărbători. Poate românii basarabeni vor sta în coada [la capătul?] mesei acestei mari sărbători. Poate nu cu-

nosc încă rolul pe care l-a jucat Nicolae Iorga în pregătirea marelui act al Unirii, nu vor ști să aprecieze îndeajuns sentimentele lui față de ei. Aceasta însă nu este un semn de nerecunoștință. Nu numai basarabenii sunt aici de vină.

În zilele de sărbătoare, să fie măcar aceste câteva rânduri o amintire că Basarabia trebuie să-l cunoască pe profesorul Nicolae Iorga.

(„Arhivele Basarabiei”. Omagiu profesorului N. Iorga [la 60 de ani], an. III, nr. 1, ianuarie-martie 1931, Chișinău, p. 5-6.)

Note

¹ „Analele Academiei Române. Secțiunea istorie”, vol. XXXVI, p. 931-947.

² N. Iorga, *Pagini despre Basarabia de astăzi*, Vălenii de Munte, 1912, p. 83.

³ Este o datorie pioasă a studenților să-i dea acestui cămin denumirea „Căminul Nicolae Iorga”.

⁴ Articolele din aceste ziare și conferințele d-lui N. Iorga, între anii 1904 și 1912, cu privire la Basarabia, sunt adunate în cartea citată mai sus, *Pagini...*

⁵ N. Iorga, *Pagini ...* p. 6.

⁶ *Ibidem*, p. 57-70.

⁷ *Ibidem*, p. 78.

⁸ *Ibidem*, p. 89-110 și „Analele Academiei Române”, *op. cit.*, p. 1031-1042.

⁹ *Ibidem*, p. 79-86.

¹⁰ *Ibidem*, p. 86.

¹¹ Vezi *Opera de naționalizare în Basarabia*. În: „Neamul Românesc”, nr. 247-251 și altele.

¹² „Analele Academiei Române. Secția istorie”, tom XXXIII, București, 1910, p. 160-178.

¹³ *Ibidem*, tom XXXV, p. 13-92.

¹⁴ *Ibidem*, tom XXXVI, p. 931-947.

¹⁵ *Ibidem*, tom XXXIX, p. 69-95.

¹⁶ N. Iorga, *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*, Iași, 1918.

¹⁷ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, p. 6.

¹⁸ Iorga, *Memorii*, Prefața la vol. I [„... în ele se va vedea cum ideea unității naționale m-a preocupat toată viața, pe un timp când ea era socotită, de oportuniștii cari triumfă astăzi, ca o nebulă”].